

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ vs МІГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ

Монографія

Львів 2025

УДК 316.4.063:330.3:314.7

Мульська О.П., Біль М.М., Лещух І.В., Бараняк І.Є. Соціально-економічна резильєнтність vs міграційні виклики / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. О.П. Мульська. Львів, 2025. 293 с.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-617-14-0485-4 (електронне видання)

У монографії висвітлено теоретико-концептуальні засади міграційної безпеки як складової національної безпеки та її взаємозв'язок із соціально-економічною резильєнтністю держави та регіонів. Розкрито еволюцію підходів до визначення міграційної безпеки, окреслено роль міграційних детермінант у системі національної безпеки, узагальнено світові практики реагування на міграційні виклики в умовах нестабільності. На основі імітаційного та просторового моделювання ідентифіковано причинно-наслідкові зв'язки між міграційною безпекою і соціально-економічною резильєнтністю регіонів України, оцінено їх здатність до відновлення в умовах макроекономічних і суспільно-політичних криз. Проведено моніторинг міграційних ризиків і загроз на рівні територіальних громад в умовах шоків впливів із застосуванням аналітичних, соціологічних та експертних методів. Обґрунтовано необхідність розроблення та імплементації Національної стратегії забезпечення міграційної безпеки України. Запропоновано диференційовані механізми подолання міграційних ризиків і загроз у розрізі різних типів територій (прифронтові, тиллові та прикордонні регіони). Сформульовано стратегічні імперативи зміцнення міграційної безпеки як умови забезпечення соціально-економічної резильєнтності України, обґрунтовано моделі регіональної міграційної безпеки, антикризові інструменти регулювання міграційних процесів. Окреслено механізми збереження й розвитку людського потенціалу, зокрема в умовах урбанізації.

Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, місцевого самоврядування, науковцями та експертами у сферах міграційної політики, регіональної безпеки, соціально-економічного розвитку та стратегічного планування.

Монографія підготовлена у межах виконання гранту НАН України дослідницькими лабораторіями/групами молодих вчених НАН України «**Міграційна безпека як детермінанта соціально-економічної резильєнтності України: просторовий вимір**» (номер державної реєстрації 0124U002049).

Рецензенти:

Миценко Н.Г. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки Львівського торговельно-економічного університету.

Куницька М.В. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та бізнесу в АПК імені Івана Поповича Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького.

Шульц С.Л. – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України».

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (протокол № 14 від 1 грудня 2025 р.)

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ	8
1.1. Архітектоніка системи та еволюція підходів до дослідження міграційної безпеки	8
1.2. Міграційні детермінанти в системі національної безпеки	16
1.3. Міграційна безпека: парадигма поняття, підходи до її декомпонування	21
1.4. Концептуальний базис формування механізмів забезпечення міграційної безпеки в системі соціально-економічної резильєнтності	30
1.5. Світовий досвід реалізації механізмів забезпечення міграційної безпеки в умовах нестабільності	41
2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ КРАЇНИ ТА РЕГІОНІВ В УМОВАХ МІГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ	48
2.1. Розвиток теоретичних моделей соціально-економічної резильєнтності регіонів та країн в контексті викликів і шоків	48
2.2. Методики оцінювання соціально-економічної резильєнтності: темпоральні та просторові підходи	54
2.3. Концептуально-методичні підходи до аналізування міграційних детермінант соціально-економічної резильєнтності країни	64
2.4. Міграційні ризики та загрози соціально-економічній резильєнтності країни	69
2.5. Прогалини методичного інструментарію аналізування міграційної безпеки у системі соціально-економічної резильєнтності території	78
3. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ ТА ВПЛИВУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ УКРАЇНИ: ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР	85
3.1. Методика моделювання причинно-наслідкових зв'язків міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності регіонів	85
3.2. Комплементарний аналіз соціально-економічної резильєнтності України	92
3.2.1. Проектування соціально-економічної резильєнтності регіонів України: просторово-темпоральний підхід	92
3.2.2. Емпірика поступу соціально-економічних систем регіонів України в умовах шоків: рекурсивний підхід	109
3.2.3. Оцінка соціально-економічної резильєнтності у проєкції «вразливість – відновлення»: системно-структурний підхід	116

3.3. Оцінювання стану і причинно-наслідкового зв'язку міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності регіонів України	125
3.4. Структурні характеристики міграційної безпеки та наслідків її послаблення у системі соціально-економічної резильєнтності регіонів України	130
4. МОНИТОРИНГ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНИ: СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ВИМІР	136
4.1. Система інформаційно-аналітичного моніторингу міграційних ризиків на місцевому рівні	136
4.2. Міграційна вразливість громад України в умовах нестабільності	145
4.3. Оцінка міграційної безпеки на місцевому рівні: проблеми та напрями реагування	153
4.4. Потенційні інструменти посилення міграційної безпеки як детермінанти збереження і розвитку людського капіталу в громадах України: експертний зріз	161
4.5. Проблематика втрат людського потенціалу, її міграційний контекст та вплив на соціально-економічну резильєнтність України	170
5. СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ МІГРАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МЕХАНІЗМИ ІНГІБУВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ВТРАТ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНИ	186
5.1. Модель регіональної міграційної безпеки: просторовий аспект	186
5.2. Антикризисні інструменти регулювання міграційних процесів у системі посилення резильєнтності регіонів	197
5.3. Політика збереження людського потенціалу в проєкції забезпечення соціально-економічної резильєнтності України	208
5.4. Тригери та стратегічні напрями забезпечення міграційної безпеки регіонів України	228
5.5. Інструментарій збереження, розвитку та регенерації людського потенціалу в Україні в умовах урбанізації	236
5.5.1. Стратегії розвитку та соціально-економічного відновлення людського потенціалу у великих містах	236
5.5.2. Механізми інгібування міграційних втрат у проєкції розвитку великих міст	247
ПІСЛЯМОВА	259
ДОДАТКИ	265

ПЕРЕДМОВА

В умовах глобалізаційних трансформацій, повномасштабної війни та зростання соціально-економічної нестабільності міграція є одночасно визначальним чинником розвитку та стратегічним викликом для забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи на національному й регіональному рівнях. Масштаби міграційних потоків, зумовлених безпековими, економічними, демографічними та суспільно-культурними факторами, мають перебувати в оптимальних межах, оскільки їх надмірне зростання порушує баланс відтворення людського капіталу, стримує місцевий економічний розвиток та посилює структурні диспропорції.

Для України міграційні процеси набули критичного характеру в період війни, коли відбувся масовий виїзд дітей, молоді та жінок репродуктивного віку, а також виникли нові типи переміщень, пов'язані з релокацією бізнесу, переміщенням інтелектуального капіталу й високотехнологічних активів. Такі зміни істотно впливають на потенціал повоєнного відновлення, знижують економічну й міграційну безпеку та ускладнюють реалізацію довгострокових стратегій розвитку. Неконтрольована динаміка переміщення населення, робочої сили та економічних ресурсів підвищує вразливість регіонів і потребує розроблення комплексної політики регулювання міграції, орієнтованої на збереження людського капіталу, підтримання продуктивної зайнятості та підвищення адаптивності територій.

У сучасній науковій площині соціально-економічні системи дедалі частіше інтерпретуються крізь призму парадигми складних адаптивних структур, для яких характерні динамічність, нелінійність та висока чутливість до ендегенних і екзогенних шоків. У межах цього підходу макроекономічні, політичні, демографічні та міграційні збурення розглядаються як фактори, що змінюють конфігурацію взаємодії елементів системи, формують нові траєкторії розвитку та визначають межі її стійкості. Ключовим концептом є резильєнтність, яка відображає здатність системи забезпечувати функціональність, адаптацію та відновлення під впливом кризових подій.

У такому контексті взаємозв'язок між міграційними процесами та соціально-економічною резильєнтністю стає одним із центральних вимірів національної безпеки України. Зростання масштабів і складності міграційних переміщень актуалізує потребу в оновленні наукових підходів та впровадженні адаптивних інструментів управління, спрямованих на мінімізацію ризиків, пов'язаних із втратою людського капіталу, трансформацією регіональних ринків праці та послабленням потенціалу відновлення у післявоєнний період.

Інтенсифікація міграційних процесів, трансформація форм міграційної поведінки, масштабування міграції молоді та поява нових міграційних мереж формують багатовимірний спектр ризиків, які впливають на стійкість соціальних інститутів, баланс регіональних ринків праці, демографічну структуру, якість людського потенціалу й просторовий розвиток територій. За таких умов міграційна безпека постає ключовою передумовою забезпечення соціально-економічної резильєнтності регіонів, оскільки вона визначає ступінь керованості міграційних потоків, здатність інституційної системи мінімізувати дестабілізаційний вплив зовнішніх та внутрішніх міграційних загроз і підтримувати рівновагу соціально-економічного середовища.

Оцінювання спроможності соціально-економічних систем протистояти міграційним викликам є важливим елементом формування результативної державної політики у сферах розвитку людського капіталу та територіальної економіки; дозволяє визначити масштаби та характер демографічних і трудових змін, ідентифікувати приховані

та поточні ризики, структурні вразливості та потенційні точки зростання, що виникають під впливом міграційних потоків. Такий аналітичний підхід створює базу для розроблення проактивних інституційних механізмів, моделювання сценаріїв трансформації місцевих ринків праці та впровадження превентивних заходів щодо збереження й відтворення людського потенціалу. У цьому контексті системна, методично обґрунтована оцінка соціально-економічної резильєнтності функціонує як стратегічний інструмент управління, що визначає здатність держави та регіонів ефективно реагувати на міграційні процеси в умовах високої невизначеності.

Практика країн ЄС демонструє розвинений набір моделей управління міграцією, інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади та зміцнення соціально-економічної резильєнтності територій. Компаративний аналіз цих підходів дає змогу ідентифікувати інструменти, релевантні для підвищення адаптивності соціально-економічної системи України в умовах затяжної міграційної кризи та зростання структурних ризиків.

Безпековий напрям міграційної теорії активно розвивають у своїх працях провідні українські міграціологи О. Грішнова, Е. Лібанова, О. Малиновська, С. Пирожков, О. Позняк, І. Прибиткова, О. П'ятковська, М. Романюк та ін. Вчені акцентують увагу на новій парадигмі, якою передбачається сприйняття міграційних процесів як причини дестабілізації соціоекономічних і політичних систем, а також наголошується на регулюванні цих процесів у межах не лише внутрішньої, а й зовнішньої політики держав. Одним з перших цей напрям почав розвивати західний політолог М. Вайнер. Багато фахівців з безпекології, зокрема О. Власюк, З. Варналій, Т. Васильців, В. Горбулін, О. Іляш, О. Литвиненко, А. Сухоруков, Ю. Харазішвілі та інші, розглядають міграційне питання з позиції національної безпеки, виокремлюючи його підсистему соціальної або демографічної безпеки. Оригінальний підхід до аналізу детермінант міграційної безпеки запропонували Е. Морал-Паджарес і Ф. Джіменес.

М. Лендсмен, С. Лейтнер, М. Клеменс, І. Чмілевська, М. Клімптос, М. Брубакер аргументували, що визначальною категорією у формуванні інституту міграційної безпеки є наслідки міграційних процесів, котрі за неефективної політики держави або інших несприятливих чинників та умов трансформуються в ризики, загрози і небезпеки. Увага міграціологів фокусується в основному навколо питань міграції робочої сили, вимушених переміщень, короткострокових форм міграції, різних аспектів економіки зайнятості мігрантів. Комплексне стратегічне бачення трансформацій національної економіки, моделювання її розвитку представлено у працях провідних вчених В. Геєця, Е. Лібанової, Л. Лісогор, О. Макарової, О. П'ятковської, У. Садової, Л. Семів, М. Скрипниченка, С. Шумської та ін., в яких підкреслюється залежність економічного зростання від рівня людського потенціалу країни, що в умовах української економіки стрімко скорочується внаслідок посилення зовнішньої міграції населення. Вплив поточної міграційної ситуації в Україні на соціально-економічні параметри розвитку країни детально проаналізовано у працях О. Позняка, Й. Білана, М. Люка, С. Саха та ін.; питання чинників і тенденцій інтелектуальної міграції з України, а також економічної безпеки за умов активізації «відпливу мізків» широко розвинуті у дослідженнях О. Малиновської, С. Вовканича, Л. Дідківської, Р. Лупака та ін.

Монографічне видання спрямоване на розроблення теоретико-методологічного базису дослідження соціально-економічної резильєнтності України в контексті міграційних викликів, формування концептуальної моделі міграційної безпеки, окреслення механізмів забезпечення соціально-економічної резильєнтності та збереження людського потенціалу в умовах міграційної кризи. Методологічна конструкція роботи ґрунтується на поєднанні системного, інституційного, структурно-функціонального, просторово-аналітичного та імітаційного підходів. Комплементарне використання інструментарію просторового моделювання, системно-структурного

аналізу, VAR-моделювання, декомпозиційних методів та алгоритмів машинного навчання дозволяє здійснити дослідження міграційних процесів і визначити їхній вплив на параметри резильєнтності держави та її регіонів.

Монографія присвячена комплексному дослідженню міграційної безпеки як ключового чинника відновлення та посилення соціально-економічної резильєнтності України та її регіонів у період глибоких кризових трансформацій. Акцентовано на теоретичному обґрунтуванні ролі міграційних процесів у формуванні стійкості соціально-економічних систем, удосконаленні методичних підходів до їх оцінювання та визначенні інституційних механізмів мінімізації міграційних ризиків. У межах дослідження сформовано теоретико-методологічний базис аналізу міграційної безпеки як складової національної безпеки, розвинуто підходи до оцінювання соціально-економічної резильєнтності в умовах міграційних викликів, запропоновано інструментарій моделювання впливу міграції на відтворення людського потенціалу й стійкість регіонів. Окрема увага приділена соціогуманітарному виміру міграційних ризиків та стратегічним імперативам інгібування міграційних втрат, необхідних для забезпечення здатності країни до повоєнного відновлення.

Отримані результати спрямовані на підсилення наукового фундаменту державної політики у сфері міграційної безпеки, розвиток адаптивних та превентивних інструментів реагування на міграційні зміни, а також на формування стратегічних підходів до модернізації системи національної безпеки України у контексті підвищення вимог до соціально-економічної резильєнтності.

Авторський внесок:

Ольга Мульська	<i>передмова, пп. 1.4, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 4.4, 5.1, 5.2, висновки, додатки, загальна редакція.</i>
Мар'яна Біль	<i>пп. 1.1, 1.2, 1.3, 2.3, 4.3, 4.5, 5.3, висновки, додатки.</i>
Ірина Луцхук	<i>пп. 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2, 5.5, висновки, додатки.</i>
Ігор Бараняк	<i>пп. 1.5, 2.5, 3.3, 3.4, 4.4, 5.4, висновки, додатки.</i>

Розділ 1. Теоретико-концептуальні засади дослідження міграційної безпеки як складової національної безпеки країни

1.1. Архітектоніка системи та еволюція підходів до дослідження міграційної безпеки

Методологія дослідження міграційної безпеки – це система теоретико-світоглядних, методичних і прикладних основ формування знань про безпеку в сфері міграції через призму викликів й умов розвитку суспільства, економіки, держави. Відтак, розуміння методології потребує висвітлення теорій (в синергії безпекології й міграціології) та понятійно-термінологічного апарату дослідження міграційної безпеки. Наука *безпекології* акумулює систему знань про безпеку в різних сферах (у працях українських учених можна ще зустріти як «сек'юритологія» або «безпекознавство»). Безпекологія узагальнює декілька-столітні підходи до розуміння безпеки на різних рівнях – особистому, інституційному, локальному, регіональному, державному, міжнародному.

Теорія безпеки й безпекологія почали розвиватись з досліджень безпеки на рівні держави, тобто *національної безпеки*. Розуміння безпеки на рівні держави почало формуватися з XVII століття після укладення Вестфальського миру та становлення сучасної системи суверенних держав. На початку XX ст. Президент США Т. Рузвельт уперше використав термін національної безпеки у політичному зверненні. Активізація наукових розробок щодо національної безпеки відбулась після завершення Другої світової війни й надалі диференціювалась до досліджень безпеки людини та інститутів. Лише в кінці XX ст. почало вирізнятися поняття «безпека людини», коли до цього домінувала «державна безпека» [1, с. 8].

Серед перших досліджень на предмет національної безпеки, починаючи з 50х років XX ст., відомими є праці американських учених: В. Ліппмена (сформував військову доктрину безпеки, визначив безпеку з позиції захищеності держави проти необхідності порушення цінностей для уникнення війни та їх збереження для перемоги [2]); Г. Моргентау (запропонував концепцію національних інтересів та розглядав безпеку через призму їх досягнення [3]); С. Гантінгтона (визначив ризики «ліній розлому між цивілізаціями» та зміцнення в цих умовах безпеки «західного світу» [4]); А. Вулферса (теж розглядав національну безпеку як національні інтереси та доводив їх символізм, оскільки вони можуть по-різному трактуватись різними суб'єктами [5]).

Показово, що перші дослідження на предмет безпеки на рівні держав були детерміновані викликами холодної війни. Надалі розвивались нові дослідницькі напрямки з питань безпеки, однак проблематика національної безпеки через призму

¹ Куценко В. І., Удовиченко В. П. *Соціальна безпека в контексті сталого розвитку*. Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2010. 652 с.

² Lippmann W. *U.S. Foreign Policy: Shield of the Republic*. Boston, Little Brown and Company, 1943. 177 p.

³ Morgenthau H. J. The Primacy of the National Interest. *The American Scholar*. 1949. Vol. 18, № 2. P. 207-212. URL: <https://www.jstor.org/stable/41205156>

⁴ Huntington S. P. *The clash of civilizations? The new social theory reader*. Routledge, 2nd Edition. 2020. 464 p.

⁵ Wolfers A. «National Security» as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*. 1952. Vol. 67, No. 4. P. 481-502. DOI: <https://doi.org/10.2307/2145138>

військових загроз залишалась головною. Зокрема, в 90х роках XX століття однією з базових праць щодо безпеки на рівні держав стала книга Г. Кіссінджера: автор визначив безпеку як результат вищості національних інтересів та в глобальному масштабі апелював до необхідності балансування сил держав [6]. Очевидно, що російське вторгнення в Україну 2022 р. і загострення інших міждержавних конфліктів знову активізують дослідження військових аспектів зміцнення безпеки. Новітні дослідження продовжують розвивати потужний науковий напрям *нео-* (або *структурного*) *реалізму*, що визначає конфлікти й конкуренцію як основу міжнародних відносин на противагу співробітництву.

У 70-90х роках XX ст. почали формуватися теорії безпеки, спрямовані на вирішення «*невійськових проблем*», додатково детерміновані глобалізаційними процесами. Одне з авторитетних досліджень – Дж. Ромма, що підняло питання екології в зміцненні безпеки. Автор визначав умови безпеки в різних сферах та обґрунтував важливість переважання національних інтересів у міжнародних відносинах: конкурентоспроможність держави він розглядав як розвиток вільного і справедливого внутрішнього ринку, продукція якого відповідає міжнародним вимогам, але який забезпечує збільшення доходів свого населення [7]. Дослідження економічної безпеки з 2010х років часто фокусувались на рівні населення і домогосподарств. Розроблені різні підходи до оцінювання економічної безпеки, зокрема запропоновано враховувати зміни в розмірі доходів, доступності ресурсів, медичних витрат, а також наявності достатніх фінансових резервів для стійкості в періоди потрясінь [8].

Структурна індивідуалізація економічної безпеки (на рівні соціальних груп, домогосподарств, людини) розвинула проблематику *соціальної безпеки* (в англomовних джерелах – «human security»), яка окремо трансформувалась у питання безпеки життєдіяльності та персональної безпеки (безпеки людини). Дослідження соціальної безпеки піднімають питання соціальної вразливості, незахищеності, виокремлення прекаріату як соціальних груп населення, які потерпають від нестабільності. Проблеми соціальної безпеки взаємозалежні з економічною безпекою, головною проблемою якої є економічна нерівність. З даної тематики відомими є дослідження А. Сена, який визначає взаємозв'язки добробуту та економічної нерівності [9]. Економічна нерівність є загрозою безпеці, адже за доведенням Е. Торбека і Ч. Чарумілінда вона є вирішальним фактором соціальних конфліктів та політичної нестабільності, зниження якості освіти, доступу до системи охорони здоров'я, підвищення злочинності, що в цілому деструктивує можливості економічного зростання [10]. Сформульовані емпіричні доведення вказують на тісний взаємозв'язок економічних і соціальних складових безпеки.

Широка проблематика соціальної безпеки, окрім питань нерівності, вразливості, необхідності соціального забезпечення і страхування включає питання прав і свобод, людського розвитку та політики їх забезпечення з акцентом на міжнародний рівень. Парадигма неореалізму поступово почала заміщуватись *парадигмою міжнародного співробітництва на засадах лібералізму й конструктивізму*. Це стало результатом прийняття Загальної декларації прав людини та низки інших міжнародних нормативів (Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ЄС та ін.).

⁶ Kissinger H. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994. 912 p.

⁷ Romm J. J. *Defining National Security: The Nonmilitary Aspects*. Pew Project on America's Task in a Changed World (Pew Project Series). Council on Foreign Relations, 1993. 122 p.

⁸ Hacker J. S. et al. The economic security index: A new measure for research and policy analysis. *Review of Income and Wealth*. 2014. № 60. DOI: <https://doi.org/10.1111/roiw.12053>

⁹ Sen A. *On economic inequality*. OUP Catalogue, Oxford University Press, 1973.

¹⁰ Thorbecke E., Charumilind C. Economic Inequality and Its Socioeconomic Impact. *World Development*. 2002. Vol. 30, Issue 9. P. 1477-1495. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00052-9](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00052-9)

Відтак питання ризиків і загроз у зміцненні безпеки стають актуальними ще більше. Не можна відкидати сучасний «невійськовий» погляд на зміцнення безпеки. Однак *ризикогенний підхід* у методології дослідження безпеки знову стає більш актуальним в усіх сферах та на всіх структурно-функціональних рівнях. Дослідження ризиків у безпекології – найбільш розроблений напрям, результатом чого є становлення окремих теорій їх дослідження – класичної теорії ризику, що розглядає ризик як втрати через несприятливі ситуації та неефективні рішення, та неокласичної теорії ризиків, що розглядає ризик як відхилення від поставленої цілі [11, с. 114]. Ризикогенний підхід з опиранням на класичну теорію ризику доцільно використовувати при дослідженні міграції населення України в сучасних умовах.

Дослідження з питань безпеки кінця 2010х – початку 2020х років резонують з новими викликами, а саме глокалізаційними (безпека громад), епідеміологічними (санітарно-епідеміологічна безпека), технологічними (цифрова безпека) та ін. У синергії проблем економічної і соціальної безпеки актуалізується питання зміцнення *міграційної безпеки*. Міграція в умовах високої інтенсивності має вагомий вплив на демографічну ситуацію, суспільство, зайнятість та економіку в цілому. Тому питання міграційної безпеки є надактуальним напрямом дослідження безпеки.

На рис. 1.1 узагальнено еволюцію проблематики безпеки. На сучасному етапі, зважаючи на поточні виклики, стоїть питання перебудови безпекового світопорядку. Як стверджує відома вчена Е. Ротчїлд, формулювання принципів для безпеки нового світу відбувається після багатонаціональних потрясінь; безпека має зміцнюватись таким чином, щоб «переходити» (а) від нації до окремих осіб і (б) від нації до біосфери (екосистема планети); нова політика в сфері безпеки має формуватись на міжнародному рівні, слугуючи основою для вироблення національних політик [12].

В Україні дослідження з питань безпеки, як і в іноземних публікаціях, беруть витoki з державно-рівневого фокусу. Починаючи з 90х років ХХ ст. публікуються перші дослідження на предмет національної безпеки, а також безпеки в окремих сферах – економічній (праці В. Геєця [13], В. Мунтіяна [14]), В. Шлемка [15]), екологічній (А. Качинського [16]), соціальній (О. Новікової [17]) та ін.

У 1997 р. затверджено Концепцію національної безпеки України, яка регламентувала основи політики в даній сфері з орієнтацією на захист життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави та визначила основні сфери її здійснення – політичну, економічну, соціальну, воєнну, екологічну, науково-технологічну, інформаційну [18]. У 1999 р. затверджено ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять», в якому безпеку визначено як стан захищеності від ризиків, які можуть нанести «шкоду окремій людині чи суспільству» [19].

¹¹ Мульська О. П. *Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління*: монографія. Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», Львів, 2022. 472 с.

¹² Rothschild E. What Is Security? *Daedalus*. 1995. Vol. 124, No. 3. P. 53-98. <http://www.jstor.org/stable/20027310>

¹³ Геєць В. М. та ін. *Концепція економічної безпеки України*. К.: Логос, 1999. 56 с.

¹⁴ Мунтіян В. І. *Економічна безпека України*. К.: КВШ, 1998. 462 с.

¹⁵ Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. *Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення*. К.: НІСД, 1997. 144 с.

¹⁶ Качинський А. Б. *Сучасні проблеми екологічної безпеки України*. К., 1994. 48 с.

¹⁷ Новікова О. Ф. *Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення*. Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

¹⁸ Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁹ ДСТУ 2293-99 Охорона праці. Терміни та визначення основних понять від 26.03.1999 р. (недіючий). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=21726

Хоча згаданий стандарт уже не діє, таку дефініцію безпеки широко використовують українські вчені при розробці методології її дослідження. У діючому стандарті ДСТУ 2293:2014 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять» визначено зміст «шкоди» як ушкодження здоров'я людини, збитки майну чи довкіллю, а також їх поєднання [20].

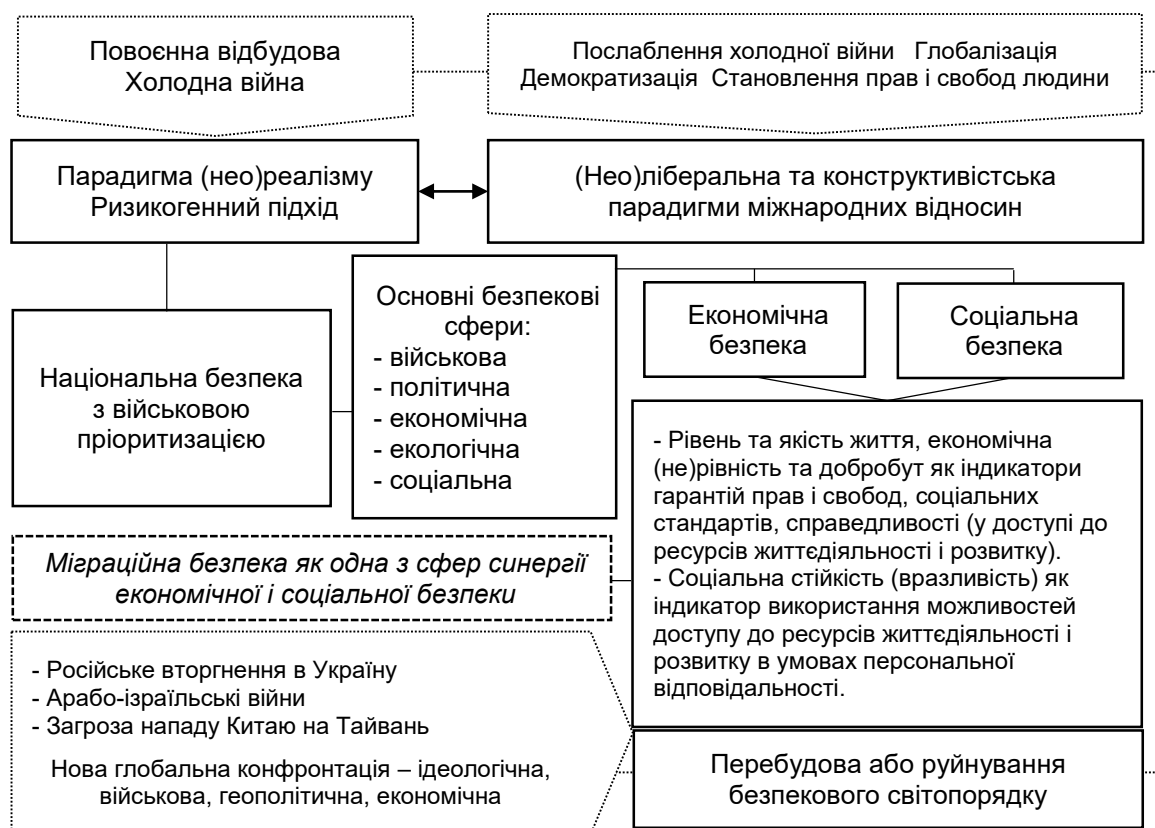

Рис. 1.1. Еволюція проблематики безпеки у наукових дослідженнях

Джерело: узагальнено автором.

Потужним дослідженням з питань національної безпеки є праця Г. Ситника, В. Олуйко та М. Вавринчука, які піднімають питання національних цінностей та інтересів в основі зміцнення безпеки держави [21]. Зважаючи на загрози збереження територіальної цінності України очевидна важливість такого роду досліджень. Перегляд і пропагування національних цінностей та інтересів має бути пріоритетом науково-прикладних досліджень сучасності.

На основі досліджень з питань національної безпеки з 2000х років в Україні розвиваються наукові напрямки з економічної і соціальної безпеки, безпеки бізнесу, охорони праці, життєдіяльності в цілому. *Економічна безпека* розглядається вченими у загальному управлінському концепті безпеки – як заходи протидії загрозам (внутрішнім і зовнішнім) для стабільного розвитку економіки (обґрунтування в цитованій праці В. Мунтіяна [22]). В. Геєць та ін. співавтори в одній з перших наукових праць на предмет економічної безпеки акцентують, окрім захисту національних економічних інтересів від загроз, на необхідності незалежного розвитку й стабільності громадянського суспільства. Тобто підкреслюється взаємозв'язок економіки й ринку з

²⁰ Національний стандарт України. Охорона праці. ДСТУ 2293:2014 від 2.12.2014 р. URL: http://web.kpi.kharkov.ua/safetyofliving/wp-content/uploads/sites/171/2017/10/dstu_2293_2014.pdf

²¹ Ситник Г. П., Олуйко В. М., Вавринчук М. П. *Національна безпека України: теорія і практика*. Київ: Вид-во «Кондор», 2007. 669 с.

²² Мунтіян В. І. *Економічна безпека України*. К.: КВШ, 1998. 462 с.

розвитком суспільства, реалізацією його підприємницького й креативного потенціалу, здатністю впливати на владні рішення [23]. В. Третяк і Т. Гордієнко у цитованій статті визначають підходи до розуміння економічної безпеки – не лише як складової національної безпеки, але й стану економіки, заходів з її розвитку, захищеності економічних інтересів, стабільності життєдіяльності суспільства, незалежності економічної політики [24, с. 7]. Остання складова по-новому переосмислюється в сучасних умовах зовнішньої агресії та впливу економічних залежностей на конфронтацію «західного» і «східного» світів.

Здійснені вагомі дослідження економічної безпеки на рівні підприємств. Одна з праць – Т. Васильціва, присвячена механізмам зміцнення економічної безпеки підприємництва в Україні. Автор розглядає економічну безпеку на різних рівнях та виокремлює її складові. На рівні підприємництва такими складовими є економічна незалежність, фінансова стійкість, ефективність функціонування, конкурентоспроможність, здатність розвиватись, безпека працівників, майнових і комерційних інтересів та ін. Серед складових економічної безпеки суспільства виділено міграційний та інші індикатори, що мають прямий вплив на міграційні наміри – рівень і якість життя населення, продовольче забезпечення, якість послуг охорони здоров'я та освіти [25, с. 15]. Таким чином, з позиції автора економічна безпека підприємництва тісно вплетена в галузево-секторальну та в макро-мезо-мікрорівневу ієрархію управління в сфері зміцнення національної безпеки.

Позитивно, що наукові дослідження щодо проблем економічної безпеки знайшли свої відображення в державній політиці через затвердження на урядовому рівні методичних рекомендацій з розрахунку рівня економічної безпеки України. Перша методика затверджена 2007 р. і визначала індикатори за складовими економічної безпеки, серед яких виділялась соціальна й економічна [26]. У новій методиці 2013 р. у складовій демографічній безпеки виділено індикатор міграційного приросту, що підсилило вагомість міграційного чинника економічної безпеки в умовах зростання міграції населення України [27].

Поруч з контекстом сталості й регіоналізації розвитку в 2010х роках поглиблюється проблематика досліджень соціальної безпеки в умовах євроінтеграції, зберігаючи високу актуальність до нині. Як приклад, дослідження Т. Васильціва, Р. Лупака та ін. Автори опираються на системний підхід та піднімають проблематику конвергенції систем соціальної безпеки між Україною й ЄС. У систему соціальної безпеки автори включають демографічну, соціальну, міграційну сфери та ринок праці [28, с. 36]. Включення міграційної сфери підтверджує вагомість міграційних детермінант соціальної безпеки в умовах євроінтеграції України.

Низка досліджень останніх років (до 2022 р.) з загальних питань безпеки, економічної і соціальної безпеки проводилась у фокусі глобальних, євроінтеграційних викликів, а також викликів порушення територіальної цілісності України внаслідок

²³ Геєць В. М. та ін. *Концепція економічної безпеки України*. К.: Логос, 1999. 56 с.

²⁴ Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 6-8.

²⁵ Васильців Т. Г. *Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення*: монографія. Львів: Арал, 2008. 368 с.

²⁶ Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>

²⁷ Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України № 1277 від 29.10.2013 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

²⁸ *Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції*: монографія / за ред. д.е.н., проф. Васильціва Т. Г., к.е.н., доц. Лупака Р. Л. Львів: Видавництво ННБК «АТБ», 2018. 303 с.

анексії АР Крим та війни на Донбасі. У колективній монографії за редакцією М. Мальського, Р. Вовка і П. Байора висвітлюються питання організації глобальної та європейської системи безпеки, її стану в політико-правовій (у тому числі дипломатичній), економічній, військовій сферах [29]. Таким чином, *питання суспільної єдності й згуртованості – це чинник стійкості та резильєнтності держави Україна і в даному контексті міграцію слід розглядати як можливий руйнівник цієї єдності чи, навпаки, її посилення за умов ефективної політики щодо закордонного українства.*

Отже, тривалі дослідження безпеки з розвитком методології безпекології сформували підходи, ключову термінологію-індикатори до оцінювання безпеки. Огляд іноземних та українських публікацій вказує, що переважаючим є розуміння безпеки як відсутності ризиків і загроз для цінностей, інтересів, добробуту населення та інститутів різного рівня [30, с. 24]. Однак у *розширеному розумінні «безпека»* – це про різнорівневий процес, ціль і стан, що може регулюватись та оцінюватись через ризики, загрози і наявні ресурси (рис. 1.2).

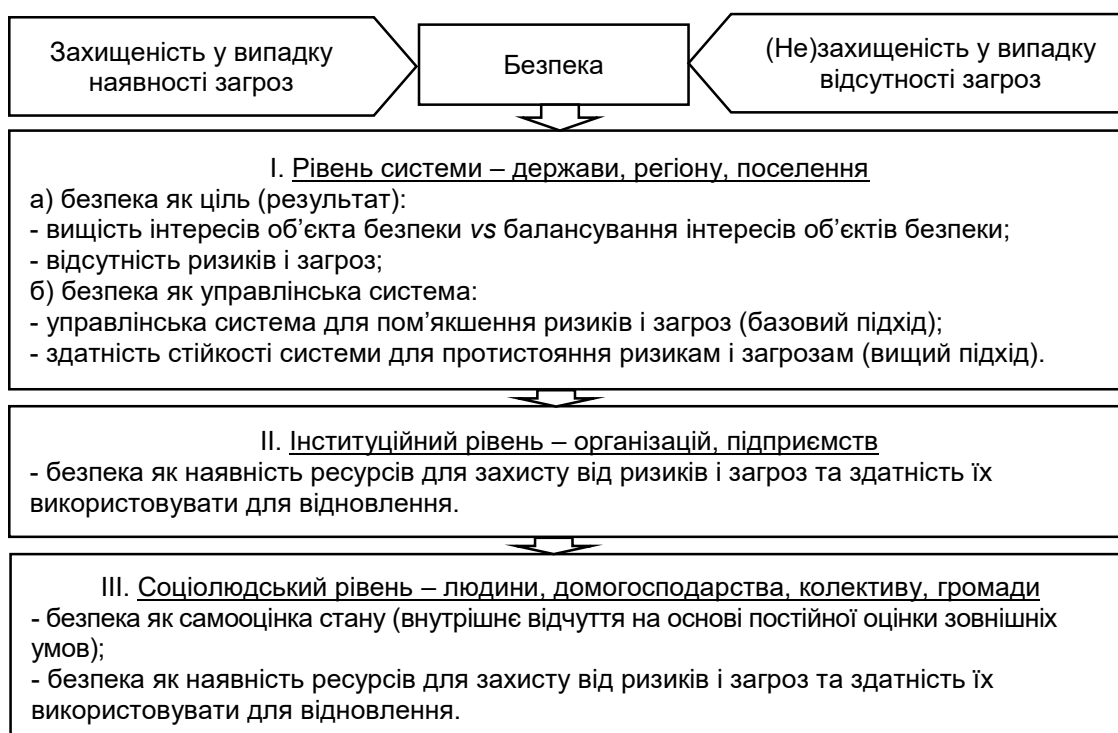

Рис. 1.2. Концептуальні підходи до розуміння безпеки

Джерело: авторська розробка.

Як міждисциплінарна категорія, «безпека» використовується у різних галузях знань та сферах наукової й практичної діяльності. У зв'язку з цим виокремились основні підходи до класифікації безпеки – за критеріями об'єкту, рівня та сфери (рис. 1.3). Критерій сфери дозволяє говорити про міграційну безпеку як одну з стратегічних сфер державотворення.

Розвиток безпекології та розширення її проблематики на різні сфери призвели до актуалізації взаємозв'язків міграції та безпеки. Знання про міграцію знайшли своє відображення в науці *міграціології*. Хоча міграція була об'єктом роздумів ще в древніх

²⁹ Мальський М., Вовк Р., Чайковський М. та ін. *Глобальний і регіональний виміри міжнародної безпеки*: колективна монографія / за ред. Маркіяна Мальського, Романа Вовка, Пйотра Байора. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 366 с.

³⁰ Бичай Р. Р. Державна міграційна політика в контексті забезпечення національної безпеки України: Дис... доктора філософії: 052 Політологія. Івано-Франківськ, 2023. 274 с.

філософів, більш сучасний її розгляд як наукової проблеми розпочався з 80х років XIX ст. Основоположними прийнято вважати праці німецько-англійського вченого Е. Равенштейна. Учений як географ сформулював гіпотези щодо міграції, зокрема доводив: типові відстані переміщень в умовах переважання міграції з сільських до міських поселень; роль міграції для природного приросту та розвитку міст [31; 32].

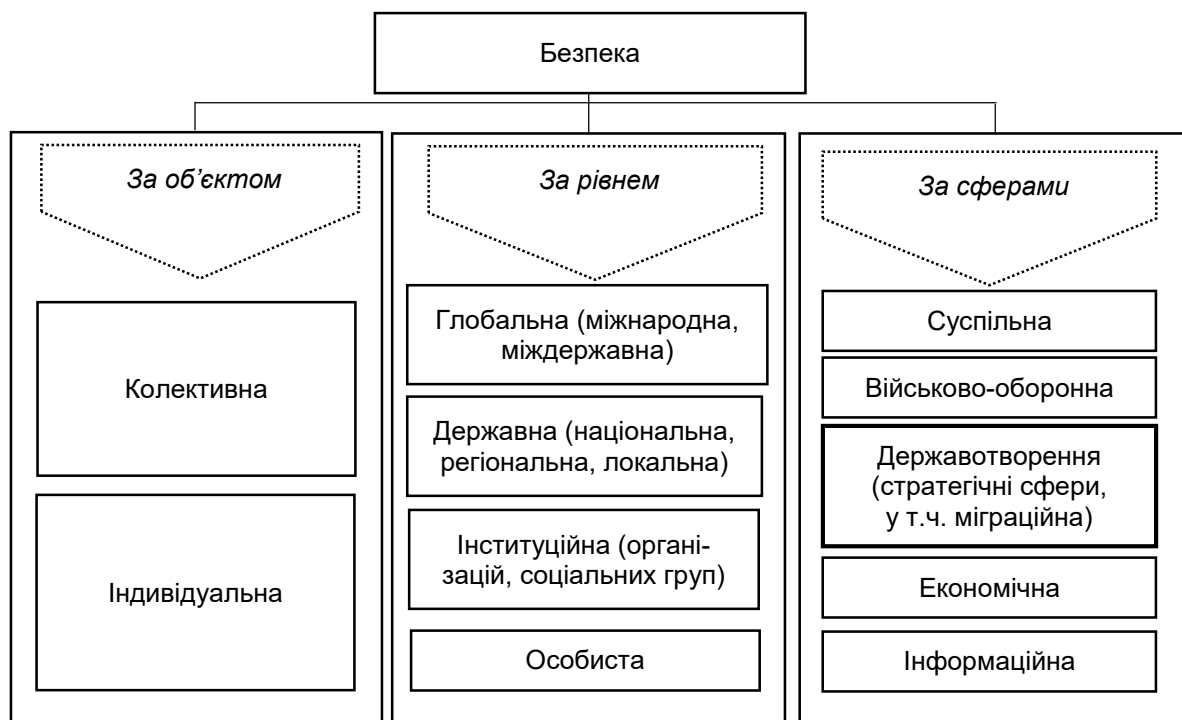

Рис. 1.3. Базові критерії визначення видів безпеки

Джерело: узагальнено автором.

В Україні наукові дослідження з міграції мають дещо коротшу ретроспективу. Перші дослідження з міграції 90х років XX ст. фокусувалися на демографію і трудову міграцію, зважаючи на її домінуючий характер у «заробітчанській міграційній хвилі». Однією з перших фундаментальних праць на предмет трудової міграції є монографія за редакцією Е. Лібанової, в якій аналізуються результати першого загальнонаціонального опитування трудових мігрантів 2008 р., що дозволило виявити безпекові проблеми міграції на особистісному рівні [33].

Цінною є праця з питань міграційної політики за редакцією У. Садової. Автори виділяють геополітичний або безпековий підхід до формування міграційної політики, згідно з яким міграція оцінюється з позиції відповідності інтересами держави (регіонів, громад) [34]. За редакції У. Садової також опублікована важлива в контексті досліджень міграційної безпеки на особистісному рівні монографія про соціально-економічну захищеність мігрантів. Видання актуалізує питання захищеності, виходячи з досвіду

³¹ Ravenstein E. G. The laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1885. № 48. P. 167-235.

³² Grigg D. B. E.G. Ravenstein and the «laws of migration». *Journal of Historical Geography*. 1977. Vol. 3, Issue 1. P. 41-54. DOI: [https://doi.org/10.1016/0305-7488\(77\)90143-8](https://doi.org/10.1016/0305-7488(77)90143-8)

³³ Лібанова Е. М. (ред.). *Населення України. Трудова еміграція в Україні*. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. 233 с.

³⁴ Садова У. Я. (ред.). *Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації* / Інститут регіональних досліджень НАН України. Львів, 2011. 528 с.

кризи міграції внутрішньої (2014 р.) та європейської (2015 р.), що по-новому розкрила ризикогенність міграції в масштабах вимушених переміщень [35].

Вплив глобалізації та євроінтеграції на міграційні процеси досліджує Б. Юськів, піднімаючи теоретичні положення суспільства ризику та його перетворення в глобальне суспільство, де міграція є неодмінним атрибутом розвитку [36]. Безпековий контекст міжнародної міграції розкриває О. Малиновська, пропонуючи інструментарій міграційної політики для подолання міграційних ризиків і загроз [37]. Інтеграційний вектор розвитку міжнародної міграції в контексті національної безпеки для України досліджує О. Риндзак [38]. Сучасні дослідження міграції в Україні зберігають контекст ризиків втрат людського потенціалу в умовах трудової міграції та її інтелектуалізації. З 2022 р. міграціологія переорієнтовується на виклики ризиків і загроз, пов'язаних з вимушеною міграцією, головною причиною чому є повномасштабне російське вторгнення в Україну. Узагальнюючи акумульовані знання про міграцію з праць іноземних та українських учених, можна визначити *основні підходи до розгляду міграції* [39, с. 581; 40, с. 10-11] (табл. 1.1): *економічний* (міграція через призму впливу на виробничі відносини та як рушійна сила змін); *демографічний* (міграція через призму процесів демовідтворення, впливу на соціально-демографічну структуру населення суспільств донорів і реципієнтів); *політико-правовий* (а) міграція як право і свобода; (б) міграція як сфера реалізації політики – міжнародної, національної, регіональної, локальної); *соціологічний* (міграція через призму проблем людини та суспільства – (а) міграція в контексті адаптації й інтеграції в приймаючий соціум; (б) міграція як проблема багаторівневого вирішення); *урбаністичний* (міграція через призму перерозподілу людських ресурсів, в першу чергу, через внутрішню, маятникову міграцію); *глобалізаційний* (міграція як результат та чинник глобалізації); *факторний* (міграція через призму макро- та мікрочинників у причинно-наслідковому контексті); *ризикогенний* (міграція як чинник та наслідок ризиків, загроз, криз, безпеки).

Таблиця 1.1

Підходи до регулювання міграції як сфери зміцнення безпеки

Підходи	Міграція як сфера реалізації політики	Міграція через призму зміцнення безпеки
<i>(Нео)інституціональний підхід (розвиток суспільства й економіки на основі сильного впливу влади)</i>	Міграція як об'єкт державного управління	Управління міграцією залежить від національних інтересів, що є основою зміцнення національної безпеки
<i>Політекономічний підхід (розвиток суспільства й економіки на основі регулюючого впливу влади)</i>	Міграція як об'єкт державного регулювання в контексті економічного розвитку	Регулювання міграції здійснюється з балансуванням економічних інтересів, що є основою

³⁵ Садова У. Я. (ред.). *Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2016. 266 с.

³⁶ Юськів Б. М. *Глобалізація і трудова міграція в Європі*: монографія. Рівне: видавець О. М. Зень, 2009. 476 с.

³⁷ Малиновська О. А. *Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії*: монографія. К.: НІСД, 2018. 472 с.

³⁸ Риндзак О. Т. *Міграційна політика в Україні: виклики та інтеграційні перспективи*: монографія / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього»; наук. ред. д.е.н., проф. У. Я. Садова. Львів: Каменяр, 2019. 422 с.

³⁹ *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади*: монографія / за заг. ред. О.П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. 776 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669980885>

⁴⁰ Алексеева Т. І. Еволюція міграційних процесів крізь призму теорії міжнародних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: серія Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 24, Ч. 1. С. 10-13.

		зміцнення національної економічної безпеки
<i>(Нео)ліберальний підхід (розвиток суспільства й економіки на засадах громадянського суспільства)</i>	Міграція як об'єкт публічного управління в умовах децентралізації влади, з залученням інститутів громадянського суспільства й міжнародних корпорацій	Регулювання міграції здійснюється з балансуванням інтересів суб'єктів публічного управління, що є основою зміцнення національної безпеки
<i>Підхід (нео)реалізму (розвиток суспільства й економіки на основі прийняття управлінських рішень, виходячи з актуальних умов/контекстів)</i>	Міграція як об'єкт державного регулювання	Регулювання міграції в контексті цілей безпеки (країни, регіону, громади)
<i>Глобалізаційний підхід (розвиток суспільства й економіки у системі тісних глобальних взаємодій)</i>	Міграція як сфера міжнародного співробітництва в умовах реалізації прав і свобод мобільності	Регулювання міграції в контексті глобальних цілей розвитку в умовах вищості цілей наднаціональної безпеки
<i>Конкурентний підхід (розвиток суспільства й економіки на основі міжсуб'єктної конкуренції vs співробітництва)</i>	Міграція як сфера конкуренції vs співробітництва	Регулювання міграції на основі перерозподілу людських ресурсів в контексті цілей розвитку і безпеки території
<i>Компаративний підхід (розвиток суспільства й економіки у порівнянні до подібних територій)</i>	Міграція як об'єкт регулювання за цілями, виявленими у порівнянні з іншими територіями	Регулювання міграції в умовах зміцненої безпеки у порівняльних оцінках

Джерело: побудовано на основі даних [41, с. 88].

Для сучасної міграціології все більше актуальною та практично значущою стає безпекова парадигма. Багаторічні ідейні напрацювання безпекології та міграціології показують широку проблематику дослідження міграції. Фокус на проблеми міграційної безпеки дозволяють вирішувати нагальні проблеми, пов'язані з міграцією, але й водночас проектувати довгострокові цілі у формуванні міграційної політики.

1.2. Міграційні детермінанти в системі національної безпеки

Міграція у наукових дослідженнях часто розглядається у безпековому контексті. У регулюванні міграції орієнтир на цілі безпеки проявляється, якщо міграційна політика формується системно і на довгострокову стратегічну перспективу. В Україні назріла крайня потреба формування нової міграційної політики з відходом від обмежених бюрократичних механізмів та переорієнтацією на стратегію зміцнення національної безпеки. Тому актуально визначити, яку роль міграція відіграє для безпеки держави та який її функціонал у системі її зміцнення. Для цього необхідно звернутись до законодавства України в сферах міграції, національної безпеки та головних

⁴¹ Бичай Р. Р. Державна міграційна політика в контексті забезпечення національної безпеки України: Дис... доктора філософії: 052 Політологія. Івано-Франківськ, 2023. 274 с.

стратегічних нормативів, що є основою для реалізації інших механізмів забезпечення міграційної безпеки.

У раніше діючому Законі України «Про основи національної безпеки України», який був прийнятий 2003 р. і втратив чинність 2018 р., у дефініції національної безпеки розкривались сфери національних інтересів, у тому числі «міграційної політики» [42]. У Стратегії національної безпеки України від 2015 р. (втратила чинність) серед загроз виділено активізацію міграції внаслідок бойових дій [43]. Чинне законодавство України визначає *національну безпеку* без деталізації сфер, але з орієнтиром на цілі, а саме як захищеність національних інтересів України від загроз – реальних і потенційних [44]. Закон опирається на конституційні засади: у Конституції України хоч і не визначено прямо зміст національної безпеки, однак акцентовано на обов'язку владних інститутів захищати національні інтереси, виражені в основних правах і свободах людини – думки і слова, об'єднання у громадські організації та політичні партії, проведення зборів, мітингів, страйків тощо [45].

З визначень національної безпеки у законодавстві України виникає запитання, що включають у себе «*національні інтереси*». За законом, це життєво важливі інтереси людини, суспільства, держави, дотримання яких забезпечує суверенітет, демократичний прогресивний розвиток, безпечні умови життя, добробут населення [46]. Дана дефініція дає змогу схематизувати зміст національної безпеки через призму дотримання національних інтересів (рис. 1.4). У табл. 1.2 запропоновано авторський підхід до систематизації сфер національної безпеки – суспільної, військово-оборонної, державотворення, економічної, інформаційної. Зміст більшості сфер законодавство України не регламентує. Винятком є громадська безпека, яку науковці і практики в реаліях децентралізації ще часто називають публічною. У Законі України щодо громадської безпеки при проведенні футбольних матчів таку безпеку визначено як стан захищеності від джерел небезпеки (природних і штучних) інтересів суспільства, що є життєво важливими, шляхом їх запобігання [47]. У даній дефініції підкреслюється превентивний зміст заходів зміцнення безпеки.

Виокремлення сфери державотворення передбачає включення стратегічних сфер, без «убезпечення» яких неможливе існування держави та збереження її функціональності. До даної сфери віднесено демографічну безпеку, в тому числі міграційну. Міграційну безпеку можна віднести й до економічної та соціальної безпеки. Методологія безпекології та міграціології доводить тісний взаємозв'язок міграційної безпеки з даними сферами. Проте актуальність для України демографічного питання піднімає цілі зміцнення демографічної безпеки, а реалії доводять першочерговість врегулювання в них процесів міграції. Навіть у Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р. першою ціллю визначено не підвищення рівня

⁴² Про основи національної безпеки України: Закон України (втратив чинність) від 19.06.2003 р. № 964-IV: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>

⁴³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України №287/2015 (втратив чинність) від 26.05.2015 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>

⁴⁴ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

⁴⁵ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴⁶ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

⁴⁷ Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 08.07.2011 р. № 3673-VI: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17#Text>

народжуваності, а стимулювання міграційного приросту населення [48]. Тому міграційна безпека в системі національної безпеки є складовою демографічної, яка, своєю чергою, формує стратегічні сфери розвитку України як суверенної держави.

Рис. 1.4. **Визначення національної безпеки у законодавстві України**

Джерело: побудовано на основі даних [49; 50].

Якщо аналізувати чинне міграційне законодавство України, то міграційні детермінанти національної безпеки прописані в ньому побіжно. У Стратегії державної міграційної політики на період до 2025 р. введено в мету такої політики позитивний вплив на безпеку держави [51]. У Плані заходів щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на 2024-2025 рр. одним з пунктів визначено моніторинг міграційних процесів з аналізом міграційних ризиків [52]. Чинною також є Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 р. Її метою є зменшення негативних наслідків внутрішніх вимушених переміщень завдяки реагуванню на виклики адаптації, інтеграції внутрішньо переміщених осіб та пов'язаних з їхнім можливим поверненням [53]. Таким чином, даний норматив має

⁴⁸ Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 922-р від 30.09.2024 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

⁴⁹ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

⁵⁰ Стратегія національної безпеки: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

⁵¹ Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 482-р від 12.07.2017 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>

⁵² Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 рр. щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 837-р від 03.09.2024 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2024-%D1%80#Text>

⁵³ Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 р. та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 312-р від 07.04.2023 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>

пряме відношення до міграційної безпеки за внутрішнім вектором, щоправда сфокусований на вимушеній міграції.

Таблиця 1.2

Система національної безпеки за сферами та місце в них міграційної безпеки

Сфери національної безпеки	Вид безпеки
Суспільна	Громадська (публічна) безпека* (у т.ч. цивільна, техногенна) Екологічна безпека (у т.ч. радіаційна) Безпека життєдіяльності Гуманітарна безпека Соціальна безпека (соціальних сфер) – охорони здоров'я, освіти, культури, транспорту, зв'язку та ін. Безпека людини (фізична, психологічна, ментальна)
Військово-оборонна	Воєнна безпека* Прикордонна безпека Ядерна безпека Безпека від тероризму Кібербезпека
Державотворення (стратегічні сфери)	Державна безпека* Політична безпека Міжнародна безпека Енергетична безпека Демографічна безпека (у т.ч. МІГРАЦІЙНА) Санітарно-епідеміологічна безпека Духовно-культурна безпека
Економічна	Економічна безпека (у т.ч. на рівні економіки в цілому, окремих видів економічної діяльності (галузева безпека – промислова, торгівельна та ін.)) Бюджетна безпека Боргова безпека Валютно-фінансова безпека Податкова безпека Митна безпека Зовнішньоторговельна безпека Продовольча безпека Безпека бізнесу Інвестиційна безпека Науково-технологічна безпека Безпека праці (умов, охорони, соціального захисту)
Інформаційна	Інформаційна безпека Комунікаційна безпека Інтелектуальна безпека

Примітка: *визначення виділених курсивом видів безпеки регламентовано Законом України [54]

Джерело: узагальнено автором.

Так як міграція тісно пов'язана з демографічними процесами, важливими є положення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р. У даному нормативі за мету поставлено сталий демографічний розвиток на основі стійкості суспільства й держави [55]. Цей підхід є актуальним при визначенні змісту міграційної безпеки, коли в її розуміння має вкладатись не стан захищеності інтересів від ризиків і загроз, а ціль її досягнення – стійкість і резильєнтність.

Стратегія демографічного розвитку України значну увагу приділяє міграційному питанню, ставлячи в стратегічну ціль № 1 зниження еміграції та стимулювання міграційного приросту населення. Стратегія окреслює гострі проблеми міграції, вирішення яких має формувати основи державної політики зміцнення міграційної безпеки України.

У Плані Відновлення України теж визначено низку проєктів, спрямованих на вирішення проблем, пов'язаних з міграцією. Зокрема це проєкти «Економічне

⁵⁴ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

⁵⁵ Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 922-р від 30.09.2024 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

стимулювання громадян України, які виїхали за кордон, до повернення та працевлаштування в Україні», «Підтримка повернення молоді в Україну: міжнародна академічна мобільність» та ін. [56]. У Стратегії національної безпеки в назву закладено гасло «безпека людини – безпека країни», що підкреслює її людиноорієнтований підхід, а серед пріоритетів національних інтересів виокремлено суспільний розвиток на засадах розвитку людського капіталу та захист прав і свобод громадян України. Міграцію визначено серед загроз національній безпеці у контексті демографічних втрат, поширення порушень міграційного законодавства, нелегальної міграції, проблем інтеграції осіб з «держав міграційного ризику» [57].

Стратегію національної безпеки визнано основою для розробки стратегічних нормативів в інших сферах. Частина з них прямо регламентує питання, що стосуються міграції та міграційної безпеки: Стратегія людського розвитку – міграційну сферу визнано одним з напрямів забезпечення національної безпеки України, зокрема при досягненні цілі стимулювання економічної активності і продуктивної зайнятості вказано на необхідність повернення мігрантів та їх економічній реінтеграції [58]; Стратегія зовнішньополітичної діяльності серед напрямів такої діяльності виділяє розвиток системи відносин із закордонними українцями та регулювання зовнішньої трудової міграції [59]; Стратегія забезпечення державної безпеки серед завдань державної політики в даній сфері визначено контроль за перетином державного кордону та дотримання законодавства України іммігрантами. Акцент на регулювання імміграції здійснено з огляду на виявлені порушення «вихідцями з держав міграційного ризику» [60]; Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 р. серед заходів макроекономічної безпеки визначає ті, що стимулюватимуть рееміграцію та реінтеграцію трудових мігрантів [61]; Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 р. декларує завдання, пов'язані з автоматизацією обліку міграційних процесів, а також боротьби з нелегальною міграцією в протидії транскордонній злочинності [62].

Таким чином, міграційні детермінанти національної безпеки визначаються законодавством України, але політика їх регулювання не є системною. Сучасні умови ще більше актуалізують визначення ролі міграції в системі національної безпеки, у зв'язку з чим необхідно визначати шляхи зміцнення міграційної безпеки через посилення стійкості й резильєнтності її учасників, а також захищеність їхніх інтересів, на дотримання яких має спрямовуватись регулювання міграційних ризиків і загроз. Відповідно, якщо в дефініцію національної безпеки закладено *захищеність інтересів* людини, суспільства й держави, визначимо основні їх види в контексті міграційних детермінант:

⁵⁶ План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>

⁵⁷ Стратегія національної безпеки: Указ Президента України від 14.09.2020 р.№ 392/2020: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

⁵⁸ Стратегія людського розвитку: Указ Президента України від 2.06.2021 р.№ 225/2021: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>

⁵⁹ Стратегія зовнішньополітичної діяльності України: Указ Президента України від 26.08.2021 р.№ 448/2021: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>

⁶⁰ Стратегія забезпечення державної безпеки: Указ Президента України від 30.12.2021 р.№ 56/2022: Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>

⁶¹ Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 р.: Указ Президента України від 11.08.2021 р.№ 347/2021: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>

⁶² Стратегія інтегрованого управління кордонами на період до 2025 р.: Розпорядження Верховної Ради України від 24.07.2019 р.№ 687-р: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-2019-%D1%80#Text>

1) *інтереси щодо міграції на рівні людини та суспільства*: реалізація прав і свобод, пов'язаних з міграцією – визначені в Конституції України (розділі II: зміна громадянства, свобода пересування, вибору місця проживання, залишення території України з врахуванням законодавчих обмежень, недопустимість видворення громадян України за її межі, обов'язок держави піклування і захисту своїх громадян за кордоном, вільний розвиток особистості, рівність [63]), Загальній декларації прав людини (права вільного пересування, виїзду і повернення, пошуку притулку від переслідувань, зміни громадянства [64]), Європейської конвенції з прав людини (Протокол № 4 – свобода пересування, недопустимість вислання громадян та колективного вислання іноземців [65]); пошук безпечного місця перебування; забезпечення гідного рівня добробуту (власного, членів сім'ї) завдяки міграції і пошуку кращих умов здобуття освіти, працевлаштування;

2) *національні інтереси щодо міграції на рівні держави та регіонів*:

а) за всіма векторами – утвердження на міжнародному рівні та в умовах інтеграції як демократичної, правової держави, яка створює умови для реалізації прав і свобод населення щодо міграції;

б) за вектором зовнішньої еміграції: збереження і розвиток людського потенціалу: позитивне демовідтворення; якісні послуги соціальної інфраструктури (освіти, охорони здоров'я та ін.) в умовах достатнього попиту з боку населення; якісна робоча сила на ринку праці в умовах достатньої пропозиції та конкуренції;

в) за вектором зовнішньої імміграції: задоволення внутрішніх потреб в робочій силі, студентах, послаблення демографічних проблем; інтеграція іммігрантів без посилення соціальної напруги з місцевим населенням, збереження якості послуг соціальної інфраструктури при додаткових навантаженнях;

г) за вектором внутрішньої міграції: забезпечення перерозподілу трудового потенціалу відповідно до потреб регіональних ринків праці.

Часто виникає дисонанс інтересів держави, суспільства й людини, що дуже наглядно демонструє міграційне питання: міграція для людини і суспільства – можливість реалізації прав і свобод вибору місця проживання (права на мобільність); міграція для держави – втрата (у випадку еміграції) та/або труднощі інтеграції людського потенціалу (у випадку імміграції). На долавання такого дисонансу мають бути спрямовані механізми забезпечення міграційної безпеки в системі соціально-економічної резильєнтності.

1.3. Міграційна безпека: парадигма поняття, підходи до її декомпонування

У наукових дослідженнях міграція, як правило, розглядається в ризикогенному аспекті. Особливо це характерно для українських учених, що зумовлено зростаючими міграційними втратами населення та іншими негативними наслідками. У підтвердження – наступні твердження з наукових праць. Так, у дослідженні В. Поліщука

⁶³ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶⁴ Загальна декларація прав людини: Резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

⁶⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Рада Європи від 04.11.1950 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

міграція визначається як загроза національній та економічній безпеці, оскільки призводить до зниження ресурсного потенціалу економічного відтворення [66, с. 11]. Я. Волоско визначає, що міграція стає дестабілізатором і дестимулятором розвитку економіки та держави при її значних обсягах [67, с. 43]. Т. Панченко розглядає міжнародну міграцію як загрозу національній безпеці [68, с. 580]. Т. Васильців, Р. Лупак та В. Волошин визначають трудову міграцію як одну з гібридних загроз економічній безпеці [69, с. 37]. М. Криштанович та ін. виділяють незаконну трудову міграцію як одну з загроз національній економічній безпеці [70, с. 129]. С. Домбровська та ін. визначають незаконну міграцію як одну з загроз національній безпеці та ознаку, що держава не спроможна виконувати свої функції [71, с. 56].

Переважаючий розгляд міграції як ризику й потенційної загрози у дослідженнях українських учених усталив ризикогенний підхід міграціології. Даний підхід обґрунтовує пріоритети та механізми регулювання міграції через нівелювання ризиків і загроз на основі формування «міграційного ризик-менеджменту» [72, с. 99].

Підсумовуючи наведені дискусії, міграція в сучасному світі має розглядатись, у першу чергу, як право на мобільність та одна з визначальних свобод людини. Відтак важливо досліджувати міграцію в безпековому контексті як актив, а не лише ризик розвитку (рис. 1.5).

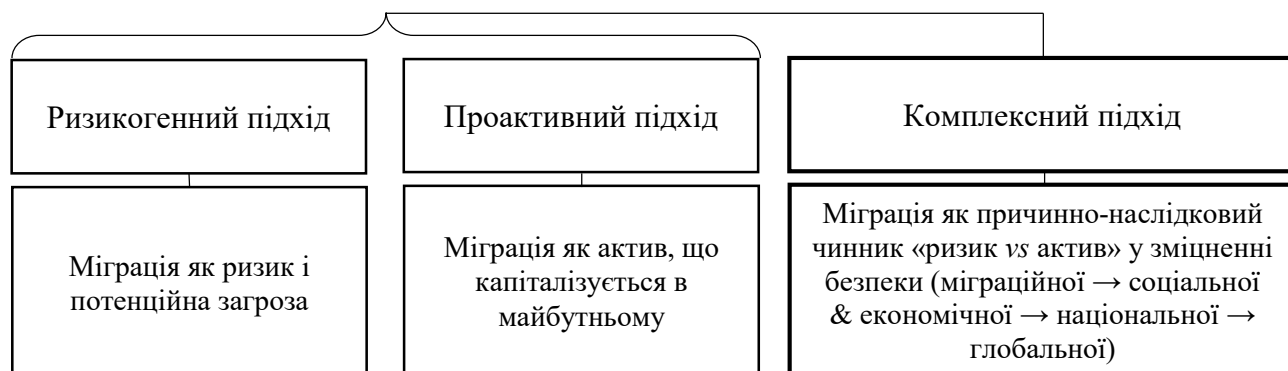

Рис. 1.5. Трансформація розуміння міграції як чинника розвитку

Джерело: узагальнено автором.

Ситуація з пандемією COVID-19 та повномасштабним російським вторгненням в Україну показали поточну неможливість домінування проактивного підходу. Тому

⁶⁶ Поліщук В. В. Державне регулювання міграційних процесів у контексті соціально-економічного розвитку України: Дис... доктора філософії: 051 Економіка. Львів, 2021. 244 с.

⁶⁷ Волоско Я. О. Адміністративно-правове регулювання трудової міграції в умовах трансформації економіки України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Львів, 2015. 181 с.

⁶⁸ Панченко Т. Міжнародна міграція як загроза національній безпеці / *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади*: монографія / за заг. ред. О.П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. 776 с. С. 580-604. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669980885>

⁶⁹ Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Волошин В. І. Стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України. *Економіка України*. 2021. № 2. С. 32-51. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.032>

⁷⁰ Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. *Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення*. Львів: Сполум, 2020. 418 с.

⁷¹ Домбровська С. М., Шведун В. О., Рубан А. В. *Державне управління національною безпекою: соціально-економічне забезпечення*. Х, НУЦЗУ.2022. 221 с.

⁷² *Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання*: наукове видання / за ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів. 2020. 128 с.

наразі актуально орієнтуватись на комплексний підхід у дослідженні та регулюванні міграції, що дозволяє обґрунтовувати заходи зміцнення безпеки, спрямовані як на зниження ризиків та загроз, так і на збереження можливостей реалізації прав мобільності з врахуванням довгострокових цілей розвитку. У даному контексті головною проблемою досліджень є міграційна безпека.

Перші дослідження з *міграційної безпеки* у працях іноземних учених почали з'являтися з 70х років ХХ ст., набувши системного характеру в 2000х роках. Причиною цьому стало поширення розгляду міграції як ризику. Глобалізація, інституціоналізація прав і свобод мобільності та, як результат, розвиток міжнародної міграції призводили до виникнення низки проблем, що змусило вчених шукати причинно-наслідкові зв'язки для їх вирішення. Однією з перших фундаментальних праць у даному аспекті є дослідження глобальної міграційної кризи авторства М. Вайнера, який піднімає питання впливу міграції на безпеку, міжетнічні конфлікти та, водночас, аргументує потребу збереження справедливості й захисту вимушених мігрантів [73]. Також у 90х роках М. Вайнер підняв питання взаємозв'язку міграції та стабільності, стверджуючи, що це питання викликає занепокоєння не лише профільних органів у сфері праці й міграції, але й «високої міжнародної політики», враховуючи цілі оборони, внутрішньої безпеки і міжнародних відносин [74].

Як стверджує Ф. Бурбо, міграція за досвідом останніх десятиліть ХХ ст. стала екзистенційною загрозою безпеці [75]. Таке переконання слугує основою для серії публікацій іноземних учених за проблематикою міграції і безпеки, у тому числі з частим використання терміну «*сек'юритизація міграції*» (даний термін впровадив у 90х роках О. Вевер [76]). Публікації 2010х років продовжують ризикогенну проблематику міграціологічних досліджень. В. Волтерс цитує численні праці інших міграціологів, які доводять сутність міграції як «самоочевидної проблеми безпеки» («*self-evident security problem*») [77].

Міграційна криза в ЄС 2015 р., масова вимушена міграція в Україні 2014 р. і 2022-2023 рр., постійні загрози вимушених переміщень з країн Близького Сходу, Африки та інших регіонів гуманітарних катастроф зберігають фокус уваги вчених щодо дослідження міграційної безпеки. В. Белло підтверджує, що сучасний світ характеризується періодичними міграційними кризами, що не є «новими» чи «ізолюваними», а результатом «повторюваних масових рухів людей» [78].

Розгляд міграції як ризику включає також її зв'язок з тероризмом, що залишається однією з основних загроз сучасному безпековому світопорядку. Цьому зв'язку присвячено багато публікацій іноземних учених. Так, М. Хелблінг і Д. Меєррікс доводять, що міграція сприяє тероризму та посилює упереджене відношення до іммігрантів, що вимагає впровадження міграційної політики у стримуванні тероризму натомість посилення обмежень після терористичних атак [79]. Попри поширеність

⁷³ Weiner M. *Global Migration Crisis: Challenge to State and to Human Rights*. New York: Harper Collins, 1995.

⁷⁴ Weiner M. Security, Stability, and International Migration. *International Security*. 1992. Vol. 17. No. 3. P. 91-126. DOI: <https://doi.org/10.2307/2539131>

⁷⁵ Bourbeau P. *The Securitization of Migration. A Study of Movement and Order*. Routledge, 2011. 192 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203829349>

⁷⁶ Wæver O. *Securitization and Desecuritization*. In R. D. Lipschutz (Ed.), *On Security*. Columbia University Press, 1995. P. 46-87.

⁷⁷ Walters W. Migration and Security. *The Handbook of New Security Studies*. J. Peter Burgess (ed.). London: Routledge, 2010. P. 217-228.

⁷⁸ Bello V. The spiralling of the securitisation of migration in the EU: from the management of a «crisis» to a governance of human mobility? *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2020. Vol. 48(6). P. 1327-1344. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1851464>

⁷⁹ Helbling M., Meierrieks D. Terrorism and Migration: An Overview. *British Journal of Political Science*. 2022. Vol. 52(2). P. 977-996. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0007123420000587>

підходу «сек'юритизації міграції», у дослідженнях останніх років виявляється аспект «десек'юритизації міграції», що передбачає відхід від сприйняття міграції як суто загрози та обґрунтовує роль громадських інститутів у регулюванні міграційних процесів для трансформації їх негативних наслідків у проактивні [80].

Якщо узагальнювати, то огляд наукових й експертних публікацій іноземних учених вказує на переважання наступної проблематики міграційної безпеки: наукові дискусії щодо сприйняття міграції як ризику («сек'юритизація міграції») чи активу розвитку; дослідження міграційних ризиків та їх регулювання з метою недопущення міграційних криз і катастроф – за масштабами, причинами, наслідками міграції для територій, які є донорами, реципієнтами, транзитерами; дослідження безпеки кордонів, зокрема використання сучасних технологій обліку переміщень різних категорій населення, спостереження за кордонами (особливо безпілотних літальних апаратів); дослідження проблем нелегальної міграції і торгівлі людьми; дослідження дотримання прав мігрантів з позиції персональної безпеки; дослідження взаємозв'язку міграційної безпеки та стійкості систем; дослідження взаємозв'язку міграції та тероризму; дослідження механізмів зміцнення міграційної безпеки на глобальному рівні, зокрема з виробленням підходів міграційної дипломатії.

В Україні системні дослідження з міграційної безпеки розпочались з 2000х років. Це стало результатом переважання ризикогенного підходу до розгляду наслідків міграції. Характерною ознакою праць українських міграціологів є особлива увага до міграційних ризиків. Так, міграційні ризики визначаються як: вимірність виникнення небажаних подій, ситуацій, наслідків рішень щодо міграції населення на різних рівнях – особистісному, регіональному, національному [81, с. 167]; вірогідність втрати захищеності мігранта, що проявляється через правову незахищеність за кордоном, нелегальність міграції, проблеми соціального сирітства, пенсійного забезпечення та ін. [82, с. 36].

Проблематика міграційної безпеки українськими дослідниками поки розкрита недостатньо, так як міграціологія є відносно новим напрямком економічних досліджень в Україні. Новітність проблематики підтверджують висновки З. Варналія, Т. Васильціва та О. Левицької у праці 2022 р., що динаміка й ефекти міграції детермінують потребу виділення окремою складовою в системі національної безпеки міграційної безпеки та об'єктивізації її зміцнення у державній політиці [83, с. 6]. Тобто лише сьогодні, в умовах екзистенційних безпекових загроз, в Україні піднімається питання важливості дослідження міграційної безпеки та її зміцнення в системі національної безпеки.

Огляд наукових й експертних джерел вказує, що більшість праць, дотичних до міграційної безпеки, фокусують увагу на формуванні й реалізації державної міграційної політики в контексті національної безпеки. Особливо такі дослідження активізувались після 2014 р., коли «з'явилися» внутрішньо переміщені особи, та набули ще більшого значення після повномасштабного російського вторгнення 2022 р. Відтак питання міграційної безпеки для України набуло нового значення. До повномасштабної війни міграційна політика в Україні розглядалась через призму національних інтересів, тобто

⁸⁰ Crepaz K. Overcoming borders: the Europeanization of civil society activism in the «refugee crisis». *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2020. Vol. 48(6). P. 1448-1461. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1851471>

⁸¹ *Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації* / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2011. 528 с.

⁸² Бідак В. Я. Міграційні ризики трудових ресурсного забезпечення регіонального ринку інтелектуальної праці. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 2. С. 35-40.

⁸³ Варналій З. С., Васильців Т. Г., Левицька О. О. Міграційна безпека держави як основа збереження і розвитку інтелектуального капіталу економіки України. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 3-20. DOI: <https://doi.org/10.15407/econo-myukr.2022.09.003>

яким чином міграція впливає на розвиток держави [84, с. 86]. Як зазначає знаний міграціолог О. Малиновська, безпекові загрози, конфлікти, порушення прав людини розглядались як причини міграції, однак зворотний зв'язок не був предметом наукових досліджень [85, с. 43].

Безпековий контекст міграційної політики підтверджують наступні дослідження. Так, у праці О. Риндзак у регулюванні міграційних процесів визначено орієнтир на цілі безпеки (гарантії й захист національних інтересів) [86, с. 75]. І. Семенець-Орлова та О. Пилипченко визначають міграційну політику як головний «аспект національної безпеки», відтак вона має бути спрямована на регулювання структури, обсягів, напрямів, інших параметрів міграційних потоків та бути прямо пов'язаною з політикою національної безпеки [87, с. 6]. У дисертаційній роботі Р. Бичая обґрунтовано, що ефективна міграційна політика держави має бути спрямованою на національну безпеку через контрольованість міграційних процесів, нормативно-правове регулювання міграції за різними векторами, інтеграцію вимушених мігрантів, забезпечення політичної і безпекової стабільності, стимулювання розвитку економіки, стимулювання соціокультурного розвитку суспільства [88, с. 18]. Ю. Кобець і Т. Мадрига визначають державну міграційну політику як таку, що має бути гнучка й адаптивна, виходячи з інтересів та потреб мігрантів (внутрішніх і зовнішніх), та спрямована на стабільність, економічний розвиток, соціальну інтеграцію й безпеку держави [89, с. 258]. Такі комплексні завдання вимагають високої ефективності формування й реалізації міграційної політики, що для України є слабким місцем.

При визначенні змісту міграційної безпеки у працях українських учених переважає її розуміння як захищеності інтересів держави, суспільства й населення від міграційних ризиків і загроз. Також міграційна безпека розглядається як складова системи національної безпеки. Це підтверджують висновки К. Бондаревської [90, с. 77]. Ю. Татомир визначає міграційну безпеку як стан захищеності стратегічних і регіональних міграційних інтересів, а також мінімізації факторів ризику [91, с. 442].

Відтак, *міграційна безпека як політико-правова категорія* є об'єктом політики Міжнародної організації з міграції (МОМ). За підходами МОМ, міграційна безпека можлива при безпечних, упорядкованих та легальних переміщеннях «на благо всіх»; в основі зміцнення міграційної безпеки має бути дотримання прав людини, в тому числі

⁸⁴ Сидорчук О. Г., Панькова О. В. Міграційна політика України в контексті безпеки та збалансованості економічного і соціального розвитку держави. *Ефективність державного управління*. 2022. № 59. С. 85-95. <https://doi.org/10.33990/2070-4011.59.2019.178421>

⁸⁵ Малиновська О. Міграція та безпека: до питання взаємозв'язку та взаємовпливу. *Міжнародний науковий вісник*: зб. наук. праць. 2021. Вип. 1-2(23-24). С. 42-52.

⁸⁶ Риндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. № 12. С. 72-81.

⁸⁷ Семенець-Орлова І. А., Пилипченко О. О. Міграційна політика: поняття, сутність, методологія формування та економічні аспекти. *Економіка: реалії часу*. 2024. № 2 (72). С. 5-12. DOI: <https://doi.org/10.15276/ETR.02.2024.1>

⁸⁸ Бичай Р. Р. Державна міграційна політика в контексті забезпечення національної безпеки України: Дис... доктора філософії: 052 Політологія. Івано-Франківськ, 2023. 274 с.

⁸⁹ Кобець Ю., Мадрига Т. Державна міграційна політика України в умовах повномасштабного вторгнення. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2023. С. 252-259. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.31>

⁹⁰ Бондаревська К. В. Міграційна безпека та перспективи її забезпечення в Україні. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2024 р.); у 2-х ч. - Ч. І. Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 77-80. DOI: <https://doi.org/10.31733/15-03-2024/1/77-80>

⁹¹ Татомир Ю. І. Поняття міграційної безпеки у законодавстві та доктрині адміністративного права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 439-444. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.72>

щодо переміщень, та неприпустимість нелегальної міграції [92]. Через це в політиці МОМ та розвинутих держав значну увагу приділяють питанням вимушеної міграції – надання тимчасового притулку, статусу біженця. Також багато уваги приділяється боротьбі з торгівлею людьми та нелегальною міграцією.

Опираючись на опрацьовану методологію безпекології й міграціології, розуміння міграційної безпеки в працях українських, зарубіжних авторів, у політиці МОМ, вважаємо актуальним робити акцент не стільки на захищеність інтересів, як на забезпечення стійкості й резильєнтності як основи зміцнення безпеки. Також важливо керуватись причинно-наслідковим підходом при розумінні міграційної безпеки, що слугуватиме основою для розробки методичних підходів до її оцінювання. Тому авторське визначення міграційної безпеки у причинно-наслідковому аспекті: *міграційна безпека – це стан (стійкість/вразливість) усіх сторін та учасників міграційного процесу до ризиків і загроз, що можуть виникати в різних сферах суспільного життя, коли порушуються безпекові ознаки (легальна, впорядкована, безпечна) та умови міграції* (рис. 1.6). Учасниками міграційного процесу є: а) мігранти, члени їхніх сімей, суспільство/громада як донор, транзитер, реципієнт; б) інститути-представники територій як донорів, транзитерів та реципієнтів, а також міжнародних організацій, що представляють їх консолідовані інтереси.

Причинно-наслідковий контекст міграційної безпеки включає визначення ризикогенних причин її послаблення. У даному контексті міграція може бути об'єктом впливу зовнішніх ризиків (війни, збройні конфлікти, екологічні лиха, політичні, релігійні та інші переслідування, низька якість життя, інші порушення прав людини). Але міграція може бути ризиком, що підтверджують ризикогенні наслідки в системі зміцнення міграційної безпеки (проблеми інтеграції в приймаючі суспільства, навантаження на інфраструктуру, ринки праці, втрати людського потенціалу та ін.).

Термінологію дослідження міграції за ризикогенним підходом формують терміни «міграційні ризики», «міграційні загрози», «міграційні катастрофи», «міграційні кризи» та інші авторські формулювання. Розроблені різні підходи до класифікації *міграційних ризиків*. У дослідженні О. Мульської запропоновано низку критеріїв класифікації, що підтверджують можливості багатоаспектних досліджень з даної проблематики. Критеріями визначено: масштаб впливу (локальні, регіональні, національні, глобальні ризики); джерела (економічні, правові, суспільно-політичні, ідеологічні та ін. ризики) і фактори (соціально-економічні, суспільно-політичні, культурно-ціннісні, демографічні, релігійні ризики) виникнення; причини (суб'єктивні, об'єктивні ризики); характером (динамічні, статичні ризики); сфери (ризики економічної системи, ринку праці і капіталів, соціального простору, фінансового добробуту); канали впливу (ризики міграційних і соціальних трансфертів, відтоку людських ресурсів) [93, с. 118]. Для практичної цінності результатів досліджень поширеним є використання *критерію масштабу*, що дозволяє аналізувати міграційні ризики на національному, регіональному та індивідуальному рівнях.

⁹² IOM Fact Sheet on Safe Migration. URL: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/country/docs/iom_fact_sheet_safe_migration.pdf

⁹³ Мульська О. П. *Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління*: монографія. Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», Львів, 2022. 472 с.

Рис. 1.6. Міграційна безпека: рівні, ознаки, умови й критерії оцінювання
Джерело: узагальнено автором.

Критерій масштабу доцільно поєднувати з *критерієм сфери*, прив'язуючи численні та багаторівневі міграційні ризики до можливих загроз, які можуть виникнути у випадку відсутності ефективної політики зміцнення безпеки (у табл. 1.3 наведено розподіл міграційних ризиків і загроз, актуальні для України). Наслідком неврегульованих ризиків, що, акумулюючись, породжують деструктивні масштабуючі зміни інших явищ і процесів, є кризи. Кризи – це системне явище, можуть виникати в різних сферах – економічній, політичній, демографічній, культурній та ін.

МОМ визначає *міграційну кризу* як складні й масштабні міграційні потоки та моделі мобільності (міграційних процесів), спричинені ситуаціями, що призводять до вразливості населення, серйозних негативних наслідків міграції та труднощів з її регулювання на довгостроковий період ^[94]. Для регулювання міграційних криз МОМ керується Оперативною рамкою (структурою) міграційної кризи (The Migration Crisis

⁹⁴ What is a migration crisis and how to address it integrally: The International Organization for Migration (IOM). URL: <https://rosanjose.iom.int/en/blogs/what-migration-crisis-and-how-address-it-integrally>

Operational Framework – MCOF), розробленою 2012 р., в якій визначаються 15 секторів допомоги на різні періоди подолання криз.

Таблиця 1.3

Міграційні ризики і загрози, актуальні для України

Ризики	Характеристика ризиків	Загрози	Характеристика загроз
<i>Управлінські</i>	Асиметричність і неврегульованість міграційних систем (територій донора і реципієнта) Соціальна вразливість мігрантів після переміщення	Націо-безпекові	Втрати людського потенціалу територій міграційної системи з гіршими конкурентними умовами
<i>Інтелектуально-освітні</i>	Міграція фахівців Освітня міграція (молоді)		Втрати інтелектуально-трудового потенціалу ринку праці території-донора
<i>Кадрові</i>	Брак кадрів на ринках праці території-донора	Економіко-інфра-структурні	Неконкурентоспроможність освітньої системи території-донора та її занепад при зниженні кількості учнів, студентів
<i>Фінансові</i>	Залежність населення від міграційних доходів	Демографічні	Депопуляція поселень-донорів Соціально-економічна нерівність між населенням
<i>Соціальні</i>	Дистантні сім'ї Соціальне сирітство (дітей) Самотність людей похилого віку (батьків)	Ментально-психологічні	Суспільна напруга Слабка суспільна єдність
<i>Інституційні</i>	Подвійне громадянство Статус вимушеного мігранта	Геополітичні	Гібридні впливи з метою порушення територіальної цілісності, насаджування іншої мови, релігії, культури
<i>Конкурентні</i>	Розриви за соціальними й економічними показниками територій донорів і реципієнтів	Демографічні	Депопуляція, демографічна криза Втрата національної ідентичності другого покоління мігрантів-представників діаспори
<i>Мережеві</i>	Розвиток каналів і мереж міграції, що збільшує частку реальних мігрантів	Системні	Розвиток систем міграції з інфраструктурним супроводом (працевлаштування, навчання, перевезення та ін.)

Джерело: побудовано на основі даних [95, с. 100].

У політиці ЄС міграційну кризу розглядають за двома причинами: а) як результат масового напливу громадян третіх держав чи осіб без громадянства, які прибувають на територію держав-членів через кордони або морським шляхом; б) як результат

⁹⁵ Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання: наукове видання / за ред. д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2020. 128 с.

стимулювання «третьої держави» (яка не є донором і реципієнтом) до міграції громадян третіх держав чи осіб без громадянства до ЄС для дестабілізації ситуації [96].

З розглянутих визначень MOM та ЄС можна виокремити такі ознаки міграційної кризи: вимушені причини міграції; високі масштабність і динаміка міграції в певному проміжку часу; високі навантаження на інфраструктуру (прикордонну, критичну, соціальну) з боку осіб, які мігрують; висока вразливість населення і громад-донорів, у тому числі через загрози життю та здоров'ю мігрантів (показовою була ситуація 2015 р. в Європейській міграційній кризі, коли менше, ніж за пів року, в Середземному морі потонуло 1800 біженців); підвищена вразливість суспільств-реципієнтів, що може слугувати предметом політичних дискусій та зовнішніх геополітичних впливів; переважаюча причинність міграційної кризи через війну, низьку якість життя (відсутність води, голод та ін.), складні кліматичні умови (посуха та ін.), порушення прав людини, переслідування (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Сучасні міграційні кризи світу та їх вплив на Україну

Назва кризи та період виникнення	Залучені країни	Оцінки масштабів	Виклики для України
<i>Міграційна криза внаслідок російсько-української війни, з 2022 р.</i>	Донор – Україна. Реципієнти – держави Європи, США; Україна.	25 млн осіб (18,8 млн за кордон, 7 млн ВПО)	Соціальні виклики: демографічні втрати, соціальна напруга. Економічні виклики: економічна криза, скорочення споживання, дефіцит робочої сили. Політичні виклики: збереження згуртованості українського суспільства.
<i>Криза на кордоні між США і Мексикою, з 2020 р. в стрімкій фазі зростання (попередні кризи – в 90х роках ХХ ст., до 2017 р.)</i>	Донори – держави Латинської Америки. Транзитер – Мексика. Реципієнт – США.	Близько 8 млн осіб	Геополітичні виклики: політичні протистояння в наданні військової та фінансової допомоги Україні у війні проти росії.
<i>Європейська міграційна криза 2014-2016 рр., наслідки актуальні досі</i>	Донори – Сирія, Афганістан, Нігерія, Пакистан, Ірак, Еритрея. Реципієнти – держави Європи.	1,3 млн осіб	Геополітичні виклики: - країни Європи набули досвід надання притулку біженцям при значних розходженнях у національних політиках, що надалі позитивно вплинуло на об'єднання зусиль у наданні притулку для втікачів від війни з України. - Україна у випадку членства в ЄС повинна бути готовою надавати притулок біженцям, шукачам притулку і т. д.
<i>Інші сучасні й тривалі міграційні кризи в</i>	Донори – Південний Судан, Бангладеш, Конго, Сомалі, Центрально-	Близько 10 млн осіб щорічно	Геополітичні виклики: перерозподіл фінансових, матеріальних та інших ресурсів держав-реципієнтів для

⁹⁶ Migration crisis: European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/european-migration-network-emn/emn-asylum-and-migration-glossary/glossary/migration-crisis_en

Назва кризи та період виникнення	Залучені країни	Оцінки масштабів	Виклики для України
<i>бідних державах Африки та Азії</i>	африканська Республіка, Еритрея. Реципієнти – сусідні держави, держави Європи.		вирішення інших міграційних криз зі складними гуманітарними обставинами.

Джерело: узагальнено автором.

Причинно-наслідковий контекст міграційної безпеки, окрім ризикогенних причин, включає визначення її *наслідків*. У Стратегії національної безпеки визначено засади її забезпечення – стримування, взаємодію та *стійкість*. Стькість розглядається як здатність швидкої адаптації до змін умов безпеки, мінімізації вразливостей та підтримки сталого функціонування держави і суспільства. Стратегія національної безпеки визначає основні механізми «національної системи стійкості», а саме: оцінювання ризиків, загроз, вразливостей; планування і кризовий менеджмент; міжінституційну діяльність у реагуванні на загрози; комунікацію між владою і населенням; формування знань і навиків застосування визначених механізмів [97]. Звідси впливає тісний взаємозв'язок безпеки з такими індикаторами, як стійкість, резильєнтність, сталість.

Таким чином, міграційна безпека – це про стійкість реагування на ризики і загрози, пов'язані з міграцією. При цьому міграція може бути не лише як об'єкт впливу інших ризиків, але й сама детермінувати ризикогенні й проактивні реакції інших об'єктів. У світлі сказаного актуальним дослідницьким завданням є визначення міграційних детермінант національної безпеки, тобто яку роль відіграє міграція для зміцнення міграційної безпеки та, навпаки, наскільки сильною може бути її деструктивна функціональність.

1.4. Концептуальний базис формування механізмів забезпечення міграційної безпеки в системі соціально-економічної резильєнтності

Формування механізмів забезпечення міграційної безпеки – важливий етап реалізації політики соціально-економічного розвитку та резильєнтності в умовах нестабільності, кризи та поглиблення новітніх викликів. Процес формування механізмів забезпечення міграційної безпеки залежить від (1) диференціації міграційних ризиків і швидкості трансформації викликів у загрози; (2) мети, відповідних цілей і завдань, які визначають систему інструментів і засобів впливу на міграційні процеси або міграційне середовище; (3) ієрархії суб'єктів і їх можливостей впливати на об'єкти і предмети регулювання; (4) узгодження стратегії, тактик, принципів, функцій регулювання. Примітно, що саме якісне планування, ефективна та адаптивна реалізація механізмів визначають потенціал спроможності території забезпечувати виконання конкретних стратегічних завдань (національних, регіональних, місцевих) і програм соціально-економічного розвитку, стійкості та безпеки.

Механізми забезпечення міграційної безпеки формуються і реалізуються в межах відповідної державної чи регіональної політики. У науковому дискурсі політика забезпечення міграційної безпеки ототожнюється з міграційною політикою або

⁹⁷ Стратегія національної безпеки: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

політикою регулювання міграційних процесів [98; 99; 100; 101]. Так, у проєкті Закону України «Про основні засади державної міграційної політики України» державна міграційна політика визначається як «... цілеспрямована діяльність державних органів в сфері міграції, основана на національних інтересах України, що полягають у забезпеченні належного соціально-економічного, демографічного та політико-правового розвитку країни, прав і свобод людини і громадянина, національної безпеки та територіальної цілісності України» [102]. О. Пуригіна і С. Сардак диференціюють систему інструментів за складом і суб'єктами регулювання, структурою міграції і джерелами мінімізації негативних наслідків [103]. Так, науковці ідентифікують міграційну політику як сукупність інституційних, організаційно-управлінських, економічних, фінансових та інших засобів регулювання міграційних процесів з врахуванням демографічної ситуації, тенденцій соціально-економічного розвитку територій, особливостей інституційного регулювання і нормативно-законодавчих норм.

Плеяда окремих науковців переконані, що політика забезпечення міграційної безпеки – це багатокomпонентна система механізмів, реалізація яких спрямована на захист національних інтересів і громадян від можливих негативних наслідків міграційних процесів [104; 105; 106]. Оскільки основною метою політики міграційної безпеки є створення умов, за яких міграція стає контрольованим і керованим процесом, що сприяє соціально-економічному розвитку країни та унеможливорює послаблення її стійкості, то ключовими механізмами управління міграційними процесами у цьому контексті є:

✓ *регулювання імміграційних потоків* (встановлення квот, правил для в'їзду і проживання іноземних громадян; розробка і впровадження процедур для контролю за в'їздом, перебуванням і виїздом мігрантів);

✓ *боротьба з нелегальною міграцією* (посилення контролю на кордонах; виявлення і депортація нелегальних мігрантів; протидія торгівлі людьми та іншим формам експлуатації мігрантів);

✓ *інтеграція мігрантів, у т.ч. ВПО* (адаптація та асиміляція мігрантів у приймаючий соціум, професійне навчання і підтримка в працевлаштуванні; міжкультурний діалог; боротьба з різними формами дискримінації);

⁹⁸ Майданік І.П. *Темпоральні характеристики зовнішньої трудової міграції в Україні* / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. К. 2020. 255 с.

⁹⁹ Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.

¹⁰⁰ *Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 263 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»). URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>

¹⁰¹ Біль М. М. *Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика* / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів: ПАІС, 2018. 392 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20180008.pdf>

¹⁰² Про основні засади державної міграційної політики України. Проєкт закону України № 3158 від 16.09.2008 р. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF2FQ00A.html.

¹⁰³ Пуригіна О., Сардак С. *Міжнародна міграція* : навч. посібник. Д. : Вид-во ДНУ, 2009. 352 с.

¹⁰⁴ Варналій З.С., Васильців Т.Г., Левицька О.О. Міграційна безпека держави як основа збереження та розвитку інтелектуального капіталу економіки України. *Економіка України*. 2022. 9(730), 3-20. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.003>

¹⁰⁵ Levytska, O., Mulska, O., Shushkova, Y., Ivaniuk, U., Vasylytsiv, T., Krupin, V., Ivanova, L. Modelling the impact of emigration upon social and economic development of the Carpathian region of Ukraine. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 2022, 57(57), 141-154. DOI: <http://doi.org/10.12775/bgss-2022-0028>

¹⁰⁶ Levytska, O. Border Migration Processes in Ukraine: Developing Responses to Emerging Vulnerabilities. *Migration Letters*, 2022, 19(2), 159-170. DOI: <https://doi.org/10.33182/ml.v19i2.1614>

✓ захист прав мігрантів (забезпечення дотримання прав мігрантів, незалежно від їхнього правового статусу; надання доступу до основних соціальних послуг, у т.ч. охорони здоров'я, освіти, правової допомоги);

✓ міжнародна співпраця (співпраця з іншими країнами та міжнародними організаціями у проекції регулювання міграційних процесів; укладання дво- та багатосторонніх угод з питань міграції та безпеки);

✓ моніторинг міграційних процесів (облік міграційних потоків, розробка інтеграційних інформаційно-аналітичних баз даних міграційних процесів, формування міграційних паспортів територій). Інтеграційні бази даних сприяють обміну інформацією між державними органами та міжнародними партнерами.

В умовах необхідності формування форсайту соціально-економічного розвитку та виявлення впливу міграції на соціально-економічну резильєнтність країни особливої прикладної цінності набуває стратегічний підхід до формування політики забезпечення міграційної безпеки. Так, на основі прогнозних міграційних даних, демографічного стану та економічних тенденцій розвитку, політика забезпечення міграційної безпеки розглядається як інструмент впливу на обсяги міграційних процесів задля забезпечення демографічної стійкості, зокрема оптимальної чисельності та структури населення, які відповідають економічним потребам країни [107; 108; 109].

Економічна система не може бути єдиним бенефіціаром міграційної політики, оскільки міграційні наслідки є багатофункціональні та корелюють з параметрами розвитку усіх секторів економіки та сфер суспільного життя. Так, О. Риндзак розглядає міграційну політику як діяльність органів державної і місцевої влади, спрямовану на реалізацію міграційних пріоритетів, гармонізацію індивідуальних і суспільних інтересів [110, с.30]. Відтак, згідно такого підходу міграційна політика передбачає врахування тривірневих інтересів – національні, регіональні, індивідуальні.

У багатьох наукових дослідженнях, присвячених формуванню і реалізації політики забезпечення міграційної безпеки, значна увага фокусується на інституційному підході, згідно якого міграційна політика розглядається як сфера дво- та багатосторонніх угод та інших нормативно-правових актів, що регулюють правила переміщення людей у межах міграційної системи чи мережі.. Так, К. Шиманська на основі результатів дослідження ефективності реалізації міграційної політики та міграційної системи окремих країн Африки [111] довела, що на основі спільної політики двох або більше країн у сфері регулювання міграційних процесів, з відповідною адаптацією на рівні внутрішнього законодавства, реалізується загальна стратегія розвитку та вирішення комплексу міграційних проблем.

Відтак, новативний підхід до формування механізмів забезпечення міграційної безпеки передбачає аргументацію таких інструментів і засобів регулювання міграційних процесів, які б забезпечували перебіг (масштаби, обсяги, інтенсивність) міграційних процесів, у т.ч. міграційних аспірацій, в оптимальному діапазоні, мінімізацію впливу міграційних наслідків на соціально-економічну резильєнтність території і місцевий економічний розвиток, унеможливлення трансформації

¹⁰⁷ Муц Луай Файсал. *Формування та реалізація державної міграційної політики*: монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. 418 с.;

¹⁰⁸ Лібанова Е. М. Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток України. *Економіка України*, 1993. № 8. С. 76-80.;

¹⁰⁹ Костенко В. Актуальні проблеми міграційної політики та підходи до їх вирішення на прикладі Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики*, 2015. Вип. 54. С. 106-114.

¹¹⁰ Риндзак О. Т. *Міграційна політика в Україні: виклики та інтеграційні перспективи* : монографія. Львів : Каменяр, 2019. 422 с.

¹¹¹ Шиманська К. В. Міграційна політика економічного співтовариства країн західної Африки (ECOWAS). *Причорноморські економічні студії*, 2017. Вип. 19. С. 18-23.

міграційних ризиків у загрози/небезпеки для національної та економічної безпеки.

Забезпечення міграційної безпеки в системі соціально-економічної стійкості території має комплементарне методичне та прикладне сутнісне значення, що пов'язано з: (1) унікальними характеристиками міграційних процесів як об'єкта регулювання (наприклад, обсяги, динаміка, ризики для структурної трансформації економіки, міграційні трансфери, підприємницький капітал); (2) варіативністю взаємозв'язків між структурними характеристиками міграції та параметрами економічної безпеки, резильєнтності та розвитку.

Примітно, що у рамках міграційної політики питання впливу міграції на економічну систему не є комплексні, динамічні та багатовимірні. У системі державної політики управління міграційними процесами міграційна безпека регулюється у проекції розвитку національної економіки або забезпечення економічної безпеки. Натомість, політика міграційної безпеки передбачає управління міграційними процесами таким чином, щоб їх обсяги перебували в оптимальному діапазоні, перевищення якого має негативні наслідки для економічної системи, національної безпеки. Зокрема, доцільно виділити три блоки механізмів забезпечення міграційної безпеки – (1) економічна безпека, (2) соціально-економічна резильєнтність, (3) економічне зростання.

Механізми забезпечення міграційної безпеки в межах блоку *«Економічна безпека»* включають деталізовані заходи щодо протидії зниженню ділової активності, спричиненого соціально-етнічними конфліктами, погіршенням бізнес-середовища та зниження інвестиційної привабливості території. Сукупність таких інструментів спрямована на регулювання тиску на соціальну систему та інфраструктуру, формування збалансованого ринку праці, усунення демографічних дисбалансів, зменшення соціальної нерівності, а також збереження людських ресурсів, розвитку людського капіталу, стабілізації фінансової системи.

Основними цілями формування і реалізації механізмів міграційної безпеки у блоці *«Соціально-економічна резильєнтність»* є максимально ефективне використання потенціалу міграції задля та забезпечення стійкості соціально-економічної системи. Механізми регулювання міграційних потоків спрямовані на забезпечення економічної стабільності через: розвиток і нарощення конкурентоспроможності ринку праці (залучення робочої сили з високою кваліфікацією та необхідними професійними навичками; визначення і заповнення дефіциту робочої сили в певних галузях або регіонах; реагування на «кадровий голод» як наслідок зовнішньої міграції у залежності від потреб ринку праці; приваблення висококваліфікованих фахівців); підвищення атрактивності та стимулювання інвестиційної діяльності підприємницького сектора (створення нових робочих місць, надання пільг і підтримки для підприємців-мігрантів); запобігання нелегальній міграції (посилення контролю на кордонах для зменшення нелегального переміщення людей, введення суворих покарань за нелегальне працевлаштування); адаптація регіональної економічної політики до ринкових і макроекономічних шоків; пролонгований моніторинг економічної ситуації та адаптація міграційної політики відповідно до нових викликів і можливостей.

Механізми забезпечення міграційної безпеки у блоці *«Економічне зростання»* спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економічної системи, розширення факторів і збільшення ресурсів виробництва (капітал, праця, інновації, технології, нематеріальні активи, підприємницькі здібності, бізнес-моделі), покращення структури економіки через розвиток високотехнологічних галузей, секторів зі значною доданою вартістю і продуктивних сфер, розробка раціональних балансів між приватним і публічним, комерційним і неприбутковим секторами, а також первинним, вторинним та ін. секторами. Зменшення регіональних диспропорцій, оптимізація темпів демовітворювальних процесів умовах міграційної кризи є тригерами економічного розвитку, нарощення потенціалу економічного відродження, зменшення наслідків

економічної стагнації.

Систематизація наукових підходів щодо формування механізмів забезпечення міграційної безпеки як інструментів регулювання, зокрема забезпечення керованого перебігу міграційних процесів, дозволила побудувати концептуальну модель механізмів у проекції їх здатності гарантувати динамічну стійкість соціально-економічної системи (рис. 1.7). Згідно авторського трактування механізмів забезпечення міграційної безпеки є заходи державних і місцевих органів влади щодо здійснення впливу на міграцію, її обсяги та структурні характеристики задля мінімізації їх негативних наслідків на безпеку, стійкість та розвиток соціально-економічної системи. Примітно, що поточні механізми забезпечення міграційної безпеки спрямовані на регулювання міграції у проекції забезпечення економічної безпеки, середньострокової дії механізми – соціально-економічної стійкості, а довготермінові механізми – економічного розвитку. Диференціація механізмів передбачає деталізацію функцій і принципів, методів і засобів реалізації державної та регіональної міграційної та економічної політик, а також можливостей використання потенціалу міграції, забезпечення її керованості у векторі «безпека-стійкість-економічне зростання».

Процес реалізації механізмів міграційної безпеки залежить від окремих аспектів-елементів базису, зокрема це: (1) законодавче регулювання (закони та нормативно-правові акти щодо регулювання міграційних процесів, у т.ч. імміграційні кодекси, правові акти, що визначають права та обов'язки мігрантів, а також правила контролю за міграційними потоками); (2) контролінг (контроль та моніторинг) (бази даних, системи електронної ідентифікації тощо); (3) міжнародне співробітництво (співпраця між країнами та міжнародними організаціями задля обміну інформацією, спільного реагування на міграційні виклики та координації зусиль у сфері безпеки); (4) HR-менеджмент (навчання, підвищення кваліфікації фахівців прикордонних і міграційних служб); (5) аналіз ризиків та побудова форсайтів (пролонгована реалізація ризик-менеджменту, формування стратегій для мінімізації наслідків, прогнозування можливих загроз та підготовку до можливих сценаріїв розвитку ситуації); (6) соціально-правова забезпеченість мігрантів (надання правової допомоги та соціальної підтримки мігрантам, що знаходяться в складних ситуаціях або є жертвами експлуатації, для забезпечення їхніх прав та інтеграції в суспільство). Конфігурація цих елементів формує базис для реалізації механізмів, комплексної системи забезпечення міграційної безпеки, що сприяє ефективному управлінню міграційними процесами та захисту національних та інтересів мігрантів.

На науковому фронті існує багато трактувань і підходів до структуризації механізмів регулювання, управління чи оптимізації міграційних процесів, які диференційовані за змістом, формами, періодами реалізації, складністю і зв'язками відповідних елементів. Так, класичний підхід до побудови механізмів забезпечення міграційної безпеки ґрунтується на усталеній системі інструментів, які широко використовуються у регулюванні економіки в цілому чи окремих її секторів, галузей (інституційний, економічний, організаційний, управлінський, соціальний, інформаційний, суспільно-психологічний, ринковий підходи). Відтак, у залежності від, з однієї сторони, потреби в характері (становлення законодавчих норм, стимулювання економічних агентів до певної поведінки, побудови системи органів управління міграцією, поінформування населення чи коригування суспільної ідеології тощо) врегулювання міграційної проблеми (зменшення обсягів, інтенсивності, швидкості перебігу міграційних процесів), а, з іншої, – проблематики функціонування міграційної сфери (правові, господарсько-економічні відносини, моніторинг, облік і контроль, відсутність чи неповнота даних та ін.) державними чи регіональними органами влади обирається відповідний механізм забезпечення міграційної безпеки, або їх поєднання, послідовна чи паралельна реалізація.

Рис. 1.7. Формування механізмів забезпечення міграційної безпеки в системі «безпека-резильєнтність-зростання»: концептуальна модель
Джерело: авторська розробка.

Науковиця Львівської школи регіоналістики, М. Біль, на основі численних міграційних досліджень аргументувала необхідність удосконалення класичного підходу до формування механізмів забезпечення міграційної безпеки, розширивши перелік такими механізмами, як обмежуючі (різного роду заборони щодо в'їзду на територію країни або виїзду з країни), консервуючі (спрямовані на регулювання умов або середовища міграції) та стимулюючі (застосування заходів-стимулів для

переміщень населення) [¹¹², с.302; ¹¹³]. Підхід має важливий теоретико-методичний зміст у сучасній міграціології і прикладну цінність у тому, що запропоновані механізми є допоміжними, їх дія та ефективність посилюється тоді, коли вони реалізуються паралельно з усталеною системою інструментів регулювання міграційних процесів особливо в умовах соціально-економічної нестабільності. Примітно, що інші представники цієї школи (Т. Васильців, О. Левицька, І. Бараняк) актуалізували необхідність доповнення системи механізмів забезпечення міграційної безпеки двома критеріальними ознаками – напрямом регулюючого впливу (механізми реверсного, аверсного міграційного руху), трансформація міграційного середовища [¹¹⁴].

Численні наукові дослідження присвячені обґрунтуванню механізмів державної політики, спрямованих на протидію і регулювання нелегальної міграції. Це питання є особливо актуальним у контексті можливості виявлення нових і нестандартних підходів до формування і реалізації механізмів забезпечення міграційної безпеки. Так, О. Палагнюк [¹¹⁵] аргументує механізми регулювання нелегальної міграції як сукупність нормативно-правових, організаційно-структурних та організаційно-правових інструментів. Представлена класифікація дозволяють стверджувати, що механізми регулювання нелегальної міграції як елементи міграційної безпеки не доцільно виділяти в окрему класифікаційну категорію, оскільки втрачають прикладну цінність, підвищення якої можна досягнути реалізуючи їх паралельно з механізмами, які спрямовані на регулювання еміграційних процесів.

У значній кількості наукових досліджень щодо міграційної безпеки та підходів до управління міграцією дефініція «механізми» часто використовується у контексті напрямів впливу державними чи регіональними органами влади на інтенсивність і масштаби міграційних процесів. Така семантика поняття «механізму» зменшує його практичну значущість для реалізації органами влади. Відтак, механізми мають чітку мету, цілі у т.ч. підцілі, завдання та етапи, реалізація яких передбачає застосування системи інструментів і сукупності заходів відповідним інституціями.

На науковому фронті зустрічається багато теоретико-концептуальних публікацій [¹¹⁶, ¹¹⁷, ¹¹⁸], у яких обґрунтований симбіоз різноманітних механізмів (нормативно-правові, адміністративні, інформаційні, соціально-економічні, валютно-фінансові, соціогуманітарні тощо) забезпечення міграційної безпеки. Варто відзначити, що відсутні дослідження, дорожні карти та методичні розробки щодо реалізації цих механізмів із деталізацією заходів, обґрунтування інституційного та організаційного підходу до імплементації кожного окресленого механізму. Такі прогалини посилюють і методичним вакуумом щодо фінансового забезпечення застосування інструментів,

¹¹² Біль М. М. *Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку*: автореф. дис. док. екон. наук. Вінниця, 2019. 550 с.

¹¹³ Біль М. М., Махонюк О. В., Мульська О. П., Бараняк І. Є., Карп'як М. О. *Міграційна мобільність молоді: результати соціологічного дослідження та нові виклики в умовах війни*: електрон. науково-аналітична доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2022. 72 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20220035.pdf>

¹¹⁴ Васильців Т. Г., Левицька О. О., Мульська О. П. *Середовище зовнішньої міграції населення України: емпірика, моделювання і пріоритети політики регулювання*: наукове видання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2020. 51 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20210040.pdf>

¹¹⁵ Палагнюк О. Аналіз механізмів державного регулювання нелегальної міграції в Україні у працях сучасних дослідників. *Державне управління та місцеве самоврядування*, 2014. Вип. 1 (20). С. 83–92.

¹¹⁶ Зовнішні трудові міграції населення України / за ред. Е.М. Лібанової, О. П. Позняка. Київ : РВПС України НАН України, 2009. С. 153–154.

¹¹⁷ Станков Д. В. Механізми державного управління міграцією в умовах глобалізації. *Державне управління та самоврядування*. Вип. 6. 2012. С. 183–190.

¹¹⁸ Чорна, С. (2022). Транскордонні міграційні процеси України в умовах воєнного стану: виклик та загроза для фінансової безпеки держави. *Mechanism of an Economic Regulation*, (1-2(95-96), 114-120. <https://doi.org/10.32782/mer.2022.95-96.17>

пошуку інвестиційних та організаційно-управлінських ресурсів, побудови методики контролю ефективності реалізації відповідних засобів.

Таким чином, ситуація інтенсифікації міграційних процесів чи поглиблення міграційної кризи вимагають формування нових механізмів забезпечення міграційної безпеки або побудови трирівневої стратегії міграційної безпеки, пріоритетами якої є: стримування темпів еміграційних процесів, забезпечення дотримання інтересів мігрантів за кордоном та іноземців у приймаючій країні, сприяння поверненню мігрантів, що виїхали раніше, збільшення ефекту від застосування людського капіталу мігрантів, створення умов для ефективного використання праці тимчасових висококваліфікованих працівників з-за кордону в інтересах національної економіки, розвиток ринку міграційного капіталу.

Результати численних наукових досліджень довели, що фінансові механізми забезпечення міграційної безпеки (управління міграційними трансфертами) мають значний вплив на соціально-економічну стійкість території, процеси оптимізації структури економіки, темпи економічного зростання на локальному рівні [119, 120, 121, 122]. Збільшення обсягів міграційних трансфертів веде до розширення внутрішнього ринку та підвищення його місткості. Крім того, це покращує фінансові можливості банківської системи, збільшуючи обсяги доступних ресурсів для кредитування та інвестування. Таким чином, міграційні трансферти стають важливим фактором економічного розвитку та стабільності.

У науковому дискурсі не має єдиної узгодженої позиції щодо впливу митно-фіскальних механізмів на міграційні процеси, міграційну безпеку чи ринок міграційного капіталу. Контраверсійний вплив виявлено на обсяги міграційних трансфертів через застосування пільгових режимів оподаткування [123] реверсний вплив на процеси нарощення міграційного капіталу (наприклад, при підвищенні рівня оподаткування, введенні нових податків, зборів [124, 125]). Висока вартість, складність проходження візових процедур може слугуватиме додатковим фінансово-митним механізмом регулювання міграційних процесів, а жорсткість його застосування – засобом забезпечення міграційної безпеки.

У дослідженнях проблем державного регулювання міграційних процесів виділяють

¹¹⁹ Siddique, A., Selvanathan, E.A., & Selvanathan, S. (2012). Remittances and Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh, India and Sri Lanka. *The Journal of Development Studies*, 48 (18), 1045-1062. <https://doi.org/10.1080/00220388.2012.663904>

¹²⁰ Mondal, R.K., & Khanam R. (2018) The impacts of international migrants' remittances on household consumption volatility in developing countries, *Economic Analysis and Policy*, 59, 171-187. DOI: 10.1016/j.eap.2018.07.001

¹²¹ Kumar, R.R., Stauvermann, P.J., Patel, A., & Prasad, S. (2018). The Effect of Remittances on Economic Growth in Kyrgyzstan and Macedonia: Accounting for Financial Development. *International Migration*, 56, 95-126. <https://doi.org/10.1111/imig.12372>

¹²² Біль М. М., Мульська О. П., Бараняк І. Є., Махонюк О. В., Карп'як М. О. *Оцінювання впливу міграційної мобільності молоді на людський потенціал Карпатського регіону*: електронне наукове видання / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2021. 67 с.

¹²³ Vasylytsiv T., Mulska O., Osinska O., Makhonyuk O. Social and economic development of Ukraine: Modelling the migration factor impact. *Economics and Business Review*, 2022, 8 (22), No. 3, 27-58. DOI: 10.18559/eb.2022.3.

¹²⁴ *Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і громад України в умовах нестабільності: погляд крізь призму поведінкової економіки*: монографія / за ред. Возняк Г.В. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2023. 557 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20230002.pdf>

¹²⁵ Alpaslan, B., Kayaoglu, A., Meckl, J., Naval, J., Vanore, M., & Ziesemer, T. (2021). Economic Effects of Remittances on Migrants' Country of Origin, *The Economic Geography of Cross-Border Migration*, 449-483. DOI: 10.1007/978-3-030-48291-6_20

переважно два види механізмів: *стратегічні та тактичні* [126, 127]. *Стратегічні механізми* орієнтовані на комплексний системний вплив на економічні процеси та явища, включають інструменти пролонгованої дії з великим вмістом економічного характеру регулювання, впровадження яких закладає основу для структурних змін і реформ, що матимуть довгострокові наслідки як для стійкості соціально-економічної системи, так і для міграційної безпеки. Натомість, *тактичні механізми* спрямовані на досягнення короткострокових змін і тенденцій, володіють локальним характером дії і характеризуються переважно адміністративним і організаційним впливом.

Умови нестабільності та ринкових турбулентностей викликають потребу в формуванні і реалізації антикризових механізмів регулювання міграційних процесів. Такі механізми характеризуються швидким впливом, великою кількістю заходів, які мають властивість адаптації до поточної ситуації, системними змінами, орієнтованих на соціально-економічне відродження, а, відтак, відновлення соціально-економічної стійкості, покращення бізнес-середовища, реформування галузей, створення умов для виходу з кризового стану місцевої економіки або країни загалом [128, 129, 130].

Важливе прикладне значення повної класифікації механізмів забезпечення міграційної безпеки полягає у тому, що вона гарантує гнучкість і варіативність державної та регіональної політики регулювання міграційними процесами. Відповідні інституції управління отримують можливість обрати певну конфігурацію механізмів, яка забезпечить належну ефективність та доступність, враховуючи наявне ресурсне забезпечення. Відтак, включення класифікаційної ознаки ресурсного забезпечення до класичних підходів механізмів дозволить підвищити ефективність реалізації інструментів регулювання міграції в умовах значної диференціації ресурсного зачеплення територій. Механізми за класифікацією ресурсного забезпечення можна умовно поділити на (1) капіталомісткі механізми та (2) механізми, витрати на реалізацію яких покриваються за рахунок збільшення потенціалу продуктивної спроможності (зокрема, за фактором праці), використання інформаційного ресурсу, програм і проектів, зокрема міжнародної співпраці, ресурсозаміщення тощо.

Авторську позицію щодо класифікації ключових механізмів забезпечення міграційної безпеки в системі соціально-економічної резильєнтності та розвитку територій наведено на рис. 1.8. Примітно, що класифікація механізмів як регулювання міграційних процесів, так і забезпечення міграційної безпеки не є перманентною, універсальною з єдиною узгодженою конфігурацією інструментів і засобів. Класифікаційні ознаки механізмів змінюються і залежать від міри інтенсивності міграційних процесів, їх впливу на параметри стійкості та розвитку економічних систем, компонент економічної безпеки, етапу перебігу міграційного циклу тощо.

Формування механізмів забезпечення міграційної безпеки зумовлює необхідність

¹²⁶ Basarabă, A. C., & Nistor, M. (2015). Constructing the migration-(in) security nexus. Aspects of urban geopolitics, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 183, 115-121. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.04.853

¹²⁷ Bermejo, R. (2009). Migration and security in the EU: back to Fortress Europe? *Journal of Contemporary European Research*. Special issue: Security and Liberty in the European Union, 5 (2), 207-224. DOI: 10.30950/jcer.v5i2.168

¹²⁸ Вінчук, М., & Захаров, О. (2024). Особливості та проблеми антикризового управління підприємством в умовах невизначеності та посилення впливу вимушеної трудової міграції населення, спричиненої війною російської федерації проти України та процесами євроінтеграції. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (1(73), 83–92. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-83-92>

¹²⁹ Боброва Д., Дон О. Міжнародна трудова міграція та її вплив на ринок праці України в умовах військової агресії РФ. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 3(82). С. 216–226. URL: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.03.216.

¹³⁰ Tsymbaliuk M., Blikhar M., Sirant M., Vinichuk M., Stetsyuk N. Economic and Legal regulation of International Migration: Financial and Economic Cooperation of Countries under military factors. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2023. Vol. 6(53). P. 552–559. URL: DOI:10.55643/fcaptp.6.53.2023.4246.

врахування двох аспектів: (1) інклюзія усіх базових елементів механізму; (2) специфікація механізму у просторовому, темпоральному, галузевому та інших зрізах. У наукових працях, предметом дослідження яких є механізми регулювання міграційних процесів у проекції різних етапів розвитку економіки та диференціації механізмів управління соціально-економічними процесами, алгоритм формування системи заходів забезпечення міграційної безпеки умовно поділяють на три модулі:

1. *Стратегування* (розробка сценаріїв розвитку та форсайту, перспективних планів, стратегій, спрямованих на досягнення визначених цілей у сфері регулювання міграційних процесів, розвитку міграційного капіталу).

2. *Кооперація/колаборація* (організація взаємодії між суб'єктами та об'єктами управління, визначення завдань, обов'язків, зон відповідальності для усіх учасників міграційного процесу або елементів міграційної системи).

3. *Реалізація/імплементація* (інструменти, засоби, методи, які використовуються для реалізації стратегій та досягнення поставлених цілей).

Критеріальні ознаки	Джерела імпульсу	✓ державний; ✓ суспільний/громадський;	✓ ринковий; господарський; ✓ змішаний.
	Тип впливу	✓ стимулюючі; ✓ протидіючі;	✓ мінімізуючі; ✓ превентивні.
	Управління міграційними трансфертами	✓ митно-фіскальні; ✓ трансфертно-банківські;	✓ трансфертно-інвестиційні; ✓ візові; ✓ соціально-трансфертні.
	Характер регулюючого впливу	✓ спрямовані на еміграційні процеси; ✓ спрямовані на імміграційні процеси; ✓ спрямовані на регулювання міграційного середовища.	
	Контекстуальний вплив	✓ стратегічні; ✓ тактичні; ✓ антикризові. ✓ інституційні;	
	Функціональні напрями впливу	✓ економічні; ✓ організаційні; ✓ управлінські;	✓ соціальні; ✓ інформаційні; ✓ суспільно-психологічні; ✓ ринкові.
	Ефекти впливу	✓ легалізації; ✓ прихованого впливу; ✓ синергетичні;	✓ ініціюючі; ✓ комплексні; ✓ точкові.
	Ресурсне забезпечення	✓ капіталомісткі; ✓ трудомісткі; ✓ інформативномісткі; ✓ зовнішньої кооперації;	✓ низьковитратні, природного характеру; ✓ ресурсозамінні; ✓ оптимізаційні.
		Види/типи механізмів	

Рис. 1.8. Класифікація механізмів забезпечення міграційної безпеки в системі соціально-економічної резильєнтності територій

Джерело: систематизовано на основі даних [131, 132, 133].

Виокремлені модулі є базисом формування структурно-системної моделі формування механізмів забезпечення міграційної безпеки. Так, модуль стратегування

¹³¹ Зовнішні трудові міграції населення України / за ред. Е.М. Лібанової, О. П. Позняка. Київ : РВПС України НАН України, 2009. С. 153–154.

¹³² Мульська О. П. Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління: монографія. Державна установа «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України», Львів, 2022. 470 с.

¹³³ Semiv S., Bereziivskiy Y., Baranyak I., Mulska O., Ivaniuk U. Priorities and tools of regulation of external migration in the Carpathian region of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 2021, 7(2), 160-181. <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.02.09>

означає ідентифікацію генеральної мети механізму, визначення цілей і завдань державної чи регіональної політики управління міграційними процесами. Генеральна мета реалізації механізмів забезпечення міграційної безпеки – це управління міграційними процесами, у т.ч. міграцією людських ресурсів і трансфертів, у проекції реалізації національних інтересів (трирівневий зріз – держава, регіон, домогосподарство/індивід) щодо забезпечення сталого розвитку, соціально-економічної резильєнтності територій. Варто наголосити, що на науковому фронті поширена теза, що інтереси всіх учасників економічних відносин, у т.ч. міграційного процесу, одночасно і у високій мірі реалізувати та забезпечити є ідеалізованою ціллю з високою ймовірністю не реалізації [¹³⁴, ¹³⁵, ¹³⁶].

Модуль кооперації/колаборації передбачає ідентифікацію суб'єктів реалізації механізмів і об'єктів, на які здійснюється вплив. Реєстр суб'єктів реалізації механізмів забезпечення міграційної безпеки не є усталений і залежить від масштабів міграції, мети та поставлених завдань. Наприклад, таке завдання як зменшення впливу інтелектуальної міграції на соціально-економічну резильєнтність території передбачає реалізацію відповідного механізму на рівні регіональних і центральних органів влади, а суб'єктами реалізації цілі щодо виявлення міграційних намірів серед окремих категорій населення є органи місцевого самоврядування. Варто відзначити, що об'єктами реалізації механізмів забезпечення міграційної безпеки є не лише усі форми та види міграції населення, але і трансферти, міграція бізнесу та інтелектуальної власності, міграційне середовище, соціально-економічні наслідки та ризики.

Модуль реалізації/імплементации механізмів забезпечення міграційної безпеки – це принципи, форми, методи, інструменти та засоби державного регулювання економіки та міграційних процесів. Так, принципами реалізації механізмів забезпечення міграційних процесів є захист прав і свобод мігрантів, дотримання міжнародних норм (нормативів, стандартів), гарантування національних інтересів, системності, просторово-темпоральна диференційованість регулювання, валідність, міжнародна співпраця, просторова координація, гнучкість та адаптивність, наукова обґрунтованість і прикладна значущість. Прямі форми реалізації механізмів забезпечення міграційної безпеки передбачають здійснення безпосереднього впливу на економічні процеси за допомогою використання відповідних регуляторів. Зокрема, це бюджетне інвестування, регламентація цін і заробітної плати, адміністративні важелі, які регламентують конкретні завдання та обмеження господарської діяльності бізнес-одиниць. Непрямі форми – це механізми, реалізація яких здійснюється через внесення відповідних змін в умови функціонування ринкового механізму за допомогою правових та економічних інструментів. Реалізація непрямих форм механізму забезпечення міграційної безпеки передбачає зміну міграційного середовища та умов розвитку міграційних процесів.

Формування механізмів міграційної безпеки є тригером ефективного управління міграційними процесами, державної та регіональної міграційних політик, захисту національних інтересів і забезпечення соціально-економічної резильєнтності територій. Концептуальна модель механізму дозволяє ідентифікувати ключові компоненти, виявити взаємодії між елементами, потенційні загрози та шляхи

¹³⁴ Hajro, A., Caprar, D., Zikic, J., & Stahl, G. (2021). Global migrants: Understanding the implications for international business and management. *Journal of World Business*, 56(2), 101192. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2021.101192>

¹³⁵ Pitiulych M., Hoblyk V., Sherban T., Tovkanets G., Kravchenko T., & Sandeep K.G. (2020). A sociological monitoring of youth migration movement. *Journal of Critical Reviews*, 7(11), 700-704. DOI:10.31838/jcr.07.11.125.

¹³⁶ Vasylytsiv, T., Lupak, R., & Kunytska-Iliash, M. (2019). Social Security of Ukraine and the EU: aspects of convergence and improvement of migration policy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 5(4), 50-58. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-4-50-58>

мінімізації ризиків. Відтак, основними елементами концептуального моделювання міграційної безпеки є правова база, оптимальна організаційна структура (інституції, відповідальні за реалізацію міграційної політики, координація, розподіл повноважень), контролінг (міграційні процедури, системи реєстрації та моніторингу мігрантів, митний контроль), інформаційні системи (формування баз даних, інтегровані інформаційні системи для обміну даними між різними відомствами, аналітичні системи для оцінки ризиків і прогнозування міграційних потоків), соціальна інтеграція. Концептуальна модель механізму передбачає аналіз середовища (визначення геополітичних, соціально-економічних факторів впливу на міграцію, оцінка поточних і потенційних загроз), визначення цілей і завдань, розробка сценаріїв розвитку міграційної ситуації та впливу кожного з сценаріїв на національну безпеку, вибір оптимальних рішень і формування альтернативного планування соціально-економічної резильєнтності.

1.5. Світовий досвід реалізації механізмів забезпечення міграційної безпеки в умовах нестабільності

У класичному розумінні за соціально-економічним підходом міграцію населення розглядають як явище економічне, яке виникає у результаті поляризації соціально-економічного розвитку окремих регіонів та країн. Очевидно, що держави із високим рівнем економічного зростання та звуженим типом демографічного відтворення стикаються із проблемою дефіциту робочої сили, особливо у професіях з низьким рівнем кваліфікації та оплати праці. Відтак задля забезпечення сталих темпів економічного поступу розвинені країни світу наприкінці ХХ ст. розробляли та впроваджували механізми стимулювання міграції з держав, що розвиваються. Таким чином, в умовах стабільності у вузькому значенні міграційна безпека розглядалась в площині її економічної компоненти як стан захищеності національних інтересів.

Водночас значне збільшення іммігрантів у країнах ЄС призводило до зростання ризиків і міжетнічних, конфесійних та релігійних конфліктів, що підривало основи міграційної безпеки. Адже формування та неконтрольоване розростання замкнених етнічних меншин, особливо з країн Близького Сходу та Африки, на практиці відобразилося у погіршенні криміногенної ситуації, зростанні проявів ксенофобії з боку місцевих мешканців. У підсумку це створило сприятливе середовище для розхитуванню політичної ситуації у вигляді збільшення чисельності масових мітингів, протестів, заворушення та сутичок титульних націй із іммігрантськими групами, радикалізації суспільства та популяризації ультраправих політичних сил, які вороже налаштовані до залучення нових мігрантів з територій із відмінними культурно-релігійними цінностями.

З іншого боку, на початку ХХІ ст. країни ЄС стикнулися із рядом викликів, які вивели потребу забезпечення міграційної безпеки на перше місце. Серед них соціально-економічні негаразди пов'язані із економічною кризою 2008-2009 рр. та пандемією COVID-19 у 2020-2021 рр., загострення військово-політичної ситуації у Югославії у період 1991-2001 рр., збройні конфлікти у країнах Близького Сходу із застосуванням зброї масового знищення (Сирія, Афганістан, Ліван), повномасштабне вторгнення РФ на територію України у 2022 р. У результаті військових дій виникає вимушена міграція, у т. ч. нелегальна, які за своїми ознаками більш масштабні, стихійні та лавиноподібні, менш прогнозовані та керовані, а відповідно більш небезпечні за своїми соціально-економічними наслідками для держав приймаючого соціуму. Відтак, разом із активізацією імміграційного вектору до країн ЄС еволюціонували та видозмінювались управлінські підходи до регулювання міграційних процесів, в тому числі механізми забезпечення міграційної безпеки.

Державна політика у сфері забезпечення міграційної безпеки будь-якої країни повинна включати систему нормативно-правових, адміністративно-управлінських, організаційно-економічних, фінансових заходів, які реалізуються на практиці урядовими інституціями, громадськими організаціями та об'єднаннями (інститути-регулятори міграційних процесів), забезпечують упорядкування міграційного простору через регулювання та постійний контроль міграційних процесів, оперативне реагування на зовнішні небезпеки та виклики, враховуючи при цьому потреби національної економіки у робочій силі, в тому числі кількісно-якісний склад міграційних потоків, їх соціально-демографічну та професійно-кваліфікаційну структури.

Ключовою складовою політики забезпечення міграційної безпеки у країнах ЄС залишається імміграційна, яка включає насамперед політику імміграційного контролю (жорсткий попередній відбір осіб, які мають право на в'їзд, проживання, працю чи навчання) та пост-імміграційну політику (створення умов для соціокультурної адаптації та інтеграції мігрантів, їх натуралізації, отримання притулку чи тимчасового захисту, врегулювання міжетнічних відносин та конфліктів).

У макровимірі базові концептуально-засадничі стандарти управління міграційними процесами закладаються МОМ, яка реалізує і пропагує ідеї гуманної і впорядкованої міграції, захищає права та здоров'я мігрантів (у тому числі біженців та осіб з тимчасовим захистом), надає і координує гуманітарну допомогу, сприяє розвитку міграційного права, експертному обговоренню актуальних проблем міграційної політики та безпеки [137].

У межах ЄС інституційна складова механізмів забезпечення міграційної безпеки включає такі наднаціональні інститути як Європейська Рада, Європейська комісія, Рада ЄС, Європейський парламент та інші. Дані інституції наділені повноваженнями розробляти та приймати рекомендації та законодавчі акти для країн-членів ЄС орієнтовані на врегулювання міграційних проблем, а також розробку превентивних адаптивно-варіативних механізмів антикризового управління міграційними процесами, які включають систему впорядкованих процедурних алгоритмів управлінських дій, систему заходів та рекомендацій у випадку виникнення форс-мажорних ситуацій. Зокрема, у Європарламенті до ключових структур, що займаються питаннями міграційної безпеки належить Постійний Комітет із зайнятості та соціальних питань, Постійний комітет з громадських свобод, юстиції та внутрішніх справ, комісія у справах громадянства, управління, інституційних питань і зовнішніх зв'язків. Ці інституції зосереджують увагу на розробці нових законодавчих ініціатив та удосконаленні наявних стандартів, правил, рекомендацій стосовно управління міграційними процесами, які надалі виносяться на розгляд на пленарних засіданнях Асамблеї Європарламенту.

Не менш важливе значення у забезпеченні міграційної безпеки країн ЄС має *Європейська комісія у сфері контролю міграцій*, створення якої у 2001 р. дозволило сформулювати передумови для здійснення системного моніторингу міграційних процесів та прискорити процес створення міграційного законодавства шляхом формування та щорічної модернізації Національних планів дій країн-членів ЄС, підготовку пропозицій стосовно змісту європейських директив, які стосуються безпекових аспектів міграційних процесів, в тому числі орієнтовані на розширення форм співробітництва між країнами-членами ЄС та їх відповідними управлінськими структурами [138].

Задля посилення контролю за прикордонними територіями ЄС, міграційна безпека яких найбільш уразлива через високі ризики проникнення нелегальних мігрантів та

¹³⁷ Strategic Vision Setting a Course for IOM. (2020). IOM Publications Platform. URL: <https://publications.iom.int/books/strategic-vision-setting-course-iom>

¹³⁸ COM(2001)387 final. (2001). Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on an open method of coordination for the Community Immigration Policy. Brussels.

осідання біженців, у 2005 р. створено *Європейське агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах країн-членів ЄС (Frontex)*. Ключові функції даної інституції полягають у реалізації заходів орієнтованих на протидію нелегальній міграції та транскордонній злочинності засобами прикордонного контролю та здійснюються у співпраці із Національними прикордонними службами країн ЄС [139].

У 2021 р. для регулювання міграційної кризи між Польщею та Білоруссю здійснено реформування загальноєвропейської системи пошуку та надання притулку через створення надважливого безпекового інституту – *Агентства ЄС з питань притулку*, яке згідно установчих документів покликане здійснювати пошук нових механізмів та удосконалення наявних процедурних алгоритмів прийому та інтеграції біженців; надавати послуги консультаційно-інформаційного характеру органам державної влади країн-членів ЄС щодо процесів прийому та інтеграції біженців; здійснювати підтримку тих країн, де системи соціально-економічного захисту біженців піддаються найбільшому тискові внаслідок прикордонного розташування, що сприяє виникненню раптового масовому припливу вимушених переселенців, супровід процесів впровадження та гармонізації законодавства ЄС щодо притулку.

Важливого значення у процесі імплементації заходів із забезпечення міграційної безпеки має нормативно-правовий механізм, який встановлює рамки регулювання міграційних процесів, орієнтовані на боротьбу та протидію нелегальній міграції, захист зовнішніх кордонів ЄС; прийняття біженців, їх перерозподіл між країнами-членами ЄС та надання тимчасового захисту; адаптацію та інтеграцію мігрантів у приймаючий соціум країн-членів ЄС; впровадження дозвільної системи в'їзду та відбір тих категорій мігрантів, які можуть принести соціально-економічну користь суспільству; депортацію мігрантів, які загрожують національній безпеці.

Можна виділити декілька груп нормативно-правового забезпечення міграційної безпеки у залежності від спрямування та управлінського впливу на потенційну небезпеку. До першої групи відносять акти, які врегульовують безпекові аспекти пов'язані із боротьбою та протидією нелегальній міграції, захистом зовнішніх кордонів ЄС: *директиви 2001 р. і 2004 р. про зобов'язання перевізників повідомляти дані пасажирів контролюючі органи ще до в'їзду на територію ЄС та додатково визначено штрафи і санкції для перевізників за перевезення пасажирів до країн ЄС без відповідних дозвільних документів* [140]; *директива 2009 р. щодо санкцій проти роботодавців, які працевлаштовують нелегальних мігрантів* [141]. Відповідно до неї працедавця повинні здійснювати перевірку іноземних працівників на наявність дозвільних документів, а у випадку прийняття на роботу їм загрожують штрафи та притягнення до кримінальної відповідальності; *директива 2010 р. щодо спільних стандартів та процедур повернення нелегальних мігрантів* (детермінує механізми добровільного повернення нелегальних мігрантів, визначає стандарти та процедурні алгоритми поводження з ними, в тому числі право на правову допомогу, доступ до медичної допомоги і навчання дітей, заборону примусової депортації у випадку існування небезпеки переслідувань нелегальних мігрантів на територіях їх походження) [142]; *стратегія відповіді ЄС на міграційний тиск*, яка визначає стратегічні пріоритети діяльності управлінських структур ЄС в сфері міграції, в тому

¹³⁹ Frontex. URL: <https://www.frontex.europa.eu/about-frontex/who-we-are/tasks-mission/>

¹⁴⁰ Council Directive 2004/82/EC of 29 April 2004 on the obligation of carriers to communicate passenger data. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX:32004L0082>

¹⁴¹ Directive 2009/52/EC of the European Parliament and of the Council of 18 June 2009 providing for minimum standards on sanctions and measures against employers of illegally staying third-country nationals. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:168:0024:0032:EN:PDF>

¹⁴² Саракуца М. О., Пілюк С. В. Правове регулювання боротьби з нелегальною міграцією в ЄС у сучасних умовах. *Альманах міжнародного права*. 2020. № 23. С. 37-45.

числі вирішення проблем пов'язаних із управління зовнішніми кордонами та запобігання нелегальній міграції; налагодження співпраці із країнами-донорами та транзитними державами [143].

Друга група нормативно-правових документів орієнтована на вирішення питань пов'язаних із прийняттям біженців та надання їм притулку/тимчасового захисту. У цьому відношенні важливе місце займає *Європейський пакт про імміграцію та притулок 2020 р.*, у якому закріплено домовленості країн стосовно регулювання міграційних потоків у контексті максимізації суспільних та особистих економічних вигод, як для країн-походження та призначення мігрантів, так і безпосередньо для самих переселенців.

У Директивах ЄР щодо процедур надання статусу біженця, умов прийняття шукачів притулку встановлено мінімальні стандарти прийняття шукачів притулку, врегульовуються питання отримання соціальної допомоги, можливості доступу до навчання та місцевих ринків праці, а також встановлено процедурні алгоритми, які допомагають країнам-членам управляти прибуттями людей у організований та ефективний спосіб у залежності від можливостей кожної держави. У 2022 р. по відношенню до українських біженців вперше було застосовано положення Директиву Ради 2001/55/ЄС *«Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому»* від 20 липня 2001 р., яка надає право на негайний соціальний захист, пряму гуманітарну підтримку, екстрену допомогу в сфері цивільного захисту, спрощений режим перетину кордону, доступ до освіти та медичної системи, сприяє возз'єднанню сімей, закріплює право на вільне пересування протягом 90 днів по території ЄС та 180 днів – після отримання дозволу на проживання в приймаючій країні) [144].

Третя група документів орієнтована на вирішення проблем соціально-економічної, культурно-освітньої, правової інтеграції та адаптації мігрантів у суспільства приймаючих країн ЄС (Директива про надання права на возз'єднання сімей та надання гарантій на право особам, які прибувають як члени їхніх сімей, Директива щодо запровадження єдиного дозволу на працевлаштування та проживання громадян третіх країн на території ЄС, Правила прийому іммігрантів для навчання у вищі та середні навчальні заклади, Директива щодо спрощеного порядку імміграції вчених за запрошенням визнаних наукових інституцій на термін понад три місяці). Додатково у межах ЄС задля посилення міграційної безпеки було розроблено *«Спільні базові принципи політики інтеграції іммігрантів»* [145], які детермінують ключові засади, орієнтири, закономірності адаптаційно-інтеграційної політики.

Інформаційно-комунікаційна складова механізму забезпечення міграційної безпеки у країнах ЄС представлена Шенгенською та Візовою інформаційними системами, які дозволяють ідентифікувати рівень та тенденції міграційних аспірацій потенційних іммігрантів, здійснювати відбір та надавати дозвільні документи на в'їзд з метою працевлаштування чи навчання лише тим категоріям мігрантів, що мають соціально-економічну користь для суспільства [146]. Не менш прикладне значення мають заходи з посилення співпраці на дипломатичному фронті між органами влади

¹⁴³ EU Action on Migratory Pressures - A Strategic Response URL: <http://www.statewatch.org/news/2012/apr/eu-council-actioun-plan-migratory-pressure-8714-rev1-12.pdf>

¹⁴⁴ Регулювання міграції: Прийом біженців з України. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/_uk

¹⁴⁵ Immigrant Integration Policy in the European Union. Council Conclusions. URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/82745.pdf

¹⁴⁶ Костенко В. Механізм спільної міграційної політики ЄС: еволюція та складові. *Грані*. 2023. Том 26 №4. DOI: <https://doi.org/10.15421/172372>

країн-членів ЄС та державами походження мігрантів, а також пошук інноваційних способів притягування потенційних мігрантів, інформаційної підтримки та супроводу їх у прийнятті позитивного рішення про переїзд на нове місце проживання. Зокрема, Польща, стикнувшись із проблемою масового виїзду місцевого населення до Німеччини та Великої Британії (рис. 1.9), для заохочення імміграції молоді та відновлення демографічної стійкості, прийняла Закон про іноземців (2013 р.). нормативно-правовий акт спростив процес отримання дозволу на проживання і здобуття освіти (включно з дозволами для іноземців, які планують відвідувати підготовчі мовні курси) [147].

З іншого боку, Німеччина у контексті залучення мігрантів у культурно споріднених країнах реалізовує заходи із розширення мережі Інституту Гете, дипломатичних представництв, діяльності німецьких культурних центрів, курсів з вивчення німецької мови. У 2019 р. уряд Німеччини, відчуваючи посилення внутрішнього дефіциту кадрів (особливо у робітничих професіях), лібералізував міграційне законодавство, що дозволило: створити більш сприятливі умови для можливості працевлаштування представників професій з низьким рівнем кваліфікації та осіб з середньою освітою з країн поза ЄС; скасувати процедуру перевірки, чи на дану посаду претендує громадянин Німеччини або іншої країни ЄС; отримати змогу мігрантам упродовж шести місяців шукати місце в системі професійно-технічної освіти чи при умові наявності фінансових ресурсів для проживання і відповідного рівня знання німецької мови [148].

Якщо загальні закономірності нормативно-правового регулювання міграційних процесів задаються наднаціональними органами влади, то інструменти, засоби та заходи організаційно-економічного механізму забезпечення міграційної безпеки великою мірою визначаються у рамках міграційної політики, яку реалізують органи державної влади конкретної країни. У країнах ЄС можна виділити дві організаційні моделі управління міграційними процесами у залежності від рівня впливу міграції населення на економічний розвиток та навантаження на систему соціального захисту. Зокрема, окремі країни ЄС (Угорщина, Греція, Італія, Чехія, Словаччина) з метою контрольованого регулювання еміграційних та особливо імміграційних потоків розробляють національні програми захисту від неконтрольованої нелегальної міграції і притримуються практики селективного відбору мігрантів [149]. Не менш прикладне завдання фінансового механізму посилення міграційної безпеки полягає у створенні економічних передумов умов забезпечення фінансового добробуту соціально вразливих категорій мігрантів (дітей, пенсіонерів, тимчасово безробітних). Задля мінімізації ризиків, пов'язаних із зростанням напливу мігрантів у періоди нестабільності, у країнах ЄС створено Фонд повернення (*Return Fund*), з якого фінансуються проекти з добровільного повернення нелегальних мігрантів.

¹⁴⁷ Українське студентство в Польщі: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентства. URL: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-planu-studentiv/>

¹⁴⁸ Уряд Німеччини змінює міграційну політику. *Наш вибір*. 6 лютого 2019 р. URL: <https://naszwybir.pl/uryad-nimechchynu-zminuyue-migratsijnu-polityku/>

¹⁴⁹ Луцишин Г. Міграційна криза в ЄС: проблема безпеки зовнішніх кордонів та загострення міжетнічних. *Гуманітарні візії*. 2015. №2. С. 41-45.

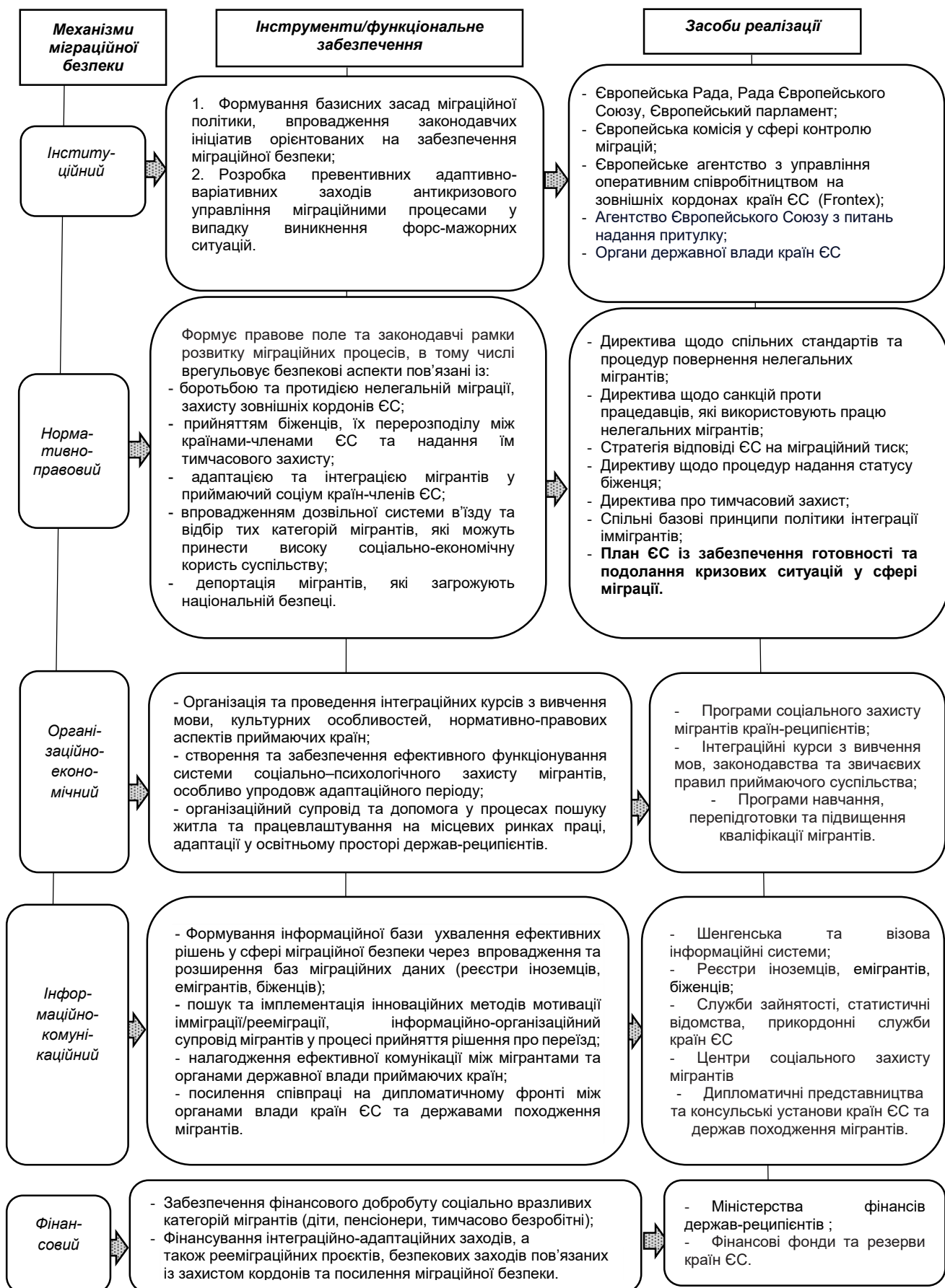

Рис. 1.9. Механізми забезпечення міграційної безпеки: досвід країн ЄС

Джерело: авторська розробка.

Подібні ініціативи щодо економічного стимулювання повернення іммігрантів на територію колишнього проживання розробляються і по відношенню до українських вимушених мігрантів. Так, станом на кінець 2023 р. Державний секретаріат з міграції Швейцарії представив тимчасову стратегію добровільної рееміграції українських біженців додому відповідно до якої потенційні реемігранти мають змогу отримати фінансову допомогу у розмірі від 1 до 4 тис дол. США у розрахунку на одну особу [150].

Примітно, що одним із ключових прикладів успішної реалізації комплексних підходів є країни Європейського Союзу, які після міграційної кризи 2015–2016 рр. адаптували механізми раннього попередження, запровадили Європейську систему прикордонної і берегової охорони (Frontex), посилили координацію між державами-членами та створили інструменти для моніторингу ризиків. Важливим елементом стало запровадження інтеграційних пакетів для біженців та трудових мігрантів, що передбачають доступ до освіти, ринку праці, соціальних послуг і курсів адаптації. Це дозволило знизити рівень соціальної напруги та підвищити керованість міграційних процесів.

У скандинавських країнах (Швеція, Норвегія, Данія) акцент зроблено на довгострокових інвестиціях у людський капітал мігрантів та застосуванні індивідуалізованих траєкторій інтеграції. Тут використовуються моделі прискореної мовної та професійної адаптації, системи «доступу до ринку праці з першого дня», а також прозорі механізми перевірки та оцінювання ризиків. Особливе місце займають цифрові платформи управління міграційними процесами, які дозволяють відстежувати статус мігрантів, швидко реагувати на порушення та прогнозувати навантаження на соціальні інститути.

Досвід Канади та Австралії демонструє ефективність селективних систем імміграції, що працюють на основі квот, балів та критеріїв професійної відповідності. У цих країнах механізми забезпечення міграційної безпеки інтегровані з довгостроковими стратегіями розвитку ринку праці та демографічного оновлення. Гнучкі системи відбору дозволяють мінімізувати ризики нелегальної міграції, запобігати тінізації зайнятості та формувати конкурентний інтелектуальний капітал. Важливою складовою є партнерство уряду з бізнесом і місцевими громадами, що забезпечує швидку інтеграцію мігрантів у соціально-економічний простір.

Натомість країни Близького Сходу (ОАЕ, Катар, Саудівська Аравія) застосовують моделі тимчасової трудової міграції, орієнтовані на жорсткий контроль за пересуванням, робочими контрактами та соціальним статусом іноземних працівників. Хоча така система дозволяє оперативно компенсувати дефіцит робочої сили, вона створює значні ризики соціальної сегрегації, порушення прав та незахищеності мігрантів. Проте навіть у цих країнах останніми роками спостерігається тенденція до лібералізації та модернізації регуляторних механізмів, зокрема щодо захисту прав працівників та спрощення процедур легалізації.

У контексті нестабільності (у випадку Сирії, Афганістану чи України) міжнародні організації (UNHCR, IOM, UNDP, OECD) відіграють ключову роль у формуванні моделей кризового реагування. Вони реалізують програми гуманітарної допомоги, відновлення соціальної інфраструктури, реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, а також системи захисту біженців. У світовій практиці утверджується підхід, орієнтований на «resilience-based migration management», який підкреслює необхідність зміцнення інституційної, економічної та соціальної стійкості приймаючих територій.

¹⁵⁰ Швейцарія створила план повернення українців додому. URL: <https://glavcom.ua/country/society/shvejtsarija-stvorila-plan-povernennja-ukrajintsiv-dodomu-960574.html>

Розділ 2. Методичні підходи до аналізування соціально-економічної резильєнтності країни та регіонів в умовах міграційних викликів

2.1. Розвиток теоретичних моделей соціально-економічної резильєнтності регіонів та країн в контексті викликів і шоків

Категорія «резильєнтність», яка активно вживається у науковому дискурсі, є міждисциплінарним термінологічним запозиченням, наукове розуміння якої переважно формувалося у межах механіки, фізики, екології, психології, дослідження катастроф та ін. Зокрема, у *фізиці* резильєнтність позначає здатність матерії відновлювати свою початкову форму після того, як вона зазнала деформації унаслідок прикладеного тиску [151, с. 121]. Резильєнтність у *психології* – це здатність підтримувати стабільний психологічний і фізичний стан навіть у складних умовах, виходити з таких ситуацій без тривалих негативних наслідків і успішно адаптуватися до небажаних змін [152, с. 35]. При цьому, результатом резилентності є позитивна адаптація до травматичних подій, тобто виявлення нових можливостей, які виникли внаслідок психічної травми особи.

В опублікованому Міністерством міжнародного розвитку Великої Британії у 2011 р. дослідженні щодо проблематики резилентності до *катастроф* [153] наводяться такі основні визначення резилентності, широко цитовані в міжнародному експертному середовищі [154, с. 5]: (1) здатність соціальної чи екологічної системи поглинати потрясіння, зберігаючи при цьому свою основну структуру та функціонування, а також здатність до самоорганізації і адаптації до стресів і змін (Міжурядова група експертів зі зміни клімату); (2) здатність системи поглинати потрясіння та реорганізовуватися в умовах змін (Альянс резилентності).

В *екології* резильєнтність означає здатність екосистеми підтримувати адекватні схеми кругообігу поживних речовин і виробництва біомаси після того, як вона зазнала шкоди, спричиненої екологічними порушеннями [155, с. 3116]. У дослідженнях вчених еколого-економістів щодо оцінки наслідків техногенних та природних катастроф в контексті економічних втрат та здатності економічної системи їх компенсувати вперше було концептуалізовано феномен резильєнтності. Зокрема, концепція резилентності як незалежна теорія вперше була сформульована К. С. Холлінгом [156] на поч. 1970-х років. Автор зазначав, що резильєнтність є мірою стабільності системи, характеристикою її здатності поглинати зміни та збурення, підтримуючи при цьому

¹⁵¹ Лазос Г. П. Посттравматичне зростання: теоретичні моделі, нові перспективи для практики. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Т. I, Вип. 45. С. 120-127. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i45/23.pdf>.

¹⁵² Капранов Я.В., Громова В.О. Термінологічне поле поняття “ступінь резилентності” у психолінгвістиці. *The Scientific Heritage*. 2021. №68-5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/terminologichne-pole-ponyattya-stupin-rezilentnosti-u-psiholingvistitsi>.

¹⁵³ Defining Disaster Resilience. A DFID Approach Paper. DFID; UK Aid, 2011. 20 p. URL: <https://reliefweb.int/report/world/defining-disasterresilience-dfid-approach-paper>

¹⁵⁴ Мельник М., Залуцький І., Мельник В. Концепт резилентності економіки регіонів в умовах ендогенізації регіонального розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2023. Вип. 2(160). С. 3-13. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2023-2-1>.

¹⁵⁵ Van Meerbeek K, Jucker T, Svenning J-C. (2021). Unifying the concepts of stability and resilience in ecology. *J Ecol.* ;109:3114- 3132.<https://doi.org/10.1111/1365-2745.13651>.

¹⁵⁶ Holling C. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annu. Rev. Ecol. Syst.*, Vol. 4, Issue 1, pp.1-23. URL: <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/26/1/RP-73-003.pdf>.

існуючі співвідношення між популяціями або змінними станами. Згодом економічна резильєнтність у контексті екологічних проблем описувалася в дослідженнях К. Тірні [157] з погляду ділової поведінки та реагування суспільства, Л. Комфортом [158] як позиція нелінійної адаптивної реакції організацій (у широкому розумінні, що включає як державний, так і приватний сектори), а також В. Петаком [159] у контексті продуктивності системи.

Термін «резильєнтність» відображає його латинське коріння «resiliere», що означає «стрибати», «відскочити». Поняття «резильєнтності» є близьким до таких понять, як «стійкість», «стабільність», «опір», але основний його зміст пов'язаний з «пружністю», «еластичністю», «гнучкістю» та відображає швидкість, з якою система повертається у свій початковий стан після удару (шоку), поглинає екзогенні імпульси [160, с. 32]. З початку 2010-х років термін «резильєнтність» все частіше з'являється в стратегічних та програмних документах міжнародних організацій як новий підхід до вирішення питань безпеки в умовах непередбачуваних потрясінь, таких як стихійні лиха, політичні конфлікти, міжнародний тероризм або економічні кризи [161].

У науковій дискусії наявна низка підходів, коли резильєнтність розглядається з точки зору випередження викликів і загроз. Такий підхід дозволяє вчасно усвідомити та підготувати систему для мінімізації втрати унаслідок настання шоку, які можуть бути катастрофічними для національних інтересів країни, її цивілізаційної суб'єктності чи існування загалом. Актуальність розгляду резильєнтності як стратегії випередження викликів і загроз розвитку суспільних систем (країни, регіонів тощо) аргументується тим, що сьогодні [162, с. 115]: (1) глобальна економічна інтеграція поступається політичним і безпековим питанням, що веде до кризи основ глобалізації як наслідку економічної експансії провідних країн і транснаціональних корпорацій; (2) інтереси переважають над цінностями (світ інтерпретується як площина егоцентризму та ситуативних союзів); (3) «хитаються», а іноді й руйнуються усталені системи міжнародного порядку та колективної суб'єктності. Здобуття й збереження суб'єктності все частіше стає індивідуальною справою.

Більш комплексним у своєму трактуванні дефініції «резильєнтність» є Управління ООН зі зменшення ризику лих. Так, зазначеною організацією резильєнтність трактується як здатність системи, спільноти чи суспільства, які піддаються впливу небезпек, чинити опір, поглинати, протистояти, адаптуватися, трансформуватися та відновитися після наслідків небезпеки [163]. Подібно до цього англійський дослідник Е. Мітчелл зазначає, що резильєнтність – це здатність домогосподарств, спільнот і націй поглинати потрясіння та відновлюватися після них, одночасно позитивно адаптуючи та трансформуючи свої структури та засоби для життя в умовах довготривалих

¹⁵⁷ Tierney K. (1997). Impacts of recent disasters on businesses: the 1993 midwest floods and the 1994 Northridge earthquake, in Jones, B. (Ed.). *Economic Consequences of Earthquakes: Preparing for the Unexpected*, National Center for Earthquake Engineering Research, Buffalo, NY.

¹⁵⁸ Comfort L. (1999). *Shared Risk: Complex Seismic Response*, Pergamon, NY. URL: https://www.academia.edu/80085309/Shared_risk_Complex_systems_in_seismic_response

¹⁵⁹ Petak W. (2002). *Earthquake resilience through mitigation: a system approach*, paper presented at the International Institute for Applied Systems Analysis. Laxenburg. URL: <https://www.researchgate.net/profile/>

¹⁶⁰ Хаустова В., Решетняк О. Резильєнтність економіки: сутність і виклики для України. *Бізнес Інформ*. 2023. № 7. С. 30-41. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41>.

¹⁶¹ Walker J., Cooper M. (2011). Genealogies of resilience. *Security Dialogue*. Vol. 42. No. 2. pp. 143-160. DOI: 10.1177/0967010611399616.

¹⁶² Федорчук В., Комарницька Л., Сторожук Н. Резильєнтність особистості в умовах військового стану. Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2023. p. 112-126. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-336-1-8>.

¹⁶³ Sendai Framework Terminology on Disaster Risk Reduction. Resilience. URL: <https://www.undrr.org/terminology/resilience>

стресів, змін і невизначеності [164]. Підтримуючи позицію науковця зазначимо, що в контексті економічного зростання економічна резильєнтність має бути орієнтована на підготовку економічної системи до можливого шоку (тобто «передбачення» шоку, випередження викликів та загроз), протистояння шоку, утримання динаміки розвитку в умовах настання шоку (фактично, адаптація до життєдіяльності в умовах шоку) та швидке відновлення у постшоківий період. Такого підходу дотримується, зокрема, й К. Фостер, який визначає регіональну резильєнтність як здатність регіону передбачати, підготуватися до збурень, відреагувати на них та відновитися після них [165].

Комплексним можна вважати підхід до трактування категорії «резильєнтність» Дж. Фіскеля, який трактує це поняття як здатність системи виживати, адаптуватися і розвиватися в умовах змін і невизначеності [166]. Колектив авторів під керівництвом Й. Карлсон [167] визначив резильєнтність як здатність об'єкта (активу, організації, громади, регіону) передбачати, протистояти, реагувати, адаптуватися та відновлюватися після шоків. На думку інших дослідників [168] резильєнтність означає здатність окремих осіб, домогосподарств, спільнот, міст, організацій, систем і суспільства уникати, протистояти, нейтралізувати, адаптуватися, реагувати та відновлюватися конструктивним, ефективним і результативним способом в умовах впливу різних ризиків. При цьому зберігається прийнятний рівень функціонування без загрози для довгострокових перспектив сталого розвитку, миру і безпеки, прав людини та загального добробуту.

Резильєнтність розглядається як широкий міждисциплінарний концепт, що поширюється на *соціально-економічні системи*. У науковий дискурс увійшли такі терміни, як «національна резильєнтність», «соціально-економічна резильєнтність», а також резильєнтність окремих сфер (видів) діяльності. Практична важливість концепту полягає в тому, що, зрозумівши основні принципи та правила, можна підвищити здатність різних об'єктів і систем ефективно функціонувати і зберігати свою життєздатність (у широкому розумінні) у складних і незвичних умовах. Розвиток резильєнтності дозволяє уникати, протистояти, витримувати з меншими втратами ситуації, коли загрози та кризи є тривалими, неминучими або частково нездоланими [169, с. 71].

Сучасні дослідження соціально-економічної резильєнтності загалом пов'язані із вивченням впливу глобалізації, торгових воєн, обмежень та/або лібералізації суспільно-економічного життя на світову, національні та регіональні економіки. Для цього дослідники емпірично вивчають шоки рецесії в контексті порушення траєкторії соціально-економічного розвитку і реакції системи на ці виклики. Наукову літературу, присвячену вивченню питань соціально-економічної резильєнтності з позиції її впливу на розвиток економічної системи, умовно можна поділити на три групи досліджень: (1) вивчення здебільшого економічної резильєнтності; (2) вивчення здебільшого

¹⁶⁴ Mitchell A. (2013). Risk and Resilience: From Good Idea to Good Practice. OECD Development Assistance Committee Working Paper. Vol. 13. URL: <https://www.oecd.org/dac/conflict-fragilityresilience/docs/>

¹⁶⁵ Foster K. A. (2007). A Case Study Approach to Understanding Regional Resilience, Working Paper 2007-08, Institute of Urban and Regional Development, Berkeley. p. 14.

¹⁶⁶ Fiksel J. (2006). Sustainability and Resilience: Toward a Systems Approach. Sustainability: Science, Practice and Policy. Vol. 2. Issue 2. Pp. 14-21. DOI: <https://doi.org/10.1080/15487733.2006.11907980>.

¹⁶⁷ Carlson J., Haffenden R., Bassett G. etc. (2012). Resilience: Theory and Application. *Argonne: Argonne National Lab*. viii, 64 p.

¹⁶⁸ The State of Food Security and Nutrition in the World: Building Climate Resilience for Food Security and Nutrition. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2018. 183 p. URL: <https://www.sdgfund.org/sites/default/files/state-food-security-nutrition-2018-en.pdf>

¹⁶⁹ Новікова О., Остафійчук Я. Забезпечення збалансованого соціально-трудового розвитку України: виклики та можливості. *Економіка промисловості*. 2023. №2 (102). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/>.

соціальної резильєнтності; (3) дослідження соціальної та економічної резильєнтності у синергії, як взаємопов'язаних факторів комплексного розвитку економічної системи.

Відповідно до підходу Світового банку, резильєнтність економічної системи на макрорівні визначається як комбінація (1) миттєвої резильєнтності, тобто здатності обмежувати величину негайних втрат доходу для визначеного розміру капітальних втрат, і (2) динамічної резильєнтності як здатності до швидкого відновлення. Іншими словами, це поєднання абсорбційної спроможності системи до шоків та відновлювальної здатності системи [170].

Дещо менш поширеними є дослідження *соціальної резильєнтності* з позиції її впливу на розвиток економічної системи, оскільки зазначений концепт у науковій дискусії здебільшого вивчається у контексті психології. Зокрема, відповідним дослідження присвячено чимало праць Дж. Каціоппо, Х. Рейс та А. Заутра [171], які розглядають дану категорію як багаторівневий конструкт, що виражає здатність не лише окремих індивідів, а й малих і великих соціальних груп відновлюватися після стресів шляхом підтримання позитивних соціальних стосунків як в середині групи, так і з іншими групами.

Соціальної резильєнтності притаманним є перетворення невдач на особистісний та колективний розвиток, а також на покращення міжособистісних стосунків шляхом зміцнення соціальних зв'язків, створення нових відносин, використання креативності та нестандартних підходів для вирішення проблем і виходу з кризових ситуацій. Соціальна резильєнтність акцентує здатність людини співпрацювати з іншими для досягнення важливих цілей, незважаючи на кризові обставини та негативні життєві умови. На відміну від особистісної резильєнтності, соціальна резильєнтність є багатогранним концептом, який охоплює індивідуальні методи налагодження стосунків, міжособистісні та колективні ресурси [172].

Досліджуючи соціальну резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду ЄС та України, колектив авторів під керівництвом академіка В. Гееця [173, с. 24] довів, що соціальну резильєнтність національної економіки України в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови можна представити у вигляді моделі, яка структурно містить три сектори, а саме: 1) зайнятість і трудовий потенціал; 2) платоспроможний попит споживачів; 3) соціальний захист і забезпечення. Кожен з цих секторів залежить від численних факторів, що визначають формування людського та соціального капіталу, якості життя, розвиток зайнятості, соціального забезпечення та захисту населення, стан екосистеми та інституційне середовище тощо.

Контекст урбанізації, егоцентризму та ситуативних союзів, посилення глобальної економічної взаємодії із одночасним послабленням політичної та безпекової складової такої взаємодії, економічна експансія передових держав і транснаціональних корпорацій, воєнно-політичних конфліктів, інтеграції різних сфер суспільного життя суб'єктів економіки (населення, бізнесу, суспільно-просторових комплексів і систем тощо) посилив вплив на особистісне благополуччя, проте базова потреба індивідів у приналежності до певної групи та/або значущих міжособистісних взаємозв'язків за

¹⁷⁰ Ivaniuk U. (2022). Conceptualization of the «resilience of the socio-economic system» in modern scientific discourse. *Entwicklung des wissenschaftlichen Denkens: Wirtschaft, Management und Marketing, Pädagogik, Psychologie, Philologie, Jurisprudenz, Geographie. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft»*. Buch 13. Teil 3., pp. 8-16.

¹⁷¹ Cacioppo J., Reis H., Zautra A. (2011). Social resilience: The value of social fitness with an application to the military. *American Psychologist*. Vol. 66(1). P. 43-51.

¹⁷² Лукомська С. Соціальна резильєнтність особистості в контексті подолання життєвих криз. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/69c68ff6-4106-4810-9838-dd87dbdf0c25/content>

¹⁷³ Геець В., Бурлай Т., Близнюк В. Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України. *Економічна теорія*. 2023. №3. С. 5-43. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.005>.

таких умов все більше актуалізується. У контексті пошуку потенціалу зростання економічної системи *економічну та соціальну резильєнтність* важливо розглядати у нерозривній єдності, адже у значній мірі сьогодні поведінка як окремих індивідів, так і колективів/спільнот, з одного боку, визначається суб'єктивно-об'єктивними зв'язками, певними соціальними процесами та взаємодіями (трансформаціями), а з іншого боку, є чинником впливу на економічні процеси у просторово суспільних системах (країні, регіоні, територіальній громаді тощо).

Досліджуючи соціальну вразливість територій в умовах нестабільності О. Мульська та І. Бараняк [¹⁷⁴, с. 132] соціально-економічну резильєнтність територіальних громад трактували як «динамічний процес нарощення фінансово-економічного потенціалу, спрямований на забезпечення високого рівня життя, підвищення добробуту, формування конкурентоспроможного місцевого ринку праці, гарантування рівного доступу до соціальних благ і послуг». Відтак, найбільш повним та комплексним, на наш погляд, є трактування *соціально-економічної резильєнтності просторово-суспільної системи як її здатності до адаптації (фактично поглинання) та/або пом'якшення втрат, трансформації (переорієнтації), швидкого відновлення після впливу шоків та викликів різного характеру завдяки внутрішнім адаптивним властивостям (факторам захисту)*. На відміну від існуючих, запропоноване визначення характеризується комплексністю та враховує просторові, часові, атрибутивні та інші властивості категорії «соціально-економічна резильєнтність просторово-суспільної системи».

У науковій полеміці поширений поділ внутрішніх адаптивних властивостей системи (фактично, стимулюючих чинників), які дозволяють забезпечувати її соціально-економічну резильєнтність, на природні/«вроджені» (здебільшого розглядаються як внутрішні) та набуті (здебільшого розглядаються як зовнішні). Загалом ми поділяємо таку позицію, наголошуючи, що: (1) до «вроджених» адаптивних властивостей належать: структура економіки, стан і тенденції її розвитку, резерви для розвитку бізнесу, ресурсний потенціал, здатність перерозподіляти/заміщати втрачені ресурси, стан та особливості ринку праці тощо. «Вроджені» адаптивні властивості більшою мірою проявляються у «нормальних» умовах життєдіяльності системи; (2) набуті адаптивні властивості – характеризують адаптивність системи до функціонування в несприятливих умовах і, власне, більшою мірою проявляються у кризових ситуаціях; це додаткові зусилля, застосовані для пом'якшення негативних наслідків шоків та викликів різного характеру. Набуті адаптивні властивості, фактично, є результатом соціально-економічного розвитку системи. До таких властивостей належать, зокрема: державна/регіональна галузева політика, стійкість інститутів, наявність резервів, національна інноваційна інфраструктура та система, локалізація ланцюгів доданої вартості всередині країни, мобільність капіталу між фінансовим і промисловим сектором, інвестиційна підтримка галузей економіки, доступне фінансування тощо.

В умовах нестабільності будь-яка система зіштовхується із конфронтацією факторів вразливості та захисних факторів. Наприклад, в умовах повномасштабної війни до факторами вразливості є територіальна диспропорційність соціально-економічного розвитку країни, міграція населення, дисбаланси на ринку праці, втрата виробничих потужностей та руйнування критичної інфраструктури, екологічні загрози тощо. Натомість факторами захисту є, зокрема, економіко-географічне положення поруч із країнами ЄС, а також розташування на перетинах низки економічно ефективних трансрегіональних, трансконтинентальних і міжконтинентальних шляхів (сухопутних, річкових, морських), геополітичне становище України в контексті

¹⁷⁴ Мульська О., Бараняк І. Послаблення соціальної вразливості територіальних громад Карпатського регіону України в умовах економічно-політичної нестабільності. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. № 2. С. 131-137. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-17>.

перспектив входження до ЄС, НАТО та інших зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних об'єднань, діджиталізація різних сфер соціально-економічної та суспільної життєдіяльності суб'єктів економіки, залучення міжнародного донорського фінансування економічного відновлення України тощо. У науковій полеміці наявне широке різноманіття підходів до ідентифікації ознак соціально-економічної резильєнтності системи (додаток А).

Визначаючи досягнення резильєнтності базовим орієнтиром функціонування соціально-економічних систем, ОЕСР акцентує на необхідності імплементації в управлінську діяльність усіх рівнів державної влади загальних принципів резильєнтності [175]: *готовність* – знання та можливості для ефективного передбачення, реагування та відновлення від впливу ймовірних, неминучих або поточних небезпечних подій або умов; *чутливість* – швидке та позитивне реагування в разі та після кризи; *зв'язність* – ступінь зв'язку або відокремлення між людьми, місцями та речами; характер і сила взаємодії між компонентами системи; *навчання та інновації* – набуття знань або навичок, що призводить до змін у сфері усвідомлення в колективі, результатом чого є нові норми, ідеології та інститути; *самоорганізація* – здатність формувати формальні чи неформальні мережі, установи, організації або інші суспільні колективи незалежно від держави чи іншої центральної влади; *різноманітність і надлишковість* – наявність багатьох різних форм, типів або ідей і надлишок можливостей, резервні системи, які дозволяють підтримувати основні функції у разі збоїв; *інклюзивність* – представництво різноманітних зацікавлених сторін у процесах прийняття рішень; *соціальна згуртованість* – пов'язана з почуттям приналежності до спільноти, із солідарністю та взаємоповагою між її членами; взаємини між владою та громадянами, які дають змогу кожному почуватися залученим і мати рівні права, політичні та соціальні можливості; *пороговість* – прийнятні рівні добробуту, чітко визначений доступ до прав і стійкі межі доступу до спільних ресурсів.

Виходячи із сутності категорії «резильєнтність» та враховуючи ідентифіковані нами вище ознаки резильєнтної системи, більш доречним є виокремлення наступних принципів забезпечення соціально-економічної резильєнтності системи в умовах нестабільності:

1) предметність, тобто конкретизація меж простору та часу, а також об'єкта та суб'єктів управління, встановлення зав'язків між ними;

2) ефективність використання ресурсів системи. Настання шокової чи кризової події завжди результується дефіцитом та/або обмеженою можливістю системи використовувати певні ресурси (природні, людські, підприємницький капітал та ін.). Відповідно ефективність в контексті забезпечення соціально-економічної резильєнтності в умовах нестабільності системи означає максимізацію відношення результату використання ресурсів до затрат на їх формування, акумуляцію, утримання тощо;

3) територіальної диверсифікованості інструментів та механізмів забезпечення соціально-економічної резильєнтності системи. Актуальність виокремлення даного принципу аргументується тим, що будь-яка система є неоднорідною за своїм характером, але досягнення резильєнтності вимагає збалансованого розвитку та максимально ефективного залучення ендogenous потенціалу усіх її складових елементів;

¹⁷⁵ MacLeman H., Malik Miller A., Marty L. (2017). Resilience systems analysis: Learning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 88 p. URL: <https://www.alnap.org/help-library/resiliencesystems-analysis-learning-and-recommendations-report>.

4) об'єктивність. Забезпечення соціально-економічної резильєнтності системи можливе за наявності об'єктивної оцінки її сучасного стану, а також аналізу найбільш значимих чинників впливу на цей стан;

5) принципи системності, тобто врахування всієї сукупності параметрів та умов, що формують резильєнтність, а також взаємозв'язків між ними;

6) принципи безперервності, зважаючи на те, що будь-яка система упродовж своєї життєдіяльності більшою чи меншою мірою перманентно піддається негативним впливам зовнішнього чи внутрішнього середовища.

Таким чином, метааналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень соціально-економічної резильєнтності дозволив запропонувати авторську концептуалізацію соціально-економічної резильєнтності країн та регіонів в умовах нестабільності (рис. 2.1), де описано модель резильєнтності в умовах настання шокової події; ідентифіковано фактори забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи; на відміну від існуючих, чітко визначено ознаки резильєнтної соціально-економічної системи залежно від ступеня «взаємодії» цієї системи з шоковою подією чи кризою. Зокрема, в контексті ідентифікації ознак соціально-економічної резильєнтності системи в умовах нестабільності нами враховано саму сутність категорії «резильєнтність» – здатність до адаптації та/або пом'якшення втрат, трансформації, відновлення після впливу шоків та викликів різного характеру завдяки внутрішнім адаптивним властивостям.

Авторська інтерпретація основних ознак соціально-економічної резильєнтності системи: *гнучкість* (здатність уникати та протистояти шокам і кризам); *адаптивність* (здатність системи функціонувати і розвиватися в умовах нестабільності); *здатність до швидкого відновлення* після настання шоків та викликів різного характеру та значущості впливу.

2.2. Методики оцінювання соціально-економічної резильєнтності: темпоральні та просторові підходи

Оцінювання соціально-економічної резильєнтності системи є важливим аспектом в контексті характеристики умов її функціонування та пошуку інструментарію зменшення негативного впливу внаслідок дії різних загроз та шоків, оскільки дозволяє визначити рівень відхилення, що веде до дисбалансу в елементах системи. Ранні спроби оцінювання соціально-економічної резильєнтності більшою мірою зосереджувалися на загальній характеристиці зазначеного явища та здійснювалися із застосуванням методу кейс-стаді, що полягає у: (1) вивченні одиничного об'єкта (окремої соціально-економічної системи, конкретного шоку, ситуації, події, випадку тощо) чи кількох показових об'єктів задля осмислення ширшого класу схожих випадків, (2) аналізі конкретних ситуацій і випадків для виявлення успішних стратегій і практик, (3) вивченні минулих криз і особливостей реагування на них для отримання уроків і рекомендацій. Останніми роками наукові розробки в контексті пошуку методики та підходів до оцінювання соціально-економічної резильєнтності суттєво поглибилися та сконцентрувалися на ідентифікації конкретних параметрів і створенні повного та цілісного індексу. Утім, складність кількісного вимірювання соціально-економічної резильєнтності яка, на наш погляд, зумовлена нематеріальною природою цієї категорії, є першопричиною відсутності у сучасному науковому дискурсі єдиного підходу до оцінювання цього явища.

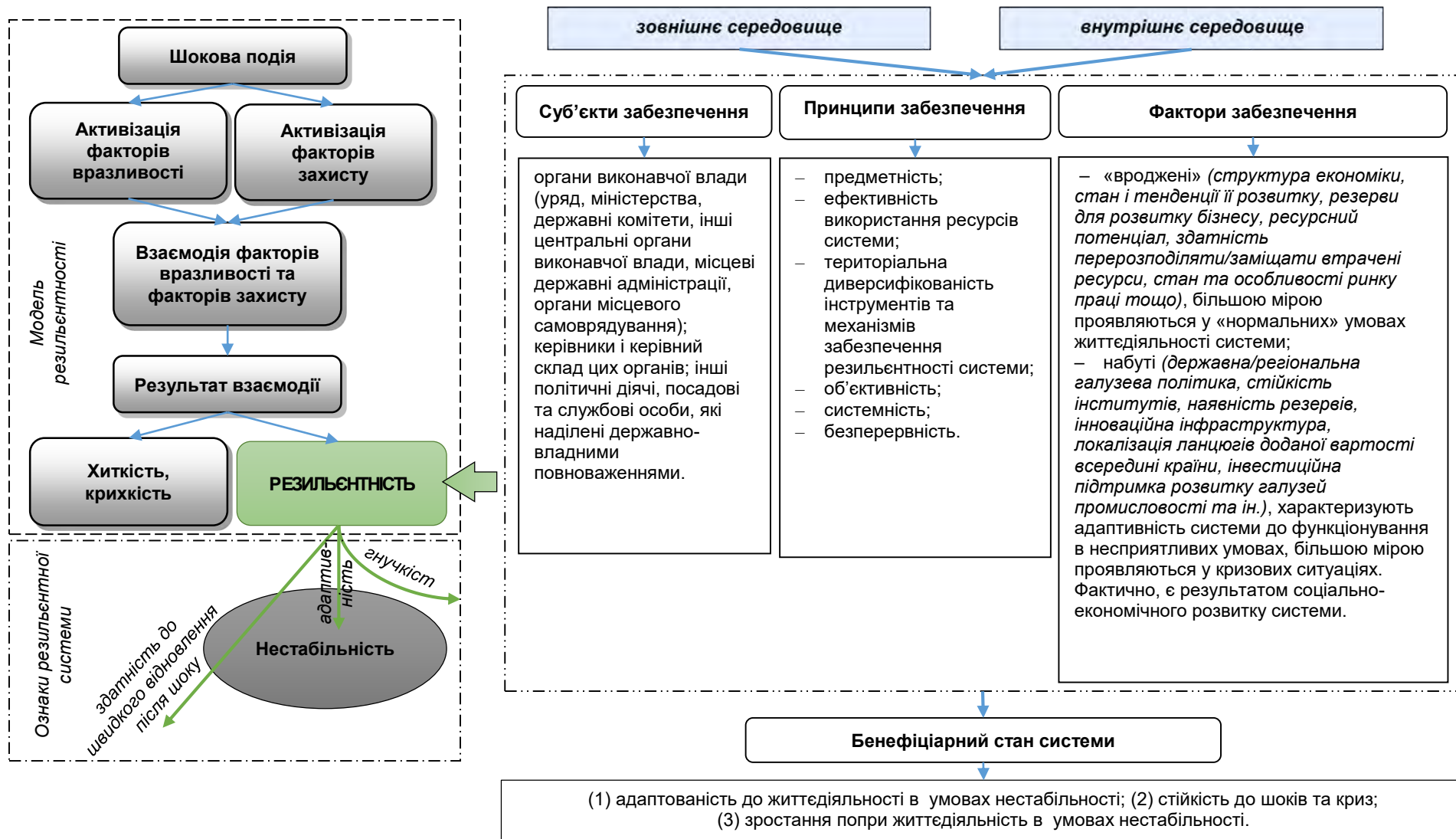

Рис. 2.1. Концептуалізація соціально-економічної резильєнтності просторово-суспільної системи в умовах нестабільності

Джерело: авторська розробка.

У науковій дискусії популярності набула «модель провалів» М. Фрідмана [176], яка представлена у вигляді умовної прямої, що характеризує потенційну динаміку росту економіки. Зазначена пряма (у М. Фрідмана вона побудована за показником валового випуску) з'єднує дві точки, які вказують на піки росту економіки упродовж досліджуваного періоду. При настанні економічного спаду зростання економіки «провалюється». Однак, передбачається, що у майбутньому воно все ж повернеться до своєї висхідної траєкторії (відповідно, економіка повернеться до висхідної моделі росту), тобто до умовної прямої. Відповідно, фактичний ріст економіки буде дорівнювати потенційному. У науковому дискурсі такий підхід до оцінювання соціально-економічної резильєнтності отримав назву «технічний», оскільки характеризує здатність системи відновлюватися та повернутися до тієї траєкторії росту, яка мала місце до настання несприятливої події. Попри популярність «моделі провалів» М. Фрідмана, вона все ж не позбавлена певних недоліків. Зокрема, у моделі не враховано такі важливі параметри резильєнтності, як глибина шоку та швидкість відновлення системи після шоку. Наявність певної шокової події може призвести до незначних негативних наслідків для розвитку системи. У таких умовах «обсяг потенційного випуску» знижується («провалюється»). Після цього в короткостроковій перспективі (згідно з моделлю М. Фрідмана) економіка відновиться, і вектор «обсягу потенційного випуску» повернеться до траєкторії, яка була до шоку. Однак, з іншого боку, деякі шоківі події можуть мати більш серйозні (негативні) наслідки для розвитку системи. У таких випадках соціально-економічна система може виявитися неспроможною повністю впоратися з шоком у короткостроковій перспективі (як в кількісному, так і в структурно-функціональному аспектах). Унаслідок цього можуть з'явитися менш сприятливі умови для функціонування соціально-економічної системи, а динаміка «обсягу потенційного випуску» буде знижуватися. Крім того, недоліком «моделі провалів» М. Фрідмана є й те, що в основі визначення лінії «потенційного» обсягу випуску лежить процедура логарифмування вихідних параметрів, що нівелює коливальні рухи показників розвитку соціально-економічної системи в межах фазового простору. Таким чином, лінійне представлення динаміки «обсягу потенційного випуску» хоч і має ілюстративний ефект, утім не повною мірою відповідає діагностичним завданням.

У контексті оцінювання соціально-економічної резильєнтності популярним є так званий «екологічний підхід», у межах якого аналізується роль шоків у виштовхуванні соціально-економічної системи за межі її фазової траєкторії до нової фази. Резильєнтність вимірюється величиною шоку, достатньою для трансформації форми, функції, позиції тощо системи [177, 178]. Інакше кажучи, резильєнтність характеризується розміром шоку, який система зможе абсорбувати, перш ніж вона перейде до нового етапу (фази) життєвого циклу. Якщо конфігурація або стан системи в межах нового життєвого циклу погіршуються, порівняно з передшоківим періодом, то така система визначається як нерезильєнтна/слабо резильєнтна. І навпаки. Система, новим етапом життєвого циклу якої є стабільність (або присутня позитивна динаміка розвитку), характеризується високою резильєнтністю. Недоліком «екологічного» підходу до оцінювання соціально-економічної резильєнтності, на наш погляд, є не врахування у ньому періоду післяшовкового відновлення системи. Адже складно назвати резильєнтною систему, період відновлення якої складає, наприклад, 5-10 років.

¹⁷⁶ Friedman, M. (1993). The «Plucking Model» of business fluctuations revisited. *Economic Inquiry*, 31(2), 171-177. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7295.1993.tb00705.x>.

¹⁷⁷ Walker, B., Anderies, J. M., & Kinzig, A. P. (2004). Resilience, adaptability and transformability in social-ecological systems. *Ecology and Society*, 9(2), art. 5. URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5>.

¹⁷⁸ Бурлуцька С. Стратегія забезпечення пружності сталого розвитку національної економіки: теорія та практика. Монографія: наукова ред. Н. Рекової. Дніпро, 2016. 320с.

Досить суб'єктивним і фрагментарним є «експертний підхід» до розроблення композитарного індексу резильєнтності, запропонований колективом авторів М. Абдул-Рахманом, В. Аладе та С.А. Анвер. Зокрема, при дослідженні резильєнтності спільнот двох університетських містечок Нігерії композити відповідного індексу були визначені авторами шляхом пріоритетного аналізу контенту, створеного користувачами в соціальній мережі Twitter у період з 01.01.2010 р. до 31.12.2021 р. з використанням штучного інтелекту [¹⁷⁹, с. 4-5]. Конкретні параметри резильєнтності, а також драйвери зниження негативного впливу шоків на резильєнтність спільнот університетських містечок були ідентифіковані за допомогою методу Дельфі. Далі оцінка і вибір найоптимальнішого варіанту набору альтернатив було здійснено із використанням методу аналізу ієрархій (АНР). «Експертний підхід» до оцінки резильєнтності є досить суб'єктивним. У межах дослідження М. Абдул-Рахман, В. Аладе та С.А. Анвер опитали лише 23 експерти, з них – жодного студента. Крім того, існує питання щодо компетентності та належного досвіду залучених експертів, а також ризик того, що деякі експерти можуть намагатися вплинути на результати відповідно до власних переконань або інтересів (у межах аналізованого дослідження 83 % експертів становили представники адміністрації двох досліджуваних університетів). Використання зазначених вище методів в економічних дослідженнях не завжди спроможне врахувати всі можливі особливості аналізованих процесів, що суттєво знижує точність майбутнього прогнозування, зокрема, щодо можливостей підвищення резильєнтності. Одними із найбільш застосовуваних у науково-прикладних дослідженнях є індекси, представлені у табл. 2.1.

Заслуговує на увагу також Індекс резильєнтності RIMA-II [¹⁸⁰], розроблений Організацією ООН з продовольства і сільського господарства для оцінки та аналізу резильєнтності домогосподарств до різних шоків та ризиків, зокрема, в контексті продовольчої безпеки. У межах обчислення Індексу розрахунки здійснюються шляхом так званих «прямого» (або описового) та «непрямого» (або інференційного) вимірювань. Основна мета «прямого» вимірювання полягає в ідентифікації та описі домогосподарств, які менш схильні протистояти шокам. Таке вимірювання реалізується за допомогою моделі множинних причин (індикаторів), а його результати описують досліджувані процеси станом на конкретний момент часу. Відповідно, існує можливість циклічного аналізу. «Непрямий» (або інференційний) підхід розглядає конкретні детермінанти втрати та відновлення резильєнтності домогосподарств, як-от глибина шоку, швидкість відновлення тощо. При цьому, базовим постулатом при розрахунку Індексу резильєнтності RIMA-II у межах «непрямого» вимірювання є те, що будь-який показник резильєнтності повинен бути «прив'язаний» до конкретного індикатора благополуччя (наприклад, продовольчої безпеки, бідності, якості та калорійності спожитої їжі, витрат на харчування тощо), оскільки саме воно представляє результат розвитку, який є наслідком резильєнтності/не резильєнтності домогосподарства (формулою 2.1, де резильєнтність домогосподарства (h) залежить від чинників (P), кількість яких варіює від 1 до n).

$$Res_h = f(P_1, P_2, \dots, P_n), \quad (2.1)$$

¹⁷⁹ Abdul-Rahman, M., Alade, W., & Anwer, S. (2023). A composite resilience index (CRI) for developing resilience and sustainability in university towns. *Sustainability*, 15(4), 3057. <https://doi.org/10.3390/su15043057>

¹⁸⁰ ReliefWeb. (n.d.). *RIMA II: Resilience index measurement and analysis – II: Analyzing resilience for better targeting and action*. URL: https://reliefweb.int/report/world/rima-ii-resilience-index-measurement-and-analysis-ii-analysing-resilience-better?gad_source=1&gclid=CjwKCAjw8fu1BhBsEiwAwDrsjANQ4GeZ8xzH-wfey1R4iDJRGfcHnjJGUTGlurSKqx6Mdqecwa6kLhoCX3kQAvD_BwE

**Підходи до оцінювання соціально-економічної резильєнтності,
пропоновані дослідницькими фундаціями та міжнародними організаціям**

Автор (и)	Найменування індексу	Параметри/індикатори, які враховуються при обчисленні індексу
Індекс резильєнтності FM ^[181] (автор – FM Global – американська компанія взаємного страхування)		
Індекс розраховується на основі 18 параметрів, розподілених на наступні групи: (1) фізичні фактори (вплив кліматичних ризиків; рівень кліматичного ризику; вплив змін клімату; рівень сейсмічних ризиків; ризик пожеж; рівень кіберризиків) та (2) макрфактори (ВВП на душу населення; витрати на охорону здоров'я; освіта; інфляція; політичний ризик; корупція; енергоємність; викиди парникових газів; забезпеченість водою; рівень урбанізації; логістика; доступ до мережі Інтернет).		
Індекс економічної резильєнтності ^[182] (автор – Інститут дослідження економіки, орієнтованої на майбутнє)		
– економічна незалежність (Індекс економічної складності; рівень залежності від імпорту енергії; концентрація експортних партнерів; концентрація імпортерів; продуктивність ресурсів); – освіта та навички (рівень залучення дорослих в освітній процес та навчання; частка талановитих людей, які розглядали можливість виїзду за кордон, утім, залишилися в країні; середні бали з читання, математики та природничих наук серед учнів, віком 15 років (обчислюється за методикою Програми міжнародного оцінювання студентів (PISA)); рівень цитованості наукових публікацій); – фінансова резильєнтність (фінансові обмеження фірм; норма заощаджень домогосподарств; коефіцієнт частки квінтиля доходу S80/S20; вартість рефінансування); – управління (міжнародне співробітництво в галузі наукових досліджень; рівень здатності уряду формулювати та впроваджувати правила та політику, сприятливу для розвитку приватного сектора; довіра до уряду; державні витрати на охорону здоров'я, освіту та соціальний захист); – виробнича потужність (частка сектора послуг ІКТ у ВВП; частка підприємств з інноваційною діяльністю; частка інвестицій у ВВП за інституційними секторами; рівень довгострокового безробіття); – соціальний прогрес і згуртованість (гендерний розрив у зайнятості; частка зайнятих із високим рівнем задоволеності роботою; частка осіб, яким загрожує бідність або соціальна ізоляція; регіональна дисперсія доходів; частка працівників, які є членами профспілок; рівень довіри мешканців населених пунктів до своїх сусідів).		
Індекс резильєнтності міста ^[183] (автор – благодійна організація, приватний фонд Фундація Рокфеллера)		
Індекс розраховується на основі відповідей стейкхолдерів міста на 156 запитань, які всебічно характеризують умови та особливості життєдіяльності в місті. Результати опитування дозволяють сформулювати профіль кожного досліджуваного міста й виявити його сильні та слабкі сторони за 4 сферами (загалом 52 показники): благополуччя населення, інфраструктура та середовище, економіка та суспільство, лідерство та стратегічні орієнтири.		
Індекс регіональної резильєнтності ^[184] (автор – Фонд миру)		
Розраховується на основі параметрів, які загалом характеризують/оцінюють: (1) рівень інклюзивності населення; (2) рівень соціальної згуртованості; (3) спроможність держави;		

¹⁸¹ FM Global. (2024). *FM resilience index*. URL: <https://www.fm.com/resources/resilience-index>

¹⁸² European Commission. *Economic resilience index*. Joint Research Centre. URL: <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/explorer/indices/eri/economic-resilience-index>

¹⁸³ City Resilience Index. (n.d.). *City resilience index*. URL: <https://www.cityresilienceindex.org/#/>

¹⁸⁴ ReliefWeb. (2022). *State resilience index annual report 2022*. URL: <https://reliefweb.int/report/world/state-resilience-index-annual-report-2022>

(4) можливість особистого розвитку; (5) якість довкілля та екологія; (6) економічний розвиток; (7) якість громадських просторів. Цікаво, що при розрахунку Індексу регіональної резильєнтності враховуються гендерні аспекти.

Індекс резильєнтності сільських територій [185]

(автор – Організація ООН з продовольства і сільського господарства)

Оцінює резильєнтність сільських територій за двома групами параметрів: (1) ресурси території (характеризуються, зокрема: якість та міцність зв'язків між мешканцями; самозабезпечення, самовизначення та самодостатність території; наявність ефективних лідерів; інклюзивні процеси прийняття рішень; відкритість, якість та прозорість каналів комунікації між управліннями та населенням) і (2) якість управління катастрофами (увага зосереджується на чинниках забезпечення готовності сільської території до стихійних лих та можливостях боротьби з ними).

Джерело: систематизовано автором.

Результати «непрямого» вимірювання дозволяють зробити статистичні висновки, які можуть стати основою при обґрунтованні пріоритетів та інструментарію політики підвищення резильєнтності домогосподарств, а також при прогнозуванні динаміки резильєнтності домогосподарств на перспективу.

Загалом, композитарні індекси є поширеним та корисним інструментом для оцінки і порівняння складних явищ, адже забезпечують спрощене уявлення про складний феномен, можуть бути використаними для порівняння рівня резильєнтності різних систем або для моніторингу змін зазначеного параметра у часі. Утім, найбільш популярні індекси призначені для оцінки резильєнтності крупних економік (I, II рівні Номенклатури територіальних одиниць для статистики (NUTS I, II)), що обмежує можливість їх застосування під час оцінки соціально-економічної резильєнтності систем нижчого ієрархічного рівня (рівень NUTS III). Крім того, при використанні композитарних індексів у науково-прикладних дослідженнях важливо враховувати такі обмеження, як вибір вхідних індикаторів та суб'єктивізм у присвоєнні їм ваг, а також якість і доступність даних щодо систем, які аналізуються. Ба більше, застосування єдиного композитарного індексу для оцінювання і порівняння резильєнтності систем, які за своїм характером є неоднорідними, не дозволяє врахувати дію специфічних чинників на функціонування кожної конкретної системи (наприклад, клімат, політико-географічне розташування, забезпеченість ресурсами тощо), а також ступінь їх впливу на зміну резильєнтності системи.

Дещо подібною до «непрямого» вимірювання за Індексом резильєнтності RIMA-II є підхід Р. Меліасарі та Г. Сахадево [186]. Досліджуючи економічну резильєнтність домогосподарств, автор зазначають, що вона є латентною змінною, значення якої визначається шляхом сумування підіндексів благополуччя (*Wellbeing_h*), якості життя (*Living_h*), рівня соціального захисту (*SocialProtection_h*) та фінансової поведінки (*Financial_h*). При цьому, значення підіндексу благополуччя (*Wellbeing_h*) визначається за допомогою традиційного факторного аналізу шести вхідних параметрів, які попередньо стандартизуються за допомогою методу «мінімум-максимум» та піддаються тестам Кайзера-Мейєра-Олкіна (для перевірки придатності даних для факторного аналізу) та Бартлетта (для перевірки однорідності даних). Інші підіндекси розраховуються на основі бінарних змінних (тобто змінних, які можуть приймати лише два значення, зазвичай це 0 і 1, де 0 часто позначає відсутність певної властивості або події, а 1 – наявність) із використанням факторного аналізу на основі тетракоричних

¹⁸⁵ Anderson, G., & Bowles, R. (2012). *The rural resiliency index*. URL: https://www.researchgate.net/publication/322852244_The_rural_resiliency_index

¹⁸⁶ Meliasari, R., & Sahadewo, G. (2024). *Economic resilience and childhood growth: The construction of a household economic resilience index in Indonesia*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3909202/v1>.

кореляцій. Фактично, автори (Р. Меліасарі та Г. Сахадево¹⁸⁷) досліджують економічну резильєнтність домогосподарств на основі двоступеневого факторного аналізу (формула 2.2).

$$RE_h = \gamma_{h1}Wellbeing_h + \gamma_{h2}Living_h + \gamma_{h3}SocialProtection_h + \gamma_{h4}Financial_h), \quad (2.2)$$

де h – оціночні коефіцієнти, отримані з факторного аналізу; $Wellbeing_h$ – підіндекс благополуччя, $Living_h$ – підіндекс якості життя, $SocialProtection_h$ – підіндекс рівня соціального захисту, $Financial_h$ – підіндекс фінансової поведінки.

Аналізовані домогосподарства Р. Меліасарі та Г. Сахадево кластерують за показником економічної резильєнтності на три групи: (1) резильєнтні домогосподарства, $RE_h > 0,67$ пунктів; (2) домогосподарства із середнім рівнем економічної резильєнтності, $0,33 > RE_h > 0,67$; (3) нерезильєнтні домогосподарства, $RE_h < 0,33$ пунктів. Крім того, автори роблять висновок про більш значущий вплив економічного благополуччя та умов життєдіяльності на рівень економічної резильєнтності домогосподарств, тоді як індикатор фінансової поведінки має помірний вплив на досліджувані процеси. Натомість отримання соціальних допомог/виплат (підіндекс соціального захисту) негативно впливає на економічну резильєнтність домогосподарств.

Три види реакцій системи, залежно від рівня її резильєнтності, на настання шокової події розглядають й Е.Хілл, Г. Віал та Г. Воман [¹⁸⁸, с.3]. Зокрема, це: резильєнтні системи – системи, які повернулися до/або перевищили свою попередню траєкторію зростання протягом відносно короткого часу; системи, стійкі до шоку – системи, які унаслідок настання шокової події загалом хоч і «зійшли» з траєкторії розвитку; нерезильєнтні системи – системи, які не змогли відновитися і повернутися до/або перевищити траєкторію розвитку, наявну в дошоковому періоді.

При цьому, автори не пропонують конкретної методики оцінювання соціально-економічної резильєнтності систем, лише надають окремі загальні рекомендації щодо можливості визначення рівня резильєнтності на основі аналізу економічної продуктивності системи протягом певного періоду часу. Відповідно, дослідники не ідентифікують порогових значень віднесення системи до зазначених вище груп. Натомість Д.Е. Каррієр, М. Маршал та Г. Шрак [¹⁸⁹] резильєнтною називають лише ту систему, значення основних соціально-економічних показників якої у постшоковому періоді перевищують значення відповідних параметрів передшокового періоду. Системи, які в постшоковому періоді знизили динаміку розвитку автори називають «системами, що вижили», а ті, які відновили траєкторію розвитку до того ж рівня, який мав місце у передшоковому періоді (але не вище) – «системами, які відновилися».

М. Кахаї, Й. Юу, М. Міддетона та ін. [¹⁹⁰], досліджуючи соціально-економічний розвиток округів штату Західна Вірджинія у США, припускають, що Індекс резильєнтності території є композитарним параметром, який має шість так званих вимірів: (1) диверсифікованість промисловості, (2) підприємницька діяльність і динаміка бізнесу, (3) людський і соціальний капітал, (4) близькість до «точок

¹⁸⁷ Meliasari, R., & Sahadewo, G. (2024). *Economic resilience and childhood growth: The construction of a household economic resilience index in Indonesia*. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3909202/v1>.

¹⁸⁸ Hill, E., Wial, H., & California, B. (2008). *Exploring regional economic resilience* (Working paper). Institute of Urban and Regional Development, University of California. URL: https://www.researchgate.net/publication/286379676_Exploring_Regional_Economic_Resilience

¹⁸⁹ Marshall, M. I., & Schrank, H. L. (2014). Small business disaster recovery: A research framework. *Natural Hazards*, 72(2), 597–616. <https://doi.org/10.1007/s11069-013-0820-6>.

¹⁹⁰ Kahsai, M., Yu, J., Middleton, M., Schaeffer, P. V., & Jackson, R. (2015). *A framework for measuring county economic resilience* (Working Paper No. 22). Regional Research Institute. URL: https://researchrepository.wvu.edu/rri_pubs/22.

зростання», (5) фізичний капітал (інфраструктура), (6) нерівність доходів населення (додаток Б).

Методика розрахунку індексу резильєнтності за М. Кахаї, Й. Юу, М. Міддетона передбачає: (1) розрахунок співвідношення кожного із вхідних індикаторів розвитку округу (змінних за шістьма вимірами) до відповідного середнього значення для штату; (2) стандартизація вхідних індикаторів за формулою (6), що приведе їх значення в діапазон [0;1]; (3) розрахунок підіндексів за кожним із шести вимірів шляхом сумування значень стандартизованих індикаторів; (4) призначення ваги кожному підіндексу із використання методу експертних оцінок; (5) розрахунок Індексу резильєнтності округу шляхом сумування значень зважених підіндексів.

За результатами розрахунків побудовано відповідну теплову карту та порівнюють динаміку отриманих результатів за період спостережень t та $t+5$, а також здійснюють відповідні порівняння між округами у звітному періоді. Утім, аналізоване дослідження позбавлене будь-яких прогнозів резильєнтності округів на найближчу перспективу, не ідентифіковано також і драйвери посилення резильєнтності округів з низькими оцінками Індексу (за результатами дослідження більшість округів визнано вразливими). Недоліком запропонованого підходу є те, що усі вхідні індикатор є чинниками-стимуляторами резильєнтності. Натомість дія чинників-дестимуляторів не враховується. Відповідно до методології М. Кахаї та ін. не зрозумілими є й інші важливі параметри резильєнтності, як-от глибина шоку, обсяг втрат соціально-економічної системи внаслідок настання несприятливої події, період відновлення тощо.

Натомість Л. Саммерсом та Дж. Брандфорд ДеЛонгом запропонували методику щодо дослідження впливу макроекономічної політики на обсяги промисловості («рекурсивна модель») (формула 2.3) [191].

$$y_{t+1}^* = y_t^* + \max \left[0, \max_{i=1 \dots k} \left\{ \frac{y_{t+1} - y_t^*}{i} \right\} \right], \quad (2.3)$$

де y_t^* – потенційний обсяг випуску в момент часу t ; y_t – фактичний обсяг випуску в момент часу t ; k – максимальний індекс рекурсії (аналізуючи зміни граничного параметру k від трьох до восьми років, Л. Саммерс та Дж. Брандфорд ДеЛонг дійшли висновку, що оптимальним є використання параметра $k=5$).

Запропонована методика ґрунтується на припущеннях, що: потенційний обсяг випуску (y_t^*) не повинен знижуватися протягом певного періоду, оскільки неприпустимою є деградація технологій; потенційний обсяг випуску не може змінюватися стрибкоподібно, що зумовлено повільними змінами у детермінантах економічного зростання (наприклад, природні ресурси, виробничий та людський капітал, технології тощо); фактичний обсяг випуску (y_t) не може перевищувати потенційний (y_t^*); фактичний обсяг випуску може досягати свого потенціалу з умовно регулярною періодичністю.

Зростання потенційного виробництва між роками (t) та ($t+1$) відбувається уздовж прямої лінії з максимально можливим нахилом, яка з'єднує потенціал у році (t) з фактичним виробництвом у кожному з років від ($t + 1$) до ($t + k$). Згадане раніш припущення про згладжене потенційне зростання передбачає, що рівень зростання від (t) до ($t + 1$) буде близьким до зростання від (t) до ($t + k$). Припущення щодо неможливості перевищення фактичним випуском свого потенційного рівня, передбачає наскільки швидке зростання потенціалу між (t) і ($t + k$), щоб формувати потенціал еквівалентний або вищий фактичному випуску [192].

¹⁹¹ De Long, B. J., & Lawrence, S. (1988). How does macroeconomic policy affect output? *Brookings Papers on Economic Activity*, 1988(2), 433–494.

¹⁹² Бурлуцька С. Стратегія забезпечення пружності сталого розвитку національної економіки: теорія та практика. Монографія. Наукова ред. Н. Рекової. Дніпро, 2016. 320с.

Більш комплексним є підхід до оцінки соціально-економічної резильєнтності системи, запропонований колективом литовських науковців Ю. Брунекіне, І. Пекарскене, О. Палекене та З. Сіманавічене. Досліджуючи розвиток регіонів Литви в умовах турбулентності, автори доводять, що економічний шок це незапланована зміна умов функціонування; явище або подія в регіональній, національній та/або міжнародній економіці, яка, якщо її ігнорувати або керувати нею з урахуванням поточної стратегії розвитку, може результуватися раптовим і значним негативним і/або, можливо, позитивним впливом на розвиток системи [193, с. 4]. Соціально-економічна резильєнтність системи до економічних шоків охоплює як взаємопов'язані здібності та можливості її економічних суб'єктів використовувати свої змінні ресурси та інфраструктуру, так і здатність підтримувати очікуваний розвиток економіки зараз і в майбутньому. Це включає збереження системи в цілісному вигляді або мінімальне її ураження від економічного шоку, а також швидке повернення до попереднього стану економіки після шоку шляхом реалізації стратегій відновлення, оновлення або переорієнтації.

Погоджуємося з колективом авторів Ю. Брунекіне та ін., що індекс Resindicis (загалом як й інші композитні індекси), хоч і дозволяє порівнювати та ранжувати системи за їх резильєнтністю, але сам по собі не визначає ступінь цієї резильєнтності. Відтак, дослідники для оцінки резильєнтності системи до економічного шоку аналізують зміни Індексу Resindicis до і після шоку. Початкове значення Індексу є відправною (опорною) точкою, з якої починається «відлік» шокowego періоду, а також періоду відновлення, що триває до моменту досягнення нового значення Індексу після шоку.

Початок і закінчення економічного шоку дослідники рекомендують визначати за змінами окремих соціально-економічних показників. Відповідно період, коли показники починають демонструвати тенденції до зниження (погіршення), є початком економічного шоку. А період, у якому показники починають демонструвати тенденції до зростання (покращення), є періодом закінчення економічного шоку. Ідентифікація системи, яка є найбільш резильєнтною до економічних шоків порівняно з іншими системами, базується на формулі-функції (2.4).

$$R_{mostresilient} = \min(R_i), \text{ when } i \text{ varies from } 1 \text{ to } n, \quad (2.4)$$

Залежно від причин і тривалості шоку, а також обсягів втрат, забезпеченості ресурсами та ефективності їх використання, реакція соціально-економічної системи на несприятливу подію може бути двоякою. Зокрема, якщо система здатна протистояти шоку та адаптуватися до функціонування в нових умовах, обсяг втрат не такий значний, а загальна динаміка розвитку системи істотного зниження не зазнає. І навпаки. Зважаючи на зазначене вважаємо, що при оцінюванні соціально-економічної резильєнтності корисним буде дослідження опірності та відновлюваності системи до шоку. У цьому контексті цікавою є праця Д.Е. Каррієр [194, с. 26], яка пропонує розраховувати опірність ринку праці (формула 2.5).

$$Resist = \% \Delta EmploymentRate_{i,t-t+n} \quad (2.5)$$

де Resist – опірність; $\% \Delta EmploymentRate_{i,t-t+n}$ – це процентна зміна вхідного параметра соціально-економічного розвитку i -тої системи у період від t (дошоківий період) до $t+n$ (постшоківий період).

¹⁹³ Bruneckiene, J., Pekarskiene, I., Palekiene, O., & Simanaviciene, Z. (2019). An assessment of socio-economic systems' resilience to economic shocks: The case of Lithuanian regions. *Sustainability*, 11(3), 566. <https://doi.org/10.3390/su11030566>

¹⁹⁶ Carriere, D. E. (2016). *Resilience, suicide, and enrollment in higher education: Three essays on impacts of recession* (Publication No. 1361) [Doctoral dissertation, Open Access Dissertations]. URL: https://docs.lib.purdue.edu/open_access_dissertations/1361

Відновлюваність, за Д.Е. Каррієр [195, с. 27], характеризує ступінь відновлення системи станом на певний заздалегідь визначений постшоковий період ($t+n$, у дослідженні Д.Е. Каррієр – чотири роки після настання шоку) (формула 2.6).

$$Recovery = \frac{EmploymentRate_{i,t+n}}{EmploymentRate_{i,t}}, \quad (2.6)$$

де *Recovery* – відновлюваність; $EmploymentRate_{i,t+n}$ – значення вхідного параметра соціально-економічного розвитку i -тої системи у постшоковому періоді ($t+n$); $EmploymentRate_{i,t}$ – значення вхідного параметра соціально-економічного розвитку i -тої системи у дошовому періоді (t).

При цьому, якщо: (1) $Recovery < 1$ означає, що динаміка вхідного параметра соціально-економічного розвитку i -тої системи у постшоковому періоді є нижчою, ніж у дошовому; (2) $Recovery = 1$ – у постшоковому періоді траєкторія розвитку системи за досліджуванним вхідним параметром досягла того ж рівня, що і в дошовому; (3) $Recovery > 1$ – динаміка вхідного параметра соціально-економічного розвитку системи у постшоковому періоді є вищою, ніж у дошовому.

На науковому фронті соціально-економічна резильєнтність розглядається як багатогранне поняття та оцінюється здебільшого індексним методом. Для розрахунку індексів резильєнтності різні дослідники використовують різні набори вхідних параметрів, утім, стадії їх формування залишаються дуже подібними. Зокрема, розрахунок індексів зазвичай структурований у такій послідовності: (1) методологічне обґрунтування (визначення чинників резильєнтності та вибір показників, які її характеризують); (2) нормування значень (перетворення цифрових вимірників чинників у єдину шкалу для забезпечення їх порівнювальності); (3) визначення вагових коефіцієнтів (оцінка відносної важливості кожного чинника або групи чинників шляхом встановлення вагових коефіцієнтів. Значення та ранг індексу безпосередньо залежать від точності та методу розрахунку вагових коефіцієнтів. Помилки у цьому процесі можуть суттєво спотворити результати дослідження); (4) розрахунок індексу (виконання математичних операцій для отримання кінцевого значення індексу на основі нормованих показників і вагових коефіцієнтів); (5) аналіз надійності (оцінка чутливості індексу до можливих змін у даних та методах).

Індексний метод є корисним для аналізу складних явищ та процесів, таких як, зокрема, соціально-економічна резильєнтність. Він дозволяє легко порівнювати різні величини, перетворюючи їх в єдину шкалу, що особливо корисно, коли дані мають різні одиниці виміру або масштаби. Індеси забезпечують чітке представлення даних, яке легше комунікувати іншим, допомагають відслідковувати зміни в часі, порівнювати результати різних систем, використовуючи стандартизовані параметри. Утім, застосування суто індексного методу при оцінюванні соціально-економічної резильєнтності несе низку загроз: (1) індеси можуть не відображати всі аспекти або деталі, які можуть бути важливими для аналізу (вони дають загальне уявлення, але можуть не враховувати специфічні чинники або зміни в даних); (2) індеси є відносними показниками, тому їх значення не дають конкретної інформації про абсолютні величини або кількість, що може ускладнити оцінку реального обсягу змін; (3) якщо склад індексу змінюється (наприклад, додаються або видаляються компоненти), це може вплинути на його значення та порівнюваність з попередніми даними; (4) ймовірність спотворення об'єктивності. Відтак, беручи до уваги багатогранний характер концепції резильєнтності, вважаємо, що оцінювання соціально-економічної резильєнтності має бути більш комплексним та передбачати поряд із розрахунком індексу резильєнтності аналіз сукупності додаткових параметрів – опірності,

¹⁹⁵ Carriere, D. E. (2016). *Resilience, suicide, and enrollment in higher education: Three essays on impacts of recession* (Publication No. 1361) [Doctoral dissertation, Open Access Dissertations]. URL: https://docs.lib.purdue.edu/open_access_dissertations/1361

адаптивності, глибини шоку, періоду та швидкості відновлення тощо. Саме на основі такої моделі оцінювання соціально-економічної резильєнтності можна зробити коректні висновки щодо рівня резильєнтності системи в умовах різних шоків, а також причинно-наслідкових зв'язків між чинниками цієї резильєнтності.

2.3. Концептуально-методичні підходи до аналізування міграційних детермінант соціально-економічної резильєнтності країни

Термін «міграційні детермінанти» передбачає розгляд міграції як чинника розвитку (під розвитком розуміємо закономірну зміну, яка може бути не лише прогресивною, але й регресивною). У наукових дослідженнях автори оперують поняттями «чинник» або «фактор» (латинізм), «виклик», «рушій», «імператив». «Детермінанта» має англomовне походження та позначає здатність об'єкта впливати на інший об'єкт, що певним чином його суб'єктивізує. При цьому детермінанта може бути чинником (впливати на інший об'єкт), викликом (ноюю умовою, на яку слід реагувати – адаптуватись, змінюватись, замінюватись), рушієм (спонукати до змін іншого об'єкта, часто – системи), імперативом (бути обов'язковою до виконання вимогою). Концептуально міграцію як чинник розвитку можна розглядати з позицій втрат, стабілізації, відновлення, балансування й прогресивізації (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Підходи та концепти дослідження міграції населення як чинника розвитку

Міграція як чинник розвитку, результатом якого є:					
	Втрати	Стабілізація	Відновлення	Балансування	Прогресивізація
Домінуючий концепт	Ризикогенний концепт (виникнення ризиків → загроз → катастроф)	Концепт стійкості (збереження закономірності в умовах нестабільності за рахунок ресурсних резервів та їх мобілізації)	Концепт резильєнтності (відновлення структури (пропорцій) в умовах шоків через абсорбцію, гнучкість і трансформаційність)	Концепт сталості (регульовані закономірні зміни на основі циклічності, заміщення, балансування)	Концепт проактивності (реалізація рішень та дій на основі різнострокового планування)

Джерело: авторська розробка.

У дослідженнях українських учених міграція здебільшого розглядається як чинник втрат. Більше того, міграція за певних умов стає ризикогенним чинником для безпеки різного рівня – від глобального до особистісного. Такі висновки є закономірними, зважаючи на міграційну ситуацію в Україні: міграція постійно зростала й перетворилась з циклічної трудової в інтелектуальну й освітню, а в умовах повномасштабної війни – у невизначену за тривалістю й швидше за все безповоротну. Разом з тим, окрім ризикогенного концепту важливим є проактивний концепт розгляду міграції. Такий підхід проявляється в політиці МОМ. Так, у 2016 р. МОМ опублікувала звіт за

результатами досліджень домогосподарств, що мали показати сфери та шляхи ідентифікації і популяризації позитивних наслідків міграції та її зв'язків з розвитком [196].

Міграція дійсно може бути чинником розвитку в прогресивному аспекті. Для цього важливо обґрунтувати концептуально-методичні підходи до аналізування її впливу на економіку й суспільство. Для України це актуально здійснювати через призму впливу на соціально-економічну резильєнтність. Важливість проблематики резильєнтності підтверджує виділення серед напрямів досліджень НАН України з 2023 р. пріоритетного напрямку «Стійкий (резильєнтний) розвиток вітчизняної економіки у воєнний і повоєнний періоди». У рамках напрямку наукові інститути досліджують перспективи розвитку резильєнтної економіки, безпеки й резильєнтності економічного розвитку, національно укоріненої стійкості тощо. Міграція може бути як стимулятором соціально-економічної резильєнтності, так і дестимулятором. При цьому мають забезпечуватись певні умови (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Умови характеру міграційних детермінант соціально-економічної резильєнтності суспільства, економіки, держави

Умови	Міграція-дестимулятор (ризик)	Міграція-стимулятор
БАЗОВІ	- Ризикогенність міграції – нерегульованої, нелегальної, такої, що є загрозою для життя і здоров'я мігрантів та приймаючого населення. - Міграційний процес – еміграційний, з низькою ймовірністю реєміграції. - Вразливість суспільства, економіки, держави.	- Міграційна безпека – безпечна, легальна, врегульована міграція. - Міграційний процес – циклічний, орієнтований на реєміграцію та селективну імміграцію. - Стійкість суспільства, економіки, держави (наявність і мобілізація ресурсів, закономірність розвитку, досвід стійкості й резильєнтності).
СИТУАТИВНІ	- Автаркія та/або зовнішня ізолюваність. - Міжпоколінні розриви. - Негативний досвід реакцій на «слабші» виклики.	- Зовнішня допомога. - Міжпоколінні взаємодії, історична пам'ять. - Позитивний досвід реакцій на «слабші» виклики.

Джерело: авторська розробка.

Ситуація воєнного часу підтверджує важливість досвіду реакцій на виклики (як правило, «слабші») у попередні роки. Якщо цей досвід успішний, то міграція посилює позитивний вплив. Як приклад, це може бути досвід повернення діаспори другої (політичної) міграційної хвилі та репатріації кримських татар після 1991 р. і перемоги Помаранчевої революції 2005 р. Цей досвід показав готовність певної частини осіб українського походження повертатись в Україну за умов бачення перспектив її розвитку як демократичної держави з верховенством права, економічними свободами й захищеністю населення. Також накопичений досвід грошових переказів трудових мігрантів в Україну, які з 2022 р. хоч і знижуються, проте формують вагомий частину економіки споживання та економіки благодійності. Це підтверджує збереження зв'язків представників першого покоління діаспори з Україною та підвищує ймовірність їх позитивних реакцій на стимули реєміграції.

¹⁹⁶ Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні / Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. Київ, 2016. 116 с. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd1861/files/documents/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf

Ще один приклад реакцій на «слабші» виклики – досвід 2014 р., коли Україна вперше зіткнулась з проблемою масових вимушених міграцій. Тоді максимальний показник кількості внутрішньо переміщених осіб сягнув 1,5 млн осіб [197]. Як реакція, був прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», розроблені онлайн-платформи для інформування внутрішньо переміщених осіб щодо можливостей захисту. Почав формуватись громадський сектор підтримки за активної участі міжнародних організацій. Це стало основою для консолідації зусиль у 2022 р. у перші місяці війни, коли масштаби вимушених міграцій сягали 20 % населення України [198].

Соціально-економічна резильєнтність має тісний взаємозв'язок зі стійкістю. *Чим більший позитивний досвід реакцій на виклики, тим стійкішими є суспільство, економіка і держава. Без резильєнтності не може набуватись стійкість, адже з повторенням впливу викликів вона може порушитись.* Резильєнтність дозволяє відновити резерви для формування належних ресурсів стійкості. При розгляді міграції як (де-)стимулятора розвитку необхідно враховувати ймовірність зміни характеру міграційних детермінант (рис. 2.2). З плином часу ресурси стійкості (бюджетні, інвестиційні, людські, соціальні та ін.) вичерпуються або переорієнтовуються з мобілізаційних на інші цілі. Більшість учасників міграційних процесів адаптуються до нових умов. У міграційному контексті це яскраво проявляється на поступовому зниженні частки біженців з України, які готові повернутись після завершення війни чи заморожування її гострої фази.

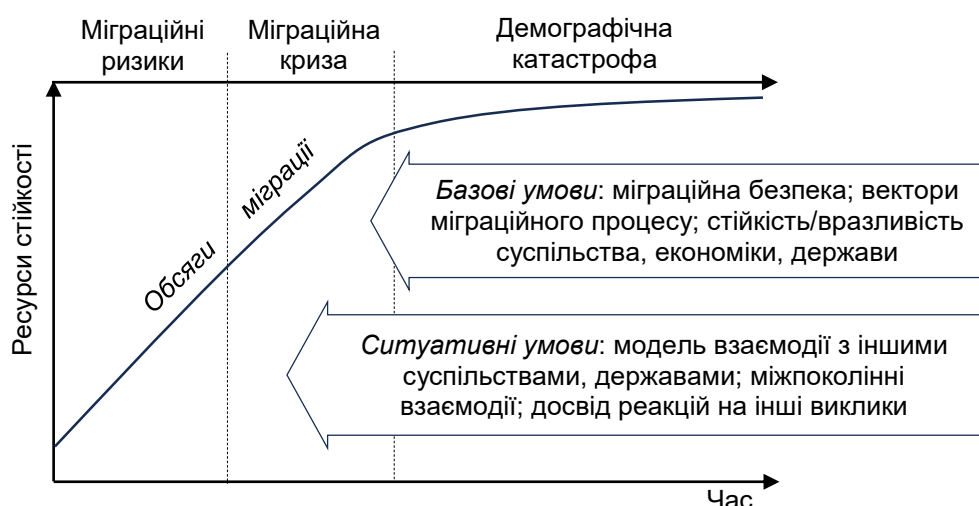

Рис. 2.2. Наслідки міграційних детермінант соціально-економічної резильєнтності у координатах ресурсів стійкості та часу

Джерело: авторська розробка.

Характер міграційних детермінант соціально-економічної резильєнтності посилює їх ризикогенність у випадку неповернення окремих груп осіб, в інтеграції яких зацікавлені приймаючі суспільства. Мова йде про молодь, жінок фертильного віку з дітьми (особливо якщо ті навчаються в нових закладах освіти), освітян і науковців, фахівців робітничих, інженерних, менеджерських й інших професій, які затребувані для

¹⁹⁷ Скільки в Україні переселенців і яку допомогу вони отримали в липні: Слово і Діло (26.08.2021). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/26/infografika/suspilstvo/pereselenczi-ukrayini-skilky-yix-ta-yakux-oblastyax-prozhyvayut>

¹⁹⁸ Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 2 (24 March – 1 April 2022) / International Organization for Migration. URL: <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-2-24-march-1-april>

економіки воєнного часу та повоєнного відновлення. Вкрай ризикогенною є еміграція підприємців (як осіб-носіїв підприємницького потенціалу, так і цілих компаній), а також «високовартісних людей». Остання категорія є дуже цікавою та майже не дослідженою в Україні. Мова йде про так званих «high-net-worth individual», які володіють ліквідними активами понад 1 млн дол. США. З проблемою еміграції «високовартісних людей» у 2022 р. зіткнулась рф. Також вона залишається актуальною для Китаю. Потрібно вивчати такі ризики і для України, особливо що стосується «високовартісних людей» нової генерації – засновників ІТ-компаній. Так як за змістом соціально-економічна резильєнтність передбачає реакції суспільства й економіки через абсорбцію, гнучкість і трансформаційність, результати оцінювання впливу міграції слід інтерпретувати у фокусі досягнення цих станів. Пропонуємо наступні *підходи до оцінювання впливу міграції на соціально-економічну резильєнтність*:

1. Підхід «безпекових причин міграції», що дозволяє виявити вплив на «абсорбуючу» здатність економіки й суспільства, тобто збереження відносної стабільності та структури в умовах форс-мажорів і шоків. Якщо причини міграції призводять до її зростання та відсутності ознак міграційної безпеки (врегульованості, легальності, безпеки), то це вказує на нездатність держави, економіки й суспільства протистояти викликам та покращувати внутрішні умови.

Як приклад методики за першим підходом – з монографії за редакції А. Михненка і Н. Грущинської. Авторами визначено критерії безпеки на особистому, суспільному і державному рівнях методом граничних значень. Автори узагальнюють граничні значення ризикогенних чинників безпеки, де визначені ті, що мають прямий вплив на зростання міграції населення, відтак посилюють її вплив на соціально-економічну резильєнтність [199, с. 86-88]: 1) нерівність доходів населення – співвідношення доходів 20 % найбагатших і найбідніших громадян (10:1), частка населення за межею бідності (10 %); 2) зайнятість населення – співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати (1:3), рівень безробіття (до 10 %); 3) демовідтворення населення – умовний коефіцієнт депопуляції (1), сумарний коефіцієнт народжуваності (2,14-2,15), середня тривалість життя (від 75 років), частка осіб понад 65 років у чисельності населення (до 7 %); 4) соціальна напруга – кількість правопорушень на 100 осіб (до 6), рівень споживання алкоголю (до 8 л на рік однією людиною), кількість суїцидів на 100 тис. населення (до 3), рівень розповсюдженості психічних захворювань на 1000 осіб (потребує перегляду); 5) громадянське суспільство – частка осіб, які вимагають покращення політичної системи (до 40 %), довіра до органів влади (від 40 %).

Апробація наведеної методики з обґрунтованими вдосконаленнями дозволить розуміти безпекове середовище формування міграційних намірів та змінювати його відповідно до потреб збереження людського потенціалу.

2. Підхід «характеру міграційних процесів», що дозволяє визначити гнучкість суспільства шляхом виявлення переважаючих міграційних моделей – еміграційної (з успішною адаптацією й інтеграцією), імміграційної (заміщення), рееміграційної (свідомої, вимушеної через проблеми в адаптації й інтеграції), циркулюючої (маятникової, повторюваної коротко- й середньострокової) та ін.

Методики аналізування характеру міграційних процесів передбачають поєднання статистичних (за даними перетину державного кордону, зміни місця реєстрації, фіксуванням користування мобільним зв'язком та ін.) і соціологічних (за даними обстежень МОМ та ін. міжнародних організацій, наукових інститутів та дослідницьких агенцій, у т.ч. на замовлення органів влади) методів. Цільовими групами аналізування

¹⁹⁹ Михненко А. М., Грущинська Н. М., Нестеряк Ю. В. та ін. *Публічне управління та національна безпека*: монографія / за ред. д-ра іст. наук, проф. А. М. Михненка і д-ра екон. наук, доц. Н. М. Грущинської. Київ: НАУ, 2019. 340 с.

мають бути не лише активні мігранти, але й особи з міграційним досвідом та, що важливо, представники діаспори щонайменше першого й другого поколінь.

3. Підхід «наслідків міграції», що дозволяє оцінити трансформаційність економіки й суспільства через міграційні детермінанти. Результати трансформаційності дають змогу підтвердити характер впливу міграції – як стимулятора (міграція як актив) чи як дестимулятора (міграція як ризик).

Найбільш розробленими є методики аналізування міграції як ризику. В Україні у 2015 р. на рівні Державної міграційної служби України було опубліковано методику моніторингу міграційних ризиків у сфері демографії, щодо окремих груп мігрантів – внутрішніх, емігрантів, іммігрантів, нелегальних мігрантів, шукачів притулку, трудових мігрантів [200]. У 2021 р. на публічних обговореннях діяльності Державної міграційної служби України піднімалось питання щодо необхідності доповнення її адміністративної роботи прогнозуванням міграційних ризиків для своєчасного реагування на потенційні загрози. Відповідну політику поки не було запроваджено, негативні наслідки від чого посилились, зважаючи на виклики масової вимушеної міграції з 2022 р. У Плані заходів щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на 2024-2025 рр. одним з пунктів визначено моніторинг міграційних процесів з аналізом міграційних ризиків [201]. Тому надалі слід спостерігати за втіленням цього заходу в життя та якістю його виконання.

У 2013 р. на урядовому рівні затверджено оновлену методику розрахунку рівня економічної безпеки України (після першої 2007 р.). Методика пропонує визначення інтегрального індексу економічної безпеки за виробничою, енергетичною, зовнішньоекономічною, макроекономічною, продовольчою, інвестиційно-інноваційною, фінансовою, а також демографічною і соціальною складовими; у демографічній складовій виділено коефіцієнт міграційного приросту/скорочення населення у розрахунку на 10 тис. осіб [202].

Методики визначення міграції як активу є менш розробленими в Україні. Однією з них є методика соціологічного дослідження осіб з міграційним досвідом щодо капіталізації людського потенціалу, запропонована вченим ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» [203]. Апробація методики за результатами опитування молоді з міграційним досвідом на прикладі Львівської області показала позитивну наслідковість міграції для капіталізації потенціалу на особистісному рівні, що, однак, не корелює з втратами на регіональному і національному рівнях та потребує реалізації відповідної політики.

²⁰⁰ Орієнтовний перелік можливих міграційних ризиків, що можуть призвести до негативних наслідків у сферах міграції та інших пов'язаних сферах, на 2015 р. / Державна міграційна служба України. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/doc/Perelik_2.pdf

²⁰¹ Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 рр. щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 837-р від 03.09.2024 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2024-%D1%80#Text>

²⁰² Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України № 1277 від 29.10.2013 р.: Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

²⁰³ Біль М. М., Махонюк О. В., Мульська О. П., Бараняк І. Є., Карп'як М. О. *Міграційна мобільність молоді: результати соціологічного дослідження та нові виклики в умовах війни*: науково-аналітична доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2022. 72 с.

2.4. Міграційні ризики та загрози соціально-економічній резильєнтності країни

Міграція як екзистенційна детермінанта суспільства має соціально-економічні, суспільно-політичні, медико-демографічні та ін. наслідки, є чинником стимулювання економічного поступу, тригером формування регіональних дисбалансів і послаблення економічної безпеки, з одного боку, забезпечення соціально-економічної резильєнтності та балансування локальних ринків праці, з іншого боку. Одним із головних позитивних наслідків міжнародної міграції є інвестиційні надходження в економіку через фінансові трансферти мігрантів, які у певній мірі компенсують негативні ефекти «відтоку мізків» та інтенсифікації трудової міграції.

Наукова дискусія щодо міграційних ризиків і соціально-економічної резильєнтності виникла окремо від загальних міграційних теорій. Оскільки міграційні ризики оцінюють диференційовано як для населення чи суспільства загалом, так і для економічної системи, класичні теорії міграції не дають цілісного уявлення про ризикогенність міграційних процесів і загрози від них для соціально-економічної стійкості країни, які виникають на різних етапах розвитку економічних систем.

Міграційні процеси, економічний розвиток і резильєнтність країни, а, відтак, ризики та загрози, які породжують міграційні процеси, є взаємозалежні та взаємопов'язаними категоріями. У науковому дискурсі дефініція «ризик» має різні трактування, зокрема як небезпека, невизначеність, втрата, ймовірність, загроза, збиток, випадковість, негативний наслідок. Так, під терміном «ризик» розуміють усвідомлену можливість небезпеки, а також можливість збитків [204]. Представники класичної теорії ризику (Дж. Мілл, Н. Сенсор, Л.Н. Непман) під ризиком вбачали втрати у процесі виникнення несприятливих ситуацій, які пов'язані зі здійсненням певного рішення. Натомість представники неокласичної теорії ризику (Т. Бачкаї, Д. Мессен, А.П. Альгін) вивчали ризик як імовірність відхилення від цілі, заради досягнення якої приймається рішення. Варто відзначити, що Я. Волоско трактує ризик інтенсивної міграції населення її наслідками, одночасно визначаючи зовнішню міграцію як чинник дестабілізації та дестимулятор розвитку економіки [205].

Особливої позиції щодо трактування міграційних ризиків дотримується У. Садова, яка визначає міграційний ризик як «міру виникнення певної небажаної ситуації (події) та наслідків прийняття рішень щодо переміщення населення на мікро-, мезо- та мега-рівнях» [206, с. 167]. Погоджуємося, що міграційні ризики варто диференціювати в контексті *національного і регіонального рівнів* як фінансові, соціально-економічні, демографічні втрати, які виникають внаслідок послаблення економічної безпеки країни, порушення дисбалансів ринку праці та унеможливлення забезпечити динамічну соціально-економічну резильєнтність. На рівні *рівня мігранта або домогосподарства міграційний ризик* детермінований мірою невизначеності ситуації або події, яка призводить до виникнення непередбачуваних подій, пов'язаних з втратою усіх або окремих складових людського потенціалу, зменшення соціального капіталу, виникнення криміногенних ситуацій.

С. Коллінсон вважає, що міграційні ризики є пропорційними фактичним загрозам

²⁰⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел.К.: Ірпінь: ВТФ. "Перун", 2005. 728 с.

²⁰⁵ Волоско Я. О. *Адміністративно-правове регулювання трудової міграції в умовах трансформації економіки України* : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Я. О. Волоско. Львів, 2015. 181 с.

²⁰⁶ Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; Наук. ред. У.Я.Садова. Львів, 2011. 380 с.

економічній безпеці та стійкості країни [207, с. 302]. Науковий дискурс щодо прив'язки міграційних питань до безпеки, відомий як "сек'юритизація", дійсно вивчався в наукових дослідженнях до початку 90-х років XX століття. Робота Копенгагенської школи, зокрема О. Вавера та Б. Бузана, сприяла розвитку концепції міграційної безпеки. Дж. Хейсманс також вніс вагомий внесок, аналізуючи міграцію як фактор, що може впливати на економічну та національну безпеку [208, с. 69].

Міграційні ризики часто розглядають з позиції впливу міграції на країну-донора чи країну-реципієнта. Так, згідно *особистісного підходу* міграційні ризики являються негативними ефектами включення й інтеграції мігрантів до приймаючого соціуму [209, с. 753; 210, с. 271]. Примітно, що окрема когорта науковців пов'язували міграцію і економічний розвиток країни-реципієнта [211, с. 18] або досліджували міграційні процеси через призму деструктивних чинників-змін на ринок праці та соціально-економічну сферу. Зокрема М. Вайнер [212; 213] розглядав міграційні ризики у контексті економічної стабільності, приділяючи особливу увагу залученню мігрантів до соціально-економічного середовища. Вчений зосередився також на аналізуванні загроз міграції, пов'язаних із біженцями та політичними мігрантами. М. Вайнер обґрунтовував тезу про каузальність підвищення рівня міграційного ризику, соціально-економічного розвитку та стійкості країни. Натомість, Дж. Брокман доводить важливість вивчення ризиків міграційних потоків, які посилюють асиметрії розвитку соціально-економічної кон'юнктури [214, с. 331].

Авторська інтерпретація *міграційних ризиків* – це *втрати економічної системи та соціальної сфери, які країна отримує внаслідок відтоку людських ресурсів, та негативні наслідки, які виникають у результаті неефективного управління міграційними трансфертами*. Так, доцільно виділити три підходи до трактування поняття «міграційні ризики»:

(1) деструктивні ефекти для соціально-економічної резильєнтності країни-донора та країни-реципієнта людських ресурсів, зокрема це структурні та квалітативні зміни ринку праці, сфери зайнятості, демографічної ситуації;

(2) соціально-економічні, фінансові, демографічні, суспільно-ціннісні, культурні та ін. втрати країни;

(3) ймовірність генерування нових несприятливих соціально-економічних, медико-демографічних, політико-правових та релігійно-культурних детермінант, умов та факторів впливу на міграційні наміри населення.

Початкова класифікація міграційних ризиків і референтних об'єктів міграційних

²⁰⁷ Collinson, S. (2000). "Migration and Security in the Mediterranean: a Complex Relationship" in Russel King et al. (ed). *Eldorado or fortress? Migration in Southern Europe*, Londres: Macmillan Press, pp.301-320.

²⁰⁸ Huysmans, J. (1995). "Migrants as a security problem: dangers of 'securitizing' societal issues", in D. Thränhardt, and R. Miles (eds). *Migration and European integration: the dynamics of inclusion and exclusion*, London: Pinter, pp.53-72

²⁰⁹ Huysmans, J. (2000). The European Union and the Securitization of Migration, *Journal of Common Market Studies*, 38 (5), pp. 751-77.

²¹⁰ Bermejo, R. (2009). Migration and security in the EU: back to Fortress Europe?, *Journal of Contemporary European Research, special issue*, vol.5, issue 2, "Security and Liberty in the European Union", summer 2009, pp.207-224

²¹¹ Miller, M. J. (1998). "International security and global security" in N. Poku and D. T. Graham (eds) *Redefining Security: Population Movements and National Security*, Wesport: Praeger, pp.15-49.

²¹² Weiner, M. (1993). Security, Stability, and International Migration, *International Security* 17 (3), winter 1992/93, pp. 91-126.

²¹³ Weiner, M. (1995) (ed). *The Global Migration Crisis: Challenges to States and to Human Rights*, New York: HarperCollins.

²¹⁴ Brochmann, G. (1999). Controlling immigration in Europe", in G. Brochman and T. Hammar (eds) *Mechanisms of Immigration Control. A Comparative Analysis of European Regulation Policies*, Oxford: Berg, pp.297-334.

процесів не сприяла розвитку концептуального бачення ризикогенності та резистентності міграційних процесів. Так, у більшості наукових дослідженнях відсутня візуалізація системи міграційних ризиків і загроз, водночас і впливу на соціально-економічну резильєнтність і забезпечення розвитку економічних систем. Авторська класифікація міграційних ризиків соціально-економічній резильєнтності країни представлена в додатку В.

Теоретико-методологічною прогалиною у науковому дискурсі щодо дослідження міграційних ризиків є їхня ідентифікація за каналами поширення, а також розробка методичного інструментарію дослідження ступеня впливу ризиків інтенсифікації міграційних процесів на резильєнтність соціально-економічної системи. Наголосимо, що міграційні процеси впливають на резильєнтність соціально-економічної системи країни через два канали: людські ресурси та міграційні трансферти. Відтік людських ресурсів породжує ризики у демографічній ситуації та ринку праці, що у довгостроковому періоді має суттєвий вплив на ВВП, ВРП, національний дохід, рівень інноваційно-технологічної конкурентоспроможності території тощо. Так, концептуальні основи вивчення міграційних ризиків у контексті відтоку людських ресурсів заклав К. Бобок, який аргументував міграційні ризики та загрози для сфери зайнятості через втрату інтелектуально-кадрового потенціалу для країни походження [215]. Натомість у [216; 217; 218; 219] зазначається, що основними міграційними ризиками є неконтрольоване зростання фінансового добробуту сімей в умовах невідповідного виробничого забезпечення, зростання рівня інфляції, якщо економіка країни має високу залежність від міграційних трансфертів. Таким чином, міграційні ризики стають загрозами, якщо міграція, у т.ч. кваліфікованої робочої сили відбувається на тлі загального старіння населення, що впливає на промисловий потенціал територій, продуктивність праці, економічну та інноваційну конкурентоспроможність національної та регіональної економік тощо.

Більшість релевантних економічних теорій розглядають міграційні ризики як реальні, відомі та вимірювані наслідки міграції, ключовим місцем аналізу яких є мігрант. Згідно економічних теорій поведінка індивіда є раціональна, яка зосереджена на отриманні доходу з урахуванням витрат, зокрема ризиків. Основний внесок у розвиток теорії ризиків міграції мала концепція людського капіталу. Однак найбільший вплив на вивчення міграційних ризиків становив новий напрям загальних досліджень, згідно якого модель економічної поведінки населення вміщувала індикатори показники індивідуальної толерантності до ризиків і загроз. На відміну від цієї теорії, «нова міграційна економіка» зміщує аналітичний фокус з мігранта-індивіда на домогосподарство, в яких мігрант є членом і проживає. Новативна економіка міграції розглядає ризики як реальні та потенційні негативні наслідки від реалізації міграційних намірів, а не соціально-економічні та інші ефекти для поступу території.

Теорії людського капіталу мали особливий вплив на вивчення міграції, розуміючи міграційні аспірації як інвестиційне рішення, сформоване на диференційованій віддачі людського капіталу в різних локаціях. Потенційна перманентна економічна віддача

²¹⁵ Boboc, C.; Vasile, V.; Todose, D. Vulnerabilities Associated to Migration Trajectories from Romania to EU Countries. *Procedia Soc. Behav. Sci.* 2012, 62, 352–359

²¹⁶ Léon-Ledesma, M.; Piracha, M. International Migration and the Role of Remittances in Eastern Europe. *Int. Migr.* 2004, 42, 65–83.

²¹⁷ Giuliano, P.; Ruiz-Arranz, M. Remittances, financial development, and growth. *J. Dev. Econ.* 2009, 90, 144–152.

²¹⁸ Di Giovanni, J.; Levchenko, A.; Ortega, F. A Global View of Cross-Border Migration. *J. Eur. Econ. Assoc.* 2015, 13, 168–202.

²¹⁹ Salahuddin, M.; Gow, J. The relationship between economic growth and remittances in the presence of cross-sectional dependence. *J. Dev. Areas* 2015, 49, 207–221.

врівноважується з відомими і невідомими міграційними наслідками [220], розрахованими у грошовій і нематеріальній формах. Цікавим є підхід ідентифікації міграційних ризиків з урахуванням майбутніх доходів і витрат [221], в основі якого лежить теза, що основним міграційним ризиком для країни донора людських ресурсів є втрата національних доходів, зміна галузевої структури економіки, а у перспективі – регрес та відсутність капіталізації людського капіталу.

Міграція диференційовано впливає на соціально-економічну резильєнтність країни-донора людських ресурсів. Це і виникнення ринкових турбулентностей, макроекономічних шоків, інвестиційних прогалин тощо, пов'язаних із посиленням міграційних процесів, включають зміни в пропозиції робочої сили та продуктивності праці. Міграційні процеси також викликають ендогенні поведінкові або політичні реакції, оскільки країни-донори людських ресурсів не володіють властивістю швидкої адаптації до поточних соціально-економічних збурень.

Примітно, що існує значний ступінь неоднорідності міграційних ризиків для соціально-економічної резильєнтності території, зокрема спостерігається контраверсійний вплив міграції і грошових переказів на економічне зростання, бідність, нерівність, стабільність економічної системи тощо. Крім того, дослідження засвідчують зміну міграційних ризиків у темпоральному зрізі, зокрема посилення від середньострокового до довгострокового періодів ^{222, 223}.

Неоднорідність міграційних ризиків у коротко- та довгостроковому періодах частково пояснюється структурним впливом міграції на соціально-економічну резильєнтність країни. Тому науково-теоретичного та методично-прикладного змісту набуває підхід щодо ідентифікації міграційних ризиків соціально-економічній резильєнтності через виокремлення трьох векторів впливу міграції на економічну систему – 1) *ринок праці*, 2) *продуктивність економіки*, 3) *фінансово-кредитна система*. Ризики та загрози інтенсифікації міграційних процесів стійкості соціально-економічної системи детерміновані також етапами міграційного циклу, кожен з яких пов'язаний диференційованою конфігурацією викликів і шоків для економічного зростання (рис. 2.3). Примітно, що згідно з таким підходом соціально-економічна резильєнтність у призмі міграційних ризиків ототожнюється із сталістю зростання економічної системи, здатністю соціальної сфери мінімізувати поширення бідності та запобігати соціальній нерівності, забезпечувати фінансово-матеріальний добробут на трьох рівнях – макро-, мезо- (територія/регіон), мікро- (домогосподарство, у т.ч. індивід). Відтак, міграційні ризики соціально-економічній резильєнтності країни – це системні впливи міграційних процесів, як інтенсифікації міграції людських ресурсів, так і недостатнього обсягу і/або нерегульовані міграційні трансферти, на (1) кон'юнктуру ринку праці, (2) ресурсну спроможність економіки відновлювати рівновагу та (3) інвестиційно-фінансову стабільність.

На етапі формування і розвитку позитивних міграційних аспірацій, здійснення підготовки до їх реалізації міграційні ризики насамперед пов'язані зі скороченням пропозиції робочої сили та зменшенням обсягів виробництва, а еміграція висококваліфікованих кадрів породжує ризик суттєвого зменшення продуктивності економіки. Інтенсифікація міграційних процесів спричиняє зміни в структурі

²²⁰ Stark, Oded (1978) *Economic-Demographic Interactions in Agricultural Development: The Case of Rural-to-Urban Migration*. Rome: FAO

²²¹ Rosholm, Michael and Rune Vejlin (2010). "Reducing income transfers to refugee immigrants: Does start-help help you start?" *Labour Economics* 17 (1), pp. 258–275.

²²² Kaiser, Ulrich, Hans Christian Kongsted, and Thomas Ronde (2015). "Does the Mobility of R & D Labor Increase Innovation?" *Journal of Economic Behavior & Organization* 110 (336), pp. 91–105.

²²³ Keller, Nicolas (2016). *The Economic Integration of Refugees: New Evidence from Germany*. Tech. rep. University of Heidelberg.

промисловості у залежності від галузевої зайнятості емігрантів. Примітно, що ризики зростання соціальної нерівності та зменшення фінансового добробуту від зростання обсягів зовнішньої міграції на цьому етапі є незначні.

Міграційні етапи	Ринок праці	Продуктивність економіки	Фінансова стабільність	Економічна система		Соціальна сфера	
				Стійкість	Зростання	Бідність/нерівність	Добробут
Міграційні аспірації	високі	помірні (для робітничих кадрів)	=0	помірні	незначні	незначні	незначні
		високі (для висококваліфікованих кадрів)					
Адаптація	високі	контраверсійні (невизначені)	помірні	помірні	високі	незначний	низький
Консолідація	помірні	високі	високі	високі	дуже високі	низький	низький
Нарощення соціального капіталу	незначні	високі (для інвестиційної діяльності та розвитку людського капіталу)	високі	високі	критичні	низький	помірні
Реєміграція / циркуляція	високі	контраверсійні (невизначені)	=0	контраверсійні (невизначені)	помірні	помірні	високі

**Рис. 2.3. Циклічна модель міграційних ризиків:
вплив на соціально-економічну резильєнтність території**

Примітка: «=0» – нейтральний вплив

Джерело: авторська розробка.

Етап адаптації характеризується тим, що еміграційні процеси масштабуються на тлі зменшення обсягів виробництва. Однак, з іншого боку, зовнішня міграція сприяє нарощенню соціального капіталу, формуванню нових інформаційних потоків, що водночас знижує інформаційні та трансакційні витрати, пов'язані з підготовкою до реалізації міграційних рефлексій. Таке зниження вартості міграційного процесу є тригером формування позитивних міграційних аспірацій у інших членів домогосподарства, для яких реалізація міграційних намірів є тактикою забезпечення високих стандартів життя, покращення матеріально-фінансового добробуту, розвитку людського потенціалу тощо. Крім того, можливості міграції також спонукають потенційних мігрантів почати підготовку до еміграції, тим самим забезпечити фінансовий тил людського розвитку (набуття нових навичок і вмінь, підвищення кваліфікації/перекваліфікація). На цьому етапі економіка країни/території починає адаптуватися до масштабних обсягів міграції, що виражається у підвищенні рівня зайнятості місцевого населення через використання некваліфікованої праці. Однак, ці зміни є чинниками реверсного впливу на економічне зростання у довгостроковій перспективі, оскільки призводять до економічної реструктуризації, наприклад, механізації сільського господарства, зменшення інвестицій у реальний сектор економіки, послаблення інноваційно-інвестиційної безпеки тощо.

На *етапі консолідації* спостерігається стабілізація пропозиції робочої сили, а, відтак, помірні міграції ризики дисбалансу на ринку праці. За результатами численних

наукових досліджень [224, 225, 226, 227] країни-донори людських ресурсів володіють значним потенціалом для соціально-економічного відновлення і підйому економічної активності у зв'язку зі зростаючим припливом грошових переказів мігрантів, економічною реструктуризацією або накопиченням людського капіталу. Обсяги міграційних трансфертів та ефективність їх використання залежить від кон'юнктури фінансового ринку та особливостей економічної поведінки мігрантів. Грошові перекази мігрантів у першу чергу збільшують обсяги споживання, особливо продуктів харчування; використовуються для покращення житлових умов, а також оплати освітніх послуг. На етапі консолідації спостерігається прямий сприятливий вплив на економічне зростання, збільшення продуктивності окремих галузей економіки (переробна промисловість, будівництво, внутрішня торгівля), зменшення бідності та соціальної нерівності. З іншого боку, пролонговане зростання попиту на споживчі товари при незмінних обсягах виробництва призводять до підвищення обмінного курсу, зростання цін на внутрішньому ринку.

Етап нарощення соціального капіталу – це сукупність періодів систематичного збільшення обсягів міграційних процесів, створення мереж між транснаціональними спільнотами, возз'єднання сімей, що у підсумку є тригером появи емігрантів у другому поколінні. Поглиблення міграційної кризи на цьому етапі, з одного боку, призводить до послаблення економічної, особливо соціально-демографічної, безпеки та стійкості країни через значне вимивання висококваліфікованих кадрів, а, з іншого боку, нарощення міграційного капіталу та створення умов для збільшення інвестиційної привабливості території. Так, створення асоціацій у країнах-реципієнтах людських ресурсів сприяє формуванню комунікаційних каналів і мереж з країнами-донорами, активізації ринкової діяльності, зокрема розвитку зовнішньоекономічних та інвестиційних відносин. Розвиток людського капіталу, ринку міграційного капіталу, стимулювання внутрішнього споживчого ринку, паритет на ринку праці через збільшення обсягів імміграції забезпечують у частковій мірі економічне зростання через збільшення продуктивності економіки. Економічний поступ супроводжується скороченням абсолютної бідності, змінами в розподілі доходів і багатства, а також збільшенням відносної бідності та нерівності, що корелює з розподілом грошових переказів мігрантів як у просторовому вимірі, так і на індивідуальному. Економічне зростання від накопичення і ефективності використання міграційного капіталу має контраверсійний вплив на бідність, темпи поширення соціальної нерівності та баланс на ринку праці.

На етапі рееміграції/циркуляції міграційні ризики є чітко виражені для економічної системи та соціальної сфери. На ринку праці спостерігається дефіцит некваліфікованої робочої сили на галузевих ринках праці. Водночас рееміграція мігрантів пенсійного віку відбувається синхронно з імміграцією робочої сили з низьким рівнем кваліфікації, що призводить до посилення тиску на місцеві бюджети та соціальну сферу загалом. У міру збільшення пропозиції робочої сили спостерігається зменшення продуктивності місцевої економіки та фінансова дестабілізація. Оскільки рееміграція є характерною рисою розвитку територій міського типу, що призводить до

²²⁴ Libanova E. Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*, 2019, 12(1), 313-328. DOI:10.14254/2071-789X.2019/12-1/19.

²²⁵ Donou-Adonsou F., Lim S. An empirical analysis of remittance flows into West African Economic and Monetary Union: A panel time-series approach. *Applied Economics*, 2015, 48, 1-12. <https://doi.org/10.1080/00036846.2015.1093080>.

²²⁶ Kumar R. R., Stauvermann P. J., Kumar N. N., Shahzad S. J. H. Revisiting the threshold effect of remittances on total factor productivity growth in South Asia: A study of Bangladesh and India. *Applied Economics*, 2018, 50, 2860-2877. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1412074>.

²²⁷ Vollmer B., Malynovska O. Ukrainian Migration Research Before and Since 1991. *Ukrainian Migration to the European Union*. 2016. Cham: Springer (pp. 22-32). https://doi.org/10.1007/978-3-319-41776-9_2

збільшення чисельності міського населення та посилення тиску на місцеві ринки праці. Натомість, імміграційні процеси спостерігаються на тих територіях, де відчувається дефіцит робочої сили, наприклад, у сільській місцевості. Відповідно такі міграційні ризики є неоднозначні для збереження соціально-економічної резильєнтності, залежать від ступеня взаємодоповнюваності/замінності місцевого ринку праці чи демографічної ситуації новими іммігрантами та спроможності територій забезпечувати економічні інтереси мігрантів. Відтак, міграційні ризики та соціально-економічна резильєнтність має темпоральний і просторовий зв'язок.

Міграційні ризики соціально-економічній резильєнтності диференційовані також масштабом, складом і характером міграційних потоків. Зокрема, на науковому фронті виділено п'ять груп міграційних ризиків стійкості соціально-економічній системі: (1) міграція робітничих кадрів (трудова міграція); (2) міграція висококваліфікованих кадрів, у т.ч. освітня та академічна міграція («відтік мізків»); (3) рееміграція; (4) міграційні трансферти; (5) неконтрольовані імміграційні процеси.

Міграційні ризики «відтоку» висококваліфікованої робочої сили для країн-донорів людських ресурсів довгий час залишаються у центрі уваги науковців, починаючи з праць Г. Грубеля і А. Скотта [228], Г. Джонсона [229], Дж. Бхагваті [230] і С. Родрігеса [231]. Ці теоретичні дослідження довели, що «відтік мізків» виснажує людський капітал, накопичений у країнах донорах людських ресурсів, зменшує бюджетні надходження, а, отже, призводить до потенційно великих економічних витрат. Як припустив Р. Лукас [232], ті економіки, в яких нижчий рівень людського капіталу, також менш ефективно використовують інші фактори виробництва. Отже, втрата висококваліфікованих кадрів може мати критичні наслідки як для потенційного обсягу виробництва, так і для фактичних темпів зростання ВВП.

У наукових дослідженнях [233, 234, 235, 236] на предмет послаблення соціально-демографічної безпеки в умовах міграційної кризи доведено, що інтенсифікація зовнішньої міграції є чинником зменшення демографічної безпеки, посилення соціально-демографічної напруги, а, відтак, зменшення рівня соціально-економічної стійкості території у короткостроковому періоді. Зростання тривалості життя і зниження народжуваності призводять до збільшення тиску на нефінансові пенсійні системи, у яких виплати пенсіонерам фінансуються за рахунок внесків поточних клієнтів.

²²⁸ Grubel, H. B., Scott, A. D. (1966). The international flow of human capital. *The American Economic Review*, 56(1/2), 268–274.

²²⁹ Johnson, H. G. (1972). *Labour Mobility and the Brain Drain*. London: Palgrave Macmillan UK. DOI: 10.1007/978-1-349-15456-2_16.

²³⁰ Bhagwati, J., Hamada, K. (1974). The brain drain, international integration of markets for professionals and unemployment: A theoretical analysis. *Journal of Development Economics*, 1(1), 19–42. DOI: 10.1016/0304-3878(74)90020-0.

²³¹ Bhagwati, J., Rodriguez, C. (1975). Welfare-theoretical analyses of the brain drain. *Journal of Development Economics*, 2(3), 195–221. DOI: 10.1016/0304-3878(75)90002-4.

²³² Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3–42. DOI: 10.1016/0304-3932(88)90168-7.

²³³ Razin, A., Sadka, E. (1998). Migration and Pension. *NBER Working Papers*, 6778, National Bureau of Economic Research, Inc.

²³⁴ Scharfbillig, M., Weissler, M. (2019). Heterogeneous displacement effects of migrant labor supply – quasi-experimental evidence from Germany. *Working Papers*, 1910, Gutenberg School of Management and Economics, Johannes Gutenberg Universität Mainz.

²³⁵ Han, K. J. (2013). Saving public pensions: Labor migration effects on pension systems in European countries. *The Social Science Journal*, 50(2), 152–161. DOI: 10.1016/j.soscij.2012.12.001.

²³⁶ Dustmann, C., Preston, I. (2012). Comment: Estimating the effect of immigration on wages. *Journal of the European Economic Association*, 10(1), 216–223. DOI: 10.1111/j.1542-4774.2011.01056.x.

Варто зазначити, що в Україні затверджена Методика аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції [237], у якій визначено індикатори оцінки ризиків у сфері імміграції, еміграції, біженців тощо. Так, у [238, с. 18] вказано, що оцінка ризиків – це «діяльність (дії), спрямована на встановлення ймовірності порушення законодавства». Оцінка міграційних ризиків повинна передбачати моніторинг втрат, загроз та ефектів, які пов'язані з поширенням міграційних процесів, інтенсифікація яких впливає на розвиток і секритизацію національної економіки. Для оцінювання ризиків доцільно виділити ті чинники, які мають вагомий вплив на економічну систему, дія яких визначає її розвиток або спад. Варто наголосити про доцільність побудови оптимальної та комплексної системи факторів впливу, які створюють загрози для національної економіки чи сприяють поширенню деструктивних трансформацій.

Таким чином, екзистенційними ризиками послаблення соціально-економічної резильєнтності території є неконтрольовані міграційні потоки, інтенсифікація яких має негативні наслідки як для економічного зростання, особливо ринку праці, сфери виробництва, кредитного ринку та ринку інвестиційного капіталу, так і для економічної безпеки. Перебування значної частини мігрантів у сфері тіньового або напівтіньового ринку праці, формування групи прекаріату, заміщення висококваліфікованої міграції кадрів низько- або некваліфікованими кадрами, посилення асиміляції іммігрантів з країн, що розвиваються, масштабування міграції бізнесу та поширення міграції інтелектуальної власності на фоні дефіциту комерціалізації інноваційних розробок є міграційними загрозами соціально-економічній стійкості територій, що у перспективі через низьку ефективність реалізації або повну відсутність організаційно-економічних і нормативно-правових механізмів посилення міграційної безпеки призведе до критичного послаблення національної безпеки та зменшення потенціалу економічного відновлення.

За допомогою матричного підходу систематизовано міграційні ризики соціально-економічній стійкості території у двовекторній площині – *сила впливу та ймовірність*. Сила впливу демонструє міру чутливості соціально-економічної резильєнтності території до наслідків інтенсифікації міграційних процесів, а ймовірність – це характеристика можливості настання наслідків міграції для соціально-економічної резильєнтності території (рис. 2.4). Верхній лівий квадрант «сильний вплив – низька ймовірність» характеризує критичні наслідки для соціально-економічної резильєнтності території, але ймовірність їх настання – низька. Т.зв. «темні» ризики, маючи низьку ймовірність, але сильний вплив на економічну систему (наприклад, зменшення обсягів виробництва, природні катастрофи, зменшення енергетичної автономії/енергомісткості ВВП) послаблюють міграційну безпеку, зменшують ресурсний потенціал території (трудова, інтелектуальна, фінансова), що суттєво послаблює економічну безпеку. Водночас низький рівень продовольчої безпеки, спричинений ендегенними чи екзогенними факторами, є ризиком послаблення соціально-економічної стійкості з помірною ймовірністю і сильним впливом. Так, значна залежність від імпорту продовольства в регіоні посилює ризик послаблення продовольчої безпеки.

У верхньому правому квадранті «сильний вплив – висока ймовірність» продемонстровано високоризиковані екзогенні наслідки та шоки, які детермінують зменшення соціально-економічної стійкості території у короткій перспективі. Наприклад, це міграція бізнесу та інтелектуальної власності, відсутність розвитку сфери R&D, збільшення обсягів освітньої і академічної міграції, масштабування

²³⁷ Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0891-11>

²³⁸ Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник / К.:БЛАНК-ПРЕС, 2015. 100с.

еміграційних трудових процесів, посилення асиметрій розвитку, збільшення рівня неформальної зайнятості, інфляція освіти. Примітно, що серед таких ризиків з високим рівнем впливу на соціально-економічну систему та ймовірністю їх настання, є міграційні ризики, які пов'язані з відтоком кадрів.

Рис. 2.4. Ризики соціально-економічній резильєнтності: аспект міграційної безпеки

Джерело: авторська розробка.

Правий нижній квадрат і вимагає особливого трактування, і ризики, які виокремлені, є адаптивними та гнучкими до умов нестабільності та соціально-економічного розвитку. У квадраті «слабкий вплив – висока ймовірність» систематизовано виклики, «стресори» та шоки, які є більш повторюваними та мають найменший вплив у короткотерміновому періоді (урбанізація, старіння населення та ін.). До викликів з слабким впливом- на соціально-економічну стійкість також варто віднести проблеми на регіональних і місцевих ринках праці (мало можливостей на територіях із низькою щільністю населення, дефіцит навичок, відсутність освіти), наслідки цифровізації, проблеми зі здоров'ям, інфраструктурні бар'єри, а також виклики, які пов'язані з культурою та національною свідомістю. Однак, ці ризики мають високу актуальність для забезпечення соціально-економічної стійкості у довгостроковій перспективі. Тому їхнє локалізування варто тлумачити як довгостроковий шок, тенденції накопичення яких матимуть значний вплив і можуть призвести до критичних наслідків. Наприклад, постійна втрата конкурентоспроможності та відтік висококваліфікованих кадрів без відповідної заміни іммігрантами призводять до ліквідації або зменшення розмірів суб'єктів господарювання, а, відтак, підприємницького сектору, у перспективі – до релокації (до інших регіонів) або міграції бізнесу за кордон, що призведе до подальшого безробіття,

втрати фінансового потенціалу, поширення бізнесу та формування позитивних міграційних аспірацій.

Міграція як складова сучасного суспільства має значні соціально-економічні, суспільно-політичні та медико-демографічні наслідки. Вона виступає важливим чинником стимулювання економічної кон'юнктури та інструментом регулювання регіональних дисбалансів і локальних ринків праці. Відтак, основними міграційними ризиками соціально-економічній резильєнтності території є: втрата робочої сили (еміграція, особливо молодого та працездатного населення, призводить до зниження кількості робочої сили у національній і регіональних економік, що спричиняє дефіцит робітничих кадрів у галузевому зрізі, уповільнює виробництво та економічне зростання, веде до послаблення економічної безпеки); «відтік мізків» (зменшується інноваційний потенціал території, уповільнюється розвиток сфери R&D, відсутність наукових досліджень, технологічних інновацій та їх комерціалізації, що у підсумку призводить до зменшення ефективності та конкурентоспроможності економічної системи); зменшення інвестицій у людський капітал (інтенсивні міграційні процеси, особливо молоді за кордон, призводять до інфляції освіти, зменшення інвестицій у професійну підготовку молоді, регресу та зменшення капіталізації людського розвитку); соціальна нерівність і демографічні диспропорції (втрата молодого працездатного населення збільшує навантаження на соціальні системи та підвищує витрати на утримання старіючого населення; збільшення соціальних видатків, зменшення бюджетних ресурсів, доступних для інвестицій у економічний розвиток); зменшення фінансової стійкості та самодостатності території через втрату податкових надходжень (зменшення робочої сили внаслідок еміграції призводить до скорочення податкових надходжень, що зменшує можливості місцевих органів влади фінансувати соціальні та інфраструктурні проекти, забезпечувати реалізацію економічних ініціатив і місцевий економічний розвиток. Примітно, що зменшення податкової бази також обмежує можливості для здійснення політики економічного стимулювання та нарощення зовнішньоекономічного потенціалу території).

2.5. Прогалини методичного інструментарію аналізування міграційної безпеки у системі соціально-економічної резильєнтності території

Стійкість та сталість процесів соціально-економічного зростання територій детермінується у площині забезпеченості людськими ресурсами та відповідним інтелектуально-кадровим потенціалом, який при умові його ефективного використання гарантує розвиток та ефективне функціонування регіональних ринків праці, сприяє підвищенню продуктивності праці, оптимізації бізнес-процесів та, у підсумку, дозволяє посилювати спроможність національної економіки протистояти потенційним та наявним викликам і загрозам. В умовах загострення проблем, пов'язаних із відтворенням населення і зростанням дефіциту трудових ресурсів, простежується тенденція зростання ролі міграцій населення, особливо в працєактивному віці, у встановленні та гарантуванні економічної/демографічної безпеки. Міграція є чинником, який посилює соціально-економічну безпеку території при умові перерозподілу інтелектуально-кадрового потенціалу відповідно до потреб регіональних ринків праці, оптимізації статевовікової структури або її послаблювати за умови неконтрольованого масштабування міграційних потоків між територіями-походження та призначення людських ресурсів.

Потреба розробки нових методичних підходів до аналізування міграційної безпеки у системі соціально-економічної резильєнтності території набувають надактуальності в умовах погіршення безпекової ситуації та зростанні інтенсивності вимушених міграцій, які,

у зв'язку із їхньою масштабністю та просторовою невизначеністю, деформують соціально-економічне середовище територій походження та призначення мігрантів. У науковому дискурсі існують різні підходи як до розуміння, так і оцінювання міграційної безпеки, проте насамперед її здебільшого ототожнюють із демографічною компонентою економічної безпеки або ж не виділяють в принципі як окрему складову, а самі міграційні процеси розглядають як нетрадиційні загрози національній безпеці держави. Зокрема, О. Грішнова та Ю. Харазішвілі^[239] при детермінації демографічних загроз у процесі визначення демографічної безпеки розглядають лише проблеми природного відтворення населення, залишаючи при цьому повністю поза увагою міграційні процеси. З іншого боку, на національному рівні у методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України²⁴⁰ міграційну безпеку досліджують в структурі демографічної складової та визначають шляхом обчислення лише одного індикатора – загального коефіцієнта міграційного приросту у розрахунку на 10 тис. наявного населення, який в цілому відображає лише узагальнену тенденцію міграційної ситуації та відповідно не дозволяє зробити обґрунтовані висновки про рівень та спосіб впливу міграційних процесів на трансформацію статевовікової структури населення, а також деформацію екістико-поселенського простору країн-донорів і реципієнтів людських ресурсів.

Варто зазначити, що у вітчизняній міграціології, при оцінюванні безпекових аспектів І. Курило^[241], Т. Кушнір^[242], представники львівської школи регіоналістики^[243, 244] значну увагу приділяють дослідженню впливу міграції населення на демографічний розвиток та інтенсивність процесів природного відтворення. Науковці визначають міграційну безпеку як стан захищеності демовідтворювальних процесів, який забезпечує і гарантує посилення демографічної стійкості територій і досягається шляхом позитивного впливу міграції населення на розвиток демографічних процесів у вигляді оптимізації статевовікової й шлюбно-сімейної структури населення, покращення параметрів екістико-поселенського розселення.

За демографічним підходом стан міграційної безпеки визначається шляхом дослідження інтенсивності міграційних процесів у розрізі ключових структурно-кваліметричних ознак їх вияву (стать, вік, сімейний стан мігрантів, географічний вектор еміграції та імміграції, мета переїзду та міграційні наміри переселенців). У підсумку це дозволяє детермінувати стан і напрям впливу міграції населення на розвиток демографічних процесів, зокрема визначати рівень і наслідки демографічних втрат, які виникають у результаті вимивання людських ресурсів у репродуктивно активному віці (зниження рівня народжуваності та шлюбності, старіння населення), що відповідно

²³⁹ Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. №2(36). С. 65-80. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2019.02.065>.

²⁴⁰ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

²⁴¹ Курило І. (2022). Особливості відтворення населення в Україні напередодні широкомасштабного російського вторгнення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-41>

²⁴² Кушнір Т. Оцінка демографічних втрат України внаслідок російсько-української війни. *Економіка і управління*. 2022. № 52. С. 41-51. DOI: [10.32703/2664-2964-2022-52-41-51](https://doi.org/10.32703/2664-2964-2022-52-41-51).

²⁴³ Мульська О. П., Бараняк І. Є. Розвиток демографічного потенціалу Карпатського регіону України у проекції високої міграційної мобільності молоді. *Modeling the Development Of The Economic Systems*. 2022. №2. С. 23–30. DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-4-3>

²⁴⁴ Теслюк Р.Т. Регіональний вимір демографічної стійкості України в умовах війни. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2022. №6 (158). С. 48-60. DOI: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-6-7>.

впливає на демографічну поведінку територій походження та призначення мігрантів, інгібує процеси природного демовідтворення.

Незважаючи на практичну значимість демографічного підходу до оцінювання міграційної безпеки, його методологічна прогалина полягає у тому, що залишає поза увагою соціально-економічні наслідки демографічного перерозподілу населення у результаті його міграції у країнах/регіонах призначення та походження мігрантів. Оскільки міграційна безпека – явище багатогранне, є предметом численних досліджень у різних сферах, важливе місце при оцінюванні якого відіграє мультидисциплінарний підхід, згідно якого стан міграційної безпеки території визначається методом оцінювання взаємопов'язаних складових, серед яких у науковому дискурсі найчастіше виділяють правову, економічну, соціальну та фізичну компоненти. Так, правова складова міграційної безпеки [245] встановлює рамки та законодавчі правила розвитку міграційних процесів, мінімізує ризики нелегальної міграції та на практиці у математичному вимірі її стан забезпечення покращується при формуванні та удосконаленні нормативно-правової бази регулювання міграційних процесів, підвищення рівня її гармонізації у відповідності до міжнародних вимог та стандартів [246]. Економічну та соціальну безпеку міграційних процесів пов'язують зі середовищем проживання мігрантів та на практиці її стан видозмінюється у залежності рівня соціальної захищеності мігрантів, можливостей їх професійної реалізації, економічного розвитку приймаючого соціуму [247]. При цьому інтегральним індикатором її оцінювання виступає індекс соціальної уразливості, який відображає каузальність соціальної вразливості мігрантів й населення в цілому у залежності від соціально-економічних умов розвитку території.

Результати розрахунків за мультидисциплінарним підхід є складними та доволі умовними; використання методів та прийомів наукових досліджень притаманних конкретній науці є важко порівнюваними на практиці та не дозволяють детермінувати загальний рівень міграційної безпеки території. З іншого боку, О. Хомин [248], розвиваючи урбанізаційний підхід, пропонує детермінувати стан міграційної безпеки шляхом оцінювання співвідношення інтенсивності внутрішніх міграційних потоків спрямованих з сільської місцевості до міських поселень. При цьому при зростанні рівня урбанізаційного вектору переміщення населення стан міграційної безпеки послаблюється, так як відбувається деформація статевовікової структури населення та вимивання людського потенціалу у сільській місцевості, в той час як у зворотному випадку – посилюється. Такий методологічний підхід до аналізування міграційної безпеки дискусійний.

Міграція населення за кордон, так як і приїзд значної кількості мігрантів з-за кордону видозмінюють не лише статевовікову структуру територій, але й трансформують соціокультурні параметри суспільства. Відтак за соціокультурним підходом О. Малиновської [249] та О. Бурбело [250] міграційна безпека досягається за певного рівня (інтенсивності) міграційних потоків, за якого суспільно-економічна

²⁴⁵ Дракохруст Т.В. *Правове забезпечення державної міграційної політики України*: монографія. Тернопіль, ТНЕУ, 2020. 416 с.

²⁴⁶ Татомир Ю.І. Поняття міграційної безпеки у законодавстві та доктрині адміністративного права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №4. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.72>

²⁴⁷ Семів Л.К., Мульська О.П. Соціальна вразливість населення України: концептуально-просторове моделювання. *Регіональна економіка*. 2022. №1. С. 31-42. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2022-1-3>

²⁴⁸ Хомин О.Й. Методика розрахунку демографічної безпеки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 29. С. 188-191.

²⁴⁹ Малиновська О.А. Міграційна політика: теоретичні підходи та напрями наукового аналізу. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. С. 27-37. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.27>

²⁵⁰ Бурбело О.Р. Соціальна адаптація та інтеграція іммігрантів з України у країнах ЄС. С. 238-246. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-08/Migration.new-7aaa8.pdf>

корисність міграційних процесів переважає над соціокультурними ризиками та забезпечує захищеність базових культурних цінностей приймаючого суспільства.

Міграційна безпека за соціокультурним підходом гарантується у випадку зростання значень індикаторів, які визначають рівень успішної адаптації та інтеграції мігрантів у приймаючому соціумі. Прикладами яких є доступ мігрантів до ринку праці (стан їх працевлаштування, середній рівень оплати праці чужоземців у співвідношенні до доходів місцевого населення), системи охорони здоров'я та соціального захисту, освітніх послуг, а також їх соціально-політична активність, рівень сприйняття базових цінностей приймаючого суспільства, стан сформованості позитивного ставлення до країни-призначення та підтримка зв'язків із територіями походження, рівень дискримінації мігрантів, їх бізнес-ініціативність та економічна активність, рівень злочинності та криміналізація суспільства.

Стан міграційної безпеки території за соціокультурним підходом вимірюється шляхом оцінювання рівня захищеності базових прав і свобод мігрантів, їх можливостей доступу до соціальних благ приймаючого суспільства та на практиці може бути оцінений інтегральним методом за допомогою індексу політики інтеграції мігрантів (Migrant Integration Policy Index — MIPEX) [251].

Методологічною прогалиною оцінювання за даним підходом є те, що більшість значень індикаторів отримується у результаті соціологічних досліджень та експертних досліджень, які не в повній мірі можуть репрезентативно відображати реальний стан проблем у мігрантських середовищах відмінних за територіями походження. У вітчизняній міграціології оцінювання рівня/стану міграційної безпеки здійснюється скоріше фрагментарно, ніж системно й часто зводиться до дослідження впливу міграції на трансформацію окремих соціально-економічних явищ та процесів: демографічного потенціалу території, регіональних ринків праці, в тому числі їх конкурентоспроможності, соціально-економічних наслідків міграції, потенціалу економічного зростання.

Для прикладу, колектив авторів під керівництвом У. Садової [252] міграційну безпеку території досліджують з позиції впливу міграційних процесів на розвиток та ефективне функціонування регіональних ринків праці. Відтак при зростанні професійно-кваліфікаційних розривів на регіональних ринках праці стан міграційної безпеки території погіршується, в той час як при покращенні – демонструє тенденцію до посилення. Задля гарантування задовільного рівня міграційної безпеки та попередження кризових явищ, у результаті припливу значної кількості низькокваліфікованої робочої сили з третіх країн світу, науковці пропонують врівноважувати інтенсивність імміграційних потоків із використанням квотного механізму регулювання міграційних процесів [253]. В цілому методичний підхід детермінації рівня міграційної безпеки будується на основі алгоритму, який включає компаративний аналіз професійно-кваліфікаційних параметрів емігрантів та потенційних іммігрантів, проведення соціологічного дослідження потреб роботодавців у робочій силі в галузево-професійному зрізі та визначення квот потенційної (бажаної) міграції у залежності від результатів.

Представники львівської школи міграціології, оцінюючи вплив міграційної мобільності молоді на людський потенціал, міграційну безпеку регіону визначають на основі оцінювання параметрів наявної та потенційної міграції молоді, яка як

²⁵¹ Migrant Integration Policy Index 2020. MIPEX data. URL: <https://www.mipex.eu/>

²⁵² Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. 263 с.

²⁵³ Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. 266 с.

справедливо зазначають дослідники є «найбільш соціально реактивним сегментом суспільства», володіє значним інтелектуально-комунікативним потенціалом і здатна у більш короткі терміни часу адаптуватися до обставин нового середовища проживання, нарощувати знання та їх конвертувати у створення нових бізнес-ідей та технологій. За даним підходом міграційна безпека регіону вимірюється у площині оцінювання значень детермінант міграційної мобільності молоді. У працях науковців відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів [254, 255, 256] здійснено спробу оцінити соціально-економічні передумови міграції молоді шляхом моніторингу ситуації на молодіжному ринку праці, який включає оцінювання тенденцій зайнятості, безробіття, економічної активності молоді, побудову інтегрального індексу розвитку демографічного потенціалу.

Прикладне значення у дослідженні міграційної безпеки мають наукові напрацювання З. Варналія, Т. Васильціва, О. Левицької [257]. Автори розвивають т.зв. комплементарний (трьохвимірний) підхід, за яким здійснюють оцінювання та моделювання впливу міграційної безпеки на зміну конкурентоспроможності регіональних ринків праці та процесів соціально-економічного розвитку. Моніторинг міграційної безпеки здійснюється шляхом обчислення низки індикаторів, які відображають структурно-кваліметричні параметри міграційної безпеки за ознакою результативності міграційних процесів (коефіцієнти прибуття та вибуття, валової міграції, концентрації та локалізації міграційних потоків), соціальної (рівень професійної кваліфікації, освіченості, злочинності та захворюваності мігрантів) та економічної ефективності (рівень інноваційності та конкурентоспроможності праці мігрантів на ринку праці регіону), сформованості інституційного середовища (коефіцієнт соціалізації мігрантів та їх участі у політиці, освіті, економіці, інших соціальних інститутах).

З іншого боку, О. Мульська [258], удосконалюючи комплементарний підхід моніторингу міграційної безпеки, пропонує оцінювати причинно-наслідкові зв'язки між міграційними процесами та економічним зростанням у проекції двох потоків – людських ресурсів і міграційних трансфертів. Розглядаючи міграційну безпеку, як необхідну умову економічного зростання території та забезпечення її економічної безпеки, автором детерміновано оптимальні та критичні межі міграційної активності населення, а також міграційні розриви розвитку економічної системи та соціальної сфери залежно від інтенсивності міграційних процесів та рівня раціонального використання потенціалу міграційних трансфертів на потреби розвитку національної економіки.

Вияв міграційної безпеки за комплементарним підходом здійснюється на основі обчислення композиційних індексів конкурентоспроможності регіональних ринків праці та економічного зростання. Підбір індикаторів є не усталеним та уніфікованим, а

²⁵⁴ Мульська О. Система моніторингу міграційної мобільності молоді у проекції збереження людського потенціалу: концептуально-методична емпірика. *Innovation and Sustainability*. 2022. (3). 38-49. <https://doi.org/10.31649/ins.2022.3.38.49>

²⁵⁵ Мульська, О., Бараняк, І. Розвиток демографічного потенціалу Карпатського регіону України у проекції високої міграційної мобільності молоді. *Modeling the development of the economic systems*. 2022. (2). 23-30. <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-4-3>

²⁵⁶ Бараняк І.Є. Демографічний потенціал Карпатського регіону України: сценарне моделювання. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія економічна*. 2022. № 4. С. 252-257. (0,65 д.а.). <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-308-4-39>

²⁵⁷ Варналій З.С., Васильців Т.Г., Левицька О.О. Міграційна безпека держави як основа збереження і розвитку інтелектуального капіталу економіки України. *Економіка України*. 2022. № 9. С. 3-20. <https://doi.org/10.15407/econo.myukr.2022.09.003>

²⁵⁸ Мульська О. П. Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління: монографія. Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», Львів, 2022. 470 с.

здійснюється експертним методом та може видозмінюється у залежності від макроекономічної ситуації та мети дослідження.

Варто зазначити, що оцінювання міграційної безпеки потребує не лише розробки нових методів до дослідження, але й відповідного інформаційно-статистичного забезпечення якості якого в Україні піддається сумніву насамперед через відсутність повноцінного перепису населення з 2001 р. і недостатньо ефективну систему поточного обліку міграційних процесів. Найперше, доступні статистичні дані щодо міграції слабо конкретизовані за структурно-кваліметричними ознаками їх вияву. На національному та регіональному рівнях управління статистики оприлюднюють інформацію, яку можна використати при узагальненні демографічних параметрів населення залученого до міграційних процесів: стать та вік переселенців, тип місцевості, країна в'їзду та виїзду мігрантів. У цілому це дозволяє зробити певні висновки про вплив міграції на розвиток людського потенціалу країни чи регіону, проте недостатньо для виміру міграційної безпеки у контексті забезпечення соціально-економічної резильєнтності територій.

Наявність значних прогалин організаційно-методологічного характеру проявляється у неповноті обліку еміграційних процесів. Приїзд мігрантів зазвичай реєструється більш системно ніж виїзд. На законодавчому рівні реєстрація зміни місця проживання у випадку переїзду як в межах країни, так і закордон не є обов'язковою, що у підсумку погіршує якість доступних статистичних даних та в умовах погіршення безпекової ситуації та масштабування міграційних процесів в Україні у 2022-2023 рр. унеможливлює проведення якісних досліджень з питань міграційної безпеки територій.

Варто зазначити, що більш комплексно й системно дослідження проблем міграційної безпеки здійснюється у країнах ЄС, де інформаційно-аналітична база статистичних даних більш повна та різнопланова. Відтак, у результаті ведення реєстрів іноземців можна отримати широкий спектр показників, які дозволяють здійснити як моніторинг поточної міграційної ситуації, визначити її вплив на розвиток процесів демографічного розвитку, так і оцінити поточні та прогностичні ефекти й ризики для міграційної безпеки, в т.ч. детермінувати їх вплив на стан забезпеченості соціально-економічної резильєнтності держав ЄС. Особливої уваги заслуговують індикатори, які детермінують зайнятість мігрантів та їх фінансово-економічної незалежності; інтелектуально-освітні ефекти міграції; політична участь [259]. Методологічні прогалини підходів до аналізування міграційної безпеки у системі соціально-економічної резильєнтності територій узагальнено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Особливості та методологічні прогалини підходів до аналізування міграційної безпеки у системі соціально-економічної резильєнтності територій

Підходи до аналізування	Сутнісно-змістові особливості	Методологічні прогалини
Демографічний	Здійснюється вимір демографічних втрат в цілому та у вимірі окремих соціально-демографічних груп (молоді, населення у працездатному віці) у результаті дослідження інтенсивності міграційних процесів у розрізі ключових структурно-кваліметричних ознак їх вияву (стать, вік, сімейний стан мігрантів, географічний вектор еміграції та імміграції, мета переїзду, міграційні наміри переселенців)	Залишає поза увагою соціально-економічні наслідки зміни демографічних параметрів у результаті міграції населення в країнах/регіонах призначення та походження мігрантів.

²⁵⁹ Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України / О. А. Малиновська. К. : НІСД, 2014. 48 с.

Підходи до аналізування	Сутнісно-змістові особливості	Методологічні прогалини
Урбанізаційний	Стан міграційної безпеки детермінується шляхом оцінювання співвідношення інтенсивності внутрішніх міграційних потоків спрямованих з сільської місцевості до міських поселень. При зростанні рівня урбанізаційного вектору переміщення населення стан міграційної безпеки послаблюється, так як відбувається деформація статевовікової структури населення та вимивання людського потенціалу у сільській місцевості.	Не враховує соціально-економічні та освітньо-інтелектуальні ефекти, які можуть отримати мігранти у результаті переїзду до праце надлишкових урбанізованих систем з високим рівнем доходів та якості освітніх послуг.
Соціокультурний	Міграційна безпека гарантується у випадку зростання значень індикаторів, які визначають рівень успішної адаптації та інтеграції мігрантів у приймаючому соціумі. Серед них доступ мігрантів до місцевих ринків праці, системи охорони здоров'я та соціального захисту, освітніх послуг, рівень соціально-політичної активності, рівень дискримінації мігрантів, їх бізнес-ініціативність та економічна активність, рівень злочинності та криміналізація суспільства.	Більшість значень індикаторів отримується у результаті соціологічних досліджень та експертних досліджень, які не в повній мірі можуть репрезентативно відображати реальний стан проблем у мігрантських середовищах відмінних за територіями походження.
Працере-сурсний	Методика детермінації рівня міграційної безпеки будується на основі алгоритму, який включає компаративний аналіз професійно-кваліфікаційних параметрів емігрантів та потенційних іммігрантів, проведення соціологічного дослідження потреб роботодавців у робочій силі в галузево-професійному зрізі та визначення квот потенційної (бажаної) міграції у залежності від результатів. При зростанні професійно-кваліфікаційних розривів на регіональних ринках праці у результаті міграції економічно активного населення стан міграційної безпеки території погіршується, в той час як при покращенні – демонструє тенденцію до посилення.	Орієнтований здебільшого на моніторинг поточного стану та наслідків трудової міграції економічно активного населення, проте не враховує потенційні втрати інтелектуально-кадрового потенціалу у результаті міграції молоді та дітей.
Комплементарний	А) Здійснено моделювання впливу міграційної безпеки на зміну конкурентоспроможності регіональних ринків праці та процесів соціально-економічного розвитку. Моніторинг міграційної безпеки проводиться шляхом обчислення системи індикаторів, які відображають структурно-кваліметричні параметри міграційної безпеки за ознаками: результативності міграційних процесів, соціальної та економічної ефективності, рівня сформованості інституційного середовища. Б) Оцінювання причинно-наслідкових зв'язків між міграційними процесами та економічним зростанням у проекції двох потоків – людських ресурсів і міграційних трансфертів.	Вияв міграційної безпеки здійснюється на основі обчислення інтегральних (композиційних) індексів, структурні компоненти якого є не усталеним та уніфікованими. Підбір індикаторів здійснюється експертним методом та може видозмінюється у залежності від макроекономічної ситуації та мети дослідження.

Джерело: систематизовано автором.

Розділ 3. ІМІТАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ ТА ВПЛИВУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ УКРАЇНИ: ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР

3.1. Методика моделювання причинно-наслідкових зв'язків міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності регіонів

В умовах макроекономічних шоків, ринкових турбулентностей, фінансових та інших криз соціально-економічна система країни/регіонів втрачає опірність загрозам і зменшується міра адаптивності до нових умов функціонування, що призводить до послаблення її резильєнтності, регресу чи повної стагнації. Втрата значного ресурсного (інвестиційного, виробничого, людського, інноваційного та ін.) потенціалу країни стала тригером послаблення економічної безпеки регіонів, а міграційна криза, як наслідок повномасштабної війни РФ проти України, заакцентувала на необхідності перегляду поточних і формуванню новітніх принципів і методів зміцнення міграційної безпеки як частини нової парадигми регіонального економічного розвитку в період повоєнного відновлення. Міграційна безпека як домінанта соціально-економічної стійкості – це забезпечення міграційних процесів в оптимальних межах з проекцією на перманентно-сприятливий вплив на розвиток і резильєнтність економічних систем.

Зміцнення міграційної безпеки у системі соціально-економічної резильєнтності сприяє стабільному розвитку регіонів, підтримці висхідної динаміки економічного зростання, мінімізації впливу екзогенних загроз і макроекономічних шоків. Зокрема, міграційна безпека є тригером нарощення трудоресурсного потенціалу територій, детермінантою соціально-економічної безпеки та економічного відновлення після макроекономічних шоків, інших ринкових і суспільно-політичних турбулентностей.

Соціально-економічна резильєнтність регіонів як основа їхнього економічного поступу визначає здатність систем адаптуватися і швидко відновлюватися після впливу негативних чинників середовища, а також можливості акумуляції ресурсів для протидії ризикам і загрозам, включаючи міграційні. Таке поєднання економічного розвитку з міграційною безпекою сприяє підвищенню стійкості, опірності, гнучкості регіонів та їх здатності адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, що є необхідною умовою зростання і стабільності економічних систем.

Оцінювання причинно-наслідкових зв'язків міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності запропоновано здійснювати у проекції двох каналів – (1) соціально-економічна резильєнтність регіонів і (2) міграційна безпека. Емпірика соціально-економічної резильєнтності як структурної і композиційної ознаки розвитку регіонів відображає стабільність поступу **ринку праці, соціальної, демографічної та економічної систем, а також їх опірність до шоків**. Перелік можна доповнювати або уточнювати, композиція компонент не є сталою, оскільки трансформаційні зміни економічної системи є динамічними, а економіка регіонів зазнає системного впливу чинників ендогенного та екзогенного середовища.

У наукових дослідженнях відсутня єдина уніфікована система індикаторів, яка дозволяла би оцінювати соціально-економічну резильєнтність країни, регіонів і території. Наявна інформаційно-статистична база є обмеженою і часто дані по аналогічних індикаторах є диференційовані у різних джерелах, що ускладнює формування узгодженої методології як для оцінювання соціально-економічного розвитку та резильєнтності, міграційної й економічної безпеки регіонів, так і їх

каузальності. Особливо це стосується досліджень, які використовують просторово-темпоральні підходи, де відсутність необхідних даних перешкоджає розробці комплементарного методу. Відтак, першочерговим завданням для аналізу причинно-наслідкових зв'язків соціально-економічної резильєнтності та міграційної безпеки є створення повної, достовірної, з одного боку, та оптимальної і гнучкої, з іншого боку, інформаційно-аналітичної моделі індикаторів. Така модель має враховувати не лише особливості регіонального розвитку, демографічної та міграційної ситуації, але й умови забезпечення соціально-економічної резильєнтності (рис. 3.1).

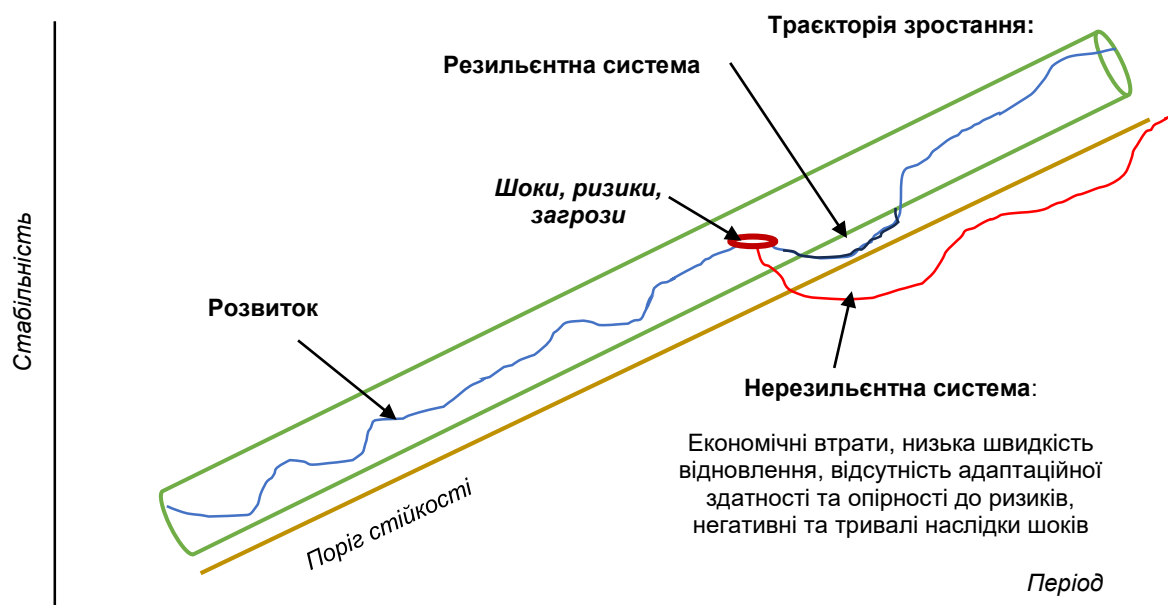

Рис. 3.1. **Соціально-економічна резильєнтність: концептуальна модель**
Джерело: авторська розробка.

Оцінка соціально-економічного розвитку регіонів у проекції виявлення міри їх резильєнтності потребує дотримання принципів комплексності, системності, ієрархічності, адекватності, однозначності та безперервності. Принцип доступності може бути обмежений, оскільки методика аналізу індикаторів розвитку та резильєнтності постійно розвивається: структурні елементи системи індикаторів змінюються залежно від нових соціальних, економічних і політичних умов. Орієнтація на цей принцип може ускладнити адаптацію підходів до оцінки резильєнтності та вдосконалення моделі відповідно до нових викликів сьогодення. Інформаційно-аналітична система індикаторів соціально-економічного розвитку регіонів представлена у додатку Г.

Задля побудови рядів емпіричних показників соціально-економічного розвитку регіонів України за просторо-темпоральним підходом здійснено системне нормування каталізаторів і регресорів за формулою (1). Такий метод, на відміну від класичних підходів до нормування дозволяє врахувати граничні межі (порогові значення) за кожним індикатором для кожного регіону у конкретний період часу. Відповідно основним постулатом нормування (формула 3.1) є не максимізація значення каталізаторів і мінімізація регресорів у сукупності індикаторів регіонів за досліджуваний період чи у порівнянні регіонів між собою, а ідентифікація відхилення конкретного індикатора від граничного значення.

$$z_{it}^n = \begin{cases} \frac{x_{it}^n}{a_{iL}}, & a_{iL} \geq x_{max} \\ \frac{a_{iL}}{x_{it}^n}, & a_{iL} \leq x_{min} \end{cases}, \quad (3.1)$$

де z_{it}^n – нормоване значення i -го показника n -го регіону у t -період часу; x_{it}^n – вихідне значення i -го показника n -го регіону у t -період часу; a_{iL} – порогове значення i -го показника у t -період часу.

Задля побудови рядів емпіричного показника соціально-економічного розвитку регіонів у проекції компонент використано формулу (3.2).

$$SED_{tn}^k = Mz_{it}^n \quad (3.2)$$

де SED_{tn}^k – емпіричне значення k -ої компоненти соціально-економічного розвитку n -го регіону у t -період часу; M – середнє значення індикаторів у компоненті.

Композиційний показник соціально-економічного розвитку регіонів розраховано методом середнього геометричного значення (формула 3.3).

$$SED_t^n = \sqrt[j]{SED_{tn}^k}, \quad (3.3)$$

де SED_t^n – емпіричне значення композиційного показника соціально-економічного розвитку n -го регіону у t -період часу; j – кількість компонент.

Задля виявлення втрат у проекції компонент соціально-економічного розвитку застосовано рекурсивний підхід як емпірика ітераційних процесів за конкретний період часу (формула 3.4), який дозволяє побудувати динамічні ряди емпірично-потенційного показника компонент. Емпірично-потенційний показник – умовне розрахункове значення показника з врахуванням умови нівелювання факторів впливу та негативних наслідків макроекономічних та інших шоків.

$$SED_{t+1n}^{k*} = SED_{tn}^{k*} \pm \max \left[0, \max_{m=1 \text{ до } k} \left\{ \frac{SED_{t+m}^k - SED_{tn}^{k*}}{i} \right\} \right] \quad (3.4)$$

де SED_{t+1n}^{k*} – потенційне значення композиційного показника соціально-економічного розвитку n -го регіону у $t+1$ -період часу; SED_{t+m}^k – фактичне значення композиційного показника соціально-економічного розвитку n -го регіону у $t+m$ період часу, m – динаміка дослідження; k – кількість ітераційних періодів. Для дослідження k становить 5.

Побудову показника соціально-економічної резильєнтності регіонів, з огляду на багатоаспектний характер резильєнтності, можна здійснити через ідентифікацію міри економічних втрат як наслідків дії шоку, здатності до відновлення і динамічні оцінки (період) відновлення та вразливості (рис. 3.2). *Рівень резильєнтності – це ступінь зміни показника розвитку до, під час і після шоку.* Для ідентифікації резильєнтності до шоку використовується динаміка композиційного індексу соціально-економічного розвитку на початку та наприкінці шоку (відрізок АВ). Точка А (міра дошокової резильєнтності) є опорною точкою, з якої починається вимірювання періоду відновлення, протягом якого досягається післяшокова резильєнтність (точка Е). Точка С – це «дно» вразливості, а відрізок CD відображає період відновлення, протягом якого дошокова міра резильєнтності досягає післяшокового вимірника стійкості. Відрізок АВ представляє глибину вразливості або економічні втрати, а відрізок ED – глибину відновлення або ресурсне забезпечення. Співвідношення глибини та тривалості вразливості (AB/BC), глибини й тривалості відновлення (ED/CD) – це швидкість вразливості і швидкість відновлення. Області ABC та CDE відображають відповідно міру вразливості та міру відновлення.

Оскільки соціально-економічна резильєнтність регіонів до шоків – це здатність системи залишатися максимально невразливою і відновлюватися після шоку, то оцінюється як сума областей ABC (вразливість) та CDE (відновлення). Соціально-економічна система є більш резильєнтною до шоку, коли вона менш вразлива і швидше досягає дошкового рівня (рис. 3.2). Області вразливості ABC та відновлення CDE оцінюються за допомогою функції зміни індексу розвитку у відповідному сегменті.

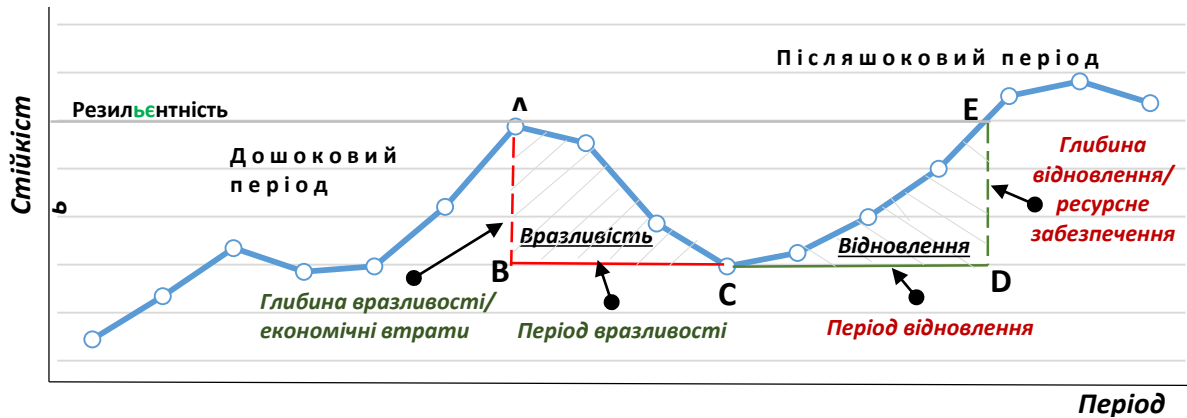

Рис. 3.2. Логіка оцінювання резильєнтності соціально-економічної системи: системно-функційний підхід

Джерело: побудовано автором.

Для оцінювання соціально-економічної резильєнтності сформовано систему показників (формула 3.5).

$$sR_t^n = \left\{ \begin{array}{l} VD_t^n \\ DD_t^n \\ SV_t^n \\ RD_t^n \\ RDu_t^n \\ SR_t^n \end{array} \right\} RSDT_t^n \quad (3.5)$$

де sR_{kt}^n – системний показник соціально-економічної резильєнтності n -го регіону в t -період часу; VD_t^n – глибина вразливості соціально-економічної системи n -го регіону в t -період часу; DD_t^n – період вразливості соціально-економічної системи n -го регіону в t -період часу; SV_t^n – швидкість вразливості соціально-економічної системи n -го регіону в t -період часу; RD_t^n – глибина соціально-економічного відновлення n -го регіону в t -період часу; RDu_t^n – період соціально-економічного відновлення n -го регіону в t -період часу; SR_t^n – швидкість соціально-економічного відновлення n -го регіону в t -період часу; $RSDT_t^n$ – міра соціально-економічної резильєнтності n -ої регіону в t -період часу.

Глибина вразливості (VD_t^n) – це ступінь або масштаб вразливості соціально-економічної системи, що відображає її втрати під впливом шоку (наприклад, зменшення продуктивності, ефективності, ВРП, в.п. індексу розвитку тощо); оцінюється за формулою 3.6.

$$VD_t^n = \min_{t+l} SED_t^n - SED_l^n \quad (3.6)$$

де SED_l^n – емпіричний показник соціально-економічного розвитку n -го регіону у l -період часу (період шоку); $\min_{t+l} SED_t^n$ – емпіричний показник соціально-економічного розвитку n -го регіону в $t + l$ період часу (період вразливості).

Період вразливості (DD_t^n) – це проміжок часу, протягом якого соціально-економічна система зазнає втрат, є вразливою до зовнішніх впливів або шоків, знаходиться у низхідній динаміці.

Швидкість вразливості (SV_t^n) – це темп або інтенсивність, з якою соціально-економічна система стає вразливою у відповідь на зовнішні впливи або шоки; характеризує міру втрати економічної стійкості та стрімкість переходу в стан вразливості як наслідок дії загроз; оцінюється за формулою 3.7.

$$SV_t^n = VD_t^n / DD_t^n \quad (3.7)$$

Глибина відновлення (RD_t^n) – рівень або ступінь повернення темпів соціально-економічного розвитку до дошоківих тенденцій; відображає наскільки наближеним стан соціально-економічної системи у $t+n$ періоді є до стану в t -п періоду; розраховується за формулою 3.8.

$$RD_t^n = VD_{t+l}^n \sim VD_{t+l}^n \quad (3.8)$$

де VD_{t+l}^n – це глибина вразливості у $t+l$ період часу (післяшоківий стан).

Період відновлення (RDu_t^n) – це проміжок часу, протягом якого соціально-економічна система трансформується у дошоківий стан, знаходиться у висхідній динаміці.

Швидкість відновлення (SR_t^n) – це темп або інтенсивність, з якою система відновлює стан функціонування і динаміку стабільного розвитку; характеризує міру повернення соціально-економічної системи в попередній стан і стрімкість переходу в стан стійкості; оцінюється за формулою 3.9.

$$SR_t^n = RD_t^n / RDu_t^n \quad (3.9)$$

Міра резильєнтності ($RSDT_t^n$) – здатність системи залишатися менш вразливою і/або відновлюватися після економічного шоку. Обчислюється як сума міри вразливості (область ABC) і відновлення (область CDE) (формула 3.10).

$$RSDT_t^n = VI_t^n + R_t^n \quad (3.10)$$

де VI_t^n – вразливість n -ої соціально-економічної системи в t -період часу; R_t^n – відновлення n -ої соціально-економічної системи в t -період часу.

Вразливість (VI_t^n) відображає початковий вплив шоку на соціально-економічну систему, показуючи її схильність і чутливість до дії чинників середовища; ступінь вразливості регіону до зовнішнього шоку і міра «зсуву» від початкового стану. Емпіричний показник вразливості обчислюється на основі функційного методу (формула 3.11).

$$VI_t^n = \frac{1}{2} * SV_t^n * VD_t^n \quad (3.11)$$

Відновлення (R_t^n) демонструє здатність соціально-економічної системи до відновлення після шоку; охоплює процеси та ресурси, які сприяють поверненню стабільності або досягненню докризового стану. Показник відновлення акцентує увагу на адаптивних можливостях системи, швидкості реагування і здатності відновлюватися після порушення; обчислюється за формулою 3.12.

$$R_t^n = \frac{1}{2} * SR_t^n * RD_t^n \quad (3.12)$$

Соціально-економічна резильєнтність вказує на те, що система проявляє більшу стійкість до економічних потрясінь, коли вона є менш вразлива та швидко повертається до докризового рівня. Водночас соціально-економічна система вважається більш стійкою, коли міра вразливості та відновлення є меншою у сукупності інших соціально-економічних систем.

Соціально-економічні системи з більшою мірою резильєнтності не завжди мають мінімальну вразливість і швидке відновлення. Окремі з них можуть демонструвати високу вразливість, але швидко відновлюються, натомість, інші – мати низьку вразливість, але відновлюються протягом тривалого періоду часу. Оскільки резильєнтність соціально-економічної системи має сигмуїдальний і безперервний характер, то області вразливості та відновлення найбільш стійкої системи в сумі не завжди демонструють найменші значення. Така концепція дозволяє ідентифікувати потенційні стратегічні «вузькі місця» соціально-економічної системи. Якщо найбільш

стійка система демонструє відносно високу вразливість, але швидке відновлення, зниження вразливості має бути пріоритетом. І навпаки, якщо відновлення повільне на фоні незначної міри вразливості, зусилля мають бути спрямовані на підвищення швидкості відновлення.

Для реалізації принципу комплементарності застосовано індикативний підхід до оцінювання соціально-економічної резильєнтності (формула 3.13).

$$sR_t^n = \begin{cases} SS_t^n \\ RS_t^n \\ CR_t^n \\ Ad_t^n \end{cases} \quad (3.13)$$

де SS_t^n – запас міцності n -ої соціально-економічної системи у t -період часу; RS_t^n – ступінь опірності n -ої соціально-економічної системи до шоку у t -період часу; CR_t^n – ступінь відновлення n -ої соціально-економічної системи після шоку в t -період часу; Ad_t^n – ступінь адаптації n -ої соціально-економічної системи у t -період часу до шоку.

Запас міцності (SS_t^n) – це домінуюча ознака резильєнтності соціально-економічної системи, яка вказує на здатність витримувати додаткові навантаження або шоки без впливу на функціонування і стабільний розвиток; резерв ресурсної спроможності соціально-економічної системи функціонувати в умовах шоку та відновлювати дошоковий стан. Зазначений параметр пропонуємо оцінювати за формулою 3.14.

$$SS_t^n = Vt_t^n - R_t^n \quad (3.14)$$

Міра опірності (RS_t^n) – це здатність соціально-економічної системи підтримувати показники розвитку в межах нормальної варіації, протистояти рецесіям і наслідкам шоків без значного зменшення відповідних показників (наприклад, ВВП, ВРП, рівень зайнятості тощо).

$$RS_t^n = \frac{\min_{t+1} x_i^n - x_{ikr}^n}{x_{ikr}^n} \quad (3.15)$$

де $\min_{t+1} x_i^n$ – мінімальне значення i -го показника соціально-економічного розвитку n -го регіону в $t+1$ період (після шоку); x_{ikr}^n – значення i -го показника соціально-економічного розвитку n -го регіону в період шоку.

Ступінь відновлення (CR_t^n) – міра здатності соціально-економічної системи відновити стан і динаміку розвитку до сценарію з дошовкових тенденцій та уникнути довготермінової рецесії (формула 3.16).

$$CR_t^n = \frac{x_{ikr+j}^n}{x_{ikr}^n} \quad (3.16)$$

де x_{ikr+j}^n – значення i -го показника соціально-економічного розвитку n -го регіону у $kr + j$ період (після шоку); j – післяшовковий період, коли вперше досягається значення i -го показника розвитку дошовкового періоду.

Ступінь адаптації (Ad_t^n) – це міра здатності соціально-економічної системи проактивно пристосовуватися до нових викликів і можливостей, трансформувати структуру, процеси та механізми задля забезпечення оптимальності функціонування і розвитку в нових умовах, зумовлених наслідками ендо- та екзогенних чинників. Обчислюється за формулою 3.17.

$$Ad_t^n = 1/RS_t^n \quad (3.17)$$

II. Проектування міграційної безпеки. Побудова емпіричного показника міграційної безпеки як стану захищеності національних інтересів держави у сфері міграції, забезпечення перебування її обсягів в оптимальних діапазонах, перевищення яких не призводить до послаблення соціально-економічної резильєнтності та регресу,

ґрунтується на принципах системності та екстремумів. Системна модель міграційної безпеки зображена формулою (3.18).

$$MS_t^n = (DMS_t^n \quad IMS_t^n) = \begin{pmatrix} kDint_t^n & EmI_t^n \\ EmD_t^n & kEint_t^n \end{pmatrix} \quad (3.18)$$

де MS_t^n – міграційна безпека n -го регіону в t -період часу; DMS_t^n – внутрішня міграційна безпека n -го регіону в t -період часу; IMS_t^n – зовнішня міграційна безпека n -го регіону в t -період часу; $kDint_t^n$ – співвідношення внутрішньої регіональної вхідної і вихідної міграції у n -му регіоні в t -період часу; EmD_t^n – кількість міжрегіональних мігрантів (вибулі) n -го регіону в t -період часу; EmI_t^n – кількість міждержавних мігрантів (виїзд) n -го регіону в t -період часу (особи, у розрахунку на 10 тис. населення); $kEint_t^n$ – співвідношення міждержавної вхідної і вихідної міграції у n -му регіоні у t -період часу.

Побудова векторів порогових значень детермінант-регресорів міграційної безпеки здійснена за формулами (3.19-3.20), а детермінант-каталізаторів міграційної безпеки – формулами (3.21-3.22).

$$da_{lk}^{op} = \overline{a_{kt}} - \sigma \quad (3.19)$$

$$da_{hk}^{op} = \overline{a_{kt}} + \sigma \quad (3.20)$$

де da_l^{op} , da_h^{op} – нижній і верхній оптимальні пороги k -ої детермінанти-регресора міграційної безпеки; a_{kt} – детермінанти-регресори міграційної безпеки за t -період часу; σ – середньоквадратичне відхилення.

$$ka_{lk}^{op} = \overline{a_{kt}} \quad (3.21)$$

$$ka_{hk}^{op} = \overline{a_{kt}} + \tau * \sigma \quad (3.22)$$

де da_l^{op} , da_h^{op} – нижній і верхній оптимальні пороги k -ої детермінанти-каталізатора міграційної безпеки; a_{kt} – детермінанти-каталізатори міграційної безпеки за t -період часу; τ – критерій Стюдента; σ – середньоквадратичне відхилення.

Нормування детермінант міграційної безпеки показників – каталізаторів і регресорів – за критерієм віддаленості від порогових значень здійснено на основі формул (3.23-3.24) відповідно.

$$kz_{kt}^n = \frac{a_{kt}}{ka_{hk}^{op}} \quad (3.23)$$

$$dz_{kt}^n = \frac{da_{lk}^{op}}{ka_{hk}^{op}} \quad (3.24)$$

де kz_{kt}^n , dz_{kt}^n – нормоване значення k -ої детермінанти міграційної безпеки n -го регіону у t період часу.

Побудова динамічних рядів емпіричних показників компонент і міграційної безпеки загалом здійснюється на основі мультиплікативного підходу за формулами (3.25-3.26).

$$Cms_{lt}^n = \begin{pmatrix} DMS_t^n \\ IMS_t^n \end{pmatrix} = \prod_{l=1}^j z_{lt}^n \quad (3.25)$$

де Cms_{lt}^n – коефіцієнт l -ої компоненти міграційної безпеки n -ого регіону в t -період часу; z_{lt}^n – нормовані значення детермінант l -ої компоненти міграційної безпеки n -ого регіону в t -період часу; j – кількість детермінант у компоненті.

$$MS_t^n = \prod_{l=1}^j (Cms_{lt}^n)^{w_l} = (DMS_t^n)^{0,4} * (IMS_t^n)^{0,6} \quad (3.26)$$

де w_l – ваговий коефіцієнт l -ої компоненти міграційної безпеки

III. Моделювання причинно-наслідкового зв'язку міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності. Для моделювання каузальності міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності використано модель чутливості/еластичності, застосування якої дає змогу оцінити міру чутливості резильєнтності соціально-економічної системи до зміни рівня міграційної безпеки.

Задля встановлення причинно-наслідкового зв'язку міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності застосовано методичний інструментарій тесту Гренджера. Етапами тестування каузальності досліджуваних змінних є:

1) логарифмування вихідних даних з метою приведення індикаторів до одного логічного ряду, у т. ч. зменшення статистичної похибки;

2) вибір необхідної кількості часових лагів (для дослідження обрано один лаг, оскільки тестування здійснено у межах кожної групи регіонів за кожний рік);

3) підтвердження або спростування нульових гіпотез відповідно до отриманих значень рівня ймовірності.

Задля виявлення динамічних взаємозв'язків міграційної безпеки та компонент соціально-економічної резильєнтності застосовано VAR-моделювання.

3.2. Комплементарний аналіз соціально-економічної резильєнтності України

3.2.1. Проектування соціально-економічної резильєнтності регіонів України: просторово-темпоральний підхід

Соціально-економічна резильєнтність регіонів є екзистенційною детермінантою їхнього економічного розвитку, що відображає здатність систем ефективно реагувати на зовнішні виклики, адаптуватися до змін середовища та відновлювати стійкість після впливу негативних чинників. Ця здатність передбачає створення механізмів швидкої адаптації, мобілізації ресурсів та ефективного їх використання для протидії потенційним ризикам і загрозам, зокрема міграційного характеру.

Важливою особливістю соціально-економічної резильєнтності є інтеграція економічного розвитку з елементами міграційної безпеки, що включає не лише запобігання негативним наслідкам міграційних процесів, а й формування умов для ефективного управління ними з урахуванням впливу на економіку регіонів, ринок праці та соціальну сферу. Такий підхід дозволяє регіонам розвивати стійкість до зовнішніх потрясінь, підвищувати власну опірність і здатність адаптуватися до нових умов. Синергія між соціально-економічною стійкістю та здатністю адаптуватися до міграційних і зовнішньоекономічних викликів сприяє підвищенню ефективності регіональних економічних політик. Це сприяє не лише збереженню стабільності, але й формуванню умов для сталого економічного зростання, підвищення рівня життя населення та розвитку регіональних соціальних інститутів. У підсумку регіони отримують можливість забезпечувати довгострокову стабільність і конкурентоспроможність в умовах глобальних змін.

Апробація авторської методики побудови емпіричних показників соціально-економічного розвитку регіонів у розрізі компонент за 2010-2021 рр. дозволила виділити два шоки (2014-2015 рр. і 2020-2021 рр.), які призвели до послаблення резильєнтності регіонів. Так, показники розвитку компоненти «Розвиток ринку праці» у національному розрізі за 2010-2014 р. зменшилися на 6,4 в.п. За цей період у всіх регіонах спостерігається регрес ринку праці, крім Вінницької (збільшення на 2 в.п.), Волинської (+1,5 в.п.), Житомирської (+2,2 в.п.), Чернігівської (+3,5 в.п.) областях (додаток Д). У 2014 р. найменше значення показника розвитку ринку праці було в Луганській (0,696) і Донецькій (0,710) областях, що пов'язано з військовими діями на території регіонів і численними вимушеними міграційними переміщеннями населення (формування нової соціально вразливої верстви населення – ВПО). Примітно, що низхідна динаміка поступу регіональних ринків праці спостерігалася до 2016 р. (зменшення емпіричного показника на 3-4 в.п.).

Емпірика розвитку регіональних ринків праці України за 2010-2021 рр. є інформаційно-аналітичним базисом ідентифікації міри їх резильєнтності на основі розрахунку відповідних показників. У проекції обчислених індикаторів вразливості

регіонів до наслідків шоків (табл. 3.1) встановлено, що найбільші економічні втрати на ринку праці у 2014-2015 рр. мали Донецька і Луганська (по 0,2 в.п.) області, помірні – Запорізька (0,06 в.п.), Полтавська (0,08 в.п.), Херсонська (0,04 в.п.), Львівська (0,03 в.п.) області. Натомість, у період поширення пандемії Covid-19 економічні втрати на регіональних ринках праці (0,1-0,05 в.п.) спостерігалися у всіх регіонах України, що пояснюється негативними наслідками пандемії для розвитку соціально-трудових відносин, трудового потенціалу та сфери зайнятості загалом.

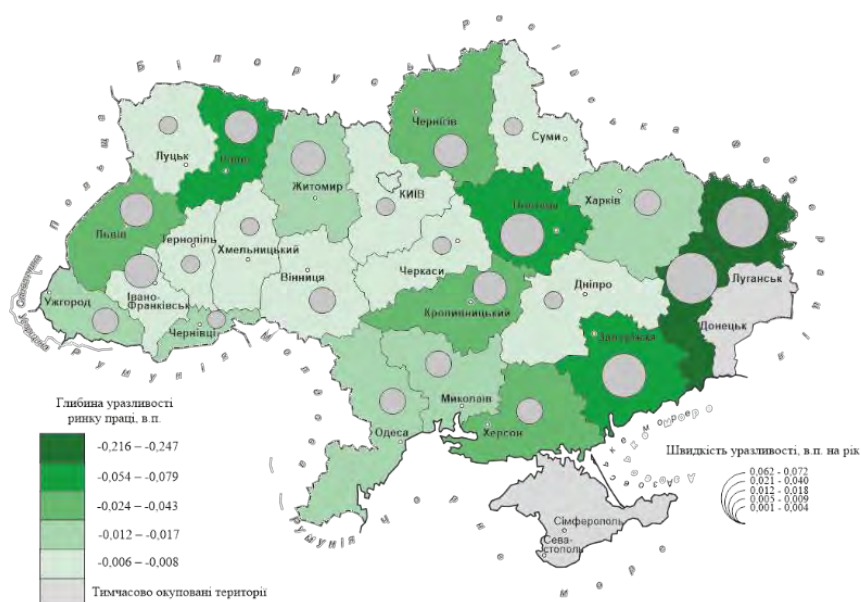
Таблиця 3.1

**Показники резильєнтності регіональних ринків праці:
аспект вразливості до макроекономічних шоків, 2010-2021 рр.**

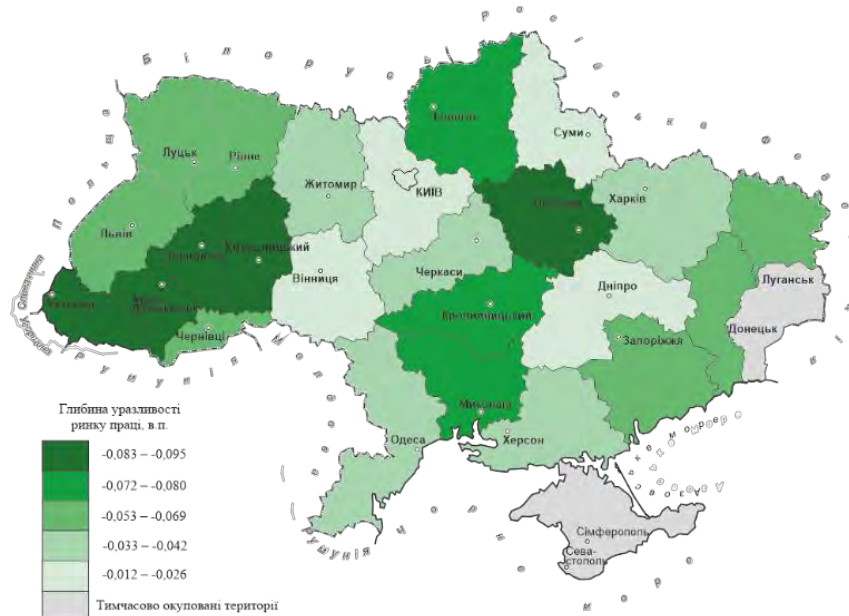
Регіони	Показники вразливості								
	Втрати (в.п.)			Період (роки)			Швидкість (в.п./рік)		
	2014-2015	2020-2021	усеред	2014	2020-2021	усеред	2014	2021	усеред
Україна	-0,064	-0,100	-0,082	3	1	2	0,021	0,100	0,061
Вінницька	-0,005	-0,017	-0,011	1	1	1	0,005	0,017	0,011
Волинська	-0,008	-0,063	-0,036	2	1	1,50	0,004	0,063	0,034
Дніпропетровська	-0,004	-0,012	-0,008	1	1	1	0,004	0,012	0,008
Донецька	-0,216	-0,065	-0,141	3	1	2	0,072	0,065	0,069
Житомирська	-0,013	-0,038	-0,026	1	1	1	0,013	0,038	0,026
Закарпатська	-0,014	-0,090	-0,052	3	1	2	0,005	0,090	0,047
Запорізька	-0,058	-0,069	-0,064	2	1	1,5	0,029	0,069	0,049
Івано-Франківська	-0,004	-0,095	-0,050	3	1	2	0,001	0,095	0,048
Київська	-0,007	-0,025	-0,016	5	1	3	0,001	0,025	0,013
Кіровоградська	-0,024	-0,072	-0,048	2	1	1,5	0,012	0,072	0,042
Луганська	-0,247	-0,068	-0,158	4	2	3	0,062	0,034	0,048
Львівська	-0,030	-0,053	-0,042	2	1	1,50	0,015	0,053	0,034
Миколаївська	-0,015	-0,080	-0,048	3	1	2	0,005	0,080	0,043
Одеська	-0,015	-0,034	-0,025	2	1	1,5	0,008	0,034	0,021
Полтавська	-0,079	-0,083	-0,081	2	1	1,5	0,040	0,083	0,061
Рівненська	-0,054	-0,067	-0,060	3	1	2	0,018	0,067	0,043
Сумська	-0,008	-0,026	-0,017	3	1	2	0,003	0,026	0,014
Тернопільська	0,004	-0,086	-0,041	1	1	1	0,004	0,086	0,045
Харківська	-0,017	-0,042	-0,030	2	1	1,5	0,009	0,042	0,025
Херсонська	-0,043	-0,037	-0,040	5	1	3	0,009	0,037	0,023
Хмельницька	0,006	-0,084	-0,039	2	1	1,5	0,003	0,084	0,044
Черкаська	-0,004	-0,033	-0,019	2	1	1,5	0,002	0,033	0,018
Чернівецька	-0,012	-0,068	-0,040	3	2	2,5	0,004	0,034	0,019
Чернігівська	-0,033	-0,074	-0,054	2	1	1,5	0,017	0,074	0,045

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Так, економічна криза, спричинена COVID-19, призвела до зростання безробіття і зниження участі в робочій силі. У II кв. 2021 р. в Україні спостерігалось поступове зменшення рівня безробіття, що було пов'язано з відновленням економіки та зростанням попиту на робочу силу. Однак, навіть за умов часткового відновлення, рівень безробіття залишався високим порівняно з попередніми роками, що спричинено такими структурними особливостями регіональних ринків праці як: невідповідність кваліфікації працівників потребам ринку, небажання перекваліфікуватися чи освоювати нові професії, обмежена мобільність робочої сили тощо (рис. 3.3). Крім офіційного безробіття, скоротилося також т.зв. приховане, яке проявлялося у зменшенні кількості осіб, зайнятих неповний робочий день, а також тих, хто не здійснював активних спроб знайти нову роботу. Водночас суттєвий вплив на ситуацію з безробіттям мали обмеження щодо зовнішньої міграції.

а) 2014 р.

б) 2021 р.

Рис. 3.3. Уразливість регіональних ринків праці: просторово-динамічний підхід, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Варто наголосити, що середній термін відновлення після шоку 2014 р. для більшості регіонів України становив 4 роки (табл. Ж.1 додатку Ж). Миколаївська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська та Харківська області демонстрували найменший період відновлення, який становив 1 рік. Саме для цих регіонів були характерні найменші економічні втрати на ринку праці. Натомість, наслідки пандемії для регіональних ринків праці засвідчили про їх низьку адаптивність, тому лише окремі регіони (Дніпропетровська, Запорізька, Сумська, Черкаська області) у 2021 р. адаптувалися до змін зовнішнього середовища і змогли відновитися за 1 рік. Примітно, що ринок праці у промислових регіонах був гнучкіший, ніж у регіонах, де переважає сервісна економіка.

Така ж тенденція спостерігається з показником швидкості відновлення: найбільшу швидкість відновлення ринку праці продемонструвала Донецька (0,05 в.п./рік), Луганська (0,06 в.п./рік) і Чернігівська (0,03 в.п./рік) області. Усереднена швидкість відновлення регіональних ринків праці України після шоку 2014 р. становила 0,01-0,02 в.п./рік, а після 2020 р. – 0,02 в.п./рік. Повномасштабна війна призвела до поглиблення проблеми вразливості ринків праці, особливо у Центральній і Східній Україні), критичної мінімізації швидкості їх відновлення. Примітно, що серед регіонів України у 2014 р. за показником резильєнтності ринку праці виділялися Донецька (0,756) і Луганська (0,988) області, які демонстрували найбільшу міру адаптивності сфери зайнятості як до загроз ендегенного, так і до ризиків екзогенного середовища (табл. 3.2). Водночас, Запорізька (0,174), Полтавська (0,237), Рівненська (0,162) області у 2014 р. характеризувалися помірним ступенем стійкості ринку праці, що пов'язано з галузевою специфікою регіонів. У постковідні роки всі регіони України демонстрували помірні рівні резильєнтності (діапазон від 0,009 до 0,08).

Варто відзначити, що ресурсний потенціал відновлення регіональних ринків праці у 2014-2015 рр. був значно вищий, ніж у 2021 р. Так, лише для Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської і Чернігівської областей у 2014 р. були характерні від'ємні значення «запасу міцності», що свідчить про т.зв. економічний дефіцит відновлення (економічні втрати більші, ніж наявний ресурсний потенціал). Натомість, у 2021 р. лише для Дніпропетровської, Сумської і Черкаської областей поточний ресурс відновлення був достатній для покриття економічних втрат на ринку праці.

Макроекономічні та інші шоки негативно впливають на соціальний розвиток, що призводить до зменшення рівня добробуту населення, збільшення соціальної вразливості, поширення соціальної нерівності та обмеження доступу до соціальних послуг і благ. Послаблення соціальної резильєнтності регіонів призводить до поширення настроїв соціального утримання, деградації трудового потенціалу, збільшення рівня бідності, нераціональної економічної, у т.ч. споживчої поведінки населення. Зменшення ступеня соціальної стійкості регіональних систем є тригером регресу людського капіталу, що ускладнює перехід до інноваційного розвитку економік та імплементації передових науково-технічних досягнень.

Соціальна сфера є однією з найбільш вразливих до системних кризових впливів, що підтверджують результати емпіричних досліджень. Наслідки макроекономічного шоку в 2014 р. призвели до значно більших за обсягом економічних втрат у соціальній сфері у порівнянні з втратами інших компонент соціально-економічної вразливості (рис. 3.4). Натомість показники розвитку соціальної сфери (додаток Д) у регіональному зрізі були більшими, ніж показники розвитку ринку праці, демографічної сфери та економічної системи. Наприклад, середньорічний показник соціального розвитку за 2010-2013 рр. становив 0,895-0,912, а ринку праці – 0,654-0,689.

Таблиця 3.2

**Показники соціально-економічної резильєнтності регіонів:
компонента «Розвиток ринку праці», 2010-2021 рр.**

Регіони	Резильєнтність		Запас міцності		Коефіцієнт опірності, %		Коефіцієнт відновлення	
	2014	2021	2014	2021	2014	2021	після 2014 (3 роки)	2021
Україна	0,224	0,050	0,032	-0,050	9,50	11,04	1,0187	0,977
Вінницька	0,013	0,009	0,008	-0,009	1,40	1,95	1,0166	0,983
Волинська	0,028	0,032	0,012	-0,032	0,11	6,86	1,0557	0,968
Дніпропетровська	0,010	0,012	0,006	0,000	2,76	1,27	1,0207	1,004
Донецька	0,756	0,033	0,108	-0,033	28,94	8,18	0,8343	0,995

Регіони	Резильєнтність		Запас міцності		Коефіцієнт опірності, %		Коефіцієнт відновлення	
	2014	2021	2014	2021	2014	2021	після 2014 (3 роки)	2021
Житомирська	0,033	0,019	0,020	-0,019	3,68	4,07	1,0111	0,9979
Закарпатська	0,049	0,045	0,007	-0,045	4,06	9,73	1,0532	0,9611
Запорізька	0,174	0,035	0,058	-0,035	6,58	8,09	0,9422	1,0000
Івано-Франківська	0,012	0,048	0,000	-0,048	2,21	10,42	1,0873	0,9715
Київська	0,032	0,013	-0,004	-0,013	2,39	2,57	1,0095	0,9969
Кіровоградська	0,048	0,036	0,000	-0,036	2,84	7,84	1,0296	0,9967
Луганська	0,988	0,068	0,000	-0,068	30,89	8,55	0,8207	0,9145
Львівська	0,060	0,027	0,000	-0,027	1,22	5,44	1,0825	0,9785
Миколаївська	0,030	0,040	-0,015	-0,040	1,64	8,83	0,9868	0,9757
Одеська	0,038	0,017	0,008	-0,017	1,55	3,51	1,0062	0,9690
Полтавська	0,237	0,042	0,079	-0,042	8,42	8,92	0,9499	0,9817
Рівненська	0,162	0,034	0,000	-0,034	6,45	7,68	0,9761	0,9920
Сумська	0,020	0,026	-0,004	0,000	2,89	2,81	1,0118	1,0140
Тернопільська	0,010	0,043	0,006	-0,043	1,40	9,76	1,0269	0,9535
Харківська	0,026	0,021	-0,009	-0,021	1,73	4,24	1,0122	0,9899
Херсонська	0,108	0,019	-0,108	-0,019	8,44	4,31	0,9493	0,9756
Хмельницька	0,009	0,042	-0,003	-0,042	0,46	8,81	1,0913	0,9633
Черкаська	0,006	0,033	-0,002	0,000	0,35	3,71	1,0058	1,0000
Чернівецька	0,036	0,068	0,000	-0,068	0,58	7,49	1,0457	0,9681
Чернігівська	0,050	0,037	-0,017	-0,037	4,08	7,95	1,0166	0,9570

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Середньодержавний показник втрат розвитку соціальної сфери у 2014 р. склав 0,3 в.п. Закономірно, що найбільші втрати соціальної сфери у 2014 р. спостерігалися у Донецькій (0,3 в.п.) і Луганській (0,4 в.п.) областях, а найменші – у Дніпропетровській (0,06 в.п.), Запорізькій (0,018 в.п.) і Львівській (0,038 в.п.) областях. Цікавим фактом є те, що показник втрат по Україні у 2020-2021 рр. у соціальній сфері становив 0,05 в.п., що на 0,25 в.п. менше, ніж у 2014 р. Натомість, втрати розвитку соціальної сфери у всіх регіонах були на 0,05-0,07 в.п. більшими у 2021 р., ніж у 2014-2015 рр. Така тенденція свідчить про зменшення рівня еластичності та адаптивності регіонів до наслідків шоків, що у випадку зростання їх кількості призводить до більших за обсягів економічних втрат у кожній сфері.

Період уразливості соціальної системи свідчить про неспроможність регіонів забезпечувати розвиток з найменшими втратами. Найбільший період вразливості (5 років) спостерігався у Львівській області, а також у Вінницькій і Волинській областях – 4 роки; найменш вразливою за окресленим показником була Полтавська область (1 рік). Примітно, що не всі регіони, які демонстрували найменший період вразливості мали таку ж малу швидкість економічних втрат. Зокрема швидкість уразливості соціальної сфери в Полтавській області була у 4 рази більша, ніж у Запорізькій області, для якої характерний період вразливості 3 роки (табл. 3.3). У 2021 р. Вінницька, Житомирська та Сумська області демонстрували найменший період вразливості (1 рік), однак швидкості уразливості їх соціальних систем були одними з найбільших (0,129 в.п./рік, 0,13 в.п./рік і 0,16 в.п./рік відповідно). За усередненим показником найменшої швидкості уразливості соціальної сфери як наслідок впливу двох шоків 2014 р. і 2020 р. лідерами були Львівська, Миколаївська, Запорізька, Волинська та Дніпропетровська області.

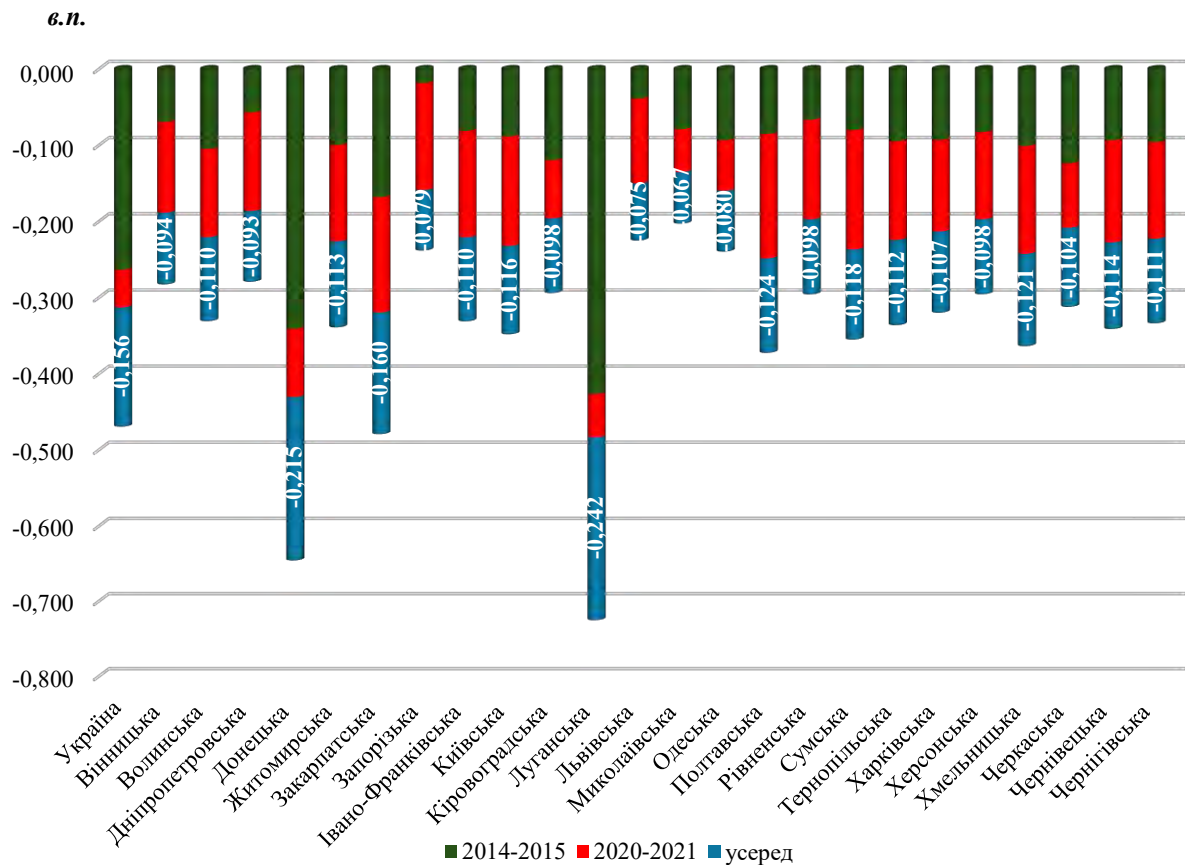

Рис. 3.4. Емпіричні показники втрат соціальної сфери в регіонах України як наслідок макроекономічних шоків: 2010-2021 рр., в.п.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

У 2014-2015 рр. найбільший показник уразливості соціальної системи спостерігався у Донецькій (0,511) і Луганській (0,426) областях, а найменший – Запорізькій (0,027) і Полтавській (0,042) областях (рис. 3.5). У 2020-2021 рр. ситуація змінилася: відносно уразливу соціальну систему мали Полтавська (0,163), Тернопільська (0,130), Закарпатська (0,152) області.

Середнє значення періоду відновлення для більшості регіонів України становило 4 роки. Однак, у 2014 р. для Донецької, Львівської та Сумської областей період відновлення становив 1 рік, що свідчить про значний соціальний потенціал забезпечення стійкості або незначні економічні втрати для соціальної системи (табл. Ж.2 додатку Ж). Середня швидкість відновлення після 2014 р. для регіонів України коливалася у межах 0,020-0,088 в.п./рік. Середньодержавний темп відновлення соціальної системи після шоку 2014 р. (0,09 в.п./рік) вказує на значний прогрес на національному рівні щодо нарощення ресурсного потенціалу, т.зв. «запасу міцності» для забезпечення соціальної стійкості. Високою швидкістю відновлення розвитку соціальної сфери (понад 0,04 в.п./рік) характеризувалися Житомирська та Львівська області, повільною (менше 0,02 в.п./рік) – Донецька, Луганська та Одеська області.

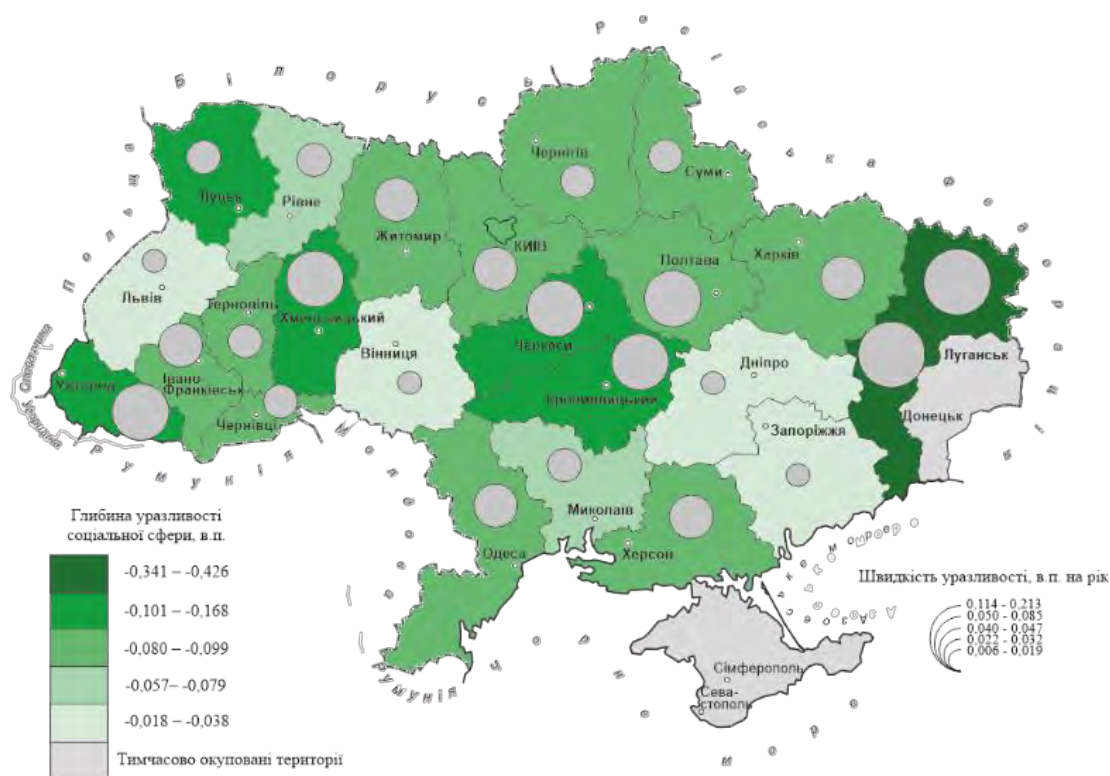
Таблиця 3.3

**Показники резильєнтності соціальної системи регіонів:
аспект вразливості до макроекономічних шоків, 2010-2021 рр.**

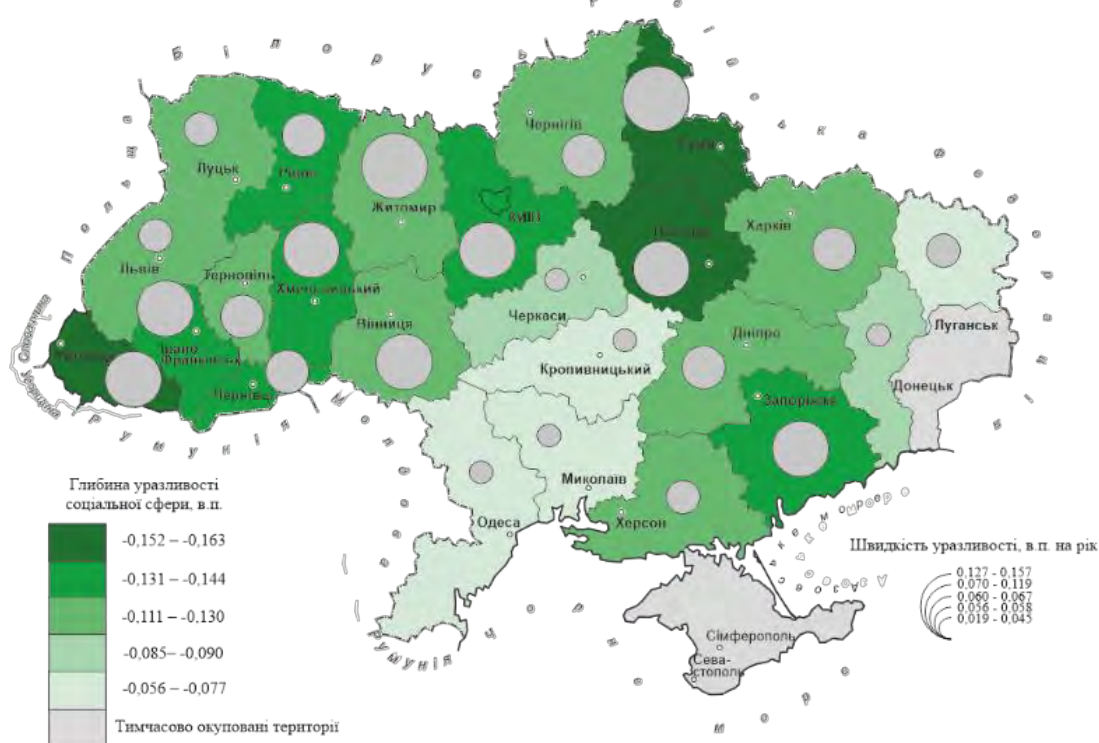
Регіони	Показники вразливості									
	Період (роки)			Швидкість (в.п./рік)			Уразливість			
	2014	2020-2021	Усер.	після 2014	2021	усер	2014-2015	2020-2021	Усер	Загалом
Україна	1	1	1	0,263	0,050	0,156	0,132	0,025	0,078	0,156
Вінницька	4	1	2,5	0,017	0,119	0,068	0,138	0,060	0,099	0,198
Волинська	4	2	3	0,026	0,058	0,042	0,209	0,116	0,162	0,325
Дніпропетровська	3	2	2,5	0,019	0,065	0,042	0,085	0,129	0,107	0,214
Донецька	3	2	2,5	0,114	0,045	0,079	0,511	0,090	0,300	0,601
Житомирська	2	1	1,5	0,050	0,127	0,088	0,099	0,063	0,081	0,163
Закарпатська	2	2	2	0,084	0,076	0,080	0,168	0,152	0,160	0,319
Запорізька	3	2	2,5	0,006	0,070	0,038	0,027	0,141	0,084	0,168
Івано-Франківська	2	2	2	0,040	0,070	0,055	0,081	0,140	0,110	0,221
Київська	2	2	2	0,044	0,072	0,058	0,088	0,144	0,116	0,232
Кіровоградська	2	2	2	0,060	0,038	0,049	0,119	0,077	0,098	0,196
Луганська	2	1	1,5	0,213	0,057	0,135	0,426	0,028	0,227	0,455
Львівська	5	2	3,5	0,008	0,056	0,032	0,096	0,111	0,104	0,208
Миколаївська	3	3	3	0,026	0,019	0,022	0,118	0,085	0,101	0,202
Одеська	2	2	2	0,047	0,033	0,040	0,093	0,066	0,080	0,160
Полтавська	1	2	1,5	0,085	0,082	0,083	0,042	0,163	0,103	0,206
Рівненська	3	2	2,5	0,022	0,065	0,044	0,099	0,131	0,115	0,230
Сумська	3	1	2	0,027	0,157	0,092	0,120	0,078	0,099	0,198
Тернопільська	3	2	2,5	0,031	0,065	0,048	0,141	0,130	0,136	0,271
Харківська	2	2	2	0,046	0,060	0,053	0,093	0,120	0,107	0,213
Херсонська	2	2	2	0,041	0,057	0,049	0,082	0,115	0,098	0,197
Хмельницька	2	2	2	0,050	0,071	0,061	0,101	0,142	0,121	0,242
Черкаська	2	2	2	0,062	0,042	0,052	0,123	0,085	0,104	0,208
Чернівецька	3	2	2,5	0,031	0,067	0,049	0,140	0,134	0,137	0,274
Чернігівська	3	2	2,5	0,032	0,063	0,048	0,143	0,127	0,135	0,270

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Варто наголосити, у 2021 р. відсутні емпіричні показники відновлення соціальних систем регіонів України, що свідчить про обмеженість проведення дослідження через відсутність даних у 2022-2023 рр., з одного боку, та негнучкістю соціальної сфери до чинників зовнішнього середовища, особливо освітньої сфери та медицини у 2021 р. Відтак, Львівська, Волинська, Житомирська області демонстрували великий період відновлення (4 роки) соціальної сфери після макроекономічних шоків, одночасно і високі темпи відновлення (більше 0,04 в.п./рік). Натомість екзистенційними ознаками відновлення Донецької і Луганської областей були річний період і найменша швидкість відновлення (близько 0,04 в.п./рік). Примітно, що дивергенція розвитку та резильєнтності соціальних сфер регіонів України становила від 0,019 в.п. до 0,039, що свідчить про нерівномірність відновлення регіонального соціального розвитку.

а) 2014 р.

б) 2021 р.

Рис. 3.5. Уразливість соціальної сфери регіонів України: просторово-динамічний підхід, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

У середньому по Україні показник резильєнтності зменшився з 0,526 у 2014 р. до 0,025 у 2021 р. Такі результати дослідження доводять тезу про зменшення спроможності соціальної сфери регіонів швидко адаптуватися до змін; так, у 2021 р. емпіричний показник запасу міцності був від'ємний (-0,025) (табл. 3.4). Показник

опірності соціальної системи України до шоків зменшився з позначки 30,01 % у 2014 р. до 6,79 % у 2021 р., що свідчить про послаблення ресурсного потенціалу країни і здатності системи витримувати шоківі стани. Натомість коефіцієнт відновлення збільшився на 0,13 в.п. (з 0,84 у 2014 р. до 0,97 у 2021 р.).

Таблиця 3.4

**Показники соціально-економічної резильєнтності регіонів:
компонента «Розвиток соціальної системи», 2010-2021 рр.**

Регіони	Резильєнтність		Запас міцності		Коефіцієнт опірності, %		Коефіцієнт відновлення	
	після 2014	2021	після 2014	2021	після 2014	2021	після 2014 (3 роки)	2021
Україна	0,526	0,025	0,263	-0,025	30,01	6,79	0,836	0,968
Вінницька	0,276	0,060	0,000	-0,060	7,13	12,18	1,001	0,915
Волинська	0,365	0,116	-0,052	-0,116	11,64	12,40	0,978	0,876
Дніпропетровська	0,198	0,129	0,028	-0,129	7,94	13,42	0,993	0,865
Донецька	0,681	0,090	-0,341	-0,090	36,34	13,12	0,663	0,868
Житомирська	0,099	0,063	-0,099	-0,063	10,24	13,08	0,801	0,902
Закарпатська	0,503	0,152	0,168	-0,152	17,88	15,92	0,978	0,840
Запорізька	0,072	0,141	0,018	-0,141	6,51	14,88	1,022	0,851
Івано-Франківська	0,242	0,140	0,081	-0,140	8,39	14,49	0,981	0,855
Київська	0,265	0,144	0,088	-0,144	9,62	15,17	0,951	0,848
Кіровоградська	0,298	0,077	0,060	-0,077	12,58	8,53	0,930	0,914
Луганська	0,426	0,028	-0,426	-0,028	44,61	8,97	0,622	0,914
Львівська	0,115	0,111	-0,077	-0,111	4,53	12,32	0,953	0,950
Миколаївська	0,275	0,085	0,039	-0,085	10,11	6,36	0,966	0,936
Одеська	0,279	0,066	0,093	-0,066	10,26	7,18	1,010	0,928
Полтавська	0,212	0,163	0,127	-0,163	9,24	16,74	0,972	0,832
Рівненська	0,166	0,131	-0,033	-0,131	9,28	13,71	1,020	0,862
Сумська	0,159	0,078	-0,080	-0,078	9,13	17,13	0,975	0,868
Тернопільська	0,330	0,130	0,047	-0,130	10,68	13,64	0,966	0,863
Харківська	0,278	0,120	0,093	-0,120	9,76	12,90	0,951	0,871
Херсонська	0,206	0,115	0,041	-0,115	8,90	12,39	1,001	0,879
Хмельницька	0,302	0,142	0,101	-0,142	10,28	14,52	0,971	0,854
Черкаська	0,370	0,085	0,123	-0,085	13,36	9,31	0,953	0,906
Чернівецька	0,279	0,134	0,000	-0,134	9,60	13,72	0,931	0,862
Чернігівська	0,334	0,127	0,048	-0,127	10,10	13,09	0,965	0,869

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Серед усіх регіонів України позитивні зрушення щодо забезпечення соціальної стійкості характерні для Запорізької (значне зростання коефіцієнта опірності (з 6,51 % до 14,88 %) і збільшення коефіцієнта відновлення (з 1,02 до 0,85)), Полтавської (характерний найвищий коефіцієнт опірності у 2021 р. – 16,7 %), Рівненської (коефіцієнт відновлення у 2014 р. становив 1,02) областей. Суттєві негативні зрушення спостерігалися у Донецькій і Луганській областях, а саме – найменші значення показника резильєнтності в 2021 р. (0,09 і 0,03 відповідно), найбільше за обсягами зменшення запасу міцності. Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська області демонстрували зменшення коефіцієнта опірності (наприклад, у Закарпатській області – з 17,9 % до 15,9 %). У 2014 р. висока міра відновлення була характерна для Вінницької, Запорізької, Одеської, Рівненської, Херсонської областей; у 2021 р. для жодної області України не були характерні високої показники здатності відновлення стійкості соціальної сфери.

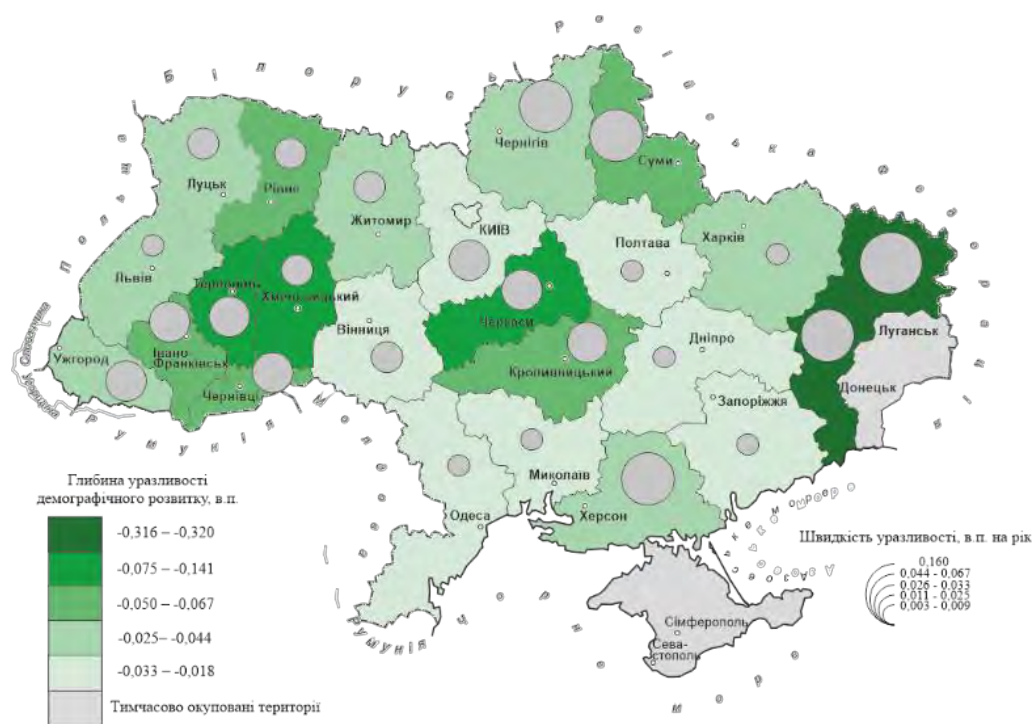
Починаючи з 2000-х років в Україні відбулися масштабні трансформації, зумовлені зміною парадигми соціально-економічного розвитку, які спричинили глибокі зрушення в усіх сферах суспільного життя, включно зі змінами у демографічній структурі населення. Демографічні процеси, з одного боку, є наслідком економічних змін, виступаючи своєрідною надбудовою над трансформаціями у системі господарювання, а з іншого, – впливають на соціально-економічну систему загалом, темпи поступу та ступінь стійкості, визначаючи траєкторію розвитку регіонів.

Найявні демографічні тенденції в Україні, такі як природний спад демографічного зростання і значні обсяги міграції, мають негативний вплив на забезпечення демографічної стійкості регіонів. Демографічна стійкість, як ключова інституційна умова економічного зростання, передбачає стабільну вікову, статеву та професійну структуру населення, здатну забезпечувати стійкість соціально-економічної системи до шоків. Таким чином, дослідження взаємозв'язку між демографічною компонентною соціально-економічної стійкості та економічним зростанням є не лише теоретично важливим, а й має суттєве практичне значення. Адже у сучасних умовах економічних і демографічних викликів саме інтеграція цих аспектів може стати тригером економічного відновлення країни у повоєнному періоді.

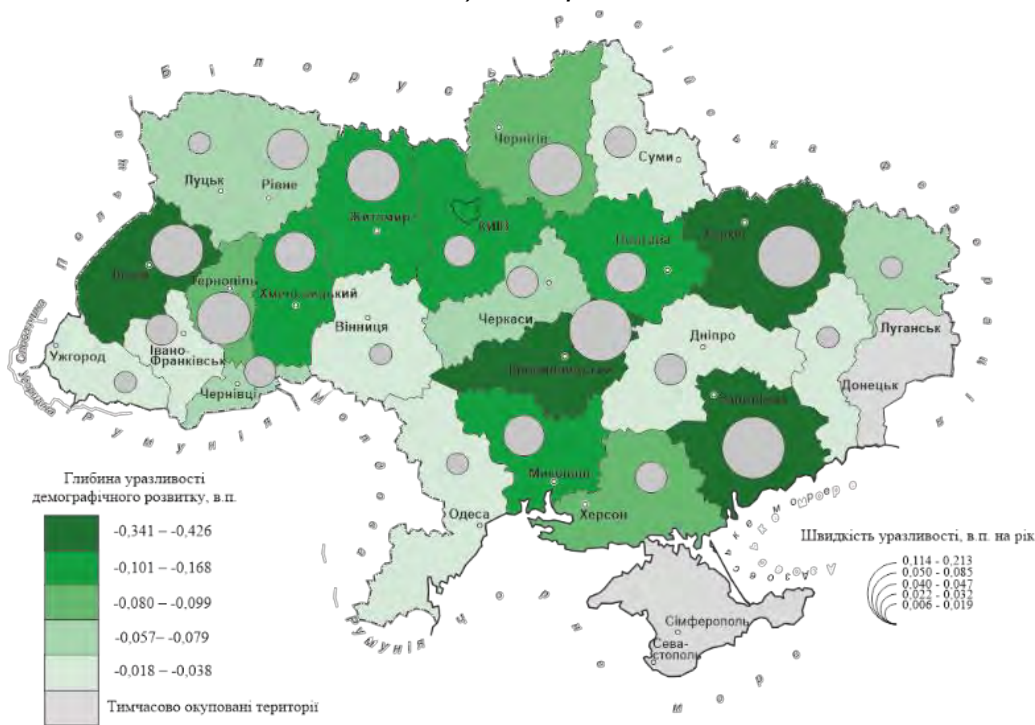
Протягом досліджуваного періоду найбільші демографічні втрати демонстрували регіони-донори людських ресурсів для країн ЄС на тлі інтенсифікації міграційних процесів (додаток Д). Загальнодержавний показник демографічної безпеки мав тенденцію до зниження з 2010 р., втрати у 2014-2015 рр. становили 0,013 в.п., а у 2020-2021 рр. – 0,056 в.п. Зокрема, у 2010 р. найменші показники демографічної безпеки були характерні для Чернігівської (0,758), Харківської (0,777), Луганської (0,749) і Донецької (0,737) областей. Водночас у період міграційної кризи (2014-2015 рр.) найбільше послаблення міграційної безпеки спостерігалось у Донецькій і Луганській (на 0,3 в.п.), Тернопільській (0,2 в.п.), Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській і Сумській (0,1 в.п.) областях (рис. 3.6). Натомість найбільші втрати демографічної безпеки у 2020-2021 рр. були характерні для Запорізької (0,13 в.п.), Львівської (0,11 в.п.) і Кіровоградської (0,1 в.п.) областей, що пов'язано із економічним спадом через пандемію COVID-19.

Примітно, що окремі регіони у 2020-2021 рр. демонстрували позитивну або стабільну динаміку збільшення емпіричного показника демографічної безпеки – Вінницька (0,01 в.п.), Івано-Франківська (+0,02 в.п.), Дніпропетровська (0,01 в.п.) області. Найменші усереднені втрати демографічної стійкості за 2010-2021 рр. спостерігалися у Закарпатській (0,02 в.п.) та Одеській (-0,01 в.п.) областях, що свідчить про відносну стабільну динаміку розвитку демографічної сфери регіонів.

Демографічна уразливість є динамічним показником, який значною мірою залежить від зовнішніх умов. Так, міра демографічної уразливості детермінована довгостроковими періодами та шоками. Результати аналізу довели, що швидкість змін уразливості після 2014 р. поступово зменшувалася, що свідчить про збільшення ступеня адаптивності демографічної сфери регіонів до нових загроз і викликів. Уразливість демографічної сфери варіювалася у межах від 0,009 до 0,799. Максимальне значення уразливості (0,799) спостерігається для 5-ти річного лагу (з 2014 р.), що вказує на високу концентрацію демографічних ризиків в окремих регіонах (табл. 3.5). Найменші значення уразливості демографічної сфери (0,01) характерні для короткотривалих періодів (1-2 роки).

а) 2014 р.

б) 2021 р.

Рис. 3.6. Уразливість демографічного розвитку регіонів України: просторово-динамічний підхід, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Таблиця 3.5

**Показники резильєнтності демографічної системи регіонів:
аспект вразливості до макроекономічних шоків, 2010-2021 рр.**

Регіони	Показники уразливості									
	Період (роки)			Швидкість (в.п./рік)			Уразливість			
	2014	2020-2021	усеред	після 2014	2021	усеред	2014-2015	2020-2021	усеред	загалом
Україна	2	3	2,5	0,006	0,019	0,012	0,013	0,084	0,048	0,097
Вінницька	1	2	1,5	0,011	0,005	0,008	0,005	0,010	0,008	0,015
Волинська	2	3	2,5	0,012	0,008	0,010	0,025	0,034	0,030	0,059
Дніпропетровська	1	1	1,0	0,004	0,014	0,009	0,002	0,007	0,005	0,009
Донецька	5	3	4,0	0,063	0,002	0,033	0,790	0,009	0,400	0,799
Житомирська	2	1	1,5	0,016	0,096	0,056	0,031	0,048	0,040	0,080
Закарпатська	1	2	1,5	0,031	0,004	0,017	0,015	0,008	0,011	0,023
Запорізька	2	1	1,5	0,009	0,125	0,067	0,018	0,062	0,040	0,081
Івано-Франківська	2	1	1,5	0,027	0,019	0,023	0,054	0,010	0,032	0,064
Київська	1	6	3,5	0,033	0,013	0,023	0,017	0,243	0,130	0,259
Кіровоградська	2	1	1,5	0,032	0,100	0,066	0,063	0,050	0,057	0,113
Луганська	2	3	2,5	0,160	0,007	0,083	0,320	0,029	0,175	0,349
Львівська	5	2	3,5	0,008	0,056	0,032	0,096	0,111	0,104	0,208
Миколаївська	2	2	2,0	0,003	0,038	0,020	0,005	0,076	0,041	0,081
Одеська	1	2	1,5	0,005	0,009	0,007	0,002	0,018	0,010	0,020
Полтавська	2	2	2,0	0,003	0,038	0,020	0,005	0,076	0,041	0,081
Рівненська	2	1	1,5	0,025	0,033	0,029	0,050	0,016	0,033	0,067
Сумська	1	1	1,0	0,067	0,015	0,041	0,034	0,007	0,021	0,041
Тернопільська	5	1	3,0	0,028	0,060	0,044	0,352	0,030	0,191	0,382
Харківська	3	1	2,0	0,008	0,103	0,056	0,038	0,051	0,045	0,089
Херсонська	1	4	2,5	0,044	0,014	0,029	0,022	0,116	0,069	0,137
Хмельницька	3	3	3,0	0,025	0,031	0,028	0,112	0,140	0,126	0,252
Черкаська	3	2	2,5	0,026	0,013	0,019	0,117	0,025	0,071	0,142
Чернівецька	2	2	2,0	0,033	0,017	0,025	0,066	0,034	0,050	0,100
Чернігівська	1	1	1,0	0,044	0,071	0,058	0,022	0,036	0,029	0,058

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Середня швидкість уразливості демографічної сфери регіонів знаходилася у діапазоні від 0,002 в.п./рік до 0,160 в.п./рік. Найбільша швидкість уразливості демографічної сфери характерна для лагу 2,5 років (шок 2014 р.), а найменша спостерігалася для короткого часового лагу (1-2 роки). Зокрема у 2014-2015 рр. значення емпіричного показника уразливості мали тенденцію до зростання (особливо для лагу 5 років), що може бути пов'язано з посткризовим станом. У 2020-2021 рр. показники уразливості демографічної сфери демонстрували менші коливання.

На основі індикативного аналізу демографічної резильєнтності регіонів України за 2010-2021 рр. доведена теза, що чим довший період уразливості, тим більші значення загальної уразливості. Наприклад, для лагу 5 років загальна уразливість рівна 0,799 в.п., а для однорічного лагу показники значно менші. Швидкість змін не має чіткої прямої кореляції з тривалістю періоду. Наприклад, для лагу 2,5 років швидкість уразливості демографічної сфери становила 0,16 в.п./рік (висока); для часового періоду 3-5 років регіони не демонструють стрімкого збільшення уразливості демографічної сфери.

Примітно, що найбільший період уразливості у 2014 р. мали Донецька, Львівська та Тернопільська області (5 років), а у 2020-2021 рр. – Київська (6 років) і Херсонська

(4 роки) області. Найбільша швидкість уразливості у 2014-2015 рр. була характерна для Луганської (0,160 в.п./рік) і Донецької (0,063 в.п./рік) областей, а у 2020-2021 рр. – Запорізької (0,125 в.п./рік), Кіровоградської (0,1 в.п./рік), Харківської (0,103 в.п./рік) і Тернопільської (0,06 в.п./рік) області.

Відновлення демографічної сфери регіонів України після 2 шоків має особливі тенденції (табл. Ж.3 додатку Ж). Зокрема, Донецька, Луганська та Рівненська області не мали потенціалу для забезпечення відновлення демографічної стійкості після 2014 р. Помірною мірою здатності до відновлення характеризувалася Запорізька область у 2021 р. Для більшості регіонів України період відновлення після шоку 2014 р. складав 1-2 роки, за винятком Харківської, Херсонської, Черкаської та Чернігівської областей (3 роки).

Найбільші емпіричні показники відновлення демографічної сфери після 2014 р. мали Івано-Франківська (0,054), Київська (0,05), Тернопільська (0,07), Херсонська (0,117), Чернівецька і Чернігівська (по 0,066) області. Найменшим потенціалом до відновлення демографічної сфери після шоку 2014 р. характеризувалися Миколаївська, Полтавська, Дніпропетровська області. Примітно, що області центральної України мали помірний рівень відновлення демографічної сфери, що зумовлено низькою міграційною активністю населення, незначним позитивними міграційними аспіраціями серед молоді, особливо студентської, та порівняно вищим рівнем демовідтворення.

Найбільша швидкість відновлення демографічної стійкості після шоку 2014 р. була характерна для Тернопільської області (0,14 в.п./рік), натомість, найменша – Дніпропетровської, Вінницької, Київської, Волинської, Миколаївської (від 0,004 в.п./рік до 0,01 в.п./рік). Наслідки пандемії 2020 р. призвели до послаблення демографічної сфери у всіх областях України, відновлення демографічного розвитку не спостерігалось у більшості областях України у 2021 р. Варто наголосити, що найбільший потенціал до відновлення демографічної системи після 2014 р. мали Івано-Франківська (емпіричний показник відновлення стійкості демографічної сфери рівний 0,054), Київська (0,05), Тернопільська, Херсонська, Черкаська і Чернівецька (по близько 0,07) області.

Варто відзначити, що демографічний розвиток регіонів України має найменший рівень гнучкості та адаптивності до макроекономічних та інших шоків. Так, показник демографічної резильєнтності у 2014 р. був найбільший у Донецькій (0,790), Луганській (0,320) і Тернопільській (0,422) областях (табл. 3.6). Військова агресія РФ і її вторгнення на територію України послабили демографічну стійкість, призвівши до виникнення нової верстви населення – ВПО, а, відтак, і до міграційної кризи, критично низького рівня демографічного відтворення.

Таблиця 3.6

**Показники соціально-економічної резильєнтності регіонів:
компонента «Демографічний розвиток», 2010-2021 рр.**

Регіони	Резильєнтність	Запас міцності	Коефіцієнт опірності, %		Коефіцієнт відновлення	
	після 2014	після 2014	після 2014	2021	після 2014 (3 роки)	2021
Україна	0,025	0,000	4,90	6,85	1,0200	0,9404
Вінницька	0,011	0,000	6,71	1,20	0,9829	1,0295
Волинська	0,050	0,000	3,36	2,50	1,0568	1,0104
Дніпропетровська	0,004	0,000	7,81	1,89	0,9850	1,0376
Донецька	0,790	-0,790	44,53	1,48	0,5750	1,0010
Житомирська	0,047	-0,016	7,89	11,35	0,9286	0,9260

Регіони	Резильєнтність	Запас міцності	Коефіцієнт опірності, %		Коефіцієнт відновлення	
	після 2014	після 2014	після 2014	2021	після 2014 (3 роки)	2021
Закарпатська	0,031	0,000	3,18	0,82	0,9945	0,9987
Запорізька	0,027	-0,009	10,01	15,37	1,0115	0,8750
Івано-Франківська	0,108	0,000	11,75	2,34	0,9318	1,0234
Київська	0,066	0,033	0,59	9,30	1,0862	0,9070
Кіровоградська	0,095	-0,032	7,53	12,08	0,8922	0,8933
Луганська	0,320	-0,320	44,11	5,07	0,5255	0,9518
Львівська	0,115	-0,077	4,53	12,32	0,9536	0,9507
Миколаївська	0,008	-0,003	9,79	9,66	1,0297	0,9048
Одеська	0,007	0,002	1,81	1,97	1,0215	0,9922
Полтавська	0,008	-0,003	9,79	9,66	1,0297	0,9048
Рівненська	0,050	-0,050	6,83	3,57	0,9679	0,9708
Сумська	0,067	0,000	8,22	2,15	0,9015	0,9785
Тернопільська	0,422	-0,282	14,37	7,07	0,8491	0,9766
Харківська	0,075	0,000	2,84	13,06	1,0310	0,8960
Херсонська	0,087	0,044	5,17	7,30	0,9928	0,9270
Хмельницька	0,150	-0,075	8,51	11,41	0,9228	0,8859
Черкаська	0,233	0,000	9,62	3,54	0,9204	0,9754
Чернівецька	0,132	0,000	2,27	4,29	0,9604	1,0136
Чернігівська	0,088	0,044	7,44	9,71	0,9786	0,9481

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Економічний розвиток України значною мірою залежить від ефективного функціонування господарських процесів, формування конкурентоспроможності національних виробничо-господарських комплексів і оптимальної структурної перебудови економіки регіонів. Важливою умовою цього є створення надійного соціального фундаменту, який забезпечує не лише підвищення рівня добробуту та якості життя населення, але й сприяє зниженню соціально-економічної вразливості регіонів до шоків.

Сучасні виклики розвитку економіки ускладнюють реалізацію політик посилення економічної стійкості через системні дестабілізуючі фактори. У критичні періоди розвитку суспільства виникає потреба в переосмисленні підходів до управління соціально-економічними процесами, що включає адаптацію до нових демографічних, екологічних та економічних реалій. Це вимагає впровадження сучасних принципів і методів забезпечення соціально-економічної резильєнтності як ключових факторів стабільного розвитку. Тому соціально-економічна резильєнтність як нова парадигма економічного поступу спрямована на справедливий розподіл економічних благ, фінансову самодостатність регіонів тощо. Таким чином, вона є не лише передумовою відродження країни, але й основою для довгострокового економічного зростання.

Результати дослідження показників економічних втрат розвитку регіонів України за 2010-2021 рр. (табл. Ж.4 додатку Ж) демонструють, що втрати у 2014 р. були значно більшими, ніж у роки поширення пандемії. Закономірно, що найбільші втрати у 2014 р. понесли Донецька та Луганська області (0,316 і 0,320 відповідно); у 2020 р. – це Запорізька, Львівська, Харківська, Хмельницька, Житомирська, Кіровоградська області. Карантинні заходи вплинули на споживчі настрої, паралізувавши діяльність кількох галузей, зокрема роздрібної торгівлі, готельно-ресторанного бізнесу та авіаперевезень у всіх регіонах України, що призвело до скорочення доходної частини місцевих бюджетів. Регіони, які швидше адаптувалися до послаблення обмежень і були орієнтовані на споживчий попит, демонстрували менші втрати економічного

розвитку. Для промислових регіонів були характерні значні економічні втрати як наслідок шоку, а швидкість відновлення розвитку промислового сектора є значно меншою, ніж швидкість відновлення інших галузей національної економіки.

Період економічної уразливості регіонів України коливався від 1 до 6 років. Так, максимальний період уразливості спостерігався у тих регіонах, які зазнали тривалих шоків, наприклад, військових дій (Донецька та Луганська області, період уразливості становив 6 років). Натомість регіони зі малим (1-2 роки) періодом уразливості (Волинська та Закарпатська області) демонстрували високу стійкість до макроекономічних шоків. Швидкість уразливості як показник, який відображає темпи адаптації регіонів до шоків свідчить про значну диференціацію регіонів щодо показника економічної стійкості у 2014-2015 рр. і 2020-2021 рр. (табл. 3.7) Найбільша швидкість уразливості спостерігалася у Луганській області (0,160 в.п./рік), що пов'язано з критичним впливом військових дій, а найменші значення швидкості уразливості були характерні для областей із низьким рівнем ризиків, наприклад, Волинська область (0,004 в.п./рік). Для більшості регіонів швидкість уразливості знаходилася у діапазоні 0,01-0,05 в.п./рік.

Рівень економічної уразливості регіонів був найбільший у кризові періоди (2014-2015 рр.), що пов'язано з безпековими чинниками та суттєвим послабленням економічно-ресурсного потенціалу територій. У 2020-2021 рр. вплив COVID-19 на економічний розвиток виявився менш помітним у порівнянні з попередніми кризами, за винятком декількох областей (рис. 3.7). Зокрема, найменший рівень середньої уразливості зафіксовано у Волинській (0,009) і Закарпатській (0,014) областях, що свідчить про високу міру соціально-економічної резильєнтності регіонів. Найвищий рівень середньої уразливості спостерігався у Донецькій (0,175) і Луганській (0,349) областях.

Таблиця 3.7

**Показники резильєнтності економічної системи регіонів:
аспект вразливості до макроекономічних шоків, 2010-2021 рр.**

Регіони	Показники уразливості									
	Період (роки)			Швидкість (в.п./рік)			Уразливість			
	2014	2020-2021	усер	після 2014	2021	усер	2014-2015	2020-2021	усер	загалом
Україна	3	1	2,0	0,057	0,011	0,034	0,259	0,005	0,132	0,264
Вінницька	2	1	1,5	0,058	0,049	0,054	0,117	0,025	0,071	0,141
Волинська	3	1	2,0	0,011	0,010	0,010	0,048	0,005	0,027	0,053
Дніпропетровська	5	2	3,5	0,016	0,008	0,012	0,202	0,015	0,109	0,217
Донецька	2	2	2,0	0,125	0,026	0,075	0,250	0,052	0,151	0,301
Житомирська	2	1	1,5	0,083	0,043	0,063	0,166	0,022	0,094	0,188
Закарпатська	4	2	3,0	0,006	0,022	0,014	0,052	0,045	0,048	0,096
Запорізька	5	1	3,0	0,022	0,027	0,025	0,273	0,014	0,144	0,287
Івано-Франківська	3	1	2,0	0,033	0,026	0,030	0,150	0,013	0,082	0,163
Київська	4	3	3,5	0,012	0,016	0,014	0,095	0,070	0,083	0,165
Кіровоградська	2	1	1,5	0,075	0,057	0,066	0,151	0,028	0,089	0,179
Луганська	2	3	2,5	0,183	0,014	0,098	0,366	0,061	0,214	0,428
Львівська	2	1	1,5	0,029	0,020	0,025	0,059	0,010	0,034	0,069
Миколаївська	2	1	1,5	0,075	0,031	0,053	0,150	0,015	0,083	0,166
Одеська	2	1	1,5	0,050	0,053	0,052	0,100	0,027	0,063	0,127
Полтавська	4		4,0	0,023		0,023	0,182	0,000	0,091	0,182
Рівненська	3	1	2,0	0,039	0,012	0,026	0,176	0,006	0,091	0,183
Сумська	3	1	2,0	0,028	0,029	0,028	0,125	0,014	0,070	0,140
Тернопільська	4	2	3,0	0,010	0,009	0,010	0,081	0,018	0,050	0,099

Регіони	Показники уразливості									
	Період (роки)			Швидкість (в.п./рік)			Уразливість			
	2014	2020-2021	усер	після 2014	2021	усер	2014-2015	2020-2021	усер	загалом
Харківська	4	1	2,5	0,024	0,017	0,021	0,194	0,008	0,101	0,202
Херсонська	2	1	1,5	0,077	0,065	0,071	0,154	0,033	0,094	0,187
Хмельницька	3	2	2,5	0,036	0,015	0,025	0,160	0,030	0,095	0,190
Черкаська	2	1	1,5	0,071	0,040	0,055	0,141	0,020	0,081	0,161
Чернівецька	5	1	3,0	0,020	0,013	0,016	0,245	0,006	0,126	0,252
Чернігівська	3	1	2,0	0,039	0,007	0,023	0,176	0,003	0,090	0,179

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Для більшості регіонів період відновлення після 2014 р. становив близько 4-5 років, у 2021 р. – зменшилася до 1-2 років. Наприклад, Волинська область характеризувалася найбільшим усередненим показником періоду відновлення (3,5 років), тоді як середній період відновлення після двох шоків становив 3-5 років (табл. Ж.5 додатку Ж). Середній темп відновлення регіонів після шоку 2020 р. був менший у порівнянні з періодом відновлення після кризи 2014 р. Так, Донецька область мала найбільшу швидкість відновлення економічного розвитку після 2014 р. (0,050 в.п./рік).

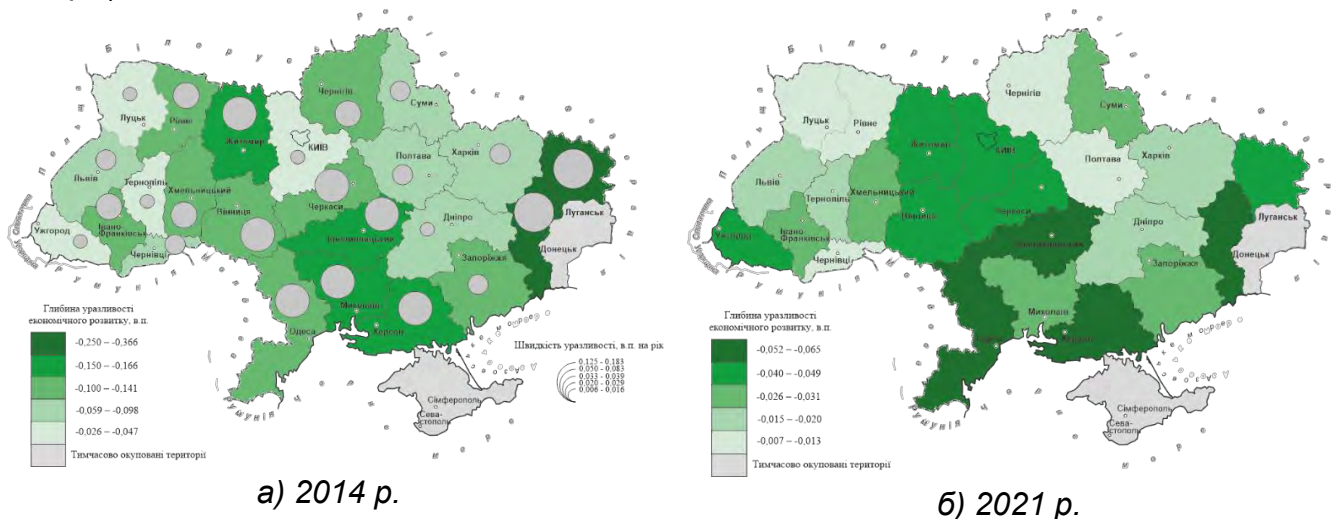

Рис. 3.7. Уразливість економічного розвитку регіонів України: просторово-динамічний підхід, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Найбільший рівень відновлення економічної системи спостерігався у Донецькій області після 2014 р. (емпіричний показник становив 0,624), тоді як інші регіони мають значно менші показники, особливо у 2021 р. Примітно, що у 2021 р. рівень відновлення для усіх регіонів України зменшився до мінімальних значень (0,005-0,02). Лідером за швидкістю (0,050 в.п./рік) і рівнем відновлення (0,624) після 2014 р. була Донецька область; найдовшим середнім періодом відновлення (3,5 роки) і найменшим показником відновлення (0,096 у 2014 р.) характеризувалася Волинська область; особливість економічної системи Закарпатської області – стабільно низька швидкість відновлення і помірний рівень відновлення загалом. Високою адаптивною спроможністю до криз і шоків макросередовища характеризувалася Київська область у 2014 р. і 2020-2021 рр.

Результати аналізу соціально-економічної резильєнтності України за 2010-2021 рр. довели, що регіони мають потенціал адаптуватися до шоків. Відтак, у багатьох регіонах спостерігається зниження запасу міцності у 2021 р., що може свідчити про виснаження

ресурсного потенціалу через тривалі виклики. Стійке відновлення спостерігалось у Київській, Львівській та Черкаській областях. Так, зменшення емпіричного показника запасу міцності (з 0,172 у 2014 р. до 0,001 у 2021 р.) свідчить про послаблення економічної безпеки регіонів. Суттєве зменшення показника опірності з 22,48% (у 2014 р.) до 1,36 % у 2021 р. свідчить про нездатність регіонів протистояти кризам і мінімізувати негативні наслідки шоків (табл. 3.8). Незначне збільшення коефіцієнта відновлення з 0,975 до 1,095 свідчить про часткове відновлення економічної ефективності України в посткризовий період.

Таблиця 3.8

**Показники соціально-економічної резильєнтності регіонів:
компонента «Економічна результативність», 2010-2021 рр.**

Регіони	Резильєнтність		Запас міцності		Коефіцієнт опірності, %		Коефіцієнт відновлення	
	після 2014	2021	після 2014	2021	після 2014	2021	після 2014 (4 роки)	2021
Україна	0,690	0,011	0,172	0,000	22,48	1,36	0,9750	1,0947
Вінницька	0,350	0,025	0,117	-0,025	15,81	5,94	1,0138	0,9965
Волинська	0,145	0,010	0,048	0,000	14,17	1,40	0,9344	1,0981
Дніпропетровська	0,202	0,015	-0,202	-0,015	11,45	1,77	0,9730	0,9823
Донецька	0,874	0,052	0,375	-0,052	32,97	7,23	0,7950	0,9277
Житомирська	0,582	0,022	0,249	-0,022	21,16	5,66	0,9131	0,9921
Закарпатська	0,077	0,045	-0,026	-0,045	5,16	7,02	1,0153	0,9948
Запорізька	0,547	0,014	0,000	-0,014	12,83	3,17	0,9947	0,9896
Івано-Франківська	0,401	0,026	0,100	0,000	17,20	3,37	0,9596	1,0034
Київська	0,119	0,070	-0,071	-0,070	5,58	5,36	1,0585	0,9464
Кіровоградська	0,376	0,028	0,075	-0,028	18,09	7,04	0,9562	0,9416
Луганська	1,282	0,061	0,549	-0,061	48,98	8,87	0,6554	0,9113
Львівська	0,117	0,020	0,000	0,000	9,23	2,32	1,0156	1,0357
Миколаївська	0,526	0,015	0,226	-0,015	17,64	3,59	0,9084	0,9848
Одеська	0,351	0,027	0,150	-0,027	11,66	6,48	0,9419	0,9885
Полтавська	0,410	0,006	0,046	0,006	12,65	1,29	0,9486	1,0148
Рівненська	0,471	0,012	0,118	0,000	16,07	1,71	0,9510	1,0105
Сумська	0,334	0,014	0,084	-0,014	13,50	3,73	0,9154	0,9841
Тернопільська	0,162	0,018	0,000	-0,018	6,19	2,60	1,0491	0,9740
Харківська	0,436	0,008	0,048	-0,008	12,82	1,88	0,9525	0,9957
Херсонська	0,541	0,033	0,232	-0,033	19,89	8,45	0,9281	0,9653
Хмельницька	0,428	0,030	0,107	-0,030	15,54	4,02	0,9541	0,9598
Черкаська	0,494	0,040	0,212	0,000	17,16	4,95	0,9489	1,0119
Чернівецька	0,491	0,013	0,000	0,000	13,79	2,00	0,8902	1,0054
Чернігівська	0,352	0,003	0,000	-0,003	19,64	0,79	1,0427	0,9921

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Регіонами-лідери резильєнтності (з високими показниками стійкості) у 2014 р. були Луганська (у 2014 р. запас міцності рівний 0,549) і Донецька (рівень опірності становив 32,97 %). Регіонами з помірним рівнем стійкості у 2014 р. були Вінницька, Рівненська, Івано-Франківська, Черкаська області, які характеризувалися збалансованими коефіцієнтами опірності (від 10 % до 20 % у 2014 р.) і значною здатністю до відновлення (близько 1,0).

Примітно, що для Київської, Кіровоградської і Харківської області за 2014-2021 рр. спостерігалось зменшення запасу міцності та коефіцієнта відновлення. Варто відзначити, що для Закарпатської області, наприклад, у 2014 р. був характерний низький

коефіцієнт опірності (5,16 %), однак показники відновлення були стабільно високі (1,02 у 2014 р. і 0,99 у 2021 р.). Водночас спостерігається закономірність, що регіони України з високим запасом міцності у 2014 р. мали кращі коефіцієнти опірності (наприклад, Луганська та Донецька області), а регіони з найкращими показниками відновлення мали помірні коефіцієнти соціально-економічної резильєнтності (Вінницька, Львівська, Черкаська області).

3.2.2. Емпірика поступу соціально-економічних систем регіонів України в умовах шоків: рекурсивний підхід

Оцінка динаміки ВРП упродовж 2006-2021 рр. із використанням рекурсивної моделі дає змогу зіставити фактичний обсяг (тобто обсяг, який соціально-економічна система генерує, функціонуючи в умовах шоків і криз) із потенційним обсягом (тим, який міг би бути досягнутий за відсутності шоківих подій; за умови ефективного та повного використання доступних ресурсів, таких як робоча сила, капітал тощо). Таким чином, подібна оцінка дозволяє визначити масштаб невикористаного потенціалу або оцінити рівень неефективності використання ресурсів соціально-економічною системою під впливом шоків та криз. Також рекурсивний підхід дозволяє ідентифікувати «точки зламу» – періоди, коли соціально-економічна система «перейшла» від одного стану до іншого, наприклад, від зростання до рецесії.

Результати побудованої рекурсивної моделі дозволяють ідентифікувати три періоди, коли соціально-економічна система країни найбільше піддалася негативному впливу (рис. 3.8).

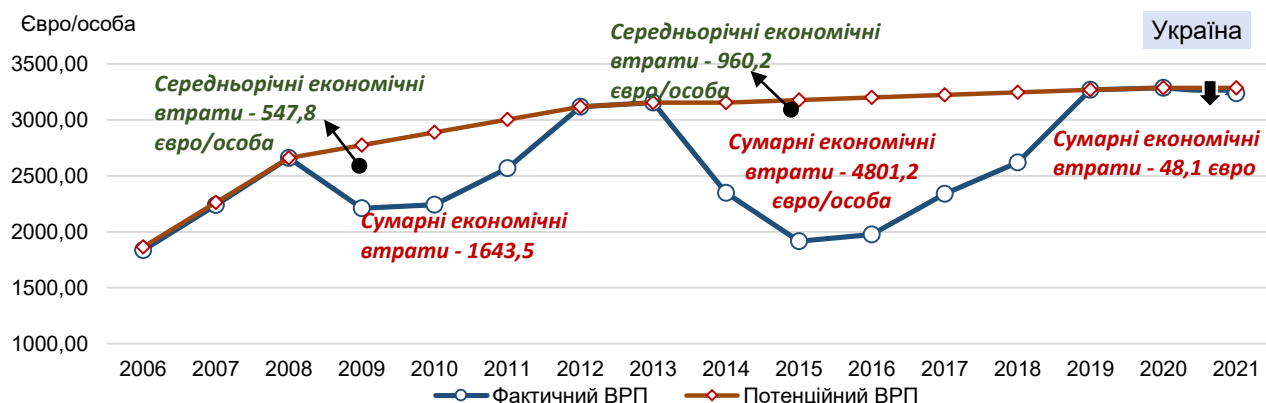

Рис. 3.8. Динаміка фактичного та потенційного ВВП України в умовах шоків і криз, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Найперше, це **фінансово-економічна криза**, яка розпочалася у 2008 р. В її умовах «дном» вразливості для більшості регіонів України був 2009 р., а для окремих регіонів (Сумська, Тернопільська, Харківська, Одеська області та м. Київ) – 2010 р. Період посткризового відновлення здебільшого тривав до 2012 р., а у Кіровоградській, приморських Одеській й Миколаївській областях, м. Києві – до 2013 р.

В умовах фінансово-економічної кризи найвищий обсяг сумарних втрат у розрахунку на 1 особу зазнала економіка м. Києва – 6073,5 євро (рис. 3.9). Насамперед, це зумовлено високою концентрацією тут фінансово-економічної активності. У м. Києві зосереджені офіси найбільш економічно потужних підприємств, міжнародних корпорацій, а також фінансовий сектор України, який є одним із найчутливіших до економічних

потрясінь. У період кризи саме він зазнав чи не найбільших втрат через скорочення інвестицій, зниження попиту на послуги.

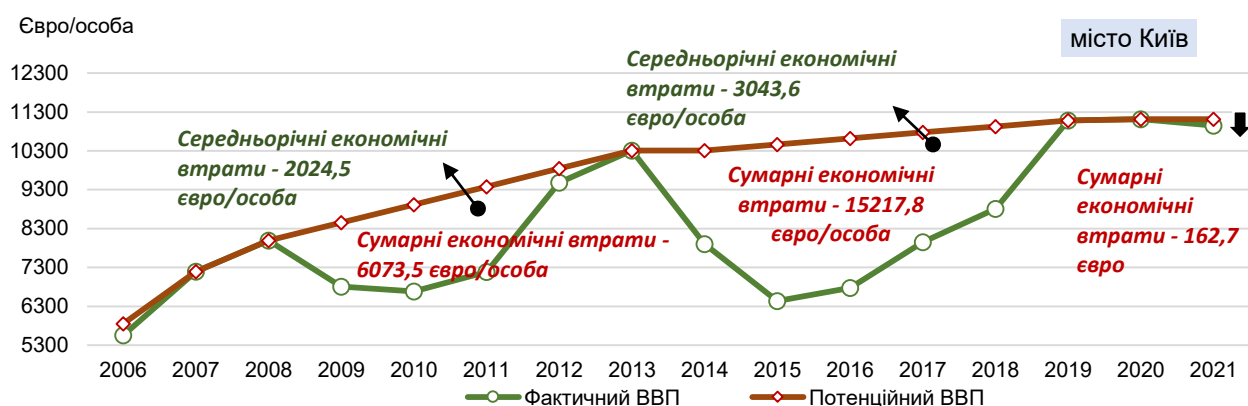

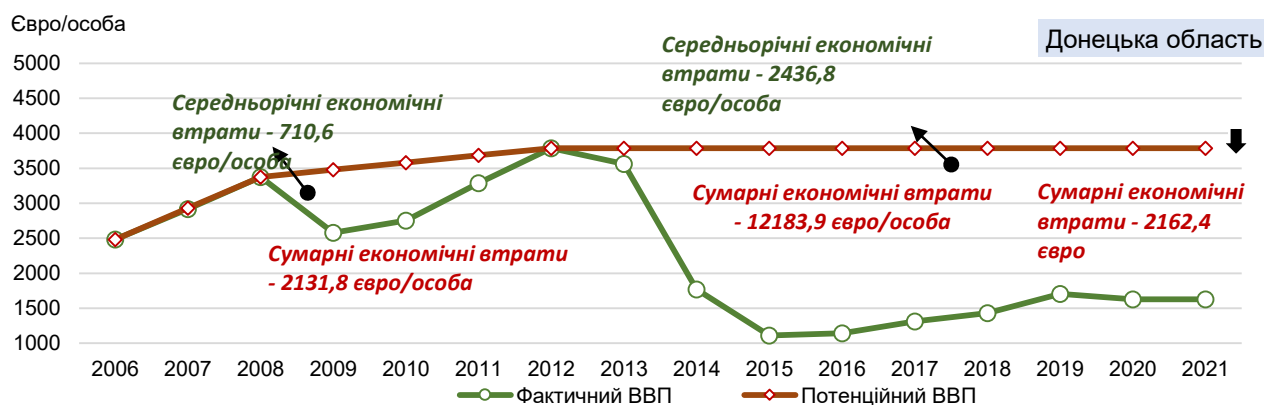
Рис. 3.9. Динаміка фактичного та потенційного ВВП м. Києва в умовах шоків і криз, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

З іншого боку, економіка м. Києва інтегрована у міжнародні фінансові та товарні ринки. Відтак, в умовах глобального шоку – фінансово-економічної кризи, втрати регіону посилюються на тлі скорочення динаміки міжнародної торгівлі, порушення ланцюгів постачання, що знизило доходи підприємств, а також відтоку іноземних інвестицій, коливань валютного курсу тощо. Разом з тим, у м. Київ рівень доходів і витрат на душу населення традиційно вищий, ніж в інших регіонах країни. Відповідно, унаслідок настання фінансово-економічної кризи сумарні економічні втрати регіону в абсолютних і відносних значеннях також були суттєвішими.

Антирейтинг регіонів України за обсягами сумарних економічних втрат у розрахунку на одну особу в умовах фінансово-економічної кризи також очолюють монофункціональні та експортоорієнтовані Дніпропетровська, Донецька та Запорізька області. Відповідні показники цих регіонів становили 2359,4 євро, 2131,8 євро та 2013,9 євро.

Наступним потужним шоком для соціально-економічної системи України була суспільно-політична криза кінця 2013 р., яка передувала військовому конфлікту на Сході країни, що розпочався в 2014 р. в Умовах настання зазначеного шоку «дном» вразливості для більшості регіонів країни був 2015-2016 рр. До 2019-2020 рр. лівова частка областей відновили дошокову тенденцію розвитку. Винятком очікувано були Донецька та Луганська області (рис. 3.10).

(а) Донецька область

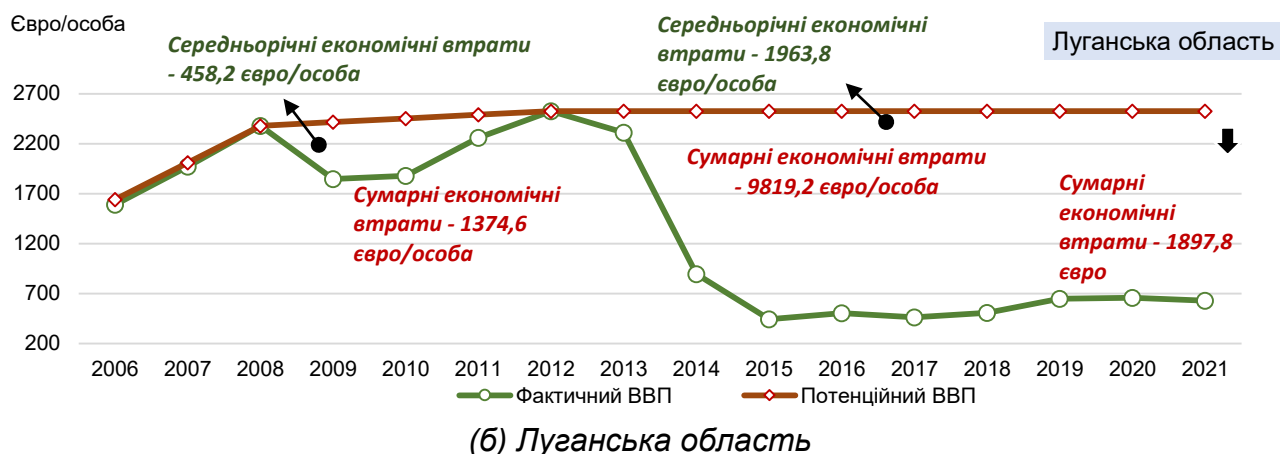

Рис. 3.10. Динаміка фактичного та потенційного ВВП Донецької (а) та Луганської (б) областей в умовах шоків і криз, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Основною причиною тривалого економічного занепаду Донбасу були перманентні бойові дії, унаслідок яких: було окуповано низку територіальних громад регіону, які до конфлікту генерували вагомий частку регіонального ВВП; чимала частка потужних підприємств були зруйновані та/або припинили діяльність; відбулася зміна ланцюгів поставок, утруднився доступ до ринків збуту, зокрема, через ускладнення використання транспортної та логістичної інфраструктури регіону; відбувся значний вплив людського і трудового ресурсу, демографічний спад. Додатково поглибило кризу руйнування соціальної інфраструктури. В умовах військового конфлікту Донбас залишився привабливим для інвесторів лише в обмежених сферах, а відновлення інфраструктури та промисловості потребувало значних ресурсів та часу.

В умовах військово-політичної кризи не вдалося відновити дошоківий рівень розвитку й Івано-Франківській області (рис. 3.11).

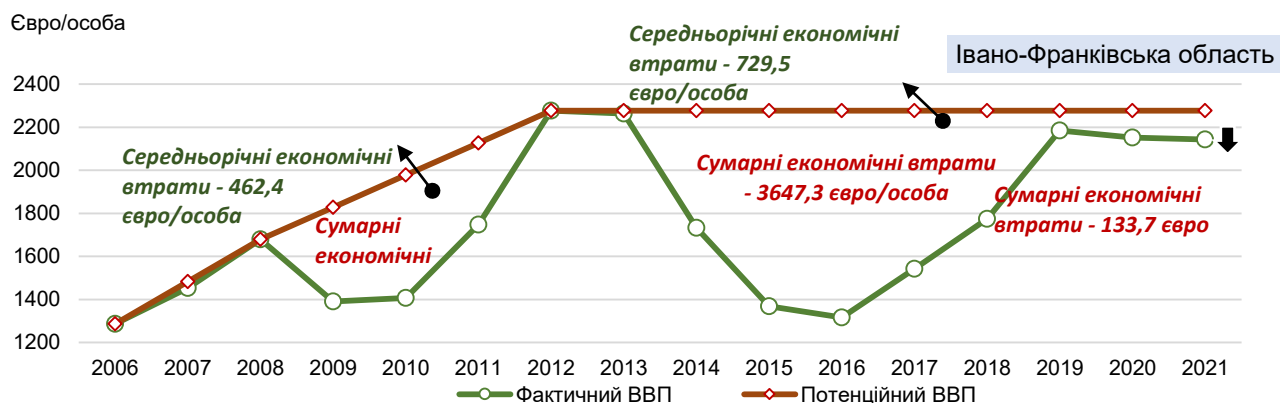

Рис. 3.11. Динаміка фактичного та потенційного ВВП Івано-Франківської області в умовах шоків і криз, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Найперше така ситуація була зумовлена відсутністю стійких структурних змін та слабкою диверсифікацією економіки регіону, його низькою інвестиційною привабливістю, обмеженістю ресурсів (зокрема, браком конкурентних товарів) для адаптації до нових умов функціонування, а також соціально-демографічними викликами, як-от низький рівень народжуваності, старіння населення, високий рівень трудової міграції.

Третім шоком, якому піддалася соціально-економічна система України упродовж останніх 15 років була глобальна пандемія COVID-19. Утім, її наслідки в контексті зниження потенційного ВВП України були менш негативними, порівняно із попередніми шоками та кризами. В умовах **пандемії COVID-19** серед регіонів України найвищий обсяг сумарних економічних втрат зазнали Донецька та Луганська області. Це було зумовлено тим, що на момент початку пандемії соціально-економічні системи зазначених регіонів так і не відновили траєкторію розвитку, порушену внаслідок тривалого збройного конфлікту, який розпочався у 2014 р. З-поміж інших регіонів країни один із найвищий обсягів сумарних економічних втрат в умовах шоку пандемії COVID-19 зазнала Полтавська область (455,8 євро/ос.; рис. 3.12).

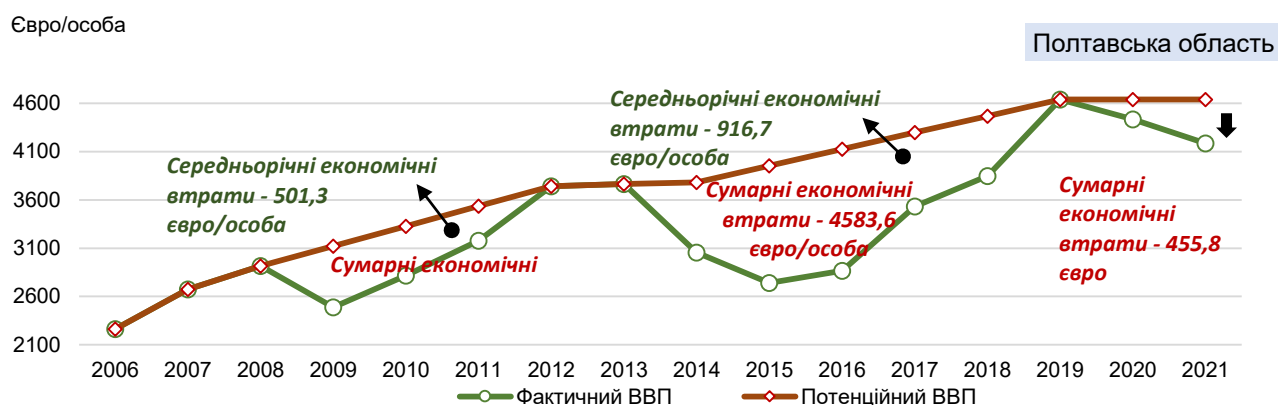

Рис. 3.12. Динаміка фактичного та потенційного ВВП Полтавської області в умовах шоків і криз, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Полтавська область характеризується вираженою сільськогосподарською спеціалізацією економіки. Пандемія спричинила логістичні труднощі, перебої з експортом та зниження закупівельної активності міжнародних партнерів, відтак, і експортні доходи агропідприємств. Переробні підприємства (для яких перехід до роботи в онлайн-режимі був майже неможливим), орієнтовані на внутрішній і зовнішній ринки, зіткнулися зі зниженням попиту через обмеження економічної активності, що вплинуло на обсяги виробництва.

Примітно, що 9 областей України (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська; Додаток 3) в умовах шоку пандемії COVID-19 не зазнали суттєвого зниження динаміки ВВП. У деяких із них спостерігалось лише незначне уповільнення динаміки зазначеного показника, утім вже станом на кін. 2021 р. дошоків траєкторія ВВП (рівень 2019 р.) була відновлена.

Аналіз показників уразливості за індикаторами ВВП і ВРП протягом 2006-2021 рр. дозволив встановити, що середній показник глибини уразливості в Україні складав 567,7 євро/особи. Найглибша уразливість спостерігалася у м. Києві (-1770,0 євро/особи), а найменша – у Вінницькій області (-258,6 євро/особи). У середньому регіони переживають уразливість протягом 1,36 років, максимальний період – це 2 роки. Примітно, що середнє значення швидкості уразливості становило 332,4 євро/рік, найшвидший темп уразливості у Дніпропетровській області складав 914,6 євро/рік (табл. 3.9). Найбільші економічні втрати внаслідок 3 шоків (2008 р., 2014 р., 2020 р.) зазнали Донецька (2935,45 євро/особу), Луганська (2142,2), Полтавська (1694,9), Харківська (1772,7), Київська (1446,9), Дніпропетровська (1554,7). Значна диференціація економічної уразливості регіонів у періоди шоків пов'язана з непропорційністю регіонального розвитку, що призвело до збільшення міжрегіональної асиметрії. Так, макроекономічні шоки більше вплинули на регіони з найвищими показниками розвитку, однак, ці регіони демонстрували найменший період та швидкість уразливості.

Таблиця 3.9

Показники соціально-економічної уразливості регіонів України: індикатори ВРП і ВВП, 2008-2021 рр.

Регіони	Глибина уразливості (економічні втрати), євро/особи				Період уразливості (роки)				Швидкість уразливості (євро/рік)				Уразливість				
	2008-2009	2014-2015	2020-2021	Усер	2008-2009	2014-2015	2020-2021	Усер	2008	2014	2021	Усер	2008-2009	2014-2015	2020-2021	Усер	Загалом
Україна	-449,2	-1238,6	-32,0	-573,3	1	2	1	1,33	449,2	619,3	32,0	366,8	224,62	1238,58	15,99	493,06	1479,18
Вінницька	-211,5	-563,3	-1,0	-258,6	1	2	1	1,33	211,5	281,7	1,0	164,7	105,75	563,30	0,50	223,18	669,55
Волинська	-286,6	-654,7	-396,4	-445,9	1	1	2	1,33	286,6	654,7	198,2	379,8	143,30	327,35	396,40	289,02	867,05
Дніпропетровська	-920,7	-1701,1	-243,8	-955,2	1	1	2	1,33	920,7	1701,1	121,9	914,6	460,35	850,55	243,80	518,23	1554,70
Донецька	-798,9	-2456,0	-80,0	-1111,6	1	2	2	1,67	798,9	1228,0	40,0	689,0	399,45	2456,00	80,00	978,48	2935,45
Житомирська	-225,5	-644,6		-435,1	1	2	0	1,00	225,5	322,3	0,0	182,6	112,75	644,60	0,00	252,45	757,35
Закарпатська	-255,4	-696,8	-166,5	-372,9	1	1	2	1,33	255,4	696,8	83,3	345,2	127,70	348,40	166,50	214,20	642,60
Запорізька	-768,0	-787,7		-777,9	2	2	0	1,33	384,0	393,9	0,0	259,3	768,00	787,70	0,00	518,57	1555,70
Івано-Франківська	-287,7	-948,0	-41,6	-425,8	1	1	2	1,33	287,7	948,0	20,8	418,8	143,85	474,00	41,60	219,82	659,45
Київська	-246,1	-1287,2	-73,4	-535,6	1	2	1	1,33	246,1	643,6	73,4	321,0	123,05	1287,20	36,70	482,32	1446,95
Кіровоградська	-294,2	-781,6	-50,7	-375,5	1	2	1	1,33	294,2	390,8	50,7	245,2	147,10	781,60	25,35	318,02	954,05
Луганська	-533,8	-1865,2	-20,3	-806,4	1	2	1	1,33	533,8	932,6	20,3	495,6	266,90	1865,20	10,15	714,08	2142,25
Львівська	-251,0	-808,7		-529,9	2	2	0	1,33	125,5	404,4	0,0	176,6	251,00	808,70	0,00	353,23	1059,70
Миколаївська	-198,8	-864,8	-19,0	-360,9	2	2	1	1,67	99,4	432,4	19,0	183,6	198,80	864,80	9,50	357,70	1073,10
Одеська	-407,4	-1023,4		-715,4	2	2	0	1,33	203,7	511,7	0,0	238,5	407,40	1023,40	0,00	476,93	1430,80
Полтавська	-427,1	-1025,6	-455,8	-636,2	1	2	2	1,67	427,1	512,8	227,9	389,3	213,55	1025,60	455,80	564,98	1694,95
Рівненська	-281,5	-590,4	-12,7	-294,9	1	1	1	1,00	281,5	590,4	12,7	294,9	140,75	295,20	6,35	147,43	442,30
Сумська	-275,7	-740,6	-78,6	-365,0	2	1	1	1,33	137,9	740,6	78,6	319,0	275,70	370,30	39,30	228,43	685,30
Тернопільська	-144,9	-554,6		-349,8	2	2	0	1,33	72,5	277,3	0,0	116,6	144,90	554,60	0,00	233,17	699,50
Харківська	-518,3	-1042,2	-212,2	-590,9	2	2	2	2,00	259,2	521,1	106,1	295,5	518,30	1042,20	212,20	590,90	1772,70
Херсонська	-187,6	-571,3		-379,5	2	2	0	1,33	93,8	285,7	0,0	126,5	187,60	571,30	0,00	252,97	758,90
Хмельницька	-256,6	-593,5		-425,1	2	2	0	1,33	128,3	296,8	0,0	141,7	256,60	593,50	0,00	283,37	850,10
Черкаська	-288,0	-783,5		-535,8	1	2	0	1,00	288,0	391,8	0,0	226,6	144,00	783,50	0,00	309,17	927,50
Чернівецька	-229,0	-602,1		-415,6	2	1	0	1,00	114,5	602,1	0,0	238,9	229,00	301,05	0,00	176,68	530,05
Чернігівська	-252,3	-677,2	-24,2	-317,9	1	2	1	1,33	252,3	338,6	24,2	205,0	126,15	677,20	12,10	271,82	815,45
м. Київ	-1304,6	-3874,4	-131,1	-1770,0	2	2	1	1,67	652,3	1937,2	131,1	906,9	1304,60	3874,40	65,55	1748,18	5244,55

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Поточна економічна ситуація в Україні вимагає реалізації широкого комплексу системних змін у економіках регіонів задля соціально-економічного поступу та нарощення потенціалу економічного відновлення. Регіональний економічний розвиток є важливою детермінантою зміцнення економічної безпеки країни, збільшення її економічної конкурентоспроможності. Відтак, наслідки шоків для економічних систем регіонів були значними, однак критичними стали після 2022 р. Для мінімізації негативних ефектів шоків і нарощення потенціалу відновлення економічного розвитку регіони України повинні володіти значними ресурсами, а швидкість відновлення має бути максимальна. Зокрема, у 2008 р. найбільшу швидкість відновлення мали Запорізька (384 євро/рік), Дніпропетровська (306,9 євро/рік), Донецька (266,3 євро/рік) області. У 2014 р. – це Дніпропетровська (567 євро/рік), Івано-Франківська (316,0 євро/рік), Київська (321,8 євро/рік) і Полтавська (341,5 євро/рік) області (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Показники соціально-економічного відновлення регіонів України:
індикатори ВРП і ВВП, 2008-2021 рр.**

Регіони	Швидкість відновлення(євро/роки)			Відновлення		Резильєнтність	
	2008	2014	Усеред	2008	2014	2008	2014
Україна	149.7	309.6	229.7	673.8	2477.2	898.5	3715.7
Вінницька	70.5	187.8	129.1	317.3	845.0	423.0	1408.3
Волинська	95.5	218.2	156.9	429.9	982.1	573.2	1309.4
Дніпропетровська	306.9	567.0	437.0	1381.1	2551.7	1841.4	3402.2
Донецька	266.3		266.3	1198.4		1597.8	2456.0
Житомирська	112.8	214.9	163.8	225.5	966.9	338.3	1611.5
Закарпатська	85.1	232.3	158.7	383.1	1045.2	510.8	1393.6
Запорізька	384.0	196.9	290.5	768.0	1575.4	1536.0	2363.1
Івано-Франківська	143.9	316.0	229.9	287.7	1422.0	431.6	1896.0
Київська	123.1	321.8	222.4	246.1	2574.4	369.2	3861.6
Кіровоградська	147.1	195.4	171.3	294.2	1563.2	441.3	2344.8
Луганська	177.9		177.9	800.7		1067.6	1865.2
Львівська	251.0	202.2	226.6	125.5	1617.4	376.5	2426.1
Миколаївська	99.4	216.2	157.8	198.8	1729.6	397.6	2594.4
Одеська	203.7	255.9	229.8	407.4	2046.8	814.8	3070.2
Полтавська	213.6	341.9	277.7	427.1	1538.4	640.7	2564.0
Рівненська	93.8	196.8	145.3	422.3	885.6	563.0	1180.8
Сумська	275.7	246.9	261.3	137.9	1110.9	413.6	1481.2
Тернопільська	72.5	184.9	128.7	144.9	831.9	289.8	1386.5
Харківська	259.2	260.6	259.9	518.3	2084.4	1036.6	3126.6
Херсонська	93.8	142.8	118.3	187.6	1142.6	375.2	1713.9
Хмельницька	256.6	148.4	202.5	128.3	1187.0	384.9	1780.5
Черкаська	144.0	195.9	169.9	288.0	1567.0	432.0	2350.5
Чернівецька	114.5	200.7	157.6	229.0	903.2	458.0	1204.2
Чернігівська	126.2	225.7	175.9	252.3	1015.8	378.5	1693.0
м. Київ	652.3	968.6	810.5	1304.6	7748.8	2609.2	11623.2

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

У 2008 р. лише промислові регіони України мали значні показники соціально-економічного відновлення (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська області), у який емпіричний показник відновлення коливався від 768 євро до 1381 євро у розрахунку на одну особу. У 2014 р. емпіричні показники соціально-економічного відновлення для усіх регіонів України збільшилися у 2-3 рази, що свідчить про нарощення ресурсного потенціалу територій. Лише Сумська, Рівненська та Волинська

області мали низькі показники відновлення Емпіричний показник соціально-економічної резильєнтності України у 2008 р. становив 898,5 євро/особу, а у 2014 р. – 3715,7 євро/особу. У 2014 р. високі показники соціально-економічної резильєнтності демонстрували Дніпропетровська (1841,4 євро/особу), Донецька (1597,8 євро/особу), Запорізька (1536,0 євро/особу), помірні показники – Луганська (1067,6 євро/особу), Харківська (1036,6 євро/особу) області. У 2014 р. регіональний зріз щодо лідерів і аутсайдерів за показником соціально-економічної резильєнтності кардинально змінився. Так, найбільші показники демонструвала Дніпропетровська (3402 євро/особу), Київська (3861,6 євро/особу), Одеська (3070,2 євро/особу), Харківська (3126,6 євро/особу) області; найменші – Чернівецька (1204,0 євро/особу) і Рівненська (1180,8 євро/особу) області.

Запас міцності України суттєво зменшився з -449,23 євро/особу у 2008 р. до -1238,5 євро/особу в 2014 р., що свідчить про більший вплив шоку 2014 р. на економічну систему України, ніж до 2013 р. Коефіцієнт опірності також зазнав значного падіння (з -16,9 % у 2008 р. до -39,3 % у 2014 р.) (табл.3.11). Примітно, що у 2021 р. показник частково збільшився до позначки -0,98%, що свідчить про стабілізацію соціально-економічного розвитку та нарощення ресурсного потенціалу. Коефіцієнт відновлення в Україні зменшився з 1,17 у 2008 р. до 0,74 у 2014 р., але збільшився у 2021 р. (0,99).

Таблиця 3.11

**Показники соціально-економічної резильєнтності регіонів України:
індикатори ВРП і ВВП, 2008-2021 рр.**

Регіони	Запас міцності		Коефіцієнт опірності			Коефіцієнт відновлення		
	2008	2014	2008	2014	2021	2008	2014	2021
Україна	-449.23	-1238.58	-16.90%	-39.27%	-0.98%	1.172	0.741	0.990
Вінницька	-211.50	-281.65	-13.52%	-26.80%	-0.03%	1.260	0.924	1.014
Волинська	-286.60	-654.70	-17.90%	-32.84%	-15.68%	1.171	0.891	0.843
Дніпропетровська	-920.70	-1701.10	-22.95%	-37.70%	-5.77%	1.084	0.741	0.942
Донецька	-798.90	2456.00	-23.66%	-68.90%	-4.69%	1.122	0.367	0.953
Житомирська	-112.75	-322.30	-15.06%	-33.72%	1.79%	1.271	0.866	1.028
Закарпатська	-255.40	-696.80	-18.53%	-40.93%	-9.87%	1.207	0.710	0.901
Запорізька	0.00	-787.70	-25.48%	-27.38%	2.51%	0.990	0.871	1.025
Івано-Франківська	-143.85	-948.00	-17.14%	-39.52%	-1.90%	1.356	0.681	0.981
Київська	-123.05	-1287.20	-9.21%	-34.16%	-1.72%	1.475	0.795	0.983
Кіровоградська	-147.10	-781.60	-16.78%	-32.49%	-1.89%	1.226	0.764	1.011
Луганська	-533.80	1865.20	-22.44%	-80.74%	-3.13%	1.062	0.200	0.969
Львівська	125.50	-808.70	-13.92%	-34.42%	4.12%	1.316	0.825	1.058
Миколаївська	0.00	-864.80	-9.47%	-33.55%	-0.67%	1.152	0.782	1.068
Одеська	0.00	-1023.40	-15.99%	-37.30%	5.31%	1.035	0.761	1.066
Полтавська	-213.55	-512.80	-14.65%	-27.24%	-9.82%	1.283	0.938	0.902
Рівненська	-281.50	-590.40	-17.76%	-30.05%	-0.63%	1.159	0.782	0.994
Сумська	137.85	-740.60	-15.60%	-30.77%	-3.23%	1.197	0.773	0.968
Тернопільська	0.00	-277.30	-11.53%	-34.99%	3.88%	1.289	0.811	1.065
Харківська	0.00	-1042.20	-18.76%	-35.53%	-6.62%	1.056	0.789	0.934
Херсонська	0.00	-571.30	-12.11%	-31.40%	4.47%	1.125	0.833	1.045
Хмельницька	128.30	-593.50	-16.58%	-31.23%	10.10%	1.253	0.874	1.134
Черкаська	-144.00	-783.50	-15.22%	-31.77%	0.06%	1.264	0.806	1.009
Чернівецька	0.00	-602.10	-18.07%	-41.22%	0.05%	1.116	0.735	1.001
Чернігівська	-126.15	-338.60	-14.72%	-31.79%	-0.90%	1.255	0.863	0.991
м. Київ	0.00	-3874.40	-16.33%	-37.58%	-1.18%	1.187	0.772	0.988

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Регіонами з найбільшими викликами за досліджуваний період були Луганська (коефіцієнт опірності зменшився до -80,74 % у 2014 р. – один з найнижчих показників серед усіх регіонів; показник відновлення у 2021 р. становив 0,969, що свідчить про низьку здатність до відновлення висхідної динаміки розвитку) і Донецька (суттєве зменшення опірності до -68,9 % у 2014 р.). Регіонами зі помірним рівнем соціально-економічної резильєнтності були: Хмельницька (демонструвала найбільше відновлення у 2021 р. (1,134), позитивний коефіцієнт опірності у 2021 р. становив +10,1 %, що є найкращим показником серед регіонів), Тернопільська (характеризується позитивним трендом посилення резильєнтності у 2021 р. (1,07), Львівська (незважаючи на значні економічні втрати у 2014 р. (коефіцієнт опірності у 2014 р. рівний -34,4 %), регіон досяг відновлення до 1,06 у 2021 р.) області.

У 2008 р. найбільший запас міцності мали Львівська (+125,50) та Сумська (+137,85) області. У 2014 р. значне падіння запасу міцності спостерігалось у більшості регіонів (найгірші показники були у м. Київ (-3874,4)). Позитивні тенденції (зростання коефіцієнта відновлення до 2021 р.) характерні для Вінницької (з 0,924 у 2014 р. до 1,014 у 2021 р.), Черкаської (з 0,806 у 2014 р. до 1,009 у 2021 р.) областях; натомість, негативні тенденції спостерігалися у Волинській (з 1,171 у 2008 р. до 0,843 у 2021 р.) і Донецькій (часткове відновлення до 0,953, але це не відповідає докризовому рівні).

Повномасштабна війна РФ проти України і як наслідки макроекономічних, суспільно-політичних та інших шоків економічні втрати для регіональних економік суттєво вплинули на потенціал соціально-економічного відновлення територій. Руйнування, спричинені війною, яка триває, посилюються, супроводжуються значними втратами функціональної спроможності територій, людського потенціалу, економічних, інфраструктурних, екологічних та інших ресурсів. Накопичені у попередні роки структурні вразливості суттєво поглибилися, а здатність територій до швидкого відновлення різниться залежно від рівня диверсифікації економіки, інституційної спроможності та масштабу втрат. Відтак, соціально-економічна резильєнтність України є динамічною, неоднорідною за регіонами та значною мірою залежить від екзогенних шоків. У сучасних умовах першочергового значення набуває формування цілісних механізмів управління відновленням: підсилення інституційної спроможності регіонів, модернізація економічної структури, переорієнтація на інноваційно-технологічний розвиток і відновлення людського потенціалу.

3.2.3. Оцінка соціально-економічної резильєнтності у проєкції «вразливість – відновлення»: системно-структурний підхід

Потенціал розвитку ринку праці України зазнав значного скорочення унаслідок військово-політичної кризи 2014-2015 рр., спричиненої анексією АР Крим і військовим конфліктом на сході України, а також у 2020 р. в результаті поширення пандемії COVID-19, що призвела до структурних змін ринку праці та сфери зайнятості. Введення карантинних обмежень значно посилили уразливість ринку праці, особливо у сферах, орієнтованих на споживчі послуги, транспорт і туризм.

Упродовж досліджуваного періоду найбільшого зниження потенціалу розвитку ринку праці зазнали області Східного (зокрема, Луганська, Донецька, Запорізька області) та Південного (зокрема, Херсонська, Одеська, Миколаївська області) регіонів країни (табл. Д.1., додаток Д). Натомість Західний регіон України виявився стійкішим у контексті збереження потенціалу ринку праці в умовах шоків та криз. Це було зумовлено специфікою економічної структури регіону, його меншою залежністю від експорту та промислового виробництва, а також сприятливими умовами для міграційних процесів, які компенсували втрати ринку праці. Найвищим потенціалом

розвитку ринку праці у 2010-2021 рр. попри шоки та кризи характеризувалися Київська та Харківська області, що пов'язано із високим рівнем їх ендogenous (у т.ч. ресурсного) потенціалу, диверсифікованістю економіки, високою інвестиційною привабливістю тощо.

Аналіз динаміки розвитку ринку праці регіонів України в умовах шоків та криз демонструє різний ступінь та тривалість їхньої уразливості. Зокрема, унаслідок військово-політичної кризи 2014-2015 рр. період уразливості ринку праці тривав у середньому 2,5 роки, що зумовлено масштабністю наслідків зазначеного шоку, у т.ч. руйнуванням економічної та соціальної інфраструктури, значною втратою промислових потужностей та масовим переміщенням населення. Натомість середня тривалість періоду уразливості ринку праці регіонів країни унаслідок поширення пандемії COVID-19 становила лише 1 рік, що пов'язано із швидкою адаптацією економіки до функціонування в нових умовах на основі цифровізації та впровадження гнучких форм зайнятості. Утім, попри зазначене, коефіцієнт відновлення динаміки розвитку ринку праці регіонів України був вищим саме у період військово-політичної кризи. Це стало можливим завдяки активізації зусиль держави та міжнародних організацій, спрямованих на стабілізацію економічної ситуації та соціальну підтримку населення, а також мобільність трудових ресурсів. У період пандемії, при її короткочасності, темпи відновлення були нижчими через структурну зміну попиту на робочу силу та глобальний характер кризи, що обмежило можливості зовнішньої підтримки.

Унаслідок шоків останнього десятиліття найбільших втрат очікувано зазнали ринки праці Луганської і Донецької областей. Піддаючись уразливості упродовж значного періоду часу, зумовленій тривалими бойовими діями на їх території, зазначені регіони на кінець 2021 р. так і не відновили дошоковий рівень резильєнтності своїх ринків праці (рис. 3.13; рис. 1.3 Додатку 3).

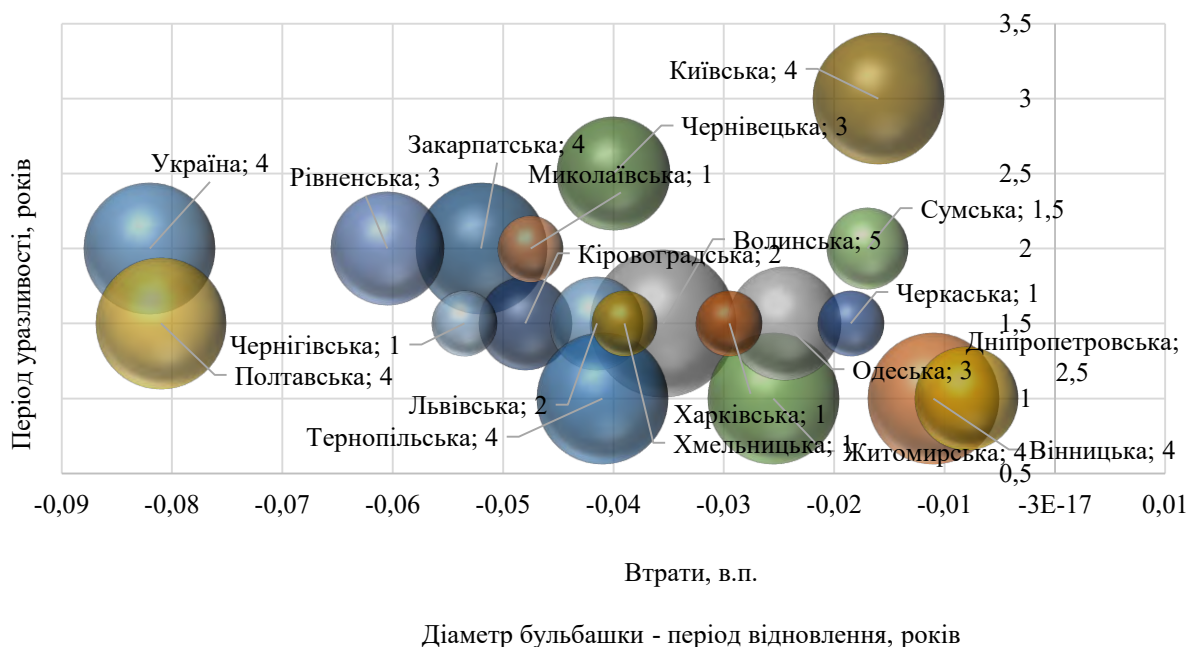

Рис. 3.13. Взаємозв'язок «Економічні втрати – період вразливості – період відновлення»: *стійкість регіональних ринків праці, 2010-2021 рр.*

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

У той же час, ринок праці Київської області, період уразливості якого тривав 3 роки (одне з найбільших значень серед регіонів країни, аналогічно як у Луганській та Донецькій областях), а період відновлення – 4 роки, продемонстрував менші втрати

потенціалу, порівняно з іншими регіонами. Це зумовлено швидшою адаптацією місцевого ринку праці до роботи в умовах невизначеності, зокрема, завдяки вищому рівню розвитку цифрових технологій, оперативному переходу бізнесу (де це можливо) до роботи в онлайн-режимі, а також гнучкості моделей працевлаштування, щодо дозволило зберегти робочі місця та забезпечити стабільність зайнятості. Крім того, ринок праці Київської області перманентно характеризується вищими попитом та пропозицією робочої сили, порівняно з іншими регіонами, а також більшими можливостями в контексті доступу до міжнародного фінансового ресурсу.

Упродовж 2010-2021 рр. динаміка індексу розвитку соціальної системи України демонструвала значні коливання під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників (табл. Д.2 Додатку Д). Період стабільного зростання у 2010-2013 рр. змінився фазою суттєвого спаду у 2014-2015 рр., яка настала в умовах військово-політичної кризи. У цей період, крім значного руйнування соціальної інфраструктури на Сході України і, відповідно, утруднення доступу та зниження якості соціальних послуг, відбулося й масове внутрішнє переміщення населення із фронтових та прифронтових територій, а також деяке скорочення державних соціальних витрат загалом по країні. Далі період поступового відновлення (2016 р.) та короткочасної стабільності (2017-2019 рр.) змінилися у 2020 р. наступним спадом динаміки розвитку соціальної системи України унаслідок поширення пандемії COVID-19. Зазначений період характеризувався, зокрема, зростанням навантаження на систему охорони здоров'я поряд із зниженням доступності окремих медичних послуг та ліків для населення, зниженням рівня зайнятості тощо.

Загалом, упродовж досліджуваного періоду найбільшого зниження рівня розвитку соціальної системи зазнали Луганська (-0,32 п.) та Донецька (-0,275 п.) області. Станом на кін. 2021 р. зазначені регіони не змогли відновити динаміку розвитку соціальної системи до рівня докризових 2010-2013 рр. Це підтверджує значний негативний вплив воєнних дій та спричинених ними економічних труднощів на соціальний розвиток зазначених територій.

Крім Луганської та Донецької областей високою уразливістю до шоків і криз 2010-2021 рр. характеризувалися й соціальні системи окремих областей Західного регіону України. Зокрема, усереднене значення коефіцієнта уразливості соціальної системи Волинської області становило 0,325 п., Чернівецької області – 0,274 п., а Тернопільської області – 0,271 п. Найменш уразливими до шоків та криз 2010-2021 рр. були соціальні системи Запорізької (0,168 п.), Житомирської (0,163 п.) та Одеської (0,16 п.) областей.

Попри незначну міжрегіональну варіацію показників втрат потенціалу соціальної сфери та періоду уразливості (середні значення за регіонами відповідно -0,1 в.п. та 2,2 роки; рис. 3.14), амплітуда значення резильєнтності соціальної системи регіонів країни коливалася в межах від 0,16 п. у Полтавській області (найвище значення) до 0,03 п. – у Луганській області (найнижче значення)

Постшокове відновлення потенціалу соціальної системи найшвидше відбулося у Львівській, Сумській (1 рік), а також Рівненській (2 роки) областях. Найдовше, упродовж 4 років, відновлювалися відповідні показники Вінницької, Дніпропетровської, Закарпатської, Київської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської та Харківської областей. Натомість, Івано-Франківській, Житомирській, Запорізькій, Донецькій та Луганській областям втрачений унаслідок шоків подій потенціал соціальної сфери станом на кін. 2021 р. відновити не вдалося.

Запас міцності соціальної системи регіонів України, як показник резерву ресурсної спроможності функціонувати в умовах шоку та відновлювати дошоківий стан, був вищим в областях Західного регіону, окремих областях Центральної України (зокрема,

Київська та Полтавська області), а також у Харківській та Дніпропетровській областях. Це було зумовлено вищими темпами економічного розвитку зазначених регіонів упродовж 2010-2021 рр., порівняно з іншими областями країни. Процес відновлення соціальної сфери Донецької та Луганської областей сповільнювався значним фізичним руйнуваннями соціальної інфраструктури та обмеженими можливостями щодо її відновлення унаслідок окупації частини зазначених територій та перманентних бойових дій упродовж 2014-2021 рр.

Протягом досліджуваного періоду національний індекс демографічного розвитку демонстрував значні коливання (табл. Д.3 Додатку Д). Найбільші значення індексу зафіксовано у 2014-2015 рр. (0,929 п. та 0,947 п. відповідно), що було зумовлено відносною економічною стабільністю в Україні упродовж попередніх 2010-2013 рр. Відновлення після глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. супроводжувалося поступовим зростанням ВВП (з 2209,7 євро/особу у 2009 р. до 3154,2 євро/особу у 2013 р.), посиленням інвестиційної активності та підвищенням рівня зайнятості працездатного населення (з 58,4% у 2010 р. до 60,2% у 2013 р.), що загалом сприяло покращенню демографічних показників. Наприклад, сумарний коефіцієнт народжуваності зріс із 1,44 п. у 2010 р. до 1,51 п. у 2015 р. Відбувалося й поступове підвищення соціальних стандартів, зростала якість медичних послуг тощо. Однак, у наступні роки (2016-2021 рр.) значення індексу демографічного розвитку України суттєво знизилось, досягнувши рівня 0,767 п. у 2021 р. Тригерами цієї спадної динаміки, насамперед, стали суспільно-політична криза та розпочатий військовий конфлікт на Сході країни, що призвели до масового переміщення населення, зниження рівня народжуваності, зростання еміграції та зниження якості життя загалом. Описане вище дозволяє констатувати високу чутливість демографічної системи України до шоків та криз.

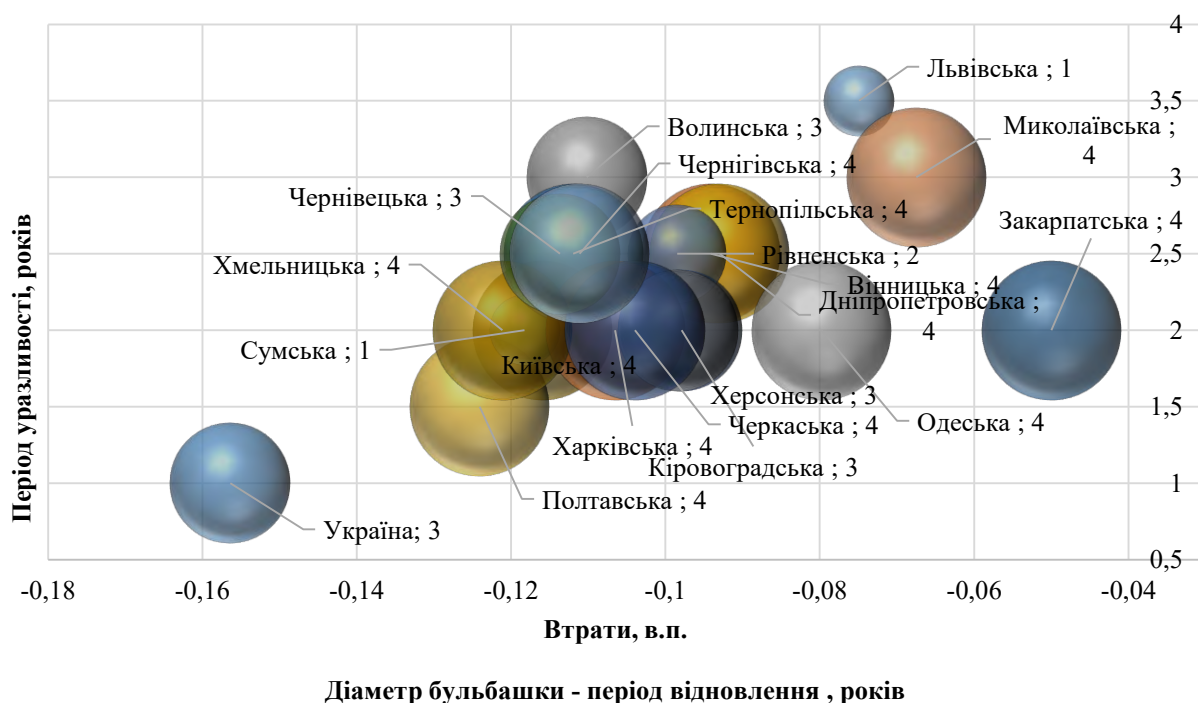

Рис. 3.14. Взаємозв'язок «Економічні втрати – період вразливості – період відновлення»: *стійкість соціальної сфери регіонів України, 2010-2021 рр.*

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Аналіз динаміки демографічного розвитку у розрізі регіонів України упродовж 2010-2021 рр. вказує на значні її регіональні відмінності, зумовлені впливом як ендогенних,

так і екзогенних чинників. Загалом, області Сходу країни зазнали більшого падіння демографічного потенціалу в умовах турбулентності останніх 15 років, тоді як Західні та Центральні регіони продемонстрували вищу його опірність до шоків та криз.

Протягом 2010-2021 рр. найбільше падіння індексу демографічного розвитку зафіксовано у Луганській та Донецькій областях, що свідчить про значний негативний соціально-економічний вплив військових дій, що почалися на цих територіях у 2014 р. Низка областей (Запорізька, Харківська та Миколаївська) демонстрували стійке зниження індексів демографічного розвитку після 2014 р. Зокрема, у Запорізькій області зазначений індекс знизився з 0,831 у 2010 р. до 0,687 у 2020 р., що свідчить про зниження потенціалу демографічного розвитку регіону.

Натомість Закарпатська, Волинська та Рівненська області демонстрували більш стабільну динаміку та вищі значення індексів демографічного розвитку, порівняно з іншими регіонами. Наприклад, відповідні індекси Закарпатської та Волинської області залишалися на рівні понад 0,9 п. (за винятком в Закарпатській області у 2018 р. та у Волинській області в 2020 р., коли відповідний показник становив 0,89 в.п.) протягом усього досліджуваного періоду, що вказує на стійкість демографічного розвитку зазначених регіонів.

Зміна демографічного потенціалу регіонів України під впливом шоків і загроз тісно корелює з різними параметрами резильєнтності демографічної системи відповідних регіонів. Зокрема, рис. 3.15 демонструє тісний обернений зв'язок між зниженням потенціалу демографічного розвитку та рівнем уразливості регіонів України в умовах шоків та криз 2010-2021 рр.

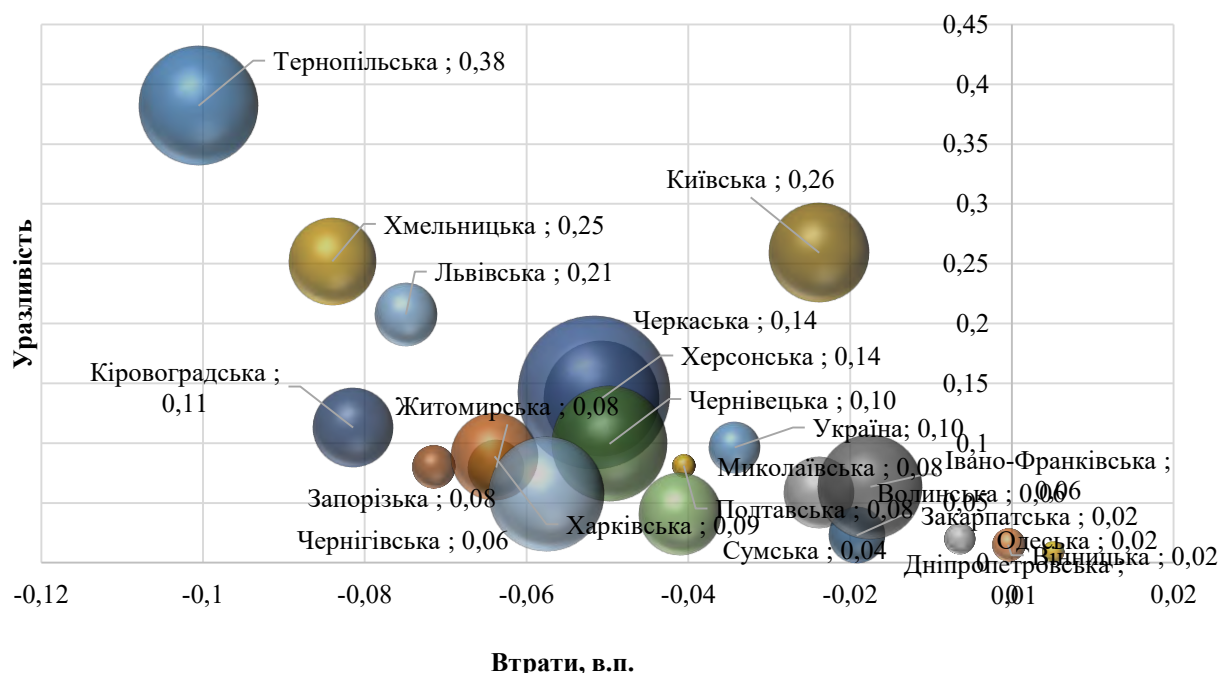

Рис. 3.15. **Взаємозв'язок «Економічні втрати – вразливість – відновлення»: демографічна стійкість регіонів України, 2010-2021 рр.**

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Втрата потенціалу демографічного розвитку в регіонах України здебільшого стала наслідком зниження рівня життя населення, зростання безробіття та зниження загальної економічної стабільності, що мали місце на тлі шоків та криз 2010-2021 рр. З-поміж іншого, вона проявилася у: (1) зменшенні народжуваності через погіршення умов для виховання дітей (чисельність народжених у 2021 р. знизилася щодо 2010 р. у понад 1,8 разів; найнижчі темпи приросту новонароджених спостерігалися у

Луганській (16%) та Донецькій (24,6%) областях, а також в окремих регіонах центру та півночі України – Кіровоградській, Запорізькій, Чернігівській та Сумській областях (не більше 53%)), (2) зростанні міграційної активності в інші регіони або за кордон у пошуках кращих умов для життя та роботи, а також (3) погіршенні демографічної структури, зокрема, зменшенні чисельності працездатного населення та старіння населення.

Разом з тим, демографічна резильєнтність тісно корелює із вразливістю регіонів до економічних і соціальних шоків та викликів. Регіони, які мали нижчий рівень економічної диверсифікації, унаслідок шоків та криз 2010-2021 рр. були більш вразливими до коливань, що призвело до інтенсивнішого зниження рівня якості життя і, як наслідок, погіршило демографічні показники, зумовило вищі втрати потенціалу демографічного розвитку (рис. 3.16).

Примітно, адаптаційна здатність регіонів країни за параметрами демографічного розвитку до функціонування в умовах шоків та криз 2010-2021 рр. виявилася загалом вищою, порівняно із їх здатністю до адаптації за іншими досліджуваними індикаторами соціально-економічного розвитку (розвиток ринку праці, розвиток соціальної сфери та економічний розвиток). А період відновлення потенціалу демографічного розвитку регіонів України за досліджуваний період був загалом коротшим, ніж період відновлення потенціалу інших аналізованих індикаторів соціально-економічного розвитку. Так, зазначений показник в середньому по регіонах України становив 1,6 років (без урахування регіонів, які станом на кін. 2021 р. не відновили дошоківу динаміку демографічного розвитку – Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська та Рівненська області). Потенціал демографічного розвитку де-факто є вихідним параметром, який комплексно характеризує динаміку економічного та інфраструктурного розвитку, а також ефективність реалізації соціальних програм та ініціатив у суспільстві. Відтак, пріоритетами його посилення в умовах шоків та криз найперше мають бути стабілізація ринку праці, зміцнення системи соціального захисту та підвищення соціальної безпеки, забезпечення доступу до якісних базових соціальних послуг, стимулювання репродуктивної поведінки та зменшення міграційних втрат.

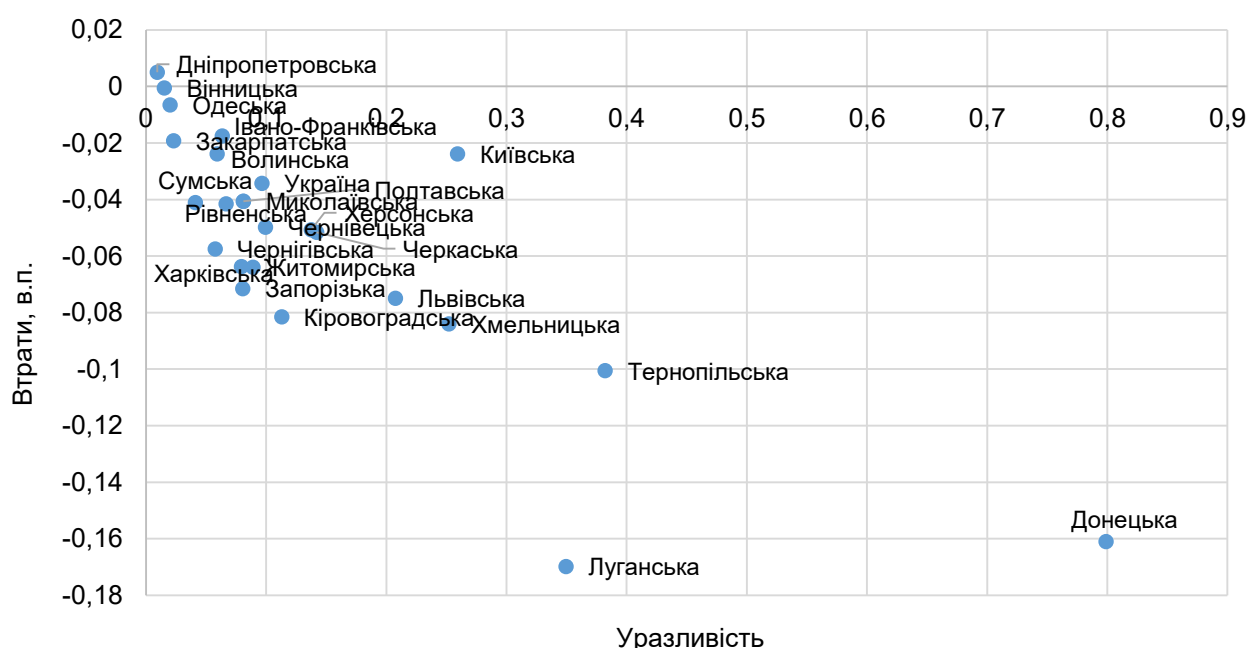

Рис. 3.16. Залежність між уразливістю демографічного розвитку та втратами регіонів України унаслідок шоків і криз: метод розсіювання, 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Найбільш різке падіння економічного потенціалу в умовах шоку військово-політичної кризи 2014-2015 рр. спостерігалось у Луганській та Донецькій областях (у 2015 р. щодо 2013 р. відповідно на 0,366 п. та 0,25 п.). Найменшого зниження економічного потенціалу за вказаний період зазнали області Західної України – Львівська, Волинська, Тернопільська та Закарпатська. Це, насамперед, забезпечувалося їх тиловим розміщенням відносно лінії зіткнення і, відповідно, дозволило зберегти економічну активність та уникнути руйнувань інфраструктури.

Після кризових 2014-2015 рр. українська економіка поступово почала відновлюватись: (1) реформи в банківському секторі сприяли його «очищенню» від фінансово нестійких установ, а також стабілізації курсу гривні; (2) поступова зміна структури експорту та переорієнтація на європейські ринки забезпечили валютні надходження; (3) пожвавлення інвестиційної активності зовнішніх інвесторів в Україні сприяло стабілізації фінансової системи. З-поміж регіонів України упродовж 2015-2019 рр. найвищими темпами зростав економічний потенціал Чернігівської, Херсонської, Вінницької, Житомирської та Миколаївської областей.

У 2020 р. економіка України зазнала чергового зниження динаміки розвитку унаслідок впливу глобального шоку – пандемії COVID-19. Карантинні обмеження призвели до сповільнення промислового виробництва, скорочення обсягів товарообороту в торгівлі, зниження активності в туристичній сфері та галузі пасажирських перевезень, зменшення надходжень інвестицій. Суттєвого скорочення зазнав рівень доходів населення, зокрема, унаслідок зниження зайнятості. У підсумку це послабило внутрішній споживчий попит²⁶⁰. Однак, швидка адаптація бізнесу до роботи в нових умовах (зокрема, перехід на дистанційний формат роботи, надання послуг онлайн тощо), а також часткове послаблення карантинних обмежень у II півріччі 2020 р. стали драйвером відновлення економічного розвитку України у 2021 р.

Цікаво що саме економічний потенціал розвитку регіонів України виявився найбільш уразливим до шоків та криз 2010-2021 рр. з-поміж аналізованих вище індикаторів соціально-економічного розвитку (розвиток ринку праці, розвиток соціальної сфери та демографічний розвиток). При цьому, найбільш уразливими були Луганська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області (рис. 3.17). Така ситуація була зумовлена низкою чинників, найбільш вагомий вплив з яких мав військовий конфлікт на Сході України, що розпочався у 2014 р.

Луганська та Донецька області з 2014 р. зазнали значних безпосередніх втрат через військові дії, що призвело до руйнування інфраструктури, зупинки промислових підприємств, значних демографічних змін, а також втрат людського капіталу, зокрема, унаслідок активної еміграції населення. Крім того, регіони Сходу України (фронтові Луганська та Донецька області, а також де-факто прифронтові Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області) характеризувалися монопрофільною, експортоорієнтованою та залежною від функціонування важкої промисловості (зокрема, металургійної, вугільної, хімічної) економікою. Це зумовило їх значну залежність від впливу не лише ендегенних чинників розвитку, але й екзогенних – коливань цін, попиту та пропозиції на світових товарних ринках, глобальних фінансових криз, торговельних обмежень тощо. Крім того, продуктивність важкої промисловості значною мірою залежить від модернізованості виробництва, що потребує значних капіталовкладень. Натомість, кризи 2010-2021 рр. і, головним чином, військовий конфлікт, розпочатий у 2014 р., послабили привабливість Східного регіону України для іноземних інвесторів, а фінансові можливості внутрішніх інвесторів суттєво знизилася. Відтак, у 2021 р., порівняно із докризовим 2012 р. обсяг витрат на

²⁶⁰ Melnyk M., Leshchukh I., Baranova V. The effect of the COVID-19 pandemic and quarantine restrictions on business and socio-economic dynamic in Ukraine. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2021. Vol. 43. No. 3: 415-429. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2021.38>

інноваційну діяльність (у євро-еквіваленті) промислових підприємств, наприклад, Харківської області знизився майже удвічі, а Дніпропетровської – утричі. Загалом в країні у 2012 р. обсяг витрат на інноваційну діяльність промислових підприємств становив 1117,9 млн євро, а у 2021 р. скоротився майже в 3,5 разів (330,3 млн євро).

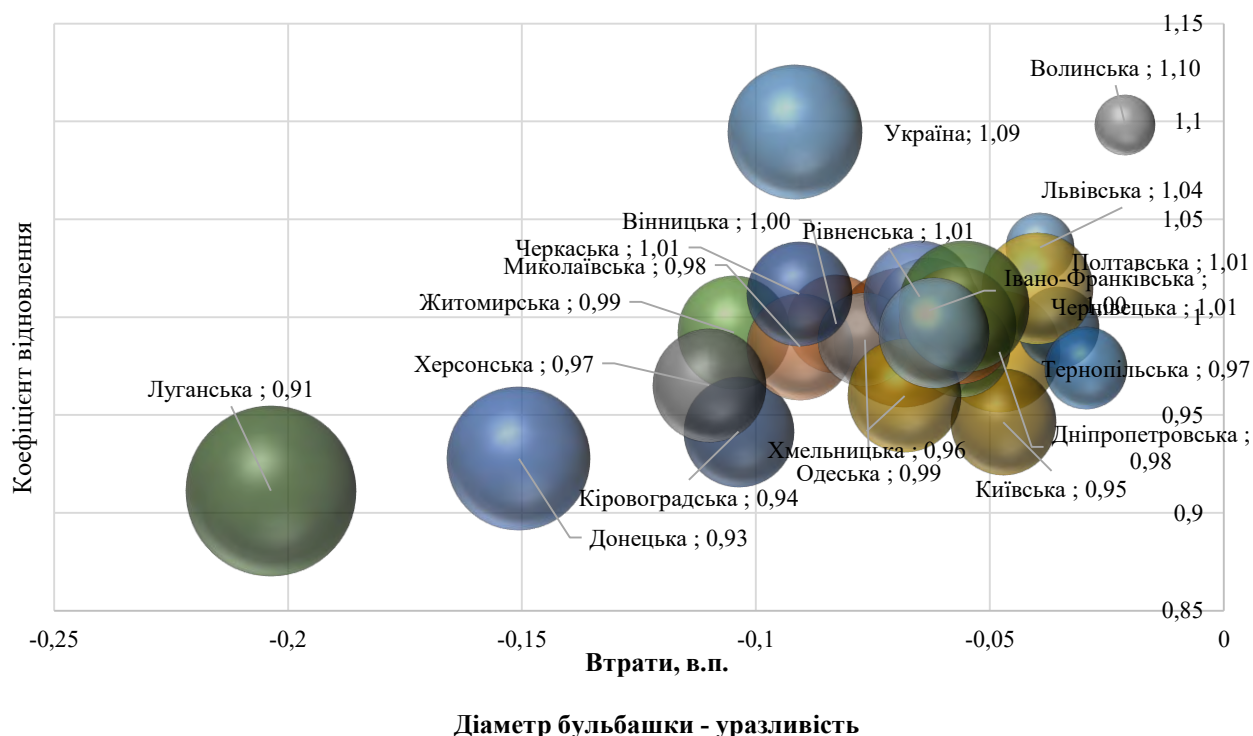

Рис. 3.17. **Взаємозв'язок «Економічні втрати – відновлення – вразливість: економічна стійкість регіонів України, 2010-2021 рр.**

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Істотним деструктивним чинником, що посилив уразливість регіональних економік у період шоків і криз 2010–2021 рр., стали масштабні міграційні втрати. Їхній вплив був особливо відчутним у східних областях України, де військовий конфлікт 2014 р. спричинив масове переміщення населення, відтік кваліфікованої робочої сили та руйнування усталених економічних зв'язків. Міграція спричинила зменшення чисельності економічно активного населення, дефіцит трудових ресурсів у базових секторах виробництва та скорочення внутрішнього споживчого попиту. У результаті відбулося системне зниження потенціалу економічного зростання та підвищення соціально-економічної вразливості територій Сходу, що перешкоджало їхньому відновленню навіть після часткової стабілізації макроекономічної ситуації.

Водночас регіони Заходу України продемонстрували значно вищу адаптивність до кризових явищ. Прикордонні області (Закарпатська, Львівська, Волинська), а також Тернопільська виявилися найменш уразливими за ключовими параметрами економічного розвитку. Порівняно з більшістю інших регіонів країни вони зазнали менших втрат економічного потенціалу, що пояснюється низкою структурних і просторових чинників: диверсифікованою економічною базою, активною транскордонною взаємодією, меншою залежністю від великої промисловості та наявністю гнучких секторів малого й середнього підприємництва. Такі характеристики забезпечили їм відносно стійку траєкторію розвитку в умовах зовнішніх і внутрішніх шоків, що відображено на рис. 3.18.

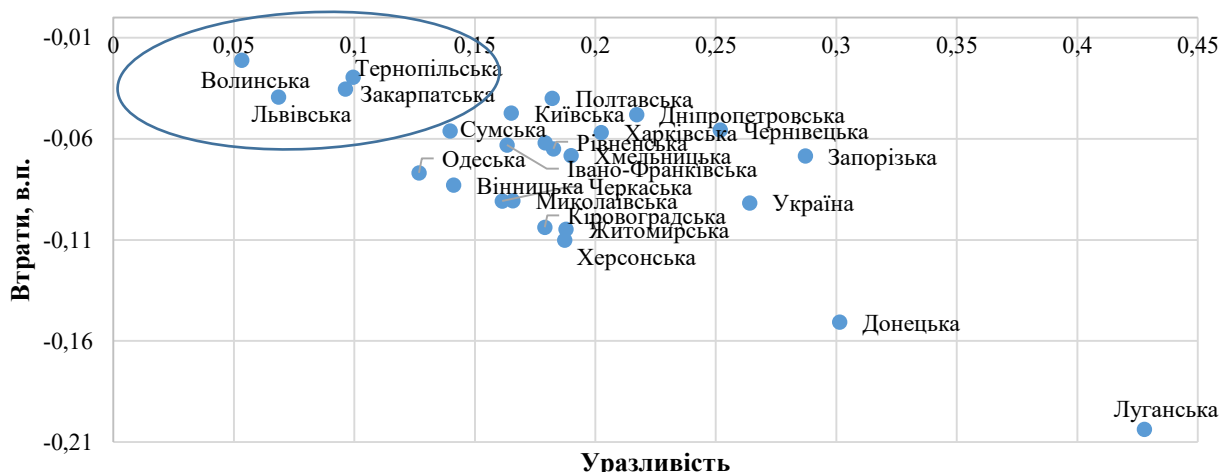

Рис. 3.18. Взаємозв'язок «Уразливість – економічні втрати: економічна стійкість регіонів України», 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

У період воєнного конфлікту 2014 р. завдяки тиловому розміщенню областям Західного регіону України вдалося забезпечити відносно стабільний економічний розвиток (темپ приросту ВРП у 2021 р. щодо довоєнного 2013 р. становив, наприклад, у Львівській області – 32,4%, Тернопільській області – 27,3%, Волинській області – 14,2%, тоді як відповідний показник, наприклад, Харківської області становив лише 2,1%, а в Дніпропетровській області мало місце скорочення ВРП, темп якого становив 8,8%). У Львівській області, зокрема, спостерігалися збільшення народжуваності та дещо нижчий рівень міграції через активний розвиток тут малого та середнього бізнесу, а також високий рівень доступності та якості соціальних послуг. Економічній резильєнтності Волинської та Тернопільської областей сприяв, зокрема, активний розвиток аграрного сектору та інфраструктури. Так, потенціал відновлення економічного розвитку має значну залежність, зокрема, від швидкості уразливості, а також обсягу втрат, яких зазнала економічна система унаслідок настання шокової події (рис. 3.19).

(а)

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

3.3. Оцінювання стану і причинно-наслідкового зв'язку міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності регіонів України

125

конкуренція на регіональних ринках праці. Вимивання трудового та інтелектуально-кадрового потенціалу посилювалось у роки макроекономічних шоків та безпекових криз у результаті анексії АР Крим та окупації частин територій Донецької й Луганської областей й набрало критично загрозливих масштабів у період повномасштабного вторгнення у 2022 р.

Регіони України за значенням показника міграційної безпеки є диференційованими, що у більшій мірі пов'язано, як з географічними особливостями їх розташування (наближеність до кордонів з державами з вищими стандартами життя та затребуваністю у робочій силі), так і рівнем використання та реалізації наявного соціально-економічного потенціалу.

Зокрема, за результатами авторських розрахунків встановлено, що у 2010 р. найвищий рівень внутрішньої міграційної безпеки спостерігався у прикордонних до країн ЄС західних областях України, а саме Чернівецькій (0,971), Закарпатській (0,911), Івано-Франківській (0,776) та Львівській (0,716), де у результаті перерозподілу людських ресурсів та еміграції населення до працедефіцитних регіонів сформувались оптимальні умови для забезпечення їх соціально-економічної резильєнтності. Помірно високий рівень міграційної безпеки також зафіксований у промислових регіонах східної України – Запорізькій (0,716), Донецькій (0,691) та Дніпропетровській (0,666), а також Одеській (0,69) та Київській (0,694) областях, які, за рахунок розвиненої соціально-економічної інфраструктури, у досліджуваному періоді належали до територій з високим попитом на робочу силу.

Примітно, що у роки відносної соціально-економічної стабільності (2011-2013 рр.; 2017-2019 рр.) та зростання якості життя населення України, рівень міграційної безпеки покращувався у індустріально-логістичних центрах України та погіршувався в аграрних регіонах (Черкаській, Хмельницькій, Херсонській, Житомирській, Чернігівській, частково Вінницькій та Полтавській областях). Наростання розривів у соціально-економічному розвитку між індустріальними та аграрними регіонами посилювало вимивання інтелектуально-кадрового потенціалу в останніх, що інгібувало процеси економічного зростання та послаблювало здатність даних територіальних систем до відновлення соціально-економічної стійкості.

Погіршення безпекової ситуації на сході України у 2014 р. й початок збройної агресії РФ проти України активізували процеси вимушеного переміщення населення, яке за своїми масштабами та наслідками значно перевищує традиційну трудову та освітню міграцію довоєнного періоду. Окупація та часткове знищення виробничої інфраструктури Донбасу знизило ділову активність підприємств східних регіонів, а також, у результаті міграції значної кількості переселенців, деформувало внутрішній баланс розподілу людських, в тому числі трудових, професійно-кадрових ресурсів в межах країни. Відтак, у регіонах охоплених бойовими діями та територіально наближених до них, рівень міграційної безпеки набував критично низьких значень та коливався в межах від 0,518 у Луганській області до 0,588 у Харківській (рис. 3.20.а). Якщо у Донецькій та Луганській областях стан міграційної безпеки послаблювався за рахунок активних бойових дій, то у прикордонних до них регіонах (Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій) – більшою мірою за рахунок масштабного прибуття ВПО, особливо соціально вразливих категорій (жінок, дітей, пенсіонерів та інвалідів), які суттєво збільшували навантаження на соціально-економічну інфраструктуру приймаючих територій, створили умови для посилення кризових явищ на місцевих ринках праці (зростання рівня безробіття, зниження доходів в цілому). Затягування військових дій у Донецькій та Луганській областях та невизначеність ситуації в цілому упродовж 2014-2021 рр. «законсервували» процеси соціально-економічного розвитку у даних регіонах та відповідно створили сприятливі умови для еміграції економічно активного населення, що відповідно негативно впливало на стан міграційної безпеки.

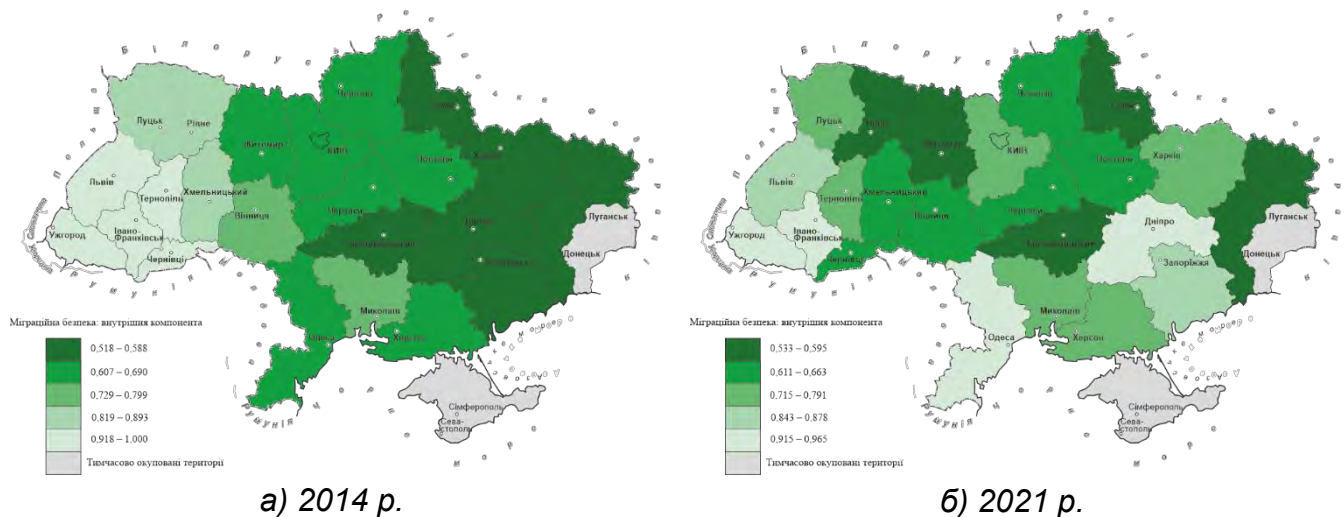

Рис. 3.20. Міграційна безпека регіонів України: внутрішня компонента, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

У західних регіонах України рівень міграційної безпеки демонстрував тенденцію до покращення значень, що першочергово пов'язано із віддаленістю даних територій від зони воєнних дій, а також із порівняно невеликими обсягами прийнятих вимушених мігрантів тут з східних регіонів. Відтак, у 2014 р. у Чернівецькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській та Львівській областях емпіричне значення показника міграційної безпеки коливалось в межах 0,918 – 1,0.

У період 2016-2019 рр. інтенсивність міграцій зменшувалася у зв'язку із відносною стабілізацією лінії фронту. Поступове пожвавлення економічних процесів в Україні знайшли своє відображення у покращенні соціально-економічної ситуації в промислових регіонах України, а також територіях з найвищим рівнем розвитком сектору ІТ-технологій. Так, у 2019 р., у порівнянні з 2014 р. рівень міграційної безпеки у результаті внутрішньої міграції населення у більшості центральних та південно-східних регіонів України (крім Донецької та Луганської областей) зростав. Найбільш відчутно покращилась міграційна безпека у Дніпропетровській (0,254 в.п.), Запорізькій (0,183 в.п.), Одеській (0,13 в.п.) і Харківській областях (0,097 в.п.).

Запровадження карантинних заходів та обмежень у 2020-2021 рр. у зв'язку із пандемією COVID-19 інгібували процеси соціально-економічного розвитку, знизили ділову активність бізнесу, особливо у суспільно контактних галузях економіки (туризм, сфера готельно-ресторанних послуг, відпочинку та розваг). Обмеження на вільне пересування та імплементація практики праці чи навчання в онлайн-режимі значно знизили рівень міграційної мобільності населення, що на практиці відобразилося у зміні значень емпіричного показника міграційної безпеки. Регіони, які у найбільш короткі терміни змогли адаптуватися до реалій життя в умовах карантинних обмежень, залишалися міграційно привабливими. Таким чином, у 2021 р. (рис. 3.20б) високі значення міграційної безпеки були зафіксовані в Закарпатській (0,965), Івано-Франківській (0,951) Дніпропетровській (0,926), Одеській (0,915), а також Львівській (0,878), Волинській (0,853), Запорізькій (0,843), Харківській (0,747) та Київській (0,726) областях. Водночас до регіонів з критичним станом міграційної безпеки (значення індикатора не перевищувало 0,595) можна віднести Рівненську, Житомирську, Сумську, Кіровоградську області, а також Донецьку та Луганську, які характеризувалися найнижчим рівнем соціально-економічної стійкості.

На загальний емпіричний показник міграційної безпеки в розрізі зовнішніх міграційних процесів погіршувався у періоди макроекономічних та суспільно-політичних потрясінь

та демонстрував тенденцію до зростання у часи соціально-економічної стабільності. Оскільки реалізація процесу переїзду за кордон потребує більш ґрунтовної підготовки та зусиль з боку потенційного мігранта, інтенсивність зовнішнього вектору міграції великою мірою залежить від наявності встановлених соціальних зв'язків і контактів, які полегшують процес переїзду та дозволяють прискорити проходження адаптаційно-інтеграційного періоду в життя мігранта в приймаючому соціумі. Зважаючи на те, що західні області України межують з країнами ЄС, у яких валові доходи працездатного населення в 5-7 разів перевищують середньодержавні значення, рівень зовнішньої міграційної безпеки у даних областях набував низьких значень і демонстрував тенденцію до погіршення упродовж 2010-2021 рр.

У структурі міграційних процесів домінувала трудова міграція, проте в умовах загострення проблем демовідтворення у країнах ЄС зростала також частка освітньої міграції, що відповідно підвищувало ризики нарощення втрат соціально-демографічного та інтелектуально-кадрового потенціалу прикордонних регіонів України. Схожі тенденції простежувались і в 2014 р., однак загострення військово-політичної ситуації на сході України та вимушена евакуація населення із регіонів охоплених військовими діями послабили стан міграційної безпеки в цілому. Так, у 2014 р. у результаті еміграції населення закордон у рейтингу топ-10 регіонів з найнижчим рівнем міграційної безпеки увійшли області (рис. 3.21а): південно-східного кластеру: Харківська (0,261), Донецька (0,261), Луганська (0,315), Одеська (0,349) та Запорізька (0,580); західного кластеру: Чернівецька (0,281), Івано-Франківська (0,296), Львівська (0,312), Волинська (0,321), Закарпатська (0,403).

Оптимальні значення міграційної безпеки у 2014 р. були зафіксовані у центральних (працедефіцитних) регіонах, які територіально наближені до м. Києва та для забезпечення стійкості у процесах соціально-економічного зростання потребували залучення додаткових інтелектуально-кадрових ресурсів. Таким чином, дані регіони виступали драйверами економічного зростання в умовах погіршення безпекової ситуації в промислових регіонах України в 2014 р. та були найбільш привабливими для іммігрантів з третіх країн світу, що у деякій мірі врівноважувало зовнішні соціально-демографічні втрати центрального макрорегіону.

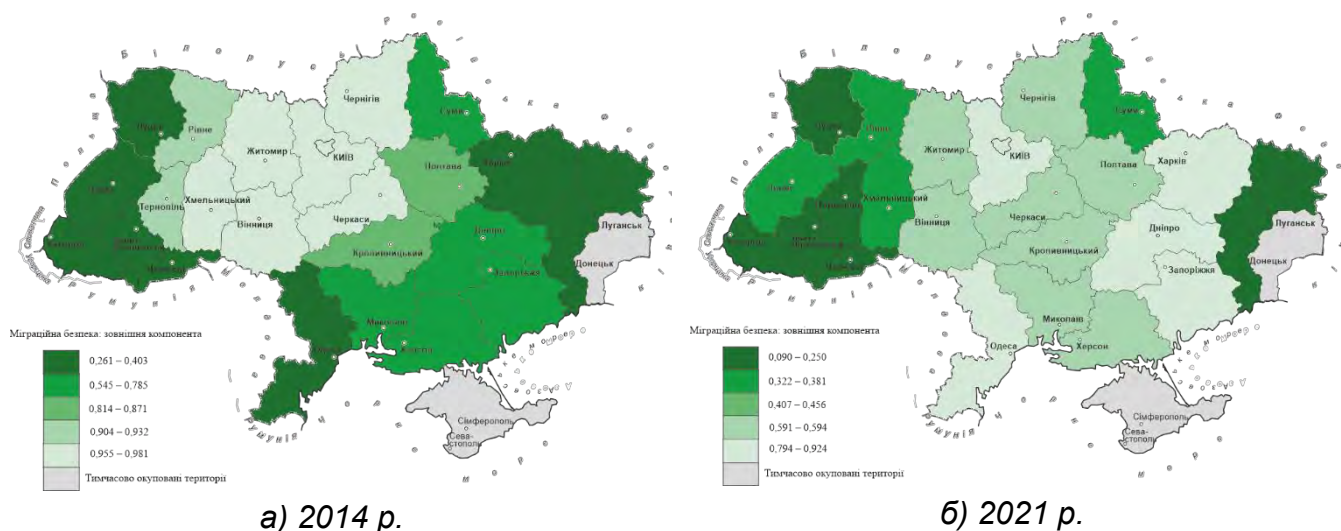

Рис. 3.21. Міграційна безпека регіонів України: зовнішня компонента, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

У 2020-2021 рр. в умовах закриття кордонів та введення суворих карантинних обмежень зовнішня міграційна активність населення суттєво знизилась, що в цілому

позитивно вплинуло на зміну значень зовнішньої компоненти міграційної безпеки в регіональному зрізі. Зокрема, у 2021 р. оптимальні значення міграційної безпеки (більше 0,591) спостерігались у 13 з 24 областей, тоді як критичний рівень міграційної безпеки (менше 0,2) був у Закарпатській, Волинській, Луганській, Чернівецькій, Донецькій та Івано-Франківській областях.

Результати авторських розрахунків підтвердили тезу, що структурно-кваліметричні параметри міграційних процесів і напрям їх впливу на стан міграційної безпеки видозмінюються у залежності від рівня соціально-економічної резильєнтності території. При цьому в умовах сталого та планомірного зростання значень детермінант, які відображають соціально-економічний розвиток регіону, міграційна безпека покращується а при зворотній тенденції – навпаки погіршується. У векторному зрізі стан міграційної безпеки більшою мірою залежить від інтенсивності внутрішніх переміщень населення, у результаті яких відбувається перерозподіл людських ресурсів у залежності від потреб економіки у робочій силі. Відтак, у 2010-2013 рр. оптимальні значення міграційної безпеки в межах 0,8-0,9 спостерігались у промислових регіонах України – Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Запорізькій, Харківській областях (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Міграційна безпека регіонів України: композиційний підхід, 2010-2021 рр.

Регіони	Роки											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Вінницька	0,747	0,751	0,702	0,750	0,808	0,500	0,705	0,543	0,468	0,776	0,603	0,620
Волинська	0,717	0,811	0,784	0,826	0,871	0,820	0,742	0,643	0,332	0,532	0,646	0,666
Дніпропетровська	0,850	0,817	0,827	0,789	0,369	0,556	0,756	0,869	0,789	0,904	0,661	0,709
Донецька	0,859	0,867	0,865	0,896	0,215	0,223	0,458	0,377	0,524	0,741	0,594	0,645
Житомирська	0,753	0,757	0,760	0,763	0,819	0,769	0,797	0,584	0,459	0,743	0,567	0,581
Закарпатська	0,356	0,394	0,385	0,395	0,574	0,428	0,667	0,584	0,472	0,583	0,646	0,575
Запорізька	0,820	0,758	0,855	0,923	0,312	0,562	0,702	0,577	0,543	0,882	0,640	0,583
Івано- Франківська	0,421	0,395	0,456	0,463	0,478	0,670	0,823	0,551	0,513	0,568	0,655	0,702
Київська	0,864	0,822	0,799	0,815	0,884	0,854	0,823	0,568	0,465	0,585	0,584	0,606
Кіровоградська	0,761	0,759	0,725	0,737	0,730	0,723	0,820	0,541	0,394	0,585	0,537	0,569
Луганська	0,869	0,841	0,901	0,894	0,161	0,289	0,541	0,576	0,601	0,601	0,615	0,601
Львівська	0,689	0,621	0,591	0,553	0,541	0,692	0,799	0,643	0,412	0,593	0,666	0,793
Миколаївська	0,858	0,856	0,821	0,769	0,788	0,715	0,751	0,607	0,505	0,806	0,629	0,491
Одеська	0,862	0,866	0,865	0,509	0,503	0,524	0,707	0,667	0,451	0,775	0,668	0,706
Полтавська	0,787	0,791	0,788	0,787	0,736	0,814	0,809	0,545	0,347	0,443	0,513	0,365
Рівненська	0,512	0,586	0,571	0,612	0,632	0,589	0,512	0,364	0,215	0,345	0,571	0,507
Сумська	0,736	0,754	0,738	0,758	0,698	0,618	0,733	0,530	0,304	0,575	0,444	0,402
Тернопільська	0,456	0,421	0,489	0,356	0,478	0,564	0,698	0,617	0,303	0,482	0,631	0,664
Харківська	0,826	0,835	0,831	0,869	0,236	0,499	0,785	0,812	0,745	0,869	0,891	0,821
Херсонська	0,804	0,809	0,789	0,804	0,843	0,893	0,730	0,557	0,507	0,815	0,608	0,640
Хмельницька	0,521	0,536	0,514	0,521	0,492	0,625	0,721	0,588	0,443	0,758	0,596	0,621
Черкаська	0,781	0,790	0,767	0,784	0,851	0,818	0,710	0,569	0,453	0,703	0,594	0,605
Чернівецька	0,364	0,389	0,421	0,564	0,689	0,489	0,737	0,656	0,747	0,611	0,548	0,899
Чернігівська	0,658	0,778	0,776	0,794	0,853	0,815	0,777	0,585	0,461	0,778	0,602	0,612

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Примітно, що найменш привабливими для мігрантів були західні регіони України (Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька), де рівень міграційної безпеки не перевищував показник 0,5. У результаті трансформації статевовікової структури у вищенаведених регіонах, а також виїзду значної частки молоді із сільської місцевості закордон та промислових центрів України, спостерігалась деформація екістико-поселенського простору та знелюднення територій, що у підсумку інгібувало процеси соціально-економічного розвитку аграрних

регіонів України, у т. ч. знижувало потенціал їх соціально-економічного відновлення у постшоковому періоді.

Воєнна агресія РФ проти України у 2014 р. суттєво видозмінила диференціацію регіонів за рівнем міграційної безпеки. Так як, першими під удар попали найперше промислові регіони східної України, у 2014-2015 рр. стан міграційної безпеки у Донецькій, Луганській, Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій областях суттєво погіршився. Разом з тим, у 2016-2021 рр. в міру адаптації прифронтових регіонів до реалій життя в умовах соціально-економічного відновлення рівень міграційної безпеки демонстрував тенденцію до покращення значень. Відтак, у 2019 р. найбільш захищеними з точки зору міграційної безпеки були Дніпропетровська (0,904), Запорізька (0,882) та Харківська (0,869) області.

Запровадження карантинних обмежень у 2020 р. сповільнили процеси соціально-економічного відновлення, що призвело до послаблення міграційної безпеки у більшості регіонів України. Найбільш критична ситуація спостерігалась у Полтавській та Сумській, де показник міграційної безпеки станом на 2021 р. коливався в межах 0,4.

3.4. Структурні характеристики міграційної безпеки та наслідків її послаблення у системі соціально-економічної резильєнтності регіонів України

В Україні міграційні процеси, зокрема інтелектуальна, трудова та стаціонарна міграція, у т.ч. молоді, дітей та сімей загалом, набули критичних обсягів, що загрожує соціально-економічній стійкості країни та її регіонів. Такі тенденції не лише поглиблюють соціально-демографічні диспропорції (депопуляція поселень, зменшення трудо-ресурсного потенціалу, поглиблення соціальної нерівності, девальвація освіти тощо), а й є загрозою для національної безпеки через значне погіршення ресурсного забезпечення (інтелектуально-кадрового, фінансового, інвестиційного, інноваційного) економічного відновлення.

За офіційними даними за період війни з РФ кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб, а негативне сальдо міграції у 2022 р. становило понад 9,43 млн осіб ^[261]. За даними Міністерства закордонних справ України станом на 1 лютого 2023 р. загальна кількість громадян України, які перебувають за кордоном, сягає майже 8 млн осіб, у т.ч. близько 5,8 млн економічно активних осіб ^[262]. За оперативними даними ООН станом на серпень 2024 р. кількість утікачів від війни в Україні становила близько 10,5 млн осіб або 25 % населення України 2021 р. ^[263]. За оцінками Національного банку України середньомісячний приріст мігрантів у 2024 р. складає 160 тис. осіб ^[264].

В умовах масштабування зовнішніх і неконтрольованості внутрішніх міграційних процесів міграційна безпека України за 2022-2024 рр. суттєво послабилася, що має

²⁶¹ Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 р.». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

²⁶² Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. URL: <https://www.oporaua.org/report/viyna/24523-vpliv-povnomashtabnoyi-viini-na-migratsiiu-ukrayintsiv-iak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-ta-mizhnarodni-organizatsiyi>

²⁶³ Ситуація з біженцями в Україні. Портал оперативних даних ООН: сайт. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

²⁶⁴ Кількість мігрантів з України різко зросла: у Нацбанку назвали ключову причину. URL: https://enovosty.com/uk/news-ukr/news_society-ukr/full/0609-kilkist-migrantiv-z-ukraini-rizko-zroslo-u-nacbanku-nazvali-klyuchovu-prichinu

негативний вплив на забезпечення стійкості та економічного відновлення регіонів у післявоєнний період. До початку повномасштабної війни Україна вже стикалася з надзвичайно високою інтенсивністю міграційних процесів, що загрожувало національній безпеці (2001-2003 рр., 2008-2009 рр., 2014-2015 рр.). Демографічна криза, яка виникла внаслідок «вимивання» людських ресурсів, з одного боку, і низького рівня народжуваності та старіння нації, з іншого боку, детермінувала довгострокові ризики для забезпечення розвитку соціально-економічної системи України. Війна стала каталізатором для поглиблення цих проблем, що значно ускладнило процес демовідтворення і капіталізації людського розвитку. Так, за оцінками експертів після закінчення війни чисельність населення України не буде перевищувати 30 млн осіб, а до 2100 р. – скоротиться на 67 % (до 14,7 млн осіб) [265].

Особливістю сучасної міграційної кризи є те, що до міграційних потоків залучені діти, студентська та інші групи молоді, представники академічної спільноти, висококваліфіковані фахівці, у т.ч. інноватори – генератори ідей та інноваційної продукції. Така тенденція загострює проблему економічної «девальвації» інтелектуально-кадрового та інноваційного потенціалу регіонів, а також відображає загальне зниження мотивації населення залишатися в Україні та реалізовувати тут власний людський потенціал. Накопичення і розвиток людського потенціалу є ключовою детермінантою забезпечення економічного зростання і тригером відновлення стійкості економіки регіонів у повоєнний період. Зокрема за даними соціологічних досліджень науковців Львівської школи регіоналістики 51,6 % студентської молоді мають позитивні міграційні аспірації; 14,9 % – наміри працевлаштуватися за кордоном у найближчій перспективі; 26 % студентів вже здійснили певну підготовку щодо реалізації своїх міграційних намірів (дізнавались про можливості та умови навчання чи працевлаштування у певній країні, одержання дозволу на постійне місце проживання, намагались знайти посередників тощо) [266]. Результати соціологічного дослідження молоді за кордоном ідентифікували відсутність у них намірів реєміграції. Про бажання залишитися на постійне місце проживання в країні перебування заявили 17,0 % опитаних молодих осіб, а 16,2 % української молоді за кордоном не бачать подальших перспектив в Україні навіть після завершення війни.

Виїзд найбільш креативних, освічених і висококваліфікованих кадрів суттєво знижує рівень економічної безпеки країни та здатність забезпечувати інноваційний розвиток. Відтак, суттєве послаблення міграційної безпеки веде до виникнення нових і посилення поточних негативних наслідків для стійкості регіональних соціально-економічних систем:

1. Загострення проблем демографічного відтворення і старіння нації, зменшення кількості осіб у репродуктивному й економічно активному віці, послаблення виховної і демовідтворюваної функцій сім'ї, «знелюднення» територій. За даними Державної служби статистики України чисельність населення країни на дату проведення Всеукраїнського перепису населення (05 грудня 2001 р.) була рівна 48,5 млн осіб. За оцінками Інституту демографії та проблем якості життя НАН України станом на 01 січня 2022 р. чисельність населення України в кордонах 1991 р. становила 42,0 млн осіб, станом на серпень 2023 р. – 36,3 млн осіб, у т. ч. на підконтрольних українській владі територіях – 31,5 млн осіб. Так, у 2020 р. сумарний

²⁶⁵ ООН прогнозує скорочення населення України до 15 млн у 2100 р. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/naselennya-ukrajini-mozhe-skorotitis-do-15-milyoniv-u-2100-roci-prognoz-oon-302668/>

²⁶⁶ Vasyltsiv T., Lupak R., Mulska O., Levytska O., Baranyak I. Youth migration during war: Triggers of positive aspirations and preservation of human resources in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 2024, 22(2), 627-641. DOI: [10.21511/ppm.22\(2\).2024.49](https://doi.org/10.21511/ppm.22(2).2024.49)

коефіцієнт народжуваності в Україні становив 1,2 на одну жінку, у 2022 р. через безпекові ризики, високий рівень невизначеності щодо майбутнього, розділення сімей тощо цей показник зменшився до 1,0 (для порівняння у 2021 р. становив 1,5). Станом на кінець 2021 р. частка осіб у віці 60 років і старше була рівна 24,8 %, що призвело до посилення тиску на місцеві бюджети через збільшення необхідності додаткового фінансування медичних і соціальних послуг (для порівняння, у 2015 р. частка таких осіб становила 19,6 %). Частка вимушеної міграції жінок у фертильному віці серед мігрантів становить 20-30 %. Чисельність молодих жінок у віці 25-34 років в Україні внаслідок еміграції зменшилася на 1,8 млн осіб або 23 %, у порівнянні з 2021 р.

2. *Критичне зменшення інтелектуально-кадрового потенціалу населення через масштабну міграцію дітей, молоді та висококваліфікованих кадрів як найбільш креативної та підприємницької верстви суспільства.* Упродовж 2022-2023 рр. виїхали та отримали статус тимчасового захисту за кордоном орієнтовно 20 % дітей, а також жінок у віці 18-34 рр., які проживали в Україні до 24 лютого 2022 р. Станом на 1 липня 2024 р. найвищий рівень вимушеної міграції дітей і молоді у віці до 35 років з України до держав ЄС зафіксовано у Німеччині, Польщі та Чехії, де сукупно за програмами тимчасового захисту зареєстровано понад 1,5 млн осіб або дві третини мігрантів у віці до 35 років [267]. Країнами-реципієнтами з обсягами міграції понад 50 тис. молоді з України є Іспанія, Болгарія, Італія, Румунія, Словаччина, Нідерланди та Ірландія.

3. *Посилення проблеми дефіциту вузькопрофільних фахівців у галузях економіки регіонів (особливо у промисловості, сферах транспорту, будівництва, освіти, сільському господарстві та ін.) через інтенсифікацію трудової міграції, у т.ч. робітничих кадрів.* За оцінками НБУ чисельність робочої сили у віковій групі 15-70 років на поч. 2024 р. зменшилася на понад 25 % у порівнянні до 2021 р. [268] За I півріччя 2024 р. кількість вакансій зросла майже на 19 тис. (у червні 2024 р. становила понад 110 тис. од.). Однак, кількість резюме, оновлених чи створених за цей період, становила 304 тис. од., що на 47 тис. од. менше, ніж у січні 2024 р. [269]. За результатами дослідження ринку праці України Європейською бізнес асоціацією встановлено, що у 2023 р. 74 % роботодавців відчули гострий дефіцит кадрів, 17 % – часткову їх нестачу [270]. Дефіцит кадрів на ринку праці в Україні станом на квітень 2024 р. становив 30 %. Найбільший приріст «кадрового голоду» спостерігався в Івано-Франківській (+88 %), Закарпатській (+87 %) і Хмельницькій (+51 %) областях. За абсолютною кількістю пропозицій праці станом на червень 2024 р. лідерами були Київська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Івано-Франківська області [271].

За результатами соціологічного опитування роботодавців у Львівській області (грудень 2023 р.) виявлено суттєвий дефіцит робітничих кадрів у регіоні, зокрема 9 % і 8,4 % опитаних роботодавців вказали на нагальну потребу у слюсарях і зварювальників, а 7,8 % і 7,2 % – у токарях і операторах виробничої лінії. Регіональний

²⁶⁷ Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

²⁶⁸ Основні характеристики ринку праці України у першому півріччі 2024 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu>

²⁶⁹ Дефіцит кадрів. Work.ua. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2667>

²⁷⁰ Три чверті роботодавців відчувають дефіцит кадрів в Україні. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/try-chverti-robotodavtsiv-vidchuvayut-defitsyt-kadr>

²⁷¹ Інфляційний звіт. Квітень 2024 р.. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf?v=7

ринок праці відчуває гострий дефіцит будівельників, трактористів, електриків, механіків тощо [272].

4. *Посилення просторових диспропорцій і дисбалансів урбанізаційного розвитку, послаблення кадрового ресурсу суб'єктів господарювання, особливо на прифронтових територіях, через неконтрольовані внутрішні міграційні процеси.* Так, за даними Міністерства соціальної політики України станом на травень 2024 р. кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні становила 4,9 млн осіб, у т.ч. 3,6 млн – це особи, які перемістилися (чи повторно перемістилися) після початку повномасштабної війни, з них – 2,5 млн осіб не змогли повернутися до свого житла (житло зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території). За даними МОМ станом на серпень 2024 р. 11,4 % населення України – це ВПО (3,7 млн осіб, зокрема 4,4 млн ВПО повернулися до попереднього місця проживання). За період квітень-вересень 2024 р. кількість ВПО зросла на 120 тис. осіб [273]. Найбільша кількість ВПО у 2024 р. проживає у Харківській, Дніпропетровській, Київській, Сумській, Одеській і Львівській областях (рис. 3.22). Найменшу кількість ВПО зареєстровано у Волинській, Рівненській і Херсонській областях [274].

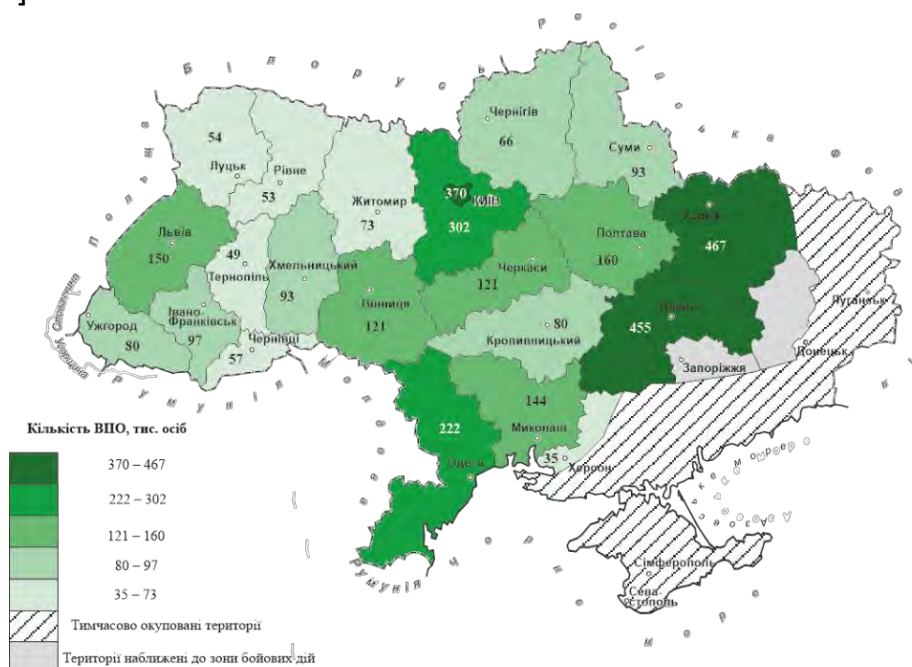

Рис. 3.22. Територіальний розподіл вимушених мігрантів в Україні, станом на серпень 2024 р.

Джерело: побудовано на основі звітів системних досліджень ООН в Україні щодо вимушеної міграції.

Внутрішня вимушена міграція населення з початку повномасштабного вторгнення рф на територію України призвела до виникнення і поширення низки соціальних проблем, які стали тригерами послаблення соціальної безпеки регіонів, зокрема:

²⁷² Мульська О. П., Васильців Т. Г., Пикус І. О. Інструменти збалансування попиту та пропозиції на працю випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти. *Регіональна економіка*. 2024. №2(112). С. 84-93. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2024-2-8>

²⁷³ В Україні понад 3,6 млн переселенців: де їх найбільше та з якими проблемами стикаються. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayini-ponad-3-6-mln-pereselentsiv-de-yih-1728644261.html>

²⁷⁴ Де в Україні найбільше переселенців: статистика з областей. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/de-ukrayini-naybilshe-pereselentsiv-statistika-1725633125.html>

поширення соціальної вразливості, бідності, збільшення незадовільного фінансово-матеріального стану ВПО; втрати роботи, неофіційної зайнятості ВПО на місцевому ринку праці, поширення прекаріату серед економічно активних ВПО, неможливості працювати дистанційно і виконувати оплачувані робочі завдання, низького рівня оплати праці, відсутності вакансії за спеціальністю; концентрацію ВПО в адміністративних центрах громад; збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру, бюджетного тиску; конфліктів з місцевим населенням, органами місцевої влади, упередженого ставлення до ВПО; проблем соціалізації та асиміляції ВПО в місцевих громадах.

5. *Диспропорції і нерівномірність статеві-вікової структури населення регіонів України через значні природно-демографічні та міграційні втрати.* Війна призвела до суттєвої трансформації статеві-вікової структури населення через неконтрольовані міграційні процеси молоді, жінок у фертильному віці, нелегальне вивезення і примусову депортацію дітей на територію рф і білорусії, численні втрати осіб чоловічої статі на фронті, масштаби яких невідомі суспільству чи органам влади. Проблему посилює відсутність моніторингу міграційних процесів і ведення обліку демографічних втрат у регіонах України. Перебування дітей упродовж тривалого часу за кордоном, їхнє навчання у місцевих школах може суттєво змінити демографічну ситуацію України в наступні роки. За оцінками ООН, на кінець листопада 2022 р. український кордон з рф перетнули понад 2,9 млн осіб [275]. За даними Агентства ООН у справах біженців в Україні з тимчасово окупованих територій до рф вивезено понад 20 тис. дітей у 2022 р. За даними ООН за кордоном знаходиться 2,1 млн українських дітей (близько 30 % дітей, які станом на 1 січня 2022 р. проживали в Україні) [276].

Критичні втрати демографічного ресурсу України підтверджено результатами авторських емпіричних досліджень: кількість населення у економічно активному віці в Україні у результаті еміграції скоротилась на 4,4 млн. осіб або 15 % упродовж 2022 р. Через численну міграцію жінок фертильного віку рівень народжуваності лише у 2022 р. зменшився на 25 %. За результатами імітаційного моделювання встановлено, що за цей період ймовірний обсяг народжуваності становить близько 290 тис. осіб. Найвищі темпи зменшення народжуваності спостерігаються у віковій групі матерів 23-28 років, де рівень природного відтворення скоротився на понад 30 %. Реальні втрати народжуваності є значно вищими, оскільки зменшення народжуваності упродовж 2022 р. відбулося як через виїзд населення за кордон, так і через зростання смертності серед населення у зв'язку з обстрілами цивільної інфраструктури.

6. *Посилення непропорційності регіонального розвитку, диференціації центрально-периферійного поступу, фінансових асиметрій і бюджетних дисбалансів через нерівномірність розміщення та щільності населення, диспропорції статеві-вікової структури населення у регіонах.* Довідка: найбільші обсяги міграції за кордон були з м. Києва, Дніпропетровської та Харківської областей. За даними центру Разумкова станом на квітень 2022 р. 51,5 % опитаних українців, які виїжджали за кордон через війну були жителями східних і південних областей України, 45 % – центральних областей (зокрема 31 % – з м. Києва та Київської області), 4 % – західних областей [277]. За даними InfoSapiens, зі Запорізької області за кордон виїхала майже чверть усього населення регіону (24 %), з м. Києва – 20 % населення, з Київської області – 19 %, з Харківської – 17 %, з Дніпропетровської та Миколаївської областей –

²⁷⁵ Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

²⁷⁶ Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном Як зберегти зв'язок з Україною? URL: <https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrainskykh-doshkilniat-ta-milyon-shkoliariv-perebuvaiut-za-kordonom-yak-zberehty-zv-iazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/>

²⁷⁷ Більше половини українців, що їдуть за кордон – зі Сходу та Півдня. Опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/5/248106/>

по 16 %. Натомість, зі Луганської області – лише 1 % населення (так як значна її частина була окупована ще з 2014 р.), із західних областей України – до 10 % населення з кожної області [278].

Нерівномірний відтік людських ресурсів з певних регіонів за кордон чи на більш безпечні території, унеможливлення заміщення втрат робочої сили іммігрантами чи ВПО призвели до виникнення *викликів і загроз для економічної безпеки та подальшого відновлення економіки регіонів*:

- формування значного дефіциту ресурсного забезпечення економічного розвитку регіонів, асинхронність просторового розвитку через нераціональність розміщення людських ресурсів;
- поглиблення структурних і галузевих диспропорцій регіональних ринків праці через зростання кадрового дефіциту для місцевих суб'єктів господарювання;
- поглиблення бюджетних дисбалансів регіонів (напруженість у бюджетно-податковій сфері).

7. *Зменшення фінансово-інвестиційного потенціалу регіонів через неефективне використання потенціалу внутрішньої міграції бізнесу, інтенсифікацію зовнішніх міграційних процесів капіталу та інтелектуальної власності.* Масштабування цих проблем породжує такі загрози для економічної стійкості: зменшення ділової активності бізнесу, лімітування або відсутність податкових надходжень до місцевих бюджетів; погіршення стану науково-технічного потенціалу пріоритетних галузей економіки регіонів, інноваційного розвитку промислових підприємств; поглиблення диспропорцій і структурних дисбалансів розвитку внутрішнього споживчого ринку; значна втрата ресурсного забезпечення розвитку економіки регіонів, особливо фінансово-інвестиційного, підприємницького та інноваційного.

Критичність ситуації підсилюється тим, що міграційні втрати відбуваються на тлі затяжної демографічної кризи та старіння населення, а війна різко прискорила процеси природного скорочення чисельності. Негативна трансформація статевовікової структури населення, зниження народжуваності, висока частка жінок фертильного віку серед мігрантів та депортація дітей створюють загрозу втрати демографічного фундаменту на десятиліття. Це унеможливорює формування достатньої відтворюваності трудових ресурсів та суттєво зменшує перспективи довгострокового розвитку країни. У поєднанні з руйнівними наслідками війни, внутрішньою вимушеною міграцією та нерівномірністю розміщення населення, виникають нові просторові диспропорції, які змінюють логіку регіонального розвитку. Одні регіони стикаються з гострим кадровим виснаженням і бюджетними втратами, тоді як інші – з надмірним навантаженням на соціальну інфраструктуру, ринки праці, місцеві бюджети.

²⁷⁸ Наскільки масштабною буде демографічна криза в Україні і як повернути біженців. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109074/yakym-ye-masshtab-majbutnoyi-demohrafichnoyi-kryzy-v-ukrayini/>

4. МОНІТОРИНГ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНИ: СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ВИМІР

4.1. Система інформаційно-аналітичного моніторингу міграційних ризиків на місцевому рівні

Міграційні процеси в сучасній Україні набули системного характеру та істотно впливають на демографічну, соціально-економічну й безпекову ситуацію, особливо в регіонах, наближених до зон бойових дій або прикордонних територій. Масштабне переміщення вимушених мігрантів, трудова еміграція та демографічне скорочення формують складну конфігурацію ризиків, які безпосередньо позначаються на ринку праці, структурі домогосподарств, освітньому потенціалі та соціальній інфраструктурі громад. Сучасний аналітичний ландшафт дослідження міграційних ризиків і впливу міграційних процесів на розвиток і стійкість соціально-економічної системи характеризується фрагментарністю і методологічною розпорошеністю. Дослідження, присвячені міграційним процесам, різняться за масштабом, вибірковими характеристиками, часовими періодами спостереження та рівнем деталізації. Більшість із них спрямовані на оцінку загальнонаціональних тенденцій або вивчення специфічних груп (внутрішньо переміщених осіб, біженців, трудових мігрантів), тоді як потреби територіальних громад залишаються поза системним аналітичним фокусом. Це створює розрив між загальнодержавною статистикою та потребами місцевого врядування, обмежуючи можливості розроблення адресних заходів демографічної й соціально-економічної політики.

Примітно, що у міжнародному контексті найбільш репрезентативними є дослідження, здійснені під егідою Міжнародної організації з міграції (IOM), Агентства ООН у справах біженців, Європейського інституту міграційної політики та низки партнерських інституцій. Серія раундів опитування Displacement Tracking Matrix / Ukraine (2016-2025 pp.) охоплює моніторинг внутрішнього переміщення і процесів рееміграції, однак її крос-секційний характер не дозволяє простежити динаміку індивідуальних міграційних намірів. Аналогічні обмеження властиві дослідженню Survey of intentions and perspectives of returnee (2024 p.), яке акцентує на опитуваннях українських біженців у країнах ЄС, але не забезпечує достатньої репрезентативності для аналізу регіональних відмінностей. Звіт Exploring Refugees' Intentions to Return to Ukraine (MPI Europe, 2024 p.) узагальнює результати кількох хвиль опитувань, має переважно декларативний характер без ідентифікації причинно-наслідкових зв'язків між міграційними процесами, місцевим економічним розвитком, резильєнтністю соціально-економічної системи, потенціалом відновлення тощо (табл. 4.1).

На національному рівні зусилля зосереджені на дослідженні економічних, соціальних і демографічних детермінант міграційних процесів. Зокрема, спільне дослідження CASE Україна та Київського міжнародного інституту соціології (2025 p.) виявляє роль економічних можливостей у формуванні міграційних намірів, тоді як аналітика компанії Gradus Research (2024 p.) пропонує огляд міграційних настроїв як в Україні, так і за кордоном. Водночас обидва дослідження обмежені переважно економічною або онлайн-методологічною рамкою, що ускладнює охоплення вразливих груп населення. Опитування, реалізовані U-Report Україна спільно з Vox Ukraine, розкривають молодіжні міграційні настрої, але не претендують на загальнонаціональну репрезентативність.

Таблиця 4.1

Систематизація досліджень міграційних процесів в Україні: міжнародний, національний та академічний виміри

№	Організації/ авторство	Назва проєкту	Характеристика дослідження	Прогалини / обмеження	Релевантність для місцевого рівня
Міжнародний вимір					
1	Міжнародна організація з міграції (IOM)	The Displacement Tracking Matrix / Ukraine. General Population Survey (серія раундів опитування; 2016-2025 pp.) ²⁷⁹	Моніторинг внутрішнього переміщення, процесів реєміграції, мобільності; відстеження динаміки міграційних потоків.	✓ Дослідження має формат повторних крос-секційних зрізів, а не панельного спостереження, що унеможливорює відстеження динаміки міграційних намірів одних і тих самих респондентів у часі. ✓ Опитування зорієнтоване переважно на населення, що перебуває в Україні (ВПО та ті, хто залишився на місцях проживання), тоді як міграційні настрої українців за кордоном залишаються недостатньо охопленими. ✓ Обмежений перелік змінних не дає змоги повною мірою дослідити соціально-психологічні чинники та мотиваційні установки респондентів.	Розуміння загальнонаціональних тенденцій і масштабів переміщення; може слугувати тлом для інтерпретації локальної ситуації
2	Агентство ООН у справах біженців; Міжнародна дослідницька компанія Ipsos Group	Survey of intentions and perspectives of returnee (серія раундів опитування; 2024 p.) ²⁸⁰	Опитування українських біженців у країнах прийому з метою з'ясування їхніх намірів щодо повернення або залишення за кордоном; оцінювання соціально-економічних умов проживання і чинників, які впливають на мотиваційні установки.	✓ Вибірка обмежена за обсягом (наприклад, раунд 1 – 1,1 тис. домогосподарств, раунд 5 – 4 тис. домогосподарств біженців, які проживають у різних країнах Європи); не завжди має панельний характер. ✓ Форма проведення опитування (через телефон, онлайн-опитування) має високий рівень суб'єктивності. ✓ Результати опитування фіксують наміри, без ідентифікації рівня реалізації.	Дозволяє враховувати потенційні сценарії реєміграції, однак не дає даних по громадах
3	Європейський інститут міграційної політики (MPI Europe); Міжнародна організація з	Exploring Refugees' Intentions to Return to Ukraine	Результати кількох хвиль опитувань українських біженців. У фокусі – наміри повернення до України, чинники, що на них впливають (індивідуальні характеристики, умови проживання в країнах прийому,	✓ Вибірки не є репрезентативними для кожної країни прийому. ✓ Відсутність панельного підходу; унеможливлення моніторингу змін міграційних настроїв у респондентів. ✓ Недостатньо враховано індивідуальний досвід отримання підтримки, випадки циркулярної	Ідентифікація факторів повернення/залишення.

²⁷⁹ International Organization for Migration. (n.d.). Ukraine – Displacement Tracking Matrix. URL: https://dtm.iom.int/ukraine?utm_source=chatgpt.com²⁸⁰ UNHCR. (n.d.). Intention Survey of Returnees to Ukraine. URL: https://microdata.unhcr.org/index.php/catalog/1275?utm_source=chatgpt.com

№	Організації/ авторство	Назва проєкту	Характеристика дослідження	Прогалини / обмеження	Релевантність для місцевого рівня
	міграції (IOM)	(2024 р.) ²⁸¹	ситуація в Україні), а також порівняння між окремими країнами прийому.	міграції та відмінності між декларованими намірами й реальними можливостями повернення.	
Національний вимір					
4	CASE Україна; Київський міжнародний інститут соціології	Економічні можливості здатні стримати міграцію населення (травень-червень 2025 р.) ²⁸²	Всеукраїнське опитування, спрямоване на виявлення чинників, що впливають на наміри українців залишатися в країні чи емігрувати. Аналізується роль економічних можливостей, зокрема рівня доходів, доступу до роботи та перспектив відновлення економіки, у формуванні міграційних рішень	✓ Акцент на економічних чинниках, тоді як соціально-психологічні аспекти (ціннісні орієнтації, питання безпеки, соціальної інтеграції тощо) розкрито обмежено. ✓ Використаний крос-секційний дизайн не дозволяє простежити зміну намірів у динаміці. ✓ Недостатньо враховано відмінності між різними соціально-демографічними групами та регіональними контекстами.	Формування локальних індикаторів «економічної привабливості» громад
5	Дослідницька компанія «Gradus Research»	Міграційні настрої українців в Україні та за кордоном (2024 р.) ²⁸³	Онлайн-опитування українців, які залишилися в Україні, та тих, хто перебуває за кордоном. Досліджуються міграційні настрої, наміри щодо повернення або виїзду, а також чинники, що впливають на ці рішення (економічні можливості, умови життя, безпекова ситуація)	✓ Використання онлайн-панелі обмежує репрезентативність вибірки: до дослідження залучені лише ті респонденти, які мають доступ до інтернету та готові брати участь у панельних опитуваннях. ✓ Відсутність панельного дизайну унеможливорює простеження змін у намірах тих самих осіб у часі. ✓ Не в повній мірі охоплено специфіку окремих соціально-демографічних груп (наприклад, людей похилого віку, мешканців сільських територій, ВПО тощо).	Дає корисні індикатори для моніторингу настроїв у громадах, але потребує локальної верифікації
6	Цифрова платформа ЮНІСЕФ;	Опитування молоді у проєкції міграційних	Серія швидких хвиль опитувань молоді після початку війни, з акцентом на міграційні наміри;	✓ Дослідження має цільову аудиторію (молодь, активна в U-Report); вибірка не репрезентативна. ✓ Онлайн-методологія обмежує охоплення	Моніторинг молодіжних настроїв у громадах; можна інтегрувати

²⁸¹ Sohst, R., Tirado, T., Salgado, L., & Slootjes, J. (2025). *Exploring refugees' intentions to return to Ukraine: Data insights and policy responses*. Migration Policy Institute Europe & International Organization for Migration. URL: https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/mpie-iom_ukraine-return-intentions-2024-final.pdf?utm_source=chatgpt.com

²⁸² CASE Україна & KMIC. (2025). Економічні можливості здатні стримати міграцію українців: результати опитування. URL: https://case-ukraine.com.ua/news/ekonomichni-mozhlyvosti-zdatni-strymaty-migratsiyu-ukrayintiv-rezultaty-opytuvannya/?utm_source=chatgpt.com

²⁸³ Gradus Research. (2024). Міграційні настрої українців в Україні та за кордоном. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/migration-intentions-ukrainians-ukraine-and-abroad/?utm_source=chatgpt.com

№	Організації/ авторство	Назва проєкту	Характеристика дослідження	Прогалини / обмеження	Релевантність для місцевого рівня
	аналітична платформа Vox Ukraine	намірів ²⁸⁴	ідентифікація впливу війни на освітні траєкторії молоді.	респондентів. ✓ Дефіцит довгострокового моніторингу трансформації намірів у тих самих осіб.	питання в локальні опитування
7	Дослідницький центр з питань економічної політики «Центр економічної стратегії»	Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення (2024 р.) ²⁸⁵	Дослідження засноване на результатах соціологічного опитування українських біженців у країнах ЄС та Великій Британії (грудень 2023 р. – січень 2024 р.). У фокусі – наміри щодо реєміграції, інтеграція у країнах перебування та економічні чинники, що впливають на міграційні рішення.	✓ Обмеження географічного охоплення (лише частина країн ЄС і Велика Британія), що знижує можливість узагальнення на всіх біженців. ✓ Не можливо простежити зміни намірів у динаміці (крос-секційний зріз). ✓ Обмежено враховано відмінності між соціально-демографічними групами (молодь, літні люди, різні типи домогосподарств).	Допомагає оцінити потенціал повернення мігрантів; релевантно громадам із високим рівнем реєміграції
8	Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова	Міграційна політика ЄС і країн Східного партнерства (2023 р.) ²⁸⁶	Соціологічні опитування щодо гендерних аспектів вимушеної міграції, впливу війни на домогосподарства.	✓ Фокус на окремих аспектах (гендер, соціальна структура тощо). ✓ Обмежена вибірка й крос-секційний характер опитування. ✓ Дані представлені у форматі агрегованих результатів без доступу до мікроданих.	Може бути використано для розробки локальних програм із гендерно-чутливою політикою
Комплексні соціологічні дослідження із включеним компонентом міграційних намірів					
9	Українська дослідницька лабораторія Rating Lab	Рейтинг регіонів за Індексом місцевого благополуччя та міграційні настрої: 2024 ^{287*}	Опитування (листопад-грудень 2024 р.) з оцінкою суб'єктивного рівня добробуту населення, якості життя у громадах та міграційних намірів. Ідентифікація готовності населення до еміграції та реєміграції, ключових чинників	✓ Дослідження побудоване на самооцінках респондентів і має обмеження щодо порівнянності результатів між громадами. ✓ Міграційний компонент є додатковим, а не центральним, відсутня деталізація мотиваційних чинників, форм міграції (внутрішня, зовнішня, трудова, освітня). ✓ Відсутній довгостроковий вимір оцінки міграційних	Дає орієнтири щодо добробуту та настроїв у громадах; може бути інтегровано в локальні системи моніторингу

²⁸⁴ U-Report Ukraine & Vox Ukraine. (n.d.). Опитування молоді про освіту та міграційні наміри. URL: https://ukraine.ureport.in/story/1451/?utm_source=chatgpt.com

²⁸⁵ Центр економічної стратегії. (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukra%D1%97nski-bizhenczi.-%E2%80%8Bmajbutn%D1%94-za-kordonom-ta-plani-na-povernennya.-tretya-hvilya-doslidzhennya.pdf?utm_source=chatgpt.com

²⁸⁶ Разумков Центр. (2023). Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн Східного партнерства: аналітична доповідь. URL: https://razumkov.org.ua/images/2023/10/25/2023-Pyshchulina-MIGRACIA.pdf?utm_source=chatgpt.com

²⁸⁷ Rating Lab. (2024). Індекс місцевого благополуччя 2.0: міграційні настрої регіонів України. URL: https://ratinglab.org/research/local-well-being-index-rating-ukrainian-regions-migration-attitudes-2024?utm_source=chatgpt.com

№	Організації/авторство	Назва проєкту	Характеристика дослідження	Прогалини / обмеження	Релевантність для місцевого рівня
			впливу на добробут	намірів.	
10	Соціологічна група «Рейтинг»	Серія періодичних всеукраїнських соціологічних досліджень «Загальні настрої українців під час війни» (2024-2025 рр.) ²⁸⁸	Серія хвиль репрезентативних опитувань, присвячених суспільним настроям у період війни. До інструментарію включено питання про очікування щодо майбутнього, рівень упевненості в країні, а також міграційні наміри.	✓ Питання щодо міграції подані як частина ширшого блоку про суспільні настрої, відтак їхня глибина обмежена (без глибокого аналізу мотивів та соціально-економічних чинників). ✓ Опитування мають крос-секційний характер і не дозволяють простежити зміну намірів одних і тих самих респондентів у часі. ✓ Відсутня диференціація результатів за окремими цільовими групами (молодь, ВПО, реемігранти).	Корисно для загального контексту, але в громадах потребує уточнення через локальні опитування
Академічний вимір					
11	Національний інститут стратегічних досліджень	Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні (2023 р.) ²⁸⁹	Аналітичне дослідження, підготовлене на основі результатів соціологічних опитувань 2022 р., спрямоване на оцінку впливу міграції на економічну безпеку України.	✓ Дані базуються на перших опитувань 2022 р., що не відображають подальшої динаміки й трансформації міграційних процесів. ✓ Аналітичний фокус зосереджений на національному рівні, без регіональної деталізації. ✓ Лімітовані дані про індивідуальні мотиваційні чинники та вплив локальних умов.	Дає аналітичне підґрунтя для врахування міграції в стратегічному плануванні громад
12	Колектив авторів під керівництвом У. Садової	Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI ст. (2019 р.) ²⁹⁰	Комплексне дослідження міграції (масштаби та напрями міграції, вплив ендо- та екзогенних чинників, регіональні особливості та ін.).	✓ Представлена динаміка міграційних процесів у період до 2019 р.. ✓ Відсутність детальної оцінки індивідуальних мотиваційних та соціально-психологічних чинників міграційних рішень.	Може слугувати теоретико-методологічною основою для проведення локальних досліджень міграційних процесів
13	ДУ «Інститут регіональних	Міграційні втрати молоді та	Комплексне дослідження впливу міграційних втрат молоді	✓ Фокус дослідження – молодь (до 35 років). ✓ Дослідження здійснено у розрізі регіонів без	Підвищена прикладна цінність для громад із

²⁸⁸ Rating Group. (2024, листопад-грудень). Загальні настрої українців під час війни. URL: https://www.ratinggroup.ua/news/gen-opinion122024?utm_source=chatgpt.com

²⁸⁹ Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні : аналіт. доп. / [В. Потапенко, А. Головка, О. Валецький та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-01/ad_mihratsia_gotove_03_01_2023.pdf?utm_source=chatgpt.com

²⁹⁰ Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття: наукове видання / наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2019. 110 с.

№	Організації/ авторство	Назва проєкту	Характеристика дослідження	Прогалини / обмеження	Релевантність для місцевого рівня
	досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. Т. Васильців	ресурсний потенціал повоєнної відбудови України: моделювання взаємовпливів та інструментарій посилення резильєнтності ²⁹¹	на соціально-економічний та людський потенціал України в умовах війни та повоєнного відновлення (закономірності, чинники та масштаби трудової, освітньої й вимушеної міграції молоді; моделювання каузальності параметрів міграційних процесів).	ідентифікації впливу на місцевий економічний розвиток (територіальні громади). ✓ Не ідентифіковано гендерні відмінності у міграційній поведінці молоді та специфіку внутрішньої міграції.	високим рівнем відтоку молоді. Уможливають моніторинг втрат людського капіталу, ризиків і резервів залучення молоді до місцевого економічного розвитку.

Примітка: на відміну від першого дослідження, яке проводилося у 2023 р., у хвилю 2024 р. інтегровано окремий компонент, присвячений вимірюванню міграційних настроїв населення.

Джерело: систематизовано авторами

²⁹¹ *Міграційні втрати молоді та ресурсний потенціал повоєнної відбудови України: моделювання взаємовпливів та інструментарій посилення резильєнтності* : монографія, електронне видання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» ; за редакцією д.е.н., проф. Васильціва Т. Г. Львів, 2024. 350 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20240005.pdf>

Серед важливих ініціатив варто також відзначити дослідження Центру економічної стратегії (2024 р.), яке фокусується на економічних мотивах повернення біженців, та проекти Центру Разумкова (2023 р.), що висвітлюють гендерні аспекти міграції. Хоча такі напрацювання мають значну аналітичну цінність, їхня практична користь для місцевого рівня полягає переважно у можливості адаптації окремих показників (наприклад, економічної привабливості, гендерної рівності, реєміграційного потенціалу) до умов конкретних громад.

Окрему групу становлять масштабні національні опитування, до інструментарію яких інтегровано питання міграційних намірів населення. Так, Індекс місцевого благополуччя від Rating Lab (2024 р.) відображає готовність мешканців залишати чи повертатися до своїх громад, а серія досліджень Соціологічної групи «Рейтинг» (2024–2025 рр.) вивчає вплив війни на суспільні настрої та міграційні рішення громадян. Отримані результати мають вагому пізнавальну й прикладну цінність для формування системи моніторингу міграційних процесів, однак потребують подальшого вдосконалення методики ідентифікації ризиків та оцінки наслідків для соціально-економічної системи на рівні громад.

Водночас серед академічних напрацювань помітне місце посідають аналітичні доповіді Національного інституту стратегічних досліджень (2023 р.) та праці з міграційної тематики під керівництвом У. Садової (2019 р.). Ці дослідження формують теоретико-методологічну основу для подальших емпіричних досліджень і закладають фундаментальні підходи до аналізу міграційних процесів, зокрема, у контексті соціальної безпеки, людського розвитку та регіональної політики.

Наявний масив досліджень охоплює широкий спектр аспектів міграційної проблематики, однак інформаційно-аналітичне забезпечення залишається фрагментарним і методологічно неоднорідним, характеризується низкою структурно-організаційних та технологічних прогалин (наприклад, відсутність панельних спостережень, обмежене врахування регіонального контексту, низька репрезентативність вибірок для громад та ін.), які істотно ускладнюють побудову цілісної системи оцінювання й прогнозування міграційних ризиків, особливо на місцевому рівні. Відтак, екзистенційними проблемами у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення політики управління міграційними процесами, у т.ч. моніторингу міграційних ризиків, є:

1. Відсутність інтегрованої системи збору та обміну даними. Інформація про міграційні процеси акумулюється різними державними структурами, наприклад, Державною службою статистики України, Державною міграційною службою України, Державною службою зайнятості України, відповідними міністерствами, прикордонною службою, органами місцевого самоврядування тощо. Однак міжвідомчий обмін даними є обмеженим, відсутні уніфіковані формати подання показників, а відомчі бази не синхронізуються у часових і просторових зрізах. Унаслідок цього дані дублюються або не співвідносяться між собою, що унеможливлює комплексний аналіз міграційних потоків у розрізі регіонів і громад.

2. Низький рівень реалізації моніторингу міграційних процесів у просторово-темпоральному розрізі. Більшість існуючих статистичних спостережень і соціологічних опитувань мають крос-секційний характер, тобто фіксують ситуацію в певний момент часу без можливості відстеження динаміки міграційних намірів одних і тих самих осіб. Відсутність панельних (повторних) спостережень не дозволяє виявляти сталі тенденції, оцінювати стабільність міграційних мотивів чи ефективність політики повернення. Просторова деталізація також є недостатньою: офіційна статистика здебільшого оперує обласним рівнем, тоді як реальні міграційні процеси проявляються у межах громад, агломерацій і прикордонних територій.

3. Обмеженість індикаторного апарату. Національні статистичні системи

зосереджені переважно на кількісних характеристиках міграції (кількість прибулих, вибулих, зареєстрованих ВПО тощо), тоді як якісні аспекти (соціально-психологічні, поведінкові, мотиваційні, професійні) залишаються поза системним виміром. Відсутність індикаторів, що відображають рівень інтеграції мігрантів, освітню та кваліфікаційну структуру, участь у місцевому розвитку, призводить до неповноти аналітичної картини та спотворення оцінок впливу міграції на людський потенціал територій.

4. Обмежений доступ до мікроданих і низька інституційна сумісність. Більшість соціологічних і міжнародних досліджень оприлюднюються у форматі агрегованих результатів, без відкритого доступу до первинних масивів даних. Це унеможливорює незалежну верифікацію, порівняльний аналіз і побудову моделей ризиків на основі єдиної бази. Крім того, застосовувані інструменти збору даних різних інституцій не узгоджені між собою за понятійним апаратом, одиницями виміру та часовими рамками.

5. Відсутність єдиної цифрової платформи моніторингу. Станом на сьогодні відсутня централізована цифрова платформа, яка б інтегрувала дані з офіційних реєстрів, соціологічних опитувань, регіональної статистики та аналітичних звітів міжнародних організацій. Територіальні громади не мають інструментів для автоматизованого збору, оновлення та візуалізації інформації щодо міграційних тенденцій, що призводить до інформаційних розривів між національним і локальним рівнями, знижує оперативність прийняття управлінських рішень та ускладнює прогнозування ризиків.

6. Недостатня координація між дослідницькими і управлінськими структурами. В Україні відсутній чіткий інституційний механізм, який би забезпечував координацію між науковими установами, аналітичними центрами, органами влади та громадами у сфері моніторингу міграційних процесів. Унаслідок цього отримані дані часто залишаються невикористаними в управлінській практиці, а наукові розробки не інтегруються в державні інформаційні системи.

Ключові прогалини інформаційно-аналітичного забезпечення моніторингу міграційних ризиків полягають також у дисперсності джерел даних, нестачі довгострокових панельних спостережень, недостатній регіональній деталізації, обмеженості якісних показників, а також у відсутності єдиного інтегрованого цифрового середовища для аналізу й прогнозування міграційних ризиків. Подолання цих проблем вимагає розроблення концептуально нової моделі моніторингу, побудованої на принципах відкритості даних, інтероперабельності систем, просторово-часового аналізу та підтримки управлінських рішень на рівні громад. Варто наголосити, що систематизація даних щодо масштабів, причин і наслідків міграційних процесів для громад України є фундаментальним етапом у формуванні політики забезпечення міграційної безпеки територій, яка має ґрунтуватися на створенні міграційних профілів громад як інструменту моніторингу міграційних процесів, ризиків і загроз.

У контексті обмеженої спроможності територіальних громад реагувати на міграційні виклики нинішня ситуація в Україні характеризується значними труднощами у забезпеченні ефективного управління міграційними процесами. Внаслідок повномасштабної війни РФ проти України, а також соціально-економічних та інших шоків місцевий економічний розвиток дедалі більше детермінується міграційними викликами та їх негативними наслідками. Це зумовлено масштабними та динамічними міграційними процесами, неконтрольованими внутрішніми переміщеннями та демографічними дисбалансами, що унеможливають нарощення потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів. Обмежені ресурси та недостатній рівень інституційної спроможності органів місцевого самоврядування призводять до слабкої

здатності своєчасно та комплексно реагувати на міграційні виклики й наслідки кризи.

Водночас у практиці регіональної політики відсутні перманентні механізми міжвідомчого обміну даними, що призводить до дублювання інформації, різночитань у термінах і показниках, а також до втрати частини релевантних даних. Територіальні громади, як правило, не мають доступу до оперативної аналітики, а формування місцевих баз даних відбувається епізодично й без методичної уніфікації. За таких умов постає нагальна потреба у створенні єдиної інтегрованої системи інформаційно-аналітичного моніторингу міграційних ризиків, яка б забезпечувала збирання, накопичення, верифікацію та аналіз даних у реальному часі.

Концептуально така система має ґрунтуватися на принципах: відкритості даних (використання відкритих державних реєстрів і статистичних джерел з урахуванням вимог конфіденційності персональної інформації); інтероперабельності (сумісності між базами даних різних установ і рівнів управління;) просторово-темпоральної деталізації (можливості відстеження міграційних процесів у розрізі громад, районів, регіонів і часових інтервалів); аналітичної інтеграції (поєднання статистичних, соціологічних та експертних методів оцінювання); орієнтації на потреби місцевого управління (створення інструментів для прогнозування ризиків, оцінки демографічної динаміки та моделювання сценаріїв відновлення людського потенціалу).

Система інформаційно-аналітичного моніторингу міграційних ризиків у громадах має включати такі функціональні модулі:

1. Модуль збору та верифікації даних (забезпечує інтеграцію з державними реєстрами, локальними базами даних і результатами соціологічних досліджень).

2. Аналітично-прогностичний модуль (застосовує методи статистичного аналізу, індексного моделювання, просторової аналітики (GIS) та машинного навчання для ідентифікації ризиків і побудови прогнозів).

3. Інтерактивний дашборд (дає змогу ОМС та аналітичним центрам відстежувати ключові індикатори міграційної динаміки, рівень соціальної інтеграції, демографічні зміни та інші параметри).

4. Комунікаційно-інституційний модуль (забезпечує обмін даними між державними структурами, громадами, науковими установами та міжнародними партнерами).

Запровадження такої системи сприятиме підвищенню аналітичної спроможності органів місцевого самоврядування, забезпечить формування міграційних профілів громад, необхідних для оцінювання рівня ризику, ефективності політики інтеграції внутрішньо переміщених осіб і реємігрантів, а також для планування заходів демографічного відновлення. У стратегічній перспективі система інформаційно-аналітичного моніторингу має стати складовою національної інфраструктури даних, орієнтованої на підтримку політики smart-управління людським потенціалом. Її розроблення та впровадження потребують міжінституційної співпраці, державного фінансування, науково-методичного супроводу та залучення міжнародних партнерів.

У контексті розроблення зазначеної системи важливою складовою є емпіричне оцінювання міграційних ризиків на рівні громад, яке передбачало би поєднання статистичних і експертних методів. Об'єктивна оцінка обсягів, структури та наслідків міграційних втрат вимагає застосування комплексного системного підходу. Одним із ефективних інструментів у цьому контексті є експертне опитування, що дає змогу отримати якісні та поточні оцінки за умов обмеженого або лімітованого обліку міграційних процесів.

Метою проведення опитування є виявлення ключових міграційних ризиків і викликів для соціально-економічної стійкості громад України, а також ідентифікація ефективних механізмів забезпечення міграційної безпеки в умовах макроекономічних

шоків і війни.

Цілями дослідження у контексті виявлення міграційних ризиків і загроз для громад визначено:

1. Встановлення рівня усвідомлення та сприйняття еміграції як актуальної соціально-економічної проблеми серед органів місцевого самоврядування (ОМС).
2. Виявлення масштабів демографічних змін, спричинених міграційною кризою.
3. Ідентифікація домінуючих чинників поширення еміграційних процесів у розрізі різних типів громад.
4. Визначення ефективності програм підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб у громадах, аналіз рівня їх інтеграції в соціально-економічне життя приймаючих територій.
5. Оцінка готовності і потреб громад приймати іммігрантів, ВПО та реемігрантів.
6. Виявлення потенційних ризиків і можливостей міграції населення для місцевого розвитку (ступінь впливу на соціальну сферу, ринок праці й інфраструктуру).
7. Аналіз наявності та ефективності комплексних заходів і програм, спрямованих на зменшення відтоку населення, стимулювання повернення мігрантів, підтримку молоді та зміцнення міграційної безпеки в громадах.

Польовий етап дослідження тривав упродовж квітня-травня 2025 р. Як основну характеристику надійності опитування обрано коефіцієнт варіації відносною стандартної похибки вибірки, який не перевищує 10 % за ймовірності гарантування результатів 95 %.

Формування експертної вибірки здійснювалося з урахуванням принципів професійної компетентності, галузевого та територіального представництва. Загальний обсяг вибірки ОМС становив 51 особу. Страти вибірки формувалися відповідно до посадових категорій: голови рад, очільники структурних підрозділів рад (відділи освіти, культури та дозвілля, соціального захисту населення, економічного розвитку, інвестицій і правового забезпечення).

Опитування охопило 10 областей України (Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Черкаська та Чернігівська), що забезпечує достатню територіальну репрезентативність і можливість узагальнення результатів на рівні типових груп громад.

Приклад анкети для представників ОМС наведено у додатку К.

Формування системи інформаційно-аналітичного моніторингу міграційних ризиків на місцевому рівні є ключовим елементом модернізації управління міграційними процесами в Україні. Її створення на основі поєднання цифрових технологій, аналітичних методів і експертних оцінок дозволить забезпечити доказову базу для прийняття рішень, орієнтованих на збереження та відновлення людського потенціалу. Інтеграція статистичних, соціологічних і просторових даних у єдину систему сприятиме підвищенню адаптивності місцевого самоврядування до міграційних викликів, зміцненню соціально-економічної стійкості громад і формуванню підґрунтя для реалізації політики smart-управління людським розвитком у післявоєнний період.

4.2. Міграційна вразливість громад України в умовах нестабільності

В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій проблема еміграції населення набуває особливої актуальності для територіальних громад. Розуміння ступеня значущості цієї проблеми серед мешканців є важливим кроком для

розроблення ефективних заходів щодо її подолання. Аналіз відповідей респондентів дозволяє оцінити рівень усвідомлення цієї проблеми та її вплив на соціально-економічний розвиток громади. Військові дії та спричинені ними руйнування інфраструктури стали каталізатором масштабних демографічних змін в Україні. За різними оцінками, з початку повномасштабного вторгнення кількість населення країни зменшилася на 6-10 млн осіб. Водночас результати експертного опитування свідчать про відсутність єдиної оцінки щодо зміни чисельності населення у громадах. Так, більшість респондентів відзначають зменшення чисельності населення переважно на 8-16 %, водночас частина громад фіксує її збільшення на 5-15 %. Така варіативність зумовлена як внутрішніми чинниками (міграція, зменшення народжуваності, втрати серед цивільного населення та військових), так і зовнішніми (зокрема, прийом ВПО). Це свідчить про диференційованість демографічних процесів на місцевому рівні, що вимагає індивідуального підходу до планування соціальних послуг, розвитку інфраструктури тощо в кожній громаді.

У період війни демографічна ситуація в Україні зазнала суттєвих трансформацій під впливом інтенсивних внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів. Так, станом на червень 2025 р. фактична чисельність ВПО в Україні становила 4,6 млн осіб [292], а кількість вимушених мігрантів з України у світі – близько 6,9 млн осіб [293]. Примітно, що оцінки кількості громадян України, які перебувають за межами держави, варіюються залежно від джерел, методологічного підходу та періоду фіксації даних. Наприклад, за даними Eurostat станом на травень 2025 р. статус тимчасового захисту в країнах ЄС отримали понад 4,28 млн громадян України [294]. Цей показник охоплює лише тих, хто офіційно зареєстрований у рамках відповідних правових механізмів, не враховуючи обсяги трудової міграції чи тимчасових переміщень без формалізованого статусу.

Низка українських та міжнародних аналітичних центрів наводить близько 5,6 млн осіб [295; 296], включаючи тих громадян, які виїхали після початку війни, але не враховують кількість населення, які перебувають у рф або раніше проживали за кордоном на постійній основі. Експертні оцінки Міністерства закордонних справ України та вітчизняних науково-дослідних установ засвідчують 7-8 млн осіб з України за кордоном [297; 298; 299], що включає як нову хвилю вимушеної міграції, так і довготривалі міграційні потоки, характерні до 2022 р.

Різниця у статистичних підходах зумовлена як часовими лагами у зборі й оприлюдненні даних, так і відсутністю єдиного міжнародного реєстру переміщених

²⁹² Внутрішньо переміщені особи: дашборд. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>.

²⁹³ UNHCR (2025). Explainer: War in Ukraine - the human cost and humanitarian response https://www.unhcr.org/news/stories/explainer-war-ukraine-human-cost-and-humanitarian-response?utm_source=chatgpt.com

²⁹⁴ Temporary protection for persons fleeing Ukraine - monthly statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

²⁹⁵ Ukrainian refugees. When will they return home? URL: <https://fact-news.com.ua/en/ukrainian-refugees-when-will-they-return-home/>

²⁹⁶ Ukrainian refugees: how many are there, their intentions & return prospects. Second wave. URL: https://ces.org.ua/en/refugees-from-ukraine-final-report/?utm_source=chatgpt.com

²⁹⁷ За кордоном перебуває близько 7,7 мільйона українців – МЗС. URL: https://www.dw.com/uk/zakordonom-perebuvaе-blizko-77-miljona-ukrainsiv-mzs/a-70957982?utm_source=chatgpt.com

²⁹⁸ Скільки українців залишаються за кордоном: чи дійсно їх 7,7 млн. URL: https://ces.org.ua/how_many_ukrainians_remain_abroad/?utm_source=chatgpt.com

²⁹⁹ Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. URL: https://www.oporaua.org/viyna/vpliv-povnomasshtabnoyi-viini-na-migratsiiu-ukrayintsiv-iak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-ta-mizhnarodni-organizatsiyi-24523?utm_source=chatgpt.com

осіб. Крім того, значна частина мігрантів з України з різних причин не звертається за офіційним статусом тимчасового захисту або змінює країну перебування, що ускладнює точне визначення обсягів міграційних потоків. Динамічність міграційних процесів, неповна реєстрація і відсутність єдиного облікового механізму в Україні створюють суттєві аналітичні виклики для оцінювання реального масштабу зовнішньої міграції в умовах війни.

Таким чином, наявний розкид у статистичних оцінках кількості українців за кордоном (5,6-8 млн осіб) відображає не лише відмінності у джерелах інформації, а й складність оперативного моніторингу масштабів вимушеної та добровільної міграції у контексті повномасштабної війни.

Розподіл відповідей представників ОМС у громадах України ілюструє значну варіативність сприйняття проблеми еміграції на місцевому рівні, що може бути зумовлено специфікою демографічної ситуації, рівнем соціально-економічного розвитку та міграційним навантаженням у кожній конкретній громаді. Найбільша частка респондентів (19,6 %) оцінила проблему еміграції на рівні 5 балів, що свідчить про помірковану загрозу; 13,7 % представників ОМС виставили оцінки 6 і 8 балів відповідно. Примітно, що 11,8 % респондентів визначили вагомість проблеми на рівні 7 та 10 балів, що засвідчує виражене усвідомлення загрози в окремих громадах (рис. 4.1). Водночас 9,8 % оцінили проблему на 4 та 9 балів, 9,8 % – на 3 бали, тоді як 5,9 % обрали 0 балів (відсутність проблеми).

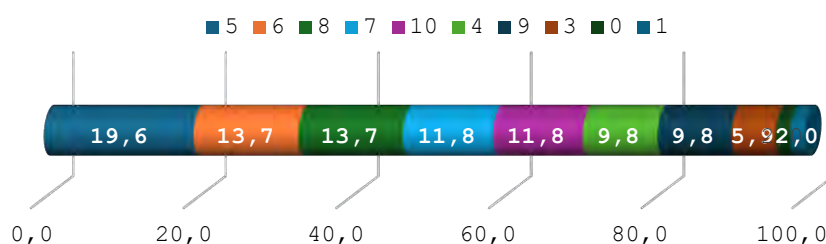

Рис. 4.1. Оцінка вагомості еміграції населення як проблеми для громад України, 2025 р., %

Примітка: оцінка вагомості здійснювалася за шкалою 0-10 балів.

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

В умовах динамічних соціально-економічних трансформацій і зростаючих міграційних викликів територіальні громади України стикаються з комплексом проблем, пов'язаних із втратою людського потенціалу. Еміграція населення, що часто спричинена соціально-економічними, політичними та безпековими чинниками, негативно впливає на демографічну стійкість, розвиток місцевих ринків праці та загальний рівень соціального добробуту. Відсутність ефективних механізмів і стратегії управління міграційними процесами на рівні громад ускладнює адаптацію до змін, посилює соціальну нерівність і загрожує подальшому відновленню територій. Так, за результатами опитування громад України встановлено, що основними чинниками, які зумовлюють еміграцію населення, є передусім економічні проблеми (24 % опитаних представників ОМС), зокрема нестача робочих місць, низький рівень реальних доходів тощо (рис. 4.2). Варто наголосити, що незважаючи на зростання середнього рівня оплати праці з 360 до 410 євро [³⁰⁰; ³⁰¹], ця зміна поки що суттєво не вплинула на зменшення міграційної активності населення у багатьох громадах України. Реальні

³⁰⁰ Трудові доходи українців в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/trudovi-dokhody-ukrayintsiv-v-umovakh-viyny>

³⁰¹ Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerate-chart>

доходи населення скорочувалися під впливом інфляційних процесів і посилення податкового навантаження на економічно активне населення, зокрема внаслідок підвищення ставки військового збору з 1,5 % до 5 % з грудня 2024 р.

Рис. 4.2. Причини еміграції населення з громад України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Значний вплив на еміграційні настрої населення мають також інфраструктурні чинники (22,3 %), зокрема поганий стан доріг, слабе транспортне сполучення, проблеми зі зв'язком тощо. Безпекові причини, пов'язані з бойовими діями та обстрілами, посіли третє місце за частотою згадувань (21,5 %), що свідчить про тривалий вплив війни на міграційні процеси. Важливе значення мають і соціальні чинники еміграції (19,8 %), серед яких низька якість медичних, освітніх, культурних послуг. 12,4 % опитаних представників ОМС вказали на обмежені можливості для розвитку та самореалізації населення у громадах.

Еміграція з територіальних громад України має системний характер, в якому поєднуються соціально-економічна вразливість, інфраструктурні обмеження та безпекові загрози. Проблема неконтрольованої еміграції набуває особливої актуальності в контексті забезпечення місцевого економічного розвитку, оскільки відтік населення призводить до критичних загроз для соціально-економічної резильєнтності територій. Відсутність ефективного управління міграційними процесами створює передумови для погіршення демографічної ситуації в Україні, зменшення рівня зайнятості та ослаблення місцевої інфраструктури, що в сукупності негативно впливає на розвиток регіональних економічних систем.

За результатами експертного опитування ідентифіковано ключові загрози для соціально-економічної стійкості громад, спричинені неконтрольованою еміграцією. Це зменшення надходжень до місцевого бюджету (14,2 %) і зростання залежності домогосподарств і розвитку територій від грошових переказів із-за кордону (12,6 %), що свідчить про занепокоєння щодо фінансової самодостатності громад (рис. 4.3). Значна частина опитаних представників ОМС також відзначила втрату фахівців у критично важливих галузях (12,1 %), старіння населення, відтік молоді та кваліфікованих кадрів, а також зниження трудового потенціалу (по 11,6 %), що вказує на довгострокові структурні виклики для ринку праці та демографічної ситуації. Експерти підкреслили ризики втрати культурної ідентичності серед мігрантів і їхніх дітей (11,1 %) та руйнування сімейних зв'язків (10 %), що свідчить про соціокультурні загрози, пов'язані з масштабною еміграцією. Меншою мірою згадували трудову експлуатацію і нелегальну зайнятість за кордоном (5,3 %).

Рис. 4.3. Основні загрози для стійкості громади внаслідок неконтрольованої еміграції населення з громад України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Україна ще до війни була країною-донором людських ресурсів і нині переважно виступає як територія міграційного відпливу. Водночас спостерігається поступове зростання імміграційних настроїв серед населення, що свідчить про зміну міграційних пріоритетів і потенційне посилення тенденцій повернення або залучення іноземних мігрантів. Ці зміни відкривають нові можливості для формування збалансованої міграційної політики, спрямованої на підтримку демографічної стабільності, розвиток трудового потенціалу та посилення соціально-економічного розвитку країни загалом. Зокрема, за даними окремих експертно-аналітичних оцінок [302] зростає кількість іноземців, які отримують дозволи на імміграцію в Україну. Крім того, серед молоді та працездатного населення спостерігаються позитивні міграційні настрої щодо подальшого проживання в країні, що пов'язано з факторами сімейних зв'язків, навчання та патріотизму [303].

Оцінка сприйняття імміграції представниками ОМС дозволяє виявити рівень готовності громад до прийому нових мешканців, визначити потенційні виклики та можливості, пов'язані з імміграційними процесами, а також сформулювати рекомендації для ефективного управління міграційними потоками на місцевому рівні. Примітно, що 66,7 % опитаних експертів не вважають імміграцію загрозою, що свідчить про відносно відкриту позицію щодо прийому нових жителів. Лише 17,6 % представників ОМС сприймають прибуття населення з інших регіонів або країн як потенційний ризик для громад, що може бути пов'язано з локальними ресурсними обмеженнями чи соціальною напруженістю. Ще 15,7 % респондентів зазначили, що їм важко оцінити цей вплив, що вказує на певну невизначеність у формулюванні міграційної політики на місцевому рівні.

³⁰² Заїка Н. Іммігранти з третіх країн. Як Україна готується витримати демографічний удар? Розповідає Наталія Заїка, дослідниця Інституту поведінкових досліджень в American University Kyiv. URL: <https://forbes.ua/money/immigranti-z-tretikh-krajin-yak-ukraina-gotuetsya-vitrimati-demografichniy-udar-rozpovidaie-nataliya-zaika-doslidnitsya-institutu-povedinkovikh-doslidzhen-v-american-university-kyiv-17052024-21213>

³⁰³ Васильців Т. Г. Імітаційне моделювання впливу міграційних втрат української молоді на потенціал соціально-економічного відтворення: ідентифікація точок біфуркації та Big Data екосистейту: науково-аналітична доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів. 2024. 146 с.

Відтак, імміграційні процеси в регіонах України сприймаються менш загрозливо порівняно з еміграцією, а більшість громад або вже мають досвід інтеграції ВПО чи іммігрантів, або не вбачають у цьому системних ризиків. Це створює передумови для розвитку інклюзивної міграційної політики, орієнтованої на інтеграцію нових мешканців у соціально-економічне життя громади.

Водночас оцінка спроможності ОМС реагувати на міграційні виклики є контрверсійною і викликає різні думки серед експертів і практиків. З одного боку, деякі громади демонструють високий рівень адаптивності та готовності впроваджувати ефективні міграційні політики, а з іншого, існують значні обмеження у ресурсах, координації та правовому забезпеченні, що ускладнює адаптивне реагування на складні соціально-економічні процеси, пов'язані з міграцією. Так, лише 23,5 % представників ОМС вважають інституційну спроможність своїх громад достатньою для оперативного реагування на міграційні загрози. Найбільша частка експертів (39,2 %) вказала на обмежену здатність ОМС впливати на ситуацію, а 37,3 % вважають, що ОМС не мають жодного впливу на ризики, спричинені міграцією (рис. 4.4.а).

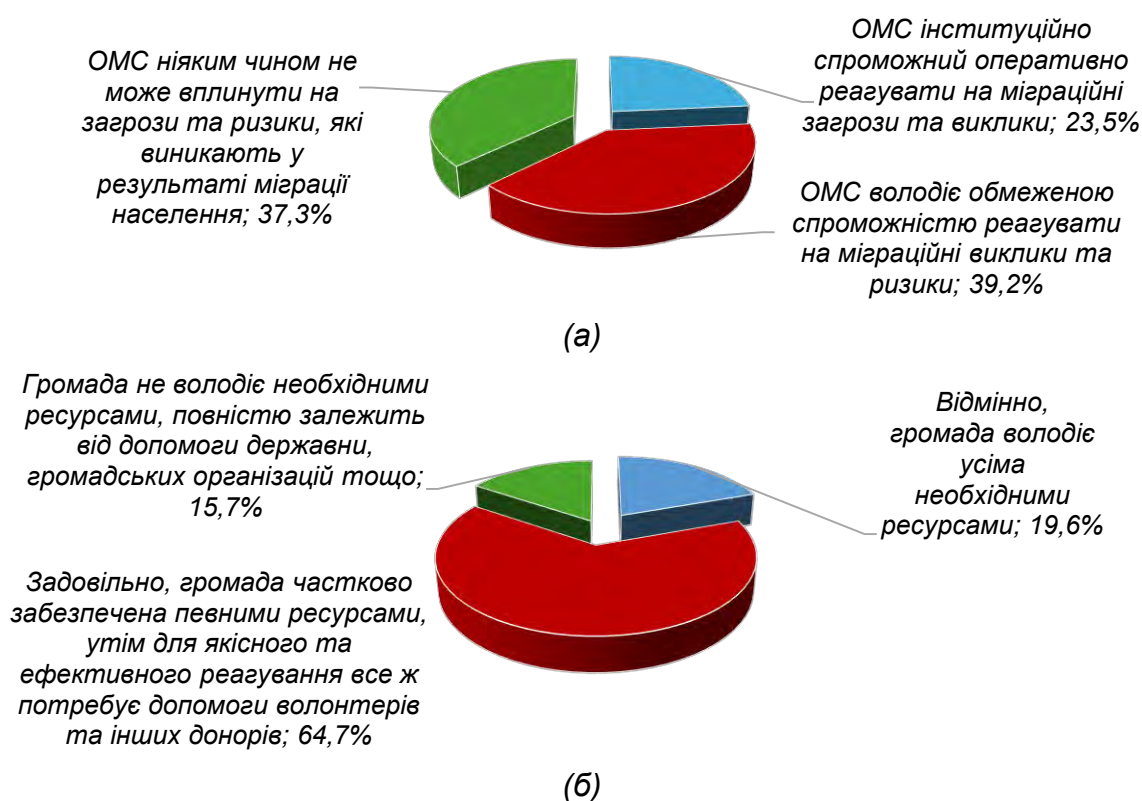

Рис. 4.4. Оцінка спроможності громад України реагувати на міграційні виклики та загрози: управлінський (а) та ресурсний (б) виміри, 2025 р.

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Аналогічно, ресурсна спроможність громад для ефективного реагування на міграційні виклики залишається недостатньою (рис. 4.4.б), що обмежує їхні можливості забезпечувати соціальну підтримку, інтеграцію іммігрантів та розвиток інфраструктури, необхідної для забезпечення соціально-економічної резильєнтності. Лише 19,6 % опитаних представників ОМС повідомили, що їхні громади володіють усіма необхідними ресурсами для ефективного реагування на міграційну кризу (зокрема, термінове розміщення великої кількості ВПО, надання медичної допомоги тощо). На думку 64,7 % експертів, громади частково забезпечені ресурсами, але потребують зовнішньої допомоги. Водночас 15,7 % експертів зазначили, що громади повністю залежать від державної, донорської або волонтерської підтримки.

Такий розподіл відповідей свідчить про те, що більшість громад України не мають ресурсно-інституційної автономності у реагуванні на міграційні виклики, що акцентує увагу на потребі посилення їхньої спроможності, розвитку соціальної інфраструктури та впровадженні фінансових механізмів підтримки для підвищення стійкості місцевого самоврядування.

Результати опитування представників ОМС засвідчили високий рівень залученості більшості громад до процесів розміщення та інтеграції ВПО. Так, понад 90 % опитаних експертів підтвердили наявність ВПО у своїх громадах (56 % вказали на незначну їхню кількість, 36 % повідомили про значні обсяги ВПО). Лише 8 % представників громад зазначили, що на їхній території ВПО відсутні (рис. 4.5.а).

Складна міграційна ситуація актуалізує потребу адаптації місцевих політик до викликів, пов'язаних із прийомом та інтеграцією ВПО, особливо в умовах обмежених ресурсів і зростаючого навантаження на соціальну інфраструктуру. Відтак особливого значення набуває оцінка ефективності реалізації програм підтримки та адаптації ВПО, що дозволяє виявити як наявні результати, так і проблемні аспекти, які потребують додаткової уваги з боку ОМС. За результатами опитування встановлено, що 44 % громад уже впроваджують відповідні програми, ще 24 % планують їх розробити, тоді як 32 % наразі не реалізують жодних заходів у цій сфері (рис. 4.5.б). Це свідчить про поступовий зсув від переважно ситуативного реагування до більш системного й стратегічного підходу в плануванні інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Водночас відсутність подібних ініціатив у значної частини громад підкреслює потребу в належній соціально-консультаційній підтримці, ресурсному забезпеченні, а також у розвитку міжмуніципального обміну досвідом для поширення ефективних практик і підвищення спроможності громад до реагування на міграційні виклики.

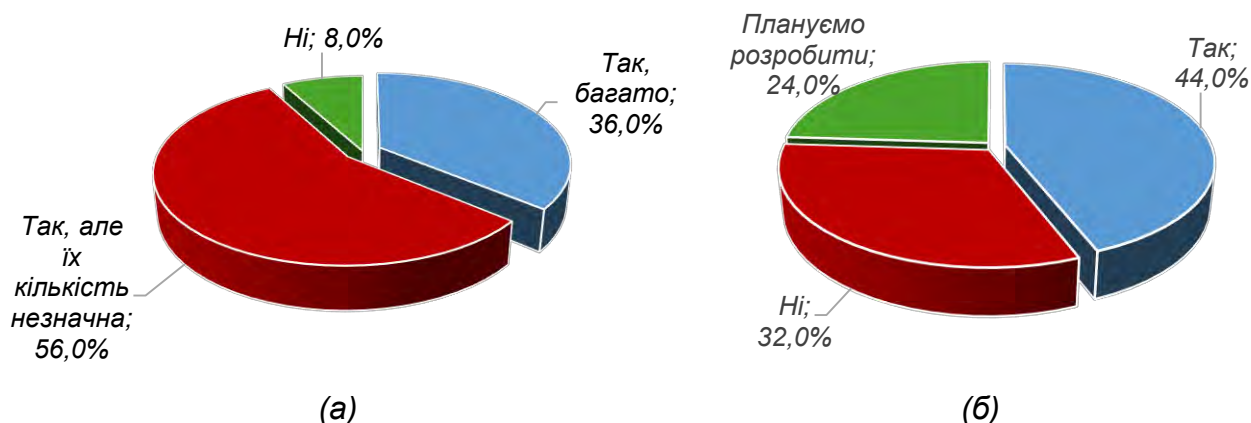

Рис. 4.5. ВПО у громадах України: масштаби присутності (а) та наявність програм підтримки (б), 2025 р.

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Примітно, що 51 % опитаних представників ОМС повідомили про наявність серед ВПО осіб, які не потребують зовнішньої допомоги, самостійно забезпечують себе або започаткували власну справу. Це свідчить про адаптаційний потенціал ВПО, їхню здатність до самозабезпечення та економічної активності в нових умовах. Водночас третина експертів (33,3 %) зазначила, що таких випадків не зафіксовано, що може вказувати як на об'єктивні труднощі інтеграції, так і на відсутність відповідного середовища для самореалізації ВПО. Для 15,7 % респондентів оцінка ефективності підтримки ВПО виявилася складною, ймовірно, через недостатню комунікацію між місцевою владою та переміщеними особами або відсутність системного моніторингу.

Поряд із викликами, пов'язаними з інтеграцією ВПО, громади також стикаються з необхідністю адаптації до змін в економічному середовищі. У цьому контексті

показовим є те, що 53 % опитаних представників ОМС повідомили про наявність на території громад релокованого бізнесу, що свідчить про активні процеси економічної релокації та спроби збереження підприємницької діяльності в умовах війни. 27,5 % експертів зазначили, що релоковані підприємства успішно функціонують, тоді як 25,5 % – відсутність їхньої діяльності (рис. 4.6). Така ситуація свідчить про наявність потенціалу для економічної активізації, але водночас вказує на існування бар'єрів, які перешкоджають розвитку релокованого бізнесу, зокрема інфраструктурних чи кадрових труднощів.

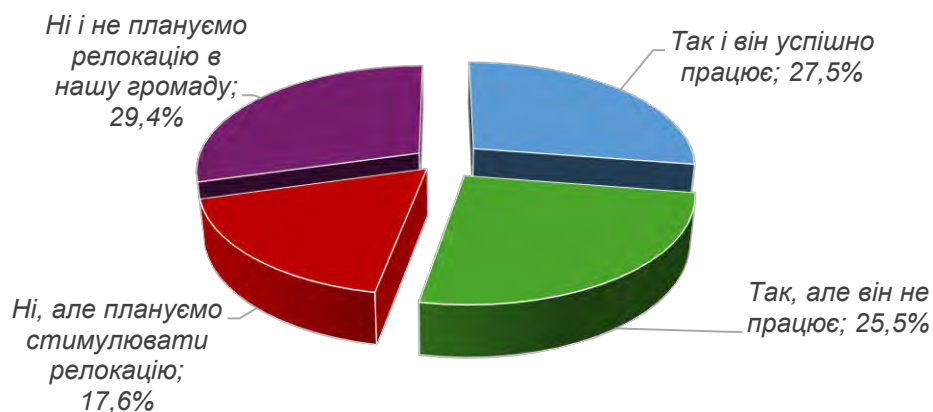

Рис. 4.6. Наявність і стан функціонування релокованого бізнесу в громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Виявлено, що поряд із громадами, де вже діє релокований бізнес, є й такі (17,6 % опитаних експертів), які, не маючи наразі переміщених суб'єктів господарювання, активно працюють над створенням сприятливих умов для їх залучення. Це свідчить про проактивну позицію органів місцевого самоврядування (ОМС) у стимулюванні економічного розвитку та диверсифікації місцевої економіки. Водночас 29,4 % представників ОМС зазначили, що на території їхніх громад немає релокованого бізнесу й не передбачено заходів для його залучення. Така позиція може бути зумовлена низкою чинників: обмеженими фінансовими, інфраструктурними чи кадровими ресурсами, а також відсутністю чітко визначених стратегічних пріоритетів у сфері підтримки підприємництва. Загалом близько половини опитаних громад демонструють відкритість або потенційний інтерес до інтеграції релокованого бізнесу. Водночас успішність цього процесу значною мірою залежить від ефективності реалізації місцевих програм розвитку, наявності стимулів, інституційної спроможності та підтримки з боку місцевої влади.

Таким чином, результати опитування засвідчили складний, багатовимірний характер інтеграційних процесів, що охоплюють як ВПО, так і релокований бізнес у територіальних громадах. Це підкреслює потребу у впровадженні системного підходу до формування та реалізації стратегій економічного розвитку з урахуванням соціальних та інших аспектів адаптації нових мешканців. Одночасно постає необхідність суттєвого посилення ресурсної, кадрової та інституційної спроможності ОМС, що є критично важливим для забезпечення соціально-економічної резильєнтності та довгострокового розвитку громад в умовах ендо- та екзогенних шоків.

4.3. Оцінка міграційної безпеки на місцевому рівні: проблеми та напрями реагування

Міграційна безпека в громадах України формується під впливом як загального стану, так і ефективності реалізованих заходів з регулювання міграційних процесів за внутрішнім і зовнішнім (еміграційним, імміграційним, рееміграційним) векторами. У цьому контексті важливою складовою дослідження стало з'ясування потенціалу та готовності громад до зміцнення міграційної безпеки шляхом залучення нових мешканців, зокрема іммігрантів, ВПО та реемігрантів, що дозволяє оцінити рівень відкритості громад до інтеграційних процесів та адаптивності до демографічних і економічних змін.

Варто наголосити, що досвід реалізації ефективної імміграційної політики в Україні обмежений, особливо на рівні громад. Натомість у країнах з високим рівнем соціально-економічного розвитку імплементований концепт «Immigrant Communities», тобто «імміграційні громади», значну частину населення яких формують іммігранти. Громади, які реалізують стратегію залучення іммігрантів, визначають як «гостинні», «інклюзивні», що розвиваються на основі «місцевих імміграційних партнерств» [304]. Якщо в громадах імміграція (як правило, нелегальна) сприймається як загроза, то піднімається питання «безпечних громад» і «громадської безпеки» [305].

За результатами експертного опитування встановлено, що еміграція є екзистенційною проблемою для більшості громад, стратегія залучення іммігрантів має бути важливою складовою моделі їхньої міграційної безпеки. В умовах продовження повномасштабної війни такий пріоритет видається дискусійним, однак Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р. актуалізує необхідність «попередньої підготовки» до залучення іммігрантів [306]. Залишаються відкритими дискусії до чутливих питань-тригерів щодо імміграції громадян України з тимчасово окупованих територій, з рф і білорусі. Додаткові особливості можуть виникнути для осіб з множинним громадянством, що є новим досвідом для України.

Значна частка громад (66,7 %) не вбачає в імміграції загрози для свого розвитку. 29,4 % представників ОМС перспективу прийому іммігрантів (осіб з інших держав) оцінюють позитивно при умові їхнього працевлаштування і навчання, 19,6 % – позитивно в будь-якому разі. Про часткове негативне ставлення до іммігрантів заявило 17,6 % громад, повністю негативне – 3,9 %. 11,8 % опитаних представників ОМС вказали, що для їхніх громад іммігранти не потрібні. Це може вказувати або на негативне до них ставлення, або на відсутність стратегічного бачення розвитку громади. Достатньо високою є частка громад, які не визначились у цьому питанні, що значно вище, ніж у відповідях про готовність залучати ВПО та реемігрантів (рис. 4.7).

³⁰⁴ Burr K. Local immigration partnerships: Building welcoming and inclusive communities through multi-level governance. *Horizons Policy Research Initiative*. 2011. P. 1-9. URL: <http://ontario.p2pcanada.ca/wp-content/blogs.dir/1/files/2011/10/Local-Immigration-Partnerships-Building-Welcoming-and-Inclusive-Communities.pdf>

³⁰⁵ Strunk C., Leitner H. Resisting Federal-Local Immigration Enforcement Partnerships: Redefining «Secure Communities» and Public Safety. *Territory, Politics, Governance*. 2013. № 1(1). P. 62-85. <https://doi.org/10.1080/21622671.2013.769894>

³⁰⁶ Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 922-р від 30.09.2024 р.: Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

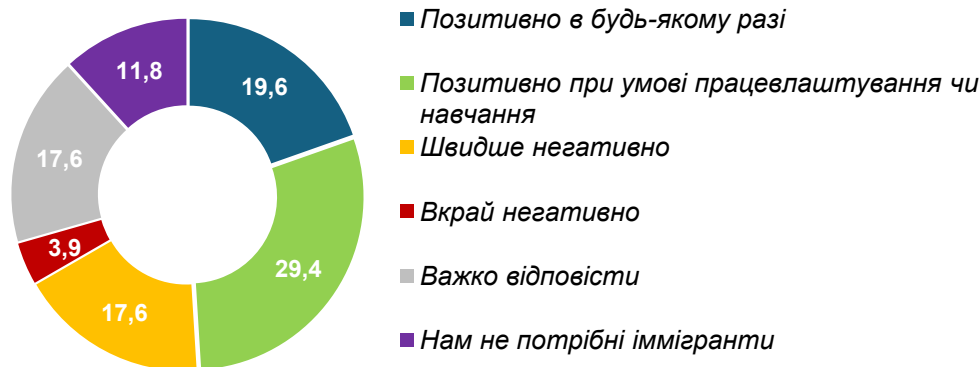

Рис. 4.7. Готовність громад в Україні приймати іммігрантів, 2025 р., %
Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

92 % експертів опитування представляють громади, які мають досвід інтеграції ВПО. На питання про *готовність громади приймати ВПО* з інших регіонів переважає позитивна відповідь при умові, якщо вони будуть працювати або навчатись (39,2 %). 33,3 % опитаних експертів визнали готовність їхніх громад приймати ВПО у будь-якому разі (рис. 4.8). Значною є частка відповідей представників ОМС «швидше негативно» (17,6 %) чи «вкрай негативно» (7,8 %) оцінки готовності приймати ВПО, що може бути обумовлено: або негативним досвідом інтеграції ВПО; або апріорі негативним відношенням до ВПО та небажанням виділяти додаткові ресурси на їхню інтеграцію; або, і це швидше за все, обмеженими можливостями самої громади інтегрувати ВПО. В умовах повномасштабної війни ті громади, які можуть приймати ВПО через кращі безпекові та соціально-економічні умови, мають проявляти солідарність і згуртованість. Це може бути пов'язано з: (а) питаннями національної єдності; (б) способами зменшення зовнішніх міграційних втрат; (в) можливостями розвитку громади завдяки інтеграції ВПО. Тому громади мають посилювати інтеграційний підхід свого розвитку, що передбачає ефективне використання потенціалу кожного мешканця, в тому числі ВПО [307].

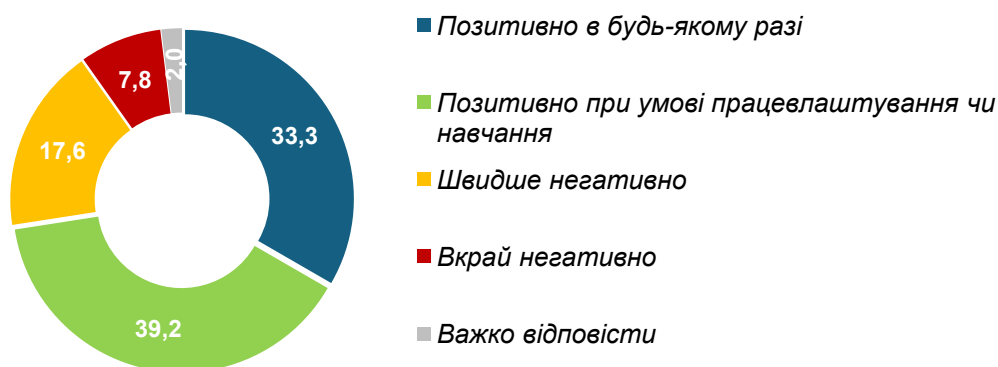

Рис. 4.8. Готовність громад в Україні приймати ВПО, 2025 р., %
Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Предметом численних соціологічних досліджень і опитувань є визначення потенціалу рееміграції біженців з України. Однак поки триває повномасштабна війна, принаймні активна її фаза, складно говорити про частку біженців, які повернуться в Україну. За результатами опитування Центру економічної стратегії можна простежити

³⁰⁷ Лехолетова М., Дуля А., Спіріна В. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. Вип. 1. С. 30-36. <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-5>

динаміку намірів реєміграції біженців з України за різними сценаріями: за «середнім сценарієм», якщо в грудні 2022 р. очікувалось на повернення 2,6 млн біженців або 33 % з тих, хто виїхав (від 7,9 млн біженців за кордоном), то в травні 2023 р. – 2,5 млн або 46,5 % (від 5,4 млн), січні 2024 р. – 1,6 млн осіб або 24,2 % (від 6,6 млн) і в грудні 2024 р. – 1,6 млн осіб або 23,5 % (від 6,8 млн) [308]. Непередбачуваність бойових дій, подальші ракетні обстріли території України можуть спричинити нові хвилі масової вимушеної міграції. Утім, поки простежується тенденція до зниження намірів реєміграції, що зумовлено позитивним досвідом успішної інтеграції біженців з України в країнах перебування (це підтверджують дані звіту Європейської Комісії)[309].

При невизначених тенденціях реєміграції та ефективній політиці інтеграції українських біженців в розвинутих державах Європи, в Україні мають реалізуватись заходи зі збереження соцієтальних зв'язків між населенням, яке продовжує перебувати в Україні і тими, хто був вимушений емігрувати (термін «соцієтальний» підкреслює відношення до суспільства як цілісності). У Плані заходів на 2024-2025 рр. щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. значну увагу приділено питанню реєміграції громад України. У межах завдання створення умов для повернення і реінтеграції трудових мігрантів і біженців першим заходом виділено визначення повноважень ОМС в даній сфері [310]. Це означає, що територіальні громади мають стати проактивними суб'єктами стимулювання реєміграції та зобов'язані включати в свою політику заходи з *прийняття реємігрантів*.

Згідно з результатами експертного опитування найбільша частка громад, а саме 33,3 %, оцінюють готовність приймати реємігрантів «у будь-якому разі», 31,4 % – при умові працевлаштування чи навчання. Однак значною є частка громад, які негативно оцінюють готовність приймати реємігрантів – 17,6 % оцінили, як «швидше негативно» і 7,8 % як «вкрай негативно». Частка невизначених у відповіді – на рівні 9,8 % (рис. 4.9).

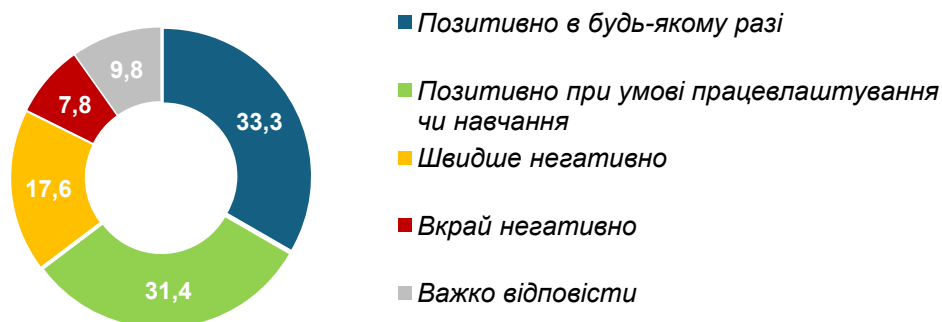

Рис. 4.9. Готовність громад в Україні приймати реємігрантів, 2025 р., %
Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Відтак, громади в Україні більш прихильні до інтеграції ВПО, ніж біженців і трудових емігрантів з-за кордону. Це може бути одним з індикаторів поглиблення розколу між населенням, яке було змушене виїхати та прийняло рішення залишатись в Україні. Такий розкол є «вигідним» предметом політичних і зовнішніх імперіалістичних спекуляцій. Тому важливо реалізувати намічені в Стратегії державної міграційної політики України заходи зі стимулювання реєміграції, де це можливо, то формувати

³⁰⁸ Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження: Центр економічної стратегії (3.03.2025). URL: <https://surl.li/gperyy>

³⁰⁹ European Economic Forecast. Spring 2025. European Union, 2025. 244 p. URL: <https://surl.li/gperyy>, с. 13.

³¹⁰ Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 рр. щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 837-р від 03.09.2024 р.: Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2024-%D1%80#Text>

позитивний досвід громад у їх реінтеграції. При цьому має йти мова як про реемігрантів – колишніх мешканців громади, так і про осіб інших громад, зокрема з фронтових і тимчасово окупованих.

Якщо порівнювати структуру відповідей стосовно готовності громад приймати іммігрантів, ВПО та реемігрантів, то вирізняється помітний розрив в позитивній і негативній оцінках для іммігрантів, з одного боку, та ВПО і реемігрантів, з іншого. Значним є розрив у невизначеній позиції відносно іммігрантів та реемігрантів (рис. 4.10). Це вказує на потребу публічних дискусій з цього приводу та прозорого діалогу між владою, самоврядуванням, громадськістю і мігрантами. Важливо, щоб громади не сприймали необхідність інтеграції ВПО та реемігрантів як додаткове обтяження, а перспективу залучення іммігрантів – як небезпеку. Для цього актуальним є розроблення інклюзивної моделі міграційної безпеки громади, яка б окреслювала потреби залучення іммігрантів, ВПО та реемігрантів для посилення стійкості, відновлення і розвитку.

Рис. 4.10. Розподіл оцінок громад в Україні щодо готовності приймати іммігрантів, ВПО та реемігрантів, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Часткове пояснення оцінок громад щодо готовності приймати іммігрантів, ВПО та реемігрантів дають результати відповідей на питання, що будуть проаналізовані нижче. На думку експертів опитування, іммігранти та ВПО можуть бути для громад носіями низки проблем (рис. 4.11). Так, основні побоювання стосуються (1) зростання конкуренції за робочі місця (64,7 % опитаних експертів вказали на цю проблему), (2) збільшення рівня злочинності (56,9 %), (3) збільшення тиску на соціальну сферу – охорону здоров'я, освіту, житло (51,0 %).

Неочікуваними виявились побоювання щодо збільшення рівня злочинності. Примітно, що в 2016-2017 рр. проводилось опитування працівників органів прокуратури у регіонах України з метою визначення причин підвищення рівня злочинності серед ВПО. Результати показали, що 70 % опитаних мали досвід слідчих дій з ВПО, які вже робили злочини до вимушеного переміщення і 30 % з ВПО, для яких це був перший досвід. Однією з причин злочинності серед ВПО було їхнє походження з регіонів з вищим рівнем злочинності (це наслідок політики СРСР, яка полягала в скеруванні звільнених із закладів позбавлення волі в окремі регіони України з підвищеною потребою робочої сили для будівництва і промисловості). Висновком з дослідження було те, що внутрішня вимушена міграція супроводжується низкою негативних наслідків як для ВПО, так і для приймаючих громад. Відтак, внутрішнє

переміщення є «фоновим явищем злочинності» [311]. Ймовірно, такий досвід внутрішньої вимушеної міграції до повномасштабної війни зберіг негативні оцінки в громадах щодо прийняття ВПО. А що стосується іммігрантів, то в умовах браку досвіду їх інтеграції тут можуть проявлятися упередження до громадян із менш розвинутих держав, для яких Україна є міграційно привабливою. Для забезпечення готовності громад приймати іммігрантів та ВПО зі мінімізацією ризиків зростання злочинності ефективними є заходи з трудової, освітньої, соціальної інтеграції.

Рис. 4.11. Проблеми, які можуть спричинити іммігранти та ВПО у громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Найбільше громад серед потенційних проблем, пов'язаних із прибуттям іммігрантів і ВПО відзначають зростання конкуренції за робочі місця. Водночас проблемність цього явища є дискусійною, адже конкуренція на ринку праці є рушієм розвитку. Проте в умовах нестабільності додатковий тиск на робочі місця може призводити до проблем зайнятості місцевого населення.

Цікавою є структура відповідей щодо впливу іммігрантів на безробіття в громадах. Близько третини опитаних представників ОМС (29,3 %) переконані, що іммігранти збільшать рівень безробіття. Разом з тим, 35,3 % вважають, що безробіття навпаки знизиться, вбачаючи в імміграції актив розвитку. 31,4 % вважає, що імміграція не чинитиме вплив на рівень безробіття в громаді (рис. 4.12). Таким чином, виявлений приблизно однаковий розподіл ставлення громад до імміграції в контексті впливу на ринок праці та зайнятість.

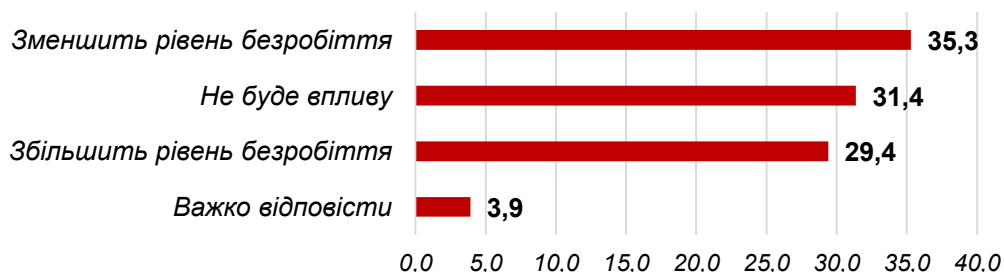

Рис. 4.12. Очікування впливу іммігрантів на рівень безробіття у громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

³¹¹ Тарасенко Ю. М. Стан злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні (за матеріалами анкетування співробітників Національної поліції). *Вісник Національної академії пр.ратури України*. 2018. № 3(55). С. 120-128. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.10.161681>

Готовність приймати іммігрантів, ВПО, реемігрантів, як основи для формування моделі міграційної безпеки громади, має підкріплюватись розумінням чинників та заходів, які при цьому можуть застосовуватись. На думку експертів опитування, основними чинниками стримування еміграції місцевого населення і стимулювання імміграції в громаду є (1) високий рівень місцевого економічного розвитку, у тому числі наявність робочих місць (експерти 54,9 % громад обрали цей чинник) та доступна нерухомість (так само 54,9 %), (2) розвинута соціальна інфраструктура (52,9 %), (3) можливості для розвитку молоді і дітей (49,0 %). Примітно, що безпековий чинник стримування еміграції та стимулювання імміграції обрало найменше експертів громад – 35,3 % (рис. 4.13).

Рис. 4.13. Чинники, які можуть стримувати еміграцію та стимулювати імміграцію в громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Результати відповідей підтвердили проблеми громад у створенні умов для трудової та соціальної інтеграції іммігрантів, ВПО і реемігрантів. Виокремлення проблеми доступності житла актуалізує необхідність врегулювання механізмів ціноутворення на ринку нерухомості в громадах, які є реципієнтами значної кількості ВПО.

У процесі опитування, крім чинників, вивчався й досвід громад у реалізації заходів, спрямованих на зниження еміграції та стимулювання рееміграції в громаду, особливо молоді (рис. 4.14). Згідно з відповідями експертів, помітною є частка громад, які наразі не реалізують заходів зі зниження еміграції населення, особливо молоді (33,3 %). З-поміж громад, які мають досвід реалізації відповідних заходів, найбільше практикує залучення молоді в роботу органів місцевого самоврядування та стимулювання народжуваності (по 87,9 %). Особливо перспективним є другий захід, адже через реалізацію спеціальних програм громади можуть надавати додаткову фінансову допомогу при народженні дитини (разову чи до досягнення дитиною певного віку), у тому числі залежно від кількості дітей у сім'ї, її соціального (наприклад, наявність батька-ветерана) чи матеріального статусу.

Рис. 4.14. Досвід громад України в реалізації заходів зі зменшення міграційних втрат, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Пріоритетність вирішення проблем громад України, пов'язаних з міграцією та стратегічне бачення перетворення міграції в актив розвитку підтверджує наявність програми (плану дій) громади з регулювання міграції населення. Це може бути як окремий норматив, так і інтегрована у стратегію розвитку громади оперативна ціль. Так, лише 2,0 % громад (це 1 громада з вибірки опитаних) мають затверджену програму або план дій з регулювання міграції. Більшість громад (29,4 %) здійснюють щорічне оцінювання ризиків і демографічної ситуації. 21,6 % громад вказали на те, що планують чи вже розробляють відповідну програму/план заходів. 19,6 % визнали, що пріоритети регулювання міграції інтегровані в стратегію розвитку громади. 27,5 % громад не мають і не планують розробляти відповідну програму/план заходів (рис. 4.15).

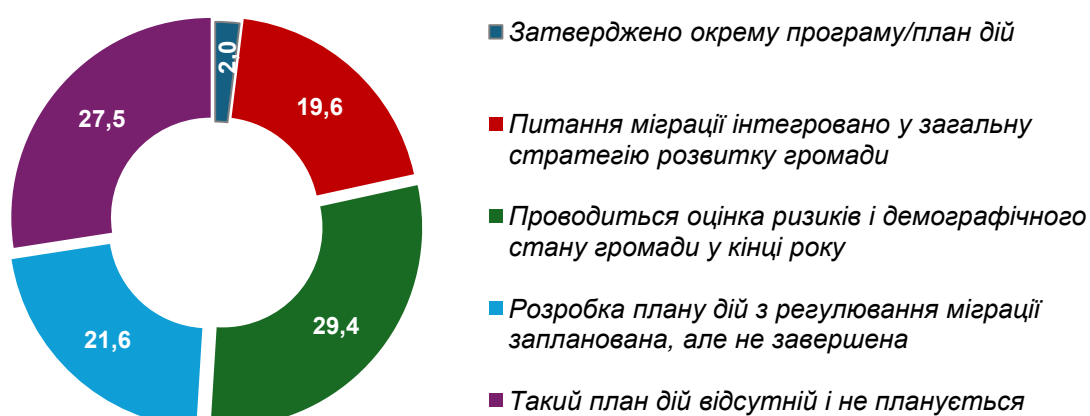

Рис. 4.15. Досвід громад України з розробки програми/плану заходів у сфері регулювання міграції населення, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Це може бути обумовлено або неактуальністю проблем, пов'язаних з міграцією для громади, або відсутністю стратегічного бачення їх вирішення. Тому планування і

програмування міграційної політики на рівні громад є важливим і перспективним напрямом удосконалення місцевого самоврядування, що сприятиме підвищенню ефективності управління міграційними процесами та зміцненню міграційної безпеки на місцевому рівні [312].

При плануванні та реалізації заходів із регулювання міграції значну роль для громад відіграють партнерства. У зв'язку з цим досліджено їх *досвід взаємодії з громадськістю, бізнесом та іншими інституціями для спільного вирішення міграційних питань*. Так, для більшості опитаних громад (33,3 %) взаємодія є ситуативною (рис. 4.16). Це означає, що вона не має постійних і формалізованих ознак, а відтак втрачає результативність.

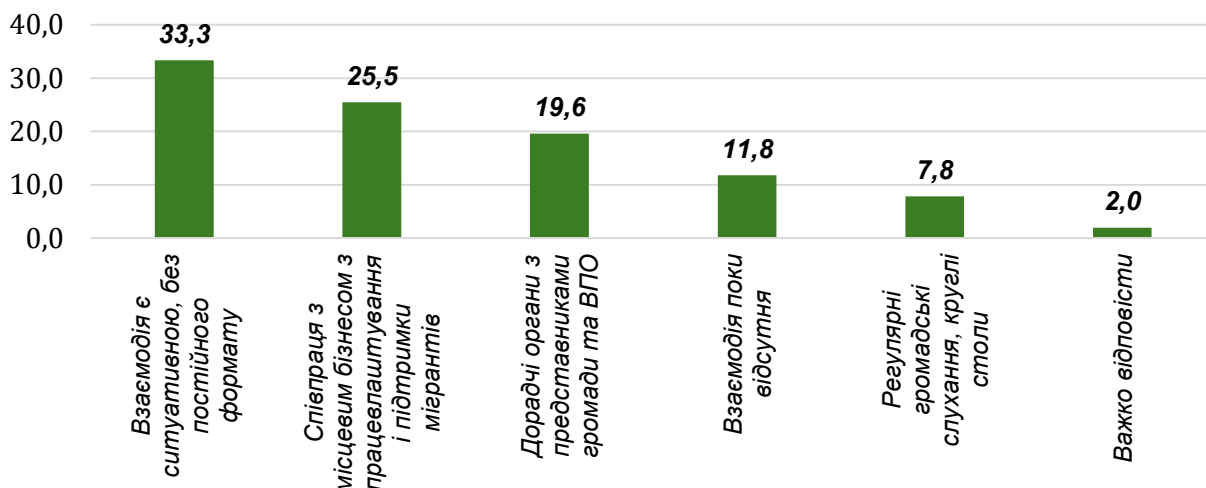

Рис. 4.16. **Досвід взаємодії громад України з громадськістю, бізнесом та іншими інституціями для спільного вирішення міграційних питань, 2025 р., %**

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Найбільше в громадах налагоджена співпраця з місцевим бізнесом з метою працевлаштування і підтримки мігрантів (25,5 %). Однак у цьому більшу роль відіграють компенсації роботодавцям за працевлаштування ВПО від держави [313]. Відносно низька частка опитаних представників ОМС (19,6 %) вказали, що громади мають дорадчі органи, в які включені члени громади та ВПО. Ще нижчою є частка громад (7,8 %), які практикують регулярні громадські слухання та інші публічні заходи з обговорення міграційних питань. 11,8 % опитаних експертів громад визнали відсутність досвіду взаємодії для вирішення проблем, пов'язаних з міграцією. Таким чином, міграція є проблемою для розвитку і безпеки громад. Кожна проактивна громада в Україні має розробляти модель міграційної безпеки з пріоритизацією потреб і механізмів залучення іммігрантів, ВПО та реемігрантів.

³¹² Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 рр. щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 837-р від 03.09.2024 р.: Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2024-%D1%80#Text>

³¹³ Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України № 331 від 20.03.2022 р.: Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text>

4.4. Потенційні інструменти посилення міграційної безпеки як детермінанти збереження і розвитку людського капіталу в громадах України: експертний зріз

У контексті повномасштабної війни РФ проти України, затяжної соціально-економічної кризи та зростання масштабів міграції постає гостра потреба у формуванні сучасних, адаптивних і стратегічно орієнтованих механізмів забезпечення міграційної безпеки регіонів країни. Традиційні підходи до регулювання міграційних процесів виявилися недостатніми та неефективними для реагування на виклики, пов'язані з депопуляцією, масовим відтоком населення за кордон, порушенням демографічного балансу, втратою висококваліфікованого людського капіталу та зниженням трудових ресурсів потенціалу країни. Існуюча система управління міграційними процесами переважно зорієнтована на реагування, а не на попередження негативних наслідків, не враховує регіональних диспропорцій і не забезпечує комплексної візії збереження та відтворення людського потенціалу.

Актуальність проблеми посилюється необхідністю інтеграції безпекового виміру у формування міграційної політики, що має враховувати не лише потреби національного ринку праці, а й питання соціальної згуртованості, реінтеграції ВПО, стимулювання повернення трудових мігрантів, запобігання «відтоку мізків», а також мобілізації людського ресурсу для повоєнного відновлення України. Таким чином, проблема полягає у науковому та практичному обґрунтуванні концептуальних засад і розробленні сучасних механізмів забезпечення міграційної безпеки України в проєкції комплексного регулювання міграційних процесів, мінімізації демографічних та економічних ризиків, а також сприяння збереженню, розвитку й поверненню людського потенціалу як ключового чинника національної безпеки, соціально-економічної резильєнтності та відновлення.

Зменшення еміграції населення з територіальних громад України вимагає системного підходу до просторового, соціального та економічного розвитку, орієнтованого на формування привабливого та безпечного середовища для життя й зайнятості. Аналіз пріоритетів, визначених мешканцями громад, дозволяє виокремити ключові інфраструктурні напрямки, реалізація яких здатна посилити інтегровану стійкість громади та знизити мотивацію до виїзду. Так, найбільша частка опитаних представників ОМС (15,5 %) віднесли до першочергових заходів забезпечення міграційної безпеки в громадах створення молодіжних центрів та осередків, що свідчить про високий рівень усвідомлення потреби у підтримці молоді як основного носія мобільного людського капіталу. Такі простори сприяють не лише розвитку неформальної освіти та творчих ініціатив, але й формують відчуття соціальної включеності та перспективності середовища, що істотно впливає на зниження еміграційних настроїв.

За результатами експертного дослідження встановлено, що другим за пріоритетністю інфраструктурним вектором (15,0 %) є покращення транспортної інфраструктури, яке створює умови для просторової мобільності населення, полегшує доступ до ринків праці, освіти та послуг, а також підвищує загальну привабливість території як місця для життя та інвестування (рис. 4.17).

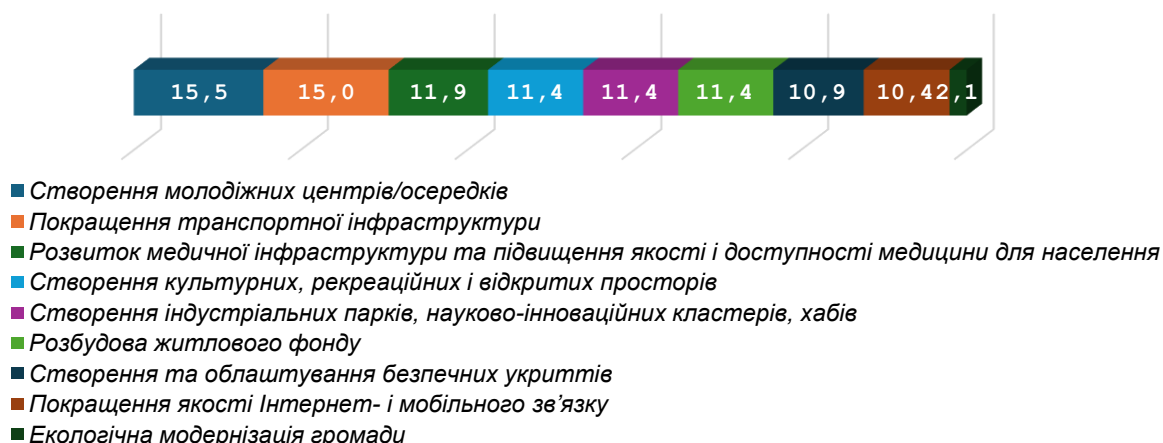

Рис. 4.17. Потенційні інфраструктурні інтервенції для забезпечення міграційної безпеки в громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Блок заходів, що охоплює розвиток медичної інфраструктури (11,9 %), створення культурних, рекреаційних та відкритих просторів (11,4 %), індустріальних парків і науково-інноваційних хабів (11,4 %) і розбудову житлового фонду (11,4 %), формує інституційну та матеріальну основу для соціального відтворення населення, зміцнення його добробуту та реалізації підприємницького потенціалу. Важливим доповненням є створення та облаштування безпечних укриттів (10,9 %) як відповідь на безпековий запит, який набув стратегічного значення у воєнний та післявоєнний періоди.

Окремо слід виділити покращення якості Інтернет- та мобільного зв'язку (10,4 %), що забезпечує цифрову інклюзію, можливість дистанційної зайнятості, онлайн-освіти та доступу до державних послуг. Це має особливе значення для молоді, осіб з інвалідністю та працівників креативної економіки. Натомість екологічна модернізація громади лише 2,1 % опитаних представників ОМС вважають нагальним завданням. У довгостроковій перспективі саме «зелена трансформація» сприятиме формуванню сталої та конкурентоспроможної моделі розвитку, зменшуючи екологічно зумовлену міграцію.

Таким чином, забезпечення інфраструктурної бази соціальної згуртованості, доступності базових послуг, економічної активності та безпеки визначається як ключовий напрям сучасної політики стримування еміграції. Синергія між інвестиціями в людський капітал, просторову справедливість та інноваційний розвиток є необхідною умовою збереження трудових ресурсів потенціалу громад.

В умовах загострення міграційної кризи ОМС змушені адаптувати політику місцевого економічного розвитку до викликів, пов'язаних із збереженням людського потенціалу та соціально-демографічною стійкістю. Емпіричні дані щодо впроваджуваних заходів демонструють багатовекторність підходів, водночас відображаючи обмеженість ресурсної бази та нерівномірність інституційної спроможності територіальних громад України.

За результатами експертного опитування встановлено, що найбільшу частку серед впроваджених заходів становлять ініціативи, спрямовані на підвищення якості соціальної інфраструктури (11,9 %). Це охоплює інвестиції у систему охорони здоров'я, освіти, житлово-комунальне господарство, а також розвиток культурної та спортивної інфраструктури. Такий підхід формує основу для покращення якості життя, зменшення відтоку населення та збереження молоді і сімей з дітьми в громаді.

Високий пріоритет має також розвиток транспортної доступності та мобільності (11,4 %), що є критичним чинником просторової інтеграції громади до регіонального та національного економічного простору. Покращення транспортної інфраструктури створює додаткові стимули для проживання, зайнятості та ведення бізнесу на локальному рівні. Суттєве значення мають програми підтримки молоді (10,5 %) як стратегія утримання майбутнього трудового ресурсу, а також заходи інтеграції ветеранів війни та підтримки їх підприємництва (9,6 %), що сприяють посиленню соціальної згуртованості та економічної самореалізації всіх груп населення (рис. 4.18).

Рис. 4.18. **Заходи ОМС щодо зменшення обсягів еміграції у громадах України, 2025 р., %**

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Інші напрями політики ОМС, що отримали значущу частку згадувань серед опитаних експертів, включають: екологічну модернізацію та підвищення якості довкілля (8,7 %), підтримку ВПО та їхню інтеграцію у громаду (8,7 %), стимулювання підприємництва (8,2 %) і створення нових робочих місць, зокрема в комунальному секторі (8,2 %), а також залучення релокованого бізнесу (8,2 %). Водночас менше уваги приділяється формуванню інвестиційної привабливості території (6,4 %) і розвитку креативної економіки (5,0 %), хоча саме ці напрями мають довгостроковий потенціал для формування конкурентоспроможного локального середовища. Найменшу частку отримав напрям формування іміджу громади як комфортного місця для життя і праці (3,2 %), що вказує на недостатнє усвідомлення важливості стратегічного брендингу території як інструменту залучення та утримання населення.

Відтак, поточний комплекс заходів у громадах України має потенціал для зменшення еміграції, однак потребує стратегічної узгодженості, посилення інституційної підтримки, зосередження на довгострокових інструментах розвитку людського капіталу та більш активної комунікації з контрагентами (громадськими організаціями, суб'єктами господарювання, місцевим населенням тощо).

У контексті збереження людського потенціалу, особливо молодіжного сегмента, представники органів місцевого самоврядування наголошують на важливості впровадження цільових інструментів підтримки молодого покоління. Зокрема, йдеться про заходи, спрямовані на посилення соціальної активності молоді, її освітній розвиток, доступ до якісного дозвілля та залучення до процесів прийняття рішень на місцевому рівні. Експерти підкреслюють, що молодь є найбільш мобільною та вразливою до еміграції групою, тому створення умов для її самореалізації в межах

громади розглядається як ключовий чинник підвищення соціально-економічної стійкості територій.

Результати опитування засвідчили різноплановість підходів до формування сприятливого середовища для молоді та наявність відповідного потенціалу в громадах України. Найчастіше згадуваним інструментом підтримки стала діяльність молодіжних громадських організацій (21,5 %), що, на думку опитаних представників ОМС, відіграє вагомий роль у стимулюванні лідерства, соціальної активності та залученні молоді до громадського життя. Така участь сприяє формуванню демократичної культури, відповідального громадянства й укоріненню локальної ідентичності. Другим за значущістю інструментом визнано забезпечення доступу до якісної освіти (17,5 %). Це, на думку експертів, підтверджує критичну роль освітнього компонента в утриманні молоді в межах громади, оскільки сучасна освіта є основою професійної реалізації, формування трудового потенціалу та довгострокового розвитку людських ресурсів (рис. 4.19).

Рис. 4.19. Інструменти підтримки молоді в громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Експерти ОМС також відзначають важливість розвитку неформальної освіти та дозвілля як складових молодіжної підтримки в громадах. Значну частку серед інструментів становлять можливості відвідування гуртків (15,1 %) та діяльність молодіжних центрів (11,9 %), які створюють умови для неформального навчання, творчого самовираження, соціальної взаємодії та збереження ментального здоров'я молоді. Важливими механізмами залучення молодого покоління до процесів управління, на думку респондентів, є інститути молодіжного мера (10,6 %) та молодіжних рад при ОМС (9,1 %). Їх функціонування демонструє готовність громад розвивати молодіжне самоврядування, формувати в молоді управлінські навички, сприяти розвитку громадянської активності та створювати механізми зворотного зв'язку з місцевою владою. Це, своєю чергою, підвищує рівень довіри до інституцій та сприяє більш ефективному врахуванню потреб молоді в ухваленні рішень. Наявність спортивних закладів і майданчиків (10,0 %) доповнює загальну систему підтримки молоді, забезпечуючи фізичний розвиток, формування навичок командної роботи та організованого дозвілля. Це є важливим превентивним чинником, що знижує ризики асоціальної поведінки, сприяє соціальній інтеграції та покращує якість життя молодих мешканців громади.

Загалом результати свідчать про формування цілісного, хоча й нерівномірного за масштабами та інтенсивністю, поля інструментів молодіжної політики, орієнтованого як на розвиток компетентностей, так і на залучення до публічного управління. В умовах війни, міграційної кризи та значних соціо-демографічних дисбалансів така політика має стати стратегічним інструментом збереження людського капіталу в громаді.

Збереження людських ресурсів є ключовим фактором забезпечення соціально-економічної резильєнтності громад, особливо в умовах послаблення економічної і міграційної безпеки. Результати дослідження демонструють, що мешканці громад України визначають низку стратегічних напрямів, пріоритетність яких базується на комплексному підході до покращення умов життя та створення соціально-економічних механізмів збереження людських ресурсів. Найбільш вагомим стратегічним пріоритетом, за оцінками 25 % опитаних представників ОМС, є розвиток інфраструктури та покращення якості життя. Цей напрям включає модернізацію житлового фонду, транспортної, соціальної та комунальної інфраструктури, що суттєво підвищує рівень комфорту та привабливості громади для поточного та потенційного населення. Водночас близько 23 % опитаних експертів акцентують увагу на підтримці сімей і молоді як базисі для забезпечення демографічного відтворення та формування міцного соціального середовища. Комплексні програми підтримки молодих сімей, стимулювання народжуваності, освітні ініціативи та соціальні послуги у цьому контексті набувають особливої актуальності (рис. 4.20).

Рис. 4.20. Стратегічні напрями збереження людських ресурсів у громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Третім за значенням напрямом є розвиток підприємництва та створення нових робочих місць (22,1 %), що є основою економічної самодостатності громади та розвитку трудового потенціалу територій. Забезпечення зайнятості, підтримка малого та середнього бізнесу, сприяння релокації підприємств дозволяють мінімізувати відтік населення у пошуках роботи. Потреба у підвищенні якості та доступності освітніх і медичних послуг (на думку 18,9 % опитаних представників ОМС) відображає важливість соціального капіталу як чинника здоров'я, компетентності та соціальної інтеграції населення. Сучасні освітні й медичні установи є одним із визначальних факторів вибору місця проживання. Значну, хоча й менш чисельну, підтримку отримала стратегія забезпечення соціальним житлом (13,1 %), що є критично важливим у контексті доступності житла, особливо для молодих сімей та соціально вразливих категорій населення.

Отже, результати опитування підкреслюють нагальну потребу у формуванні багатовимірної та збалансованої стратегії розвитку громад, яка б інтегрувала інфраструктурні, соціальні, економічні та освітні компоненти. Такий комплексний підхід має бути орієнтований на збереження, залучення і відтворення людських ресурсів, зокрема молоді, ВПО, реемігрантів і кваліфікованих фахівців. У довгостроковій перспективі реалізація міграційної стратегії сприятиме підвищенню демографічної стійкості, економічної спроможності, соціальної згуртованості та

конкурентоспроможності громад, забезпечуючи їхню здатність адаптуватися до макроекономічних та інших шоків.

Одним із важливих чинників збереження людського потенціалу та забезпечення соціальної стійкості громади є рівень її внутрішньої згуртованості. Соціальна згуртованість визначає здатність мешканців спільно долати виклики, підтримувати один одного у складних ситуаціях, а також ефективно взаємодіяти з ОМС для реалізації спільних цілей розвитку. Високий рівень згуртованості сприяє формуванню почуття приналежності, зміцненню соціального капіталу та підвищенню довіри, що в сукупності зменшує мотивацію до еміграції. Так, за результатами експертного опитування, соціальна згуртованість у громадах оцінена на рівні 3 бали з 5 (на думку 37,3 % опитаних експертів), що свідчить про помірний рівень соціальної інтеграції. Водночас 31,4 % представників ОМС високо оцінили згуртованість громади (5 балів), а 27,5 % дали оцінку 4, що свідчить про позитивне сприйняття соціальної консолідації в громадах України (рис. 4.21). Низькі оцінки (2 і 1 бали) практично відсутні, що вказує на відносну відсутність серйозних соціальних розділень у регіонах країни.

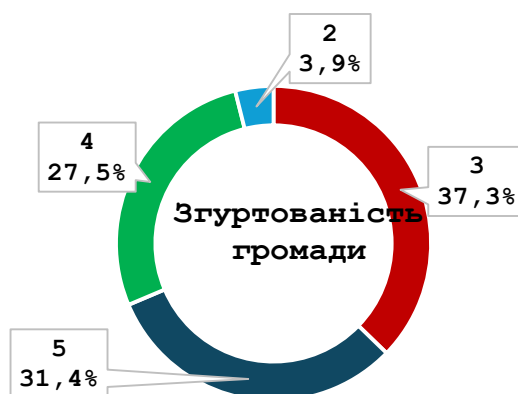

Рис. 4.21. Рівень соціальної згуртованості населення громад України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Для ефективного управління міграційними процесами та розробки проактивної політики збереження людського потенціалу в Україні важливою передумовою є наявність системного моніторингу цих процесів на рівні територіальних громад. Моніторинг дозволяє вчасно ідентифікувати тенденції міграції, оцінити демографічні ризики та імплементувати своєчасні заходи для мінімізації негативних наслідків відтоку людських ресурсів. Відсутність або недостатність такого інструменту істотно ускладнює планування і прогнозування економічного розвитку громад, зменшуючи їхню спроможність реагувати на міграційні виклики.

Результати опитування свідчать про те, що лише 10 % громад заявили про наявність системного моніторингу міграційних процесів, що свідчить про досить обмежене впровадження комплексних аналітичних практик у діяльність ОМС. Водночас 44 % представників ОМС констатують наявність міграційного моніторингу, який потребує значного удосконалення. Це є свідченням існування початкових напрацювань, але й суттєвих викликів у їхній реалізації (рис. 4.22). Найбільша частка опитаних експертів (46 %) зазначила, що у їхніх громадах моніторинг міграції не здійснюється взагалі, що, у підсумку, призвело до поглиблення суттєвих прогалин у формуванні інформаційно-аналітичної бази та реалізації управлінських практик.

В умовах сучасних викликів, пов'язаних із міграційними процесами, забезпечення міграційної безпеки стає пріоритетним завданням для ОМС. Воно охоплює не лише контроль за переміщенням населення, а й створення умов для соціальної інтеграції, збереження демографічного потенціалу та формування привабливого середовища для різних категорій населення, зокрема ВПО та іммігрантів. Відповідні заходи мають

бути системними й комплексними та враховувати регіональні й місцеві особливості. Так, на думку 19,9 % опитаних представників ОМС, забезпечення рівних умов для місцевих мешканців, ВПО та іммігрантів є найважливішим засобом підвищення рівня міграційної безпеки. Це підкреслює необхідність соціальної справедливості та рівноправного доступу до ресурсів і послуг для всіх категорій населення. На другому місці – заходи з інтеграції ВПО у громаду (зазначило 18,8 % експертів), які сприяють соціальній згуртованості, зниженню конфліктів та адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життя.

Рис. 4.22. Наявність і стан моніторингу міграційних процесів у громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Важливим напрямом є також реалізація заходів зі стимулювання імміграції в громаду на перспективу (на думку 17,8 % опитаних представників ОМС), що створює можливості для поповнення трудових ресурсів і активізації економічного розвитку громад України. Значну підтримку отримали також пропозиції щодо організації системного моніторингу міграції за всіма напрямками (16,9 %), який забезпечує аналітичну основу для ефективного управління міграційними процесами (рис.4.23).

Рис. 4.23. Потенційні заходи підвищення рівня міграційної безпеки у громадах України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Значущою є частка представників ОМС, які підтримують посилення співпраці з державними органами у сфері регулювання міграції (10,6 %), а також стимулювання рееміграції населення (10,0 %) і зменшення обсягів еміграції (8,1 %). Ці напрями є важливими компонентами комплексного набору заходів, що забезпечують формування збалансованої, адаптивної та дієвої міграційної політики на рівні територіальних громад України. Відтак, результати дослідження акцентують увагу на необхідності впровадження багатовекторної стратегії міграційної безпеки, яка інтегрує

соціальну інтеграцію, механізми стимулювання мобільності населення та посилення аналітичного потенціалу для своєчасного й ефективного реагування на міграційні виклики.

Варто наголосити, що важливою складовою комплексної політики збереження людського потенціалу в умовах війни є ефективна взаємодія ОМС із місцевими підприємствами та іншими інституціями. Така співпраця сприяє формуванню сприятливого економічного середовища, розвитку ринку праці та створенню нових робочих місць, що є ключовими факторами стримування еміграції населення з території громад.

За результатами опитування встановлено, що найбільш поширеною формою взаємодії є проведення моніторингу потреб ринку праці та формування пропозицій для його розвитку (30,4 % представників ОМС), що дає змогу адаптувати місцеві програми розвитку до реальних економічних умов та очікувань роботодавців. Високу частоту мають також партнерства із закладами вищої освіти та професійної підготовки кадрів (29,4 %), які забезпечують цільову підготовку фахівців, здатних задовольнити потреби місцевого бізнесу (рис. 4.24).

Рис. 4.24. Форми взаємодії ОМС з суб'єктами господарювання та іншими інституціями у проекції мінімізації обсягів еміграції з громад України, 2025 р., %

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Важливими, на думку 18,6 % опитаних представників ОМС, є ініціативи, спрямовані на спільну розробку програм із підприємствами для створення нових робочих місць, а також на підтримку соціальних підприємств, мікро-, малих і середніх підприємств (15,7 %). Ці заходи формують сприятливе середовище для розвитку підприємництва та забезпечують зайнятість населення. Лише незначна частка представників ОМС (5,9 %) вказала на відсутність або неорганізованість взаємодії з бізнесом, що свідчить про загальне усвідомлення важливості співпраці. Варто наголосити, що ефективні форми взаємодії з бізнесом є складовою системної стратегії ОМС, спрямованої на зниження еміграційних тенденцій шляхом економічного стимулювання та розвитку людського капіталу.

В умовах розвитку урбанізаційних процесів і концентрації економічних ресурсів у великих міських агломераціях дедалі більше посилюється їхній вплив на соціально-економічний розвиток навколишніх територіальних громад. Цей вплив проявляється не лише у вигляді потенційних економічних переваг, таких як залучення інвестицій чи розширення ринків збуту, але й у вигляді викликів, зокрема відтоку населення та

кваліфікованих кадрів, що безпосередньо позначається на демографічній стійкості та конкурентоспроможності регіональних ринків праці. Врахування цих комплексних і часто протилежних ефектів є ключовим для формування ефективних стратегій регіонального розвитку, міграційної безпеки та забезпечення соціально-економічної резильєнтності. Так, найбільша частка опитаних представників ОМС (35,3 %) вважає, що міські агломерації мають нейтральний вплив, адже соціально-економічні процеси в їхніх громадах залишаються стабільними, а міграційні тенденції не зазнають кардинальних змін. Водночас 31,4 % експертів оцінюють вплив агломерацій як частково негативний: з одного боку, вони приносять певні переваги у вигляді інвестицій та розширення ринків збуту, але водночас призводять до відтоку людського капіталу (табл. 4.2).

Позицію негативного впливу, пов'язаного з відтоком населення та кваліфікованих кадрів у великі міста в пошуках кращих умов праці та життя, поділяє 21,6 % представників ОМС. Лише невелика частка експертів (9,8 %) визнає, що їхня громада отримує певні можливості для співпраці з агломераціями, хоча міграційні виклики при цьому зберігаються. І зовсім незначний відсоток (2,0 %) оцінює вплив агломерацій як позитивний, відзначаючи розвиток громади без критичних міграційних втрат.

Таблиця 4.2

Оцінка впливу міських агломерацій на міграційні процеси та збереження людських ресурсів у громадах України, 2025 р., %

Варіанти відповідей	Частка, %
Має нейтральний вплив – агломерації не впливають кардинально на соціально-економічні процеси у нашій громаді, міграційні тенденції залишаються стабільними	35,3
Частково негативно – розвиток агломерації може приносити певні вигоди (інвестиції, ринки збуту), але водночас зумовлює відтік людського капіталу	31,4
Негативно, розвиток агломерацій і великих міст зумовлює відтік населення та кадрів із нашої громади у пошуках кращих умов праці та життя	21,6
Частково позитивно – наша громада отримує можливості для співпраці, але міграційні виклики залишаються	9,8
Позитивно – сприяє розвитку нашої громади без критичних міграційних втрат	2,0

Джерело: побудовано на основі результатів опитування ОМС, квітень-травень 2025 р.

Експертні оцінки засвідчили суперечливий вплив міських агломерацій на розвиток громад України. Попри потенційні переваги у вигляді економічного пожвавлення, розширення інвестиційної діяльності та ринків збуту, спостерігаються й негативні демографічні наслідки, зокрема відтік працездатного населення та молоді. Це актуалізує необхідність формування гнучких регіональних стратегій, адаптованих до локального контексту, з акцентом на збалансований розвиток і підвищення привабливості периферійних громад.

Забезпечення міграційної безпеки територіальних громад потребує цілісної та багатокомпонентної стратегії, яка поєднувала б удосконалення моніторингових інструментів, розвиток соціально-інфраструктурної бази, стимулювання економічної активності, підтримку людського потенціалу та налагодження ефективної міжсекторальної співпраці. Комплексна реалізація таких підходів дозволить підвищити соціально-економічну стійкість громад до міграційних загроз і створити умови для економічного відновлення та довгострокового зростання.

4.5. Проблематика втрат людського потенціалу, її міграційний контекст та вплив на соціально-економічну резильєнтність України

Людський потенціал як комплексна наукова категорія дозволяє досліджувати стан здоров'я, освіти, інтелектуального розвитку, соціальних зв'язків та культури на різних інституційних рівнях – від особистісного до національного і глобального.

Для України проблематика людського потенціалу до 2022 р. фокусувалась на ефективності його використання і розвитку. У 2021 р. було затверджено Стратегію людського розвитку, заходи якої спрямовані на покращення умов всебічної самореалізації людини у згуртованому, гармонійному, сталому суспільстві [314]. Повномасштабна війна загострила питання втрат і збереження людського потенціалу, що є вихідною умовою стійкості та соціально-економічної резильєнтності України. У 2024 р. нарешті прийнята Стратегія демографічного розвитку, яка, попри перевантаження цілями, закладає правові засади вирішення багатьох демографічних проблем України [315]. Затверджено ще один археважливий норматив, якого українське суспільство потребувало значно раніше для посилення його єдності, а саме Концепцію Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності [316]. Для того, щоб згадані нормативи не залишились формальними документами, має розроблятися комплексна програма дій з їх реалізації на національному, регіональному і місцевому рівнях.

У воєнний час відбувається певна «виснаженість» державного управління внаслідок його концентрації на військово-оборонних цілях [317]. Однак інші життєзабезпечуючі сфери потребують належної уваги політиків та громадськості. Базовим орієнтиром рішень та дій має бути *оптика проблем втрат і збереження людського потенціалу*. Актуально з наукової й експертної точок зору обґрунтовувати пріоритети послаблення «тиску» на людський потенціал, вказувати на найбільш термінові заходи з його збереження [318].

Актуальні (оперативні) пріоритети збереження людського потенціалу мають визначатись з позиції його впливу на стійкість і соціально-економічну резильєнтність України. Для цього потрібно виокремити найбільш ризикогенні проблеми втрат людського потенціалу у розрізі його складових (демографічної, освітньо-інтелектуальної, соціальної, культурної), враховуючи виклики війни та потреби повоєнного відновлення.

³¹⁴ Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України № 225/2021 від 02.06.2021 р.: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.05.2021 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>

³¹⁵ Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 922-р від 30.09.2024 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

³¹⁶ Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 141-р від 16.02.2024 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>

³¹⁷ Томчук О. В. Проблеми збереження людського потенціалу України в умовах війни. *Актуальні проблеми економіки*. 2022. № 10-11(256-257). С. 126-135. <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2022-1-256-257-126-135>

³¹⁸ Самборська О., Воскобійник С., Шевченко Д. Збереження людського потенціалу в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19>

Демографічна складова людського потенціалу.

Для демографічної складової людського потенціалу основними є проблеми, пов'язані зі станом суспільного здоров'я (фізичним, у тому числі репродуктивним, ментальним), демографічним відтворенням та міграцією.

В умовах повномасштабної війни, прямих цивільних і військових втрат потрібно вивчати непрямі впливи постійних стресів на *фізичне і ментальне здоров'я населення*. За обстеженнями «Info Sapiens» у 2024 р. 67 % українців відчували погіршення психічного і 23 % фізичного здоров'я через війну [319]. На погіршення стану здоров'я впливає зниження добробуту населення (прямий вплив на якість споживання, доступ до фармацевтичної продукції та медичних послуг), а також екологічна ситуація через воєнні дії (так звана «випалена земля», забруднення водою, зміна ландшафтів). Довгострокові наслідки впливу на здоров'я населення матиме стан здоров'я дітей, які проживають дитинство в час війни. Окреме питання стосується людей з інвалідністю як з числа військових, так і постраждалого цивільного населення, які потребують додаткових умов піклування. Тобто здоров'я – це питання довготривалих наслідків та необхідності системних рішень для його покращення.

За результатами аналізу впливу війни на суспільне здоров'я мають обґрунтовуватись рекомендації з розвитку системи громадського здоров'я, що відповідає затвердженій концепції в даній сфері, а також концепту «здорової громади» з комплексним підходом до покращення здоров'я мешканців завдяки ініціативам медичного, соціального, освітнього та інфраструктурного змісту [320; 321].

Проблеми *демографічного відтворення і міграції* є критичними для українського суспільства та впливають на нього вже сьогодні. Нижче наведено факти, що свідчать про демографічну катастрофу України:

- Україна займає перше місце в світі за рівнем смертності (18,6 смертей на 1000 осіб), останнє місце за рівнем народжуваності (6 народжень на 1000 осіб) – дані ЦРУ [322];

- Україна входить до числа держав з найнижчим рівнем фертильності. За різними даними показник коливається від 0,9 (заяви влади України 2025 р. [323]) до 1,0 (дані «Worldometers» [324]) та 1,2 (розрахунки на основі Statista [325]);

- згідно з прогнозом ООН населення України скоротиться з 37,0 млн у 2024 р. до 15,3 млн у 2100 р., тобто на 61 % [326]. Це найвищий показник кількісного та відсоткового скорочення в Європі.

³¹⁹ Здорова громада: чинники та можливості впливу під час війни / Звіт за результатами дослідження в межах україно-швейцарського Проєкту «Діємо для здоров'я». Жовтень 2024. URL: https://drive.google.com/file/d/1kb6SoX66HMwCjf_xSUfwdM-HwsyM5COX/view?usp=sharing

³²⁰ Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1002-р від 30.11.2016 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-%D1%80#Text>

³²¹ Здорова громада: чинники та можливості впливу під час війни / Звіт за результатами дослідження в межах україно-швейцарського Проєкту «Діємо для здоров'я». Жовтень 2024. URL: https://drive.google.com/file/d/1kb6SoX66HMwCjf_xSUfwdM-HwsyM5COX/view?usp=sharing

³²² Explore All Countries – Ukraine: The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/>

³²³ Історичний антирекорд: в уряді кажуть, що коефіцієнт народжуваності в Україні - менший за одиницю: Укрінформ (3.03.2025). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3966389-istoricnij-antirekord-v-uradi-kazut-so-koeficient-narodzuvanosti-v-ukraini-mensij-za-odinicu.html>

³²⁴ Ukraine Population: Worldometers. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/ukraine-population/>

³²⁵ Venditti B. The 20 Countries With the Lowest Fertility Rates in 2024: Visual Capitalist (20.10.2024). URL: <https://www.visualcapitalist.com/the-20-countries-with-the-lowest-fertility-rates-in-2024/>

³²⁶ World Population Prospects 2024: United Nations. URL: <https://population.un.org/wpp/>

Що стосується міграції, то за даними ЦРУ Україна займає перше місце в світі за коефіцієнтом чистої міграції – 36,5 мігрантів на 1000 осіб [327]. На думку експертів звіту Всесвітнього економічного форуму, вимушена міграція на першому місці в топ-5 ризиків розвитку України (друге – пошкодження критичної інфраструктури, третє – війна, четверте – брак кадрів, п'яте – державний борг) [328].

Динаміка вимушеної міграції населення України відображена на рис. 4.25. Дані можуть різнитись залежно від джерела інформації. Зокрема дещо відмінними є дані з Євростат та MOM про кількість біженців з України. Так само різняться дані MOM та Міністерства соціальної політики України щодо кількості ВПО, так як MOM базуються на методології соціологічних обстежень з визначенням фактичного місця перебування ВПО, а міністерство – на даних з Єдиного реєстру ВПО. Проте обстеження MOM дозволяють здійснювати тенденційні та відносні порівняння, тому використано саме їхні дані. Дані зібрано завдяки інструментарію Матриці відстеження переміщень (DTM) та уніфікованій методології обліку відповідної категорії осіб, що розробляється створеною 2016 р. Експертною групою зі статистики біженців та внутрішньо переміщених осіб (EGRIS). За цією методологією біженцями є особи, які отримали тимчасовий захист, інші форми захисту або ж їхні заяви перебувають на розгляді.

Основними тенденціями вимушеної міграції населення України є:

- кількість ВПО залишається на приблизно однаковому рівні, починаючи з другої половини 2023 р. – 3,7-3,8 млн осіб (за даними Єдиного реєстру ВПО – близько 4,6 млн осіб станом на червень 2025 р. [329]);

- кількість реемігрантів поступово знижується, починаючи з вересня 2022 р., хоча їхня частка відносно кількості ВПО та біженців у червні 2025 р. дещо зросла;

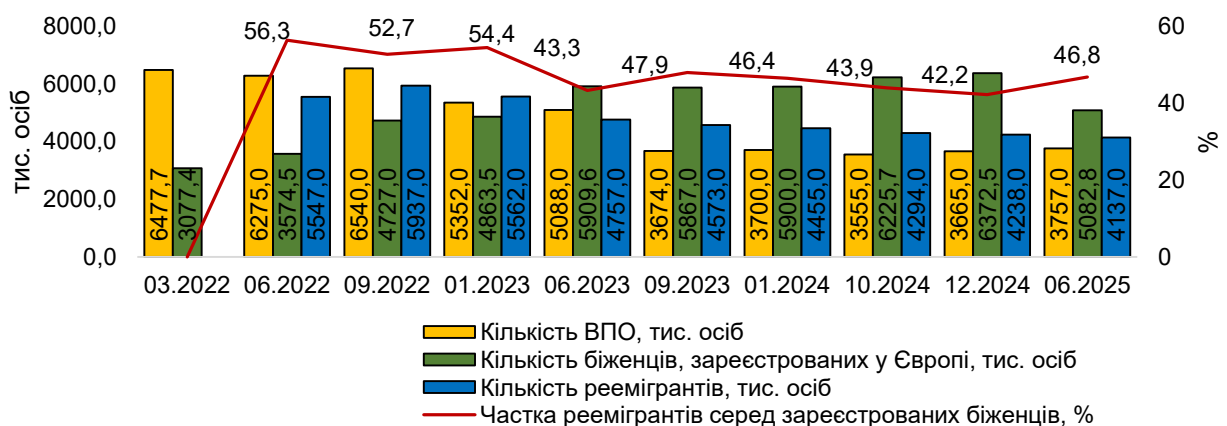

Рис. 4.25. Вимушена міграція населення України, березень 2022 – червень 2025 років, тис. осіб (основна вісь) і % (допоміжна вісь)

Джерело: побудовано на основі даних [330, 331].

³²⁷ Explore All Countries – Ukraine: The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/>

³²⁸ The Global Risks Report 2025. 20th Edition. Insight report / World Economic Forum, January 2025. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2025.pdf?fbclid=IwY2xjawH7H4pleHRuA2FibQIxMAABHR9Y5iWsyBY3LKKagejrE4OEucd6SvJh6baUsSoaxND9H4qds9wBuo6Gbw_aem_flv74Z8uCaCTx7Sne4D3Hg

³²⁹ Внутрішньо переміщені особи: Дашбордин: Аналітика: Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

³³⁰ Ukraine. Displacement Tracking Matrix: IOM. UN Migration. URL: <https://dtm.iom.int/ukraine>

³³¹ Ukraine Refugee Situation: Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

- кількість осіб, які зареєстровані в Європі як біженці залишається високою та в останньому кварталі 2024 р. навіть зростає. У червні 2025 р. відбулось зниження показника, що потребує подальшого моніторингу ситуації. Причиною може бути зміна статусу частини біженців з переходом від тимчасового захисту до отримання дозволів на постійне проживання;

- найбільша кількість біженців з України під тимчасовим захистом або які подали документи на його отримання станом на березень 2025 р. перебуває в Польщі (2,9 млн), Німеччині (2,4 млн), Чехії (1,0 млн). Якщо розглядати частку біженців з України в населенні приймаючих держав, то найвищі показники в Молдові (4,3 %), Чехії (3,8 %), Естонії (3,2 %), Латвії (2,6 %), Польщі (2,6 %), а найнижчі – у Франції (0,1 %), Італії (0,3 %), Великобританії (0,4 %), Іспанії (0,5 %), Угорщині (0,6 %) (рис. 4.26);

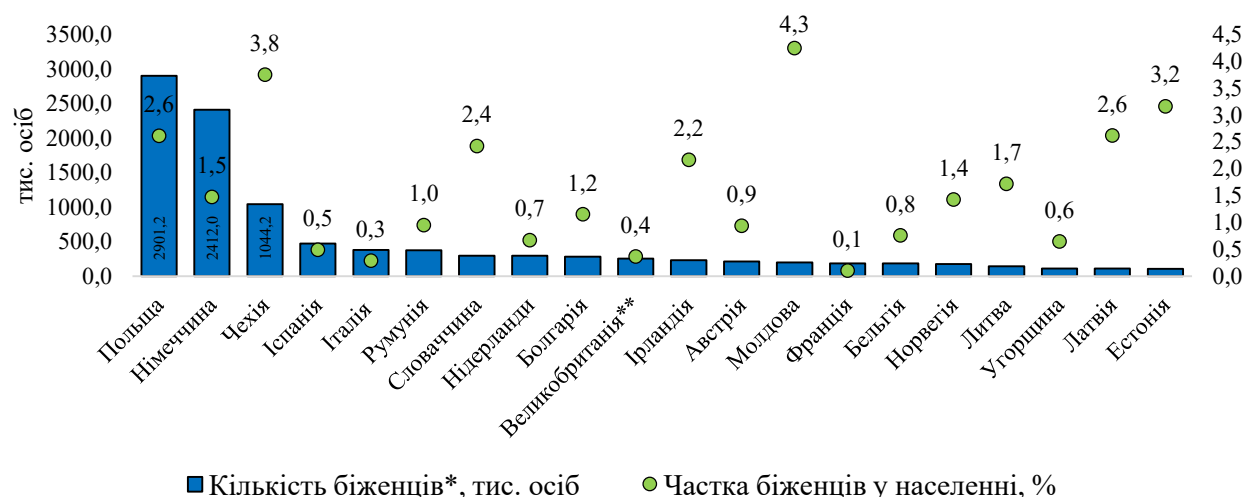

Рис. 4.26. Біженці з України в державах Європи, січень-березень 2025 р., тис. осіб (основна вісь) і % (допоміжна вісь)

* Кількість біженців включає тих, хто отримав тимчасовий захист і тих, хто подав документи на його отримання.

** Дані Великобританії за 2024 р.

Джерело: побудовано на основі даних [332].

- має місце негативна тенденція щодо кількості громадян України, які в 2024 р. виїхали за кордон і не повернулись, якщо порівнювати з 2023 р. (рис. 4.27). Однак аналіз динаміки з доковідного періоду вказує, що масштаби виїздів тоді були значно вищими (в'їзд до 2021 р. не аналізується через включення в показники в'їзду в Україну іноземців). Тому слід аналізувати подальші тенденції та виявляти причини їхньої зміни. Загалом з початку повномасштабного російського вторгнення згідно з статистикою перетину державного кордону не повернулось 2,81 млн осіб;

- потенціал реєміграції населення України дуже мінливий, тому краще аналізувати не частку тих, хто планує повернутись, а динаміку показників та непрямі факти:

³³² Ukraine Refugee Situation: Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

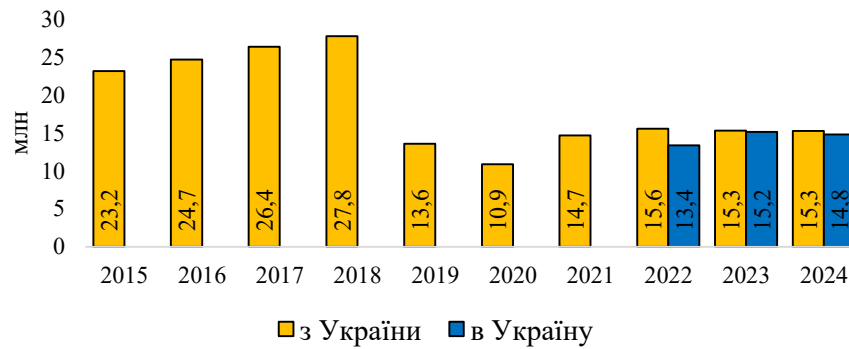

Рис. 4.27. Динаміка перетину державного кордону громадянами України, 2015-2024 роки, млн разів

Джерело: побудовано на основі даних [333].

а) факти щодо потенціалу неповернення: 60 % осіб, які емігрували з 2022 р., жодного разу не приїжджали в Україну, в тому числі 69 % чоловіків і 51 % жінок (опитування «Rating Lab» 2023 р. [334]), що значно підвищує ймовірність їхнього неповернення в майбутньому; більшість біженців з України віком 18-60 років працевлаштовані (56 %) або навчаються (16 %), що сприяє їхній інтеграції в приймаючі держави (опитування Центру економічної стратегії 2024 р. [335]); знижується розмір приватних грошових переказів в Україну – показник 2024 р. складає 67,5 % показника 2021 р. (рис. 4.28; попри це, економіка України залишається міграційнозалежною, адже частка переказів у ВВП 2023 р. склала 6,3 %, що вище за показники до 2014 р.); біженці з України краще оцінюють можливості знайти роботу, мати вищі доходи, комфортне життя, захищеність прав і свобод, соціальну захищеність, якість вищої освіти за кордоном, ніж в Україні, що знижує наміри повернення для частини з них (опитування «Rating Lab» 2023 р. [336]);

б) факти щодо потенціалу повернення: незважаючи на спадну динаміку приватних грошових переказів в Україну дещо зросли обсяги приватних трансфертів від мігрантів, які працюють за кордоном більше 1 року, що вказує на їхні поки ще очікування завершення війни та збереження соціальних зв'язків з Україною; біженці краще оцінюють можливості ведення бізнесу, якість державних, фінансових, банківських, медичних, житлових послуг в Україні, ніж за кордоном, що може зберігати наміри повернення для частини з них (опитування «Rating Lab» 2023 р.); з 2023 р. українці отримали найбільше посвідок на проживання в ЄС серед іноземців (1523), але в динаміці кількість їхньої видачі на рівні 2021 р. (1569), що вказує на поки переважаючий вибір біженцями можливостей тимчасового захисту [337].

³³³ Перетини кордону: Аналітика: Opendatabot. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2024>

³³⁴ Всеєвропейське дослідження українців у Європі: Rating Lab. URL: <https://ratinglab.org/research/a-pan-european-study-of-ukrainians-in-europe>

³³⁵ Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження: Центр економічної стратегії. URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/

³³⁶ Всеєвропейське дослідження українців у Європі: Rating Lab. URL: <https://ratinglab.org/research/a-pan-european-study-of-ukrainians-in-europe>

³³⁷ Residence permits – statistics on stock of permits at the end of the year: Eurostat (14.11.2024). URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_stock_of_permits_at_the_end_of_the_year

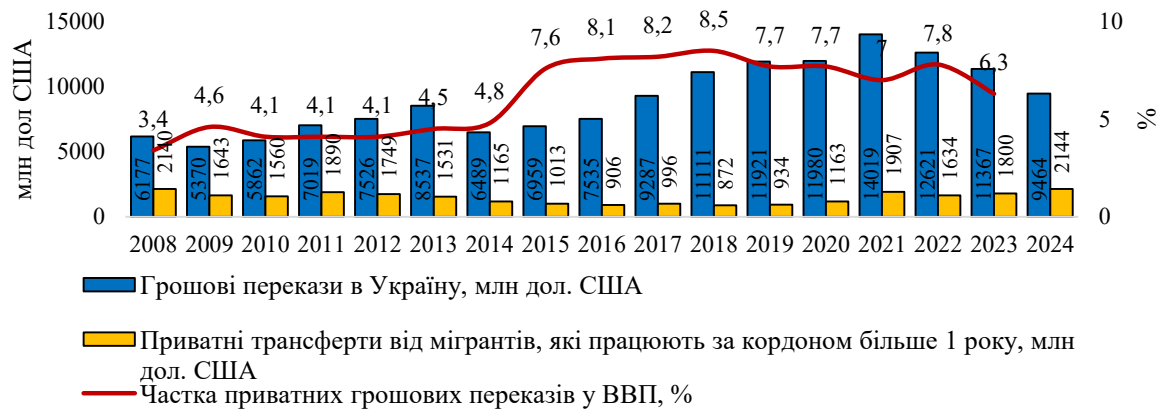

Рис. 4.28. Приватні грошові перекази в Україну, млн дол. США (основна вісь) та їхня частка у ВВП, % (допоміжна вісь), 2008-2024 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [338].

- зростає частка молоді у структурі вимушеної міграції з України, що є додатковим ризиком її неповернення через кращу здатність до адаптації – за період 2022-2023 років частка молоді серед біженців з України зросла 26 % до 36 % [339; 340]; за період 2022-2024 років кількість молоді віком 18-25 років серед біженців зросла на 14 % (висновки з опитування «Info Sapiens»); окремою проблемою є еміграція чоловіків, при чому не лише віком до 18 років – за період 2022-2024 років кількість чоловіків-біженців віком 18-35 років зросла на 48 %, а чоловіків старшого шкільного віку – на 19 % (опитування «Info Sapiens»); після оновлення порядку перетину державного кордону громадянами України-чоловіками віком 18-22 роки за період менше одного місяця (серпень-вересень 2025 р.) Державною прикордонною службою Польщі зафіксовано перевірку документів 53 тис. чоловіків даної вікової групи, з яких 40 тис. виїхали з України [341];

- вимушені міграційні процеси в Україні мають виражену регіональну специфіку. Це підтверджують результати обстеження МОМ 2024 р. в більшості регіонів України на предмет структури населення за вимушеною міграцією (рис. 4.29). Найвища частка осіб, які повернулись закономірно виявлена для деокупованих регіонів – Харківської, Київської, Херсонської областей та м. Київ. Доволі високий рівень повернення характерний регіонам, де продовжуються бойові дії та залишається складна безпекова ситуація – Донецької, Миколаївської, Чернігівської, Сумської, Запорізької областей. З одного боку, це вказує на неуспішну інтеграцію за місцем вимушеного переміщення. З іншого боку, це може свідчити про тісний зв'язок з місцем попереднього проживання, незалежно від безпекових умов. Для регіонів з вищим рівнем повернення виявлений високий рівень бідності – частка домогосподарств з доходами нижче прожиткового мінімуму для Донецької, Херсонської, Чернігівської, Сумської, Запорізької областей складає понад 75 %. З точки зору цільової та якісної рееміграції це радше вказує на

³³⁸ Грошові перекази в Україну: Економіка України: Індекси: Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/>

³³⁹ Regional Intentions Survey Result (3rd & 4th Round, 2022-2023). Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine: UNHCR, the UN Refugee Agency. URL: <https://data.unhcr.org/en/dataviz/376?sv=54&geo=0&secret=unhcrrestricted>

³⁴⁰ Вплив війни на молодь в Україні. Дослідження 2024: Info Sapiens, Міністерство молоді та спорту України. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2025/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_0.pdf

³⁴¹ Виїзд чоловіків 18-22 років: стало відомо, скільки осіб намагалися перетнути кордон Польщі: УНІАН (26.09.2025). URL: <https://www.unian.ua/society/dozvil-na-vijzd-dlya-cholovikiv-18-22-rokiv-stalo-vidomo-skilki-gromadyan-moglo-vijihati-za-kordon-13143798.html>

нерегульованість зворотних переміщень, вимушеність повернення населення в регіони, попри важкі соціально-економічні і безпекові умови.

- залишається відкритим питання ризиків безповоротної еміграції населення за кордон після відкриття державних кордонів для чоловіків будь-якого віку. З опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з Центром Разумкова в кінці 2024 р. 70,0 % мешканців територій України, де не ведуться бойові дії віком від 18 років не хочуть виїжджати до іншої держави для постійного проживання, але 20,7 % виявили таке бажання, при чому 25 % серед чоловіків і 17 % серед жінок [342].

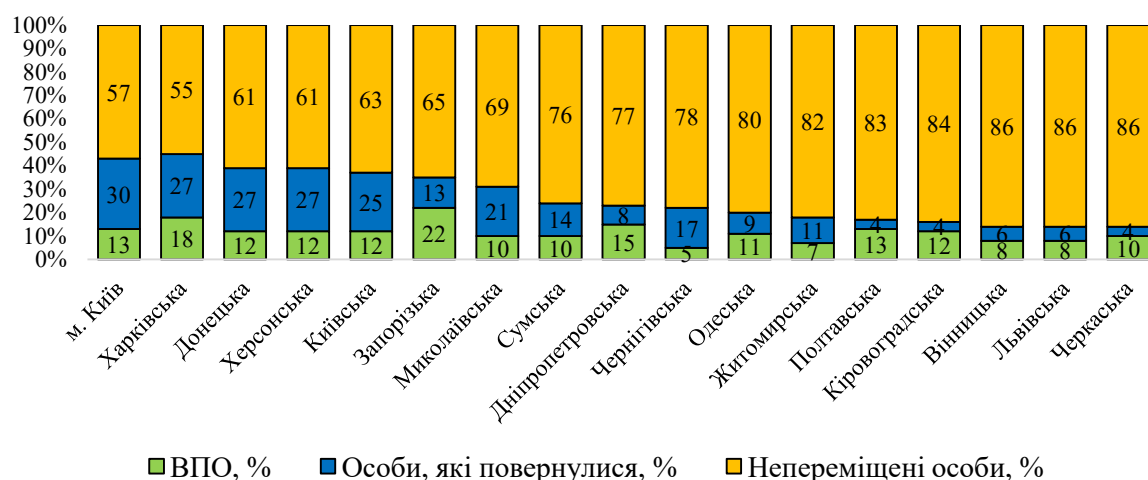

Рис. 4.29. Структура населення регіонів України за досвідом вимушеної міграції, 2024 р., %

Джерело: побудовано на основі даних [343].

До проблематики вимушеної міграції слід додати, що аналізування міграції як демографічного індикатора людського потенціалу України має включати не лише вимушені міграційні процеси (внутрішні та зовнішні), але й нові хвилі освітньої міграції. Окремою проблемою є незаконна еміграція чоловіків. У цілому безпекова ситуація залишається невизначеною, тому складно передбачати, чи будуть нові хвилі вимушеної міграції. За таких обставин необхідно звертати увагу на тенденції рееміграції, еміграції неповнолітніх осіб (особливо чоловіків), отримання громадянства українцями за кордоном, намірів еміграції після відкриття державних кордонів.

Освітньо-інтелектуальна складова людського потенціалу.

Проблематика освітньо-інтелектуальної складової людського потенціалу концентрується навколо питань, пов'язаних з якістю освіти та можливостями інтелектуального розвитку. В Україні утвердився певний стереотип про високу конкурентоспроможність кадрів, їхні інтелектуальні можливості. У деякій мірі це дійсно так, однак показники якості освіти, формалізм здобуття її вищого ступеню, результати та інноваційність праці вказують на значні проблеми в даній сфері. Приєднання України з 2018 р. до Програми міжнародного оцінювання учнів PISA виявили проблеми

³⁴² Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (21.01.2025). URL: https://dif.org.ua/article/ukraine-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya?fbclid=IwY2xjawH9kP1leHRuA2FlbQlXMAABHWWB9yudvLLGUmOdREgEuFKtytI64VmRin2f_o-3STLJbSj7tlcDynjJdNA_aem_Hq3rk46kSQTIdpHfyDzJw

³⁴³ Україна – Профілі областей – Опитування загального населення – Раунд 19 – січень 2025 р.: IOM. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-profil-oblastey-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-19-sichen-2025-roku?close=true>

якості загальної середньої освіти, визначаючи рівень знань українських учнів нижче середнього для держав ОЕСР. У 2025 р. проводилось чергове дослідження, результати якого опублікують 2026 р., тому буде цікава динаміка в балах та частці учнів, які досягли базового рівня знань з математики, читання і природничо-наукової грамотності.

Інша колосальна проблема якості освіти – мотивація науково-педагогічних кадрів. Поки дана професійна діяльність продовжує бути низько-оплачуваною, змушуючи до альтернативних джерел доходів. Репетиторство стало нормою на рівні загальної середньої освіти. За даними Інфляційного звіту НБУ, у 2024 р. порівняно з 2021 р. у сфері освіти (як і мистецтва, що безпосередньо пов'язане з культурною складовою людського потенціалу) зафіксовано найбільше скорочення реальної заробітної плати – 14 % при зростанні показника в середньому по Україні на 7,2 % [344]. Тобто при ітак низькій зарплаті в освіті має місце ще й негативна тенденція. Демотивація кадрів руйнує авторитет інституту освіти та несе довгострокові загрози доступності до якісної освіти для різних категорій населення.

Негативну динаміку оплати праці в сфері освіти підтверджує рис. 4.30, зокрема розрахунок частки заробітної плати освіти в середньому по економіці показнику, який у 2025 р. знизився до 61,0 %. Така ситуація не стільки відображає брак бюджетних коштів та популізм державної політики, як знецінює соціальний статус педагогів на тлі їхньої бідності.

Рис. 4.30. Середня заробітна плата в освіті та в середньому по економіці України, 2008-2025 рр.

* Показник 2025 р. – за січень-березень, показник 2022 р. – за січень.

** Частка заробітної плати освіти в загальному показнику відображена по допоміжній осі
Джерело: побудовано на основі даних [345].

До основних проблем освітньо-інтелектуальної складової людського потенціалу України віднесено зміну можливостей інтелектуального розвитку, що тісно пов'язано з демографічними процесами, зокрема трансформаціями статеві-вікової структури населення. Вони змінюють конкуренцію на ринку праці, в соціальному, креативному середовищі усередині та між різними віковими групами. Так само деформуються усталені гендерні підходи до використання інтелектуального потенціалу. Старіння та

³⁴⁴ Інфляційний звіт. Січень 2025 р. / НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2025-Q1.pdf

³⁴⁵ Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку р.:

Державна служба статистики України. URL:

https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_p/Zp_ek_p_u/arh_zpp_u.htm

фемінізація населення актуалізують перегляд підходів до залучення осіб старшого і похилого віку до процесів навчання, підприємництва, зайнятості. Особливо зростає значення підприємницької діяльності, яка дозволяє більш продуктивно використовувати інтелектуальний потенціал населення.

Соціальна складова людського потенціалу.

Проблематика соціальної складової людського потенціалу стосується питань приналежності до нації, громади (ідентифікації), довіри, згуртованості, недостатній рівень яких визначається соціальною напругою, штучним розколом суспільства, зростанням індивідуалізму, відчуження, інформаційною поляризацією.

Повномасштабна війна значно прискорила процеси громадянської самоідентифікації населення України. Завдяки опитуванню Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва можна прослідкувати динаміку пріоритетності ідентифікації як громадянина України серед варіантів як мешканця населеного пункту, регіону, представника етносу, нації, громадянина Європи, світу, «радянського союзу» – зростання складає від 42 % у 1992-1993 роках до 80 % у 2022-2024 роках (рис. 4.31). Примітно, що пріоритетну приналежність до етносу і нації ідентифікує близько 3 % опитаних. Тобто державницький аспект суспільного єднання є головним і саме навколо спільних цінностей державотворення розвивається українське суспільство.

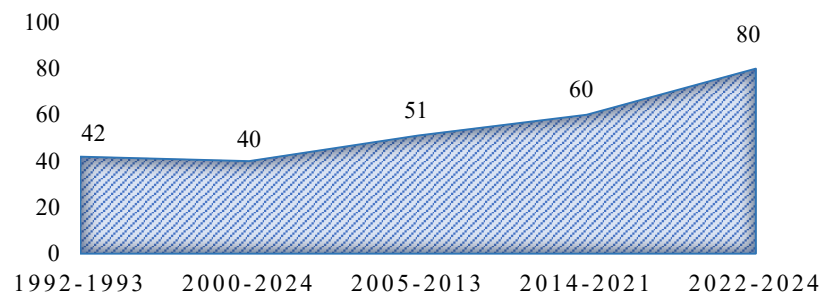

Рис. 4.31. Частка населення, яке насамперед ідентифікує себе як громадянина України, 1991-2024 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних [346].

Оцінювання приналежності до громади дає змогу здійснювати опитування «Rating Lab» з розрахунком Індексу місцевого благополуччя. Індекс включає визначення емоційного сприйняття свого населеного пункту. Результати показали, що рівень емоційного сприйняття є вищим за інші критерії – у середньому по Україні за шкалою від -3 до +3 він становить 0,7, коли рівень цивільної безпеки – 0,3, рівень освіти та медицини – 0,2, рівень благоустрою – 0,1, рівень економічних можливостей – -0,9 (рис. 4.32). Однак слід підкреслити, що рівень емоційного сприйняття у регіонах помітно різниться – найвищий у м. Київ, Одеській, Харківській, Львівській областях. Для регіонів, де рівень емоційного сприйняття наближається до 0 (Миколаївська, Херсонська, Сумська, Кіровоградська, Запорізька області) значно зростають ризики втрат людського потенціалу, стійкості економіки і суспільства в умовах війни.

³⁴⁶ Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (21.01.2025). URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya>

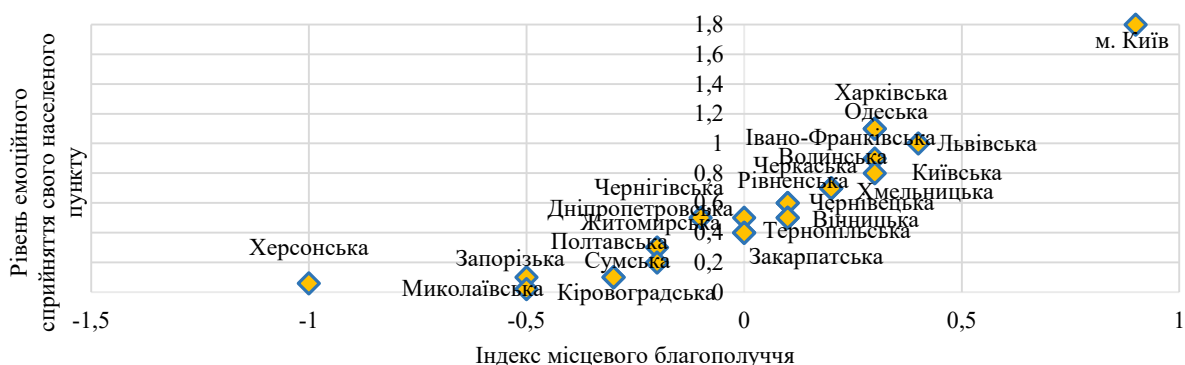

Рис. 4.32. Індекс місцевого благополуччя та емоційне сприйняття населеного пункту в регіонах України, 2023 р., бали (від -3 до +3)

Джерело: побудовано на основі даних [347].

Що стосується оцінювання довіри як одного з індикаторів соціальної складової людського потенціалу, то проводиться багато соціологічних досліджень щодо її рівня відносно інститутів влади, громадськості, церкви. Деякі можуть викликати сумніви в об'єктивності. Тому необхідно зосереджувати увагу на динаміці результатів опитувань. Опираючись на дослідження Київського міжнародного інституту соціології, в Україні за період 2021-2024 років залишається найнижчою довіра до органів правосуддя, уряду, парламенту, національної поліції, ЗМІ; найвища довіра до ЗСУ і волонтерів [348]. Відповідно сфери з найнижчим рівнем інституційної довіри вказують на нагальність їхнього реформування, що необхідне для укріплення довірчих настроїв у суспільстві та зниження еміграційних намірів.

Стабільно низька чи спадаюча довіра до інститутів – це індикатори соціальної напруги та ризику штучного розколу суспільства. Натомість сьогодні як ніколи актуальною є згуртованість, яка забезпечується довірою, повагою, спільними цінностями. Без цього неможлива стійкість України проти агресора та її соціально-економічна резильєнтність.

Важливою умовою згуртованості та довіри в суспільстві є децентралізація. Вона якнайкраще відповідає історичним, ментальним, поведінковим особливостям населення України. Дослідження горизонтальних зв'язків соціальної згуртованості українського суспільства, проведене Центром сталого миру та демократичного розвитку (SeeD), вказує на її середній рівень: за критеріями співпраці в громадах, соціальної толерантності, соціальної близькості та безтривожності (рис. 4.33). Результати необхідно інтерпретувати не стільки через призму посередності соціальної згуртованості, як потенціалу її зміцнення. Особливо це стосується розвитку культури толерантності та активізації різних форм співпраці в громаді, які поки недостатньо охоплюють населення, залучаючи його в різні форми взаємодії з органами місцевої влади, громадськими організаціями, самоорганізації для вирішення локальних проблем.

³⁴⁷ Перший рейтинг регіонів України за Індексом місцевого благополуччя: Rating Lab. URL: <https://ratinglab.org/research/pershij-rejting-regioniv-ukrayini-za-Indeksom-miscevogo-blagopoluchchya>

³⁴⁸ Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках: Прес-релізи та звіти: KMIC. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=3>

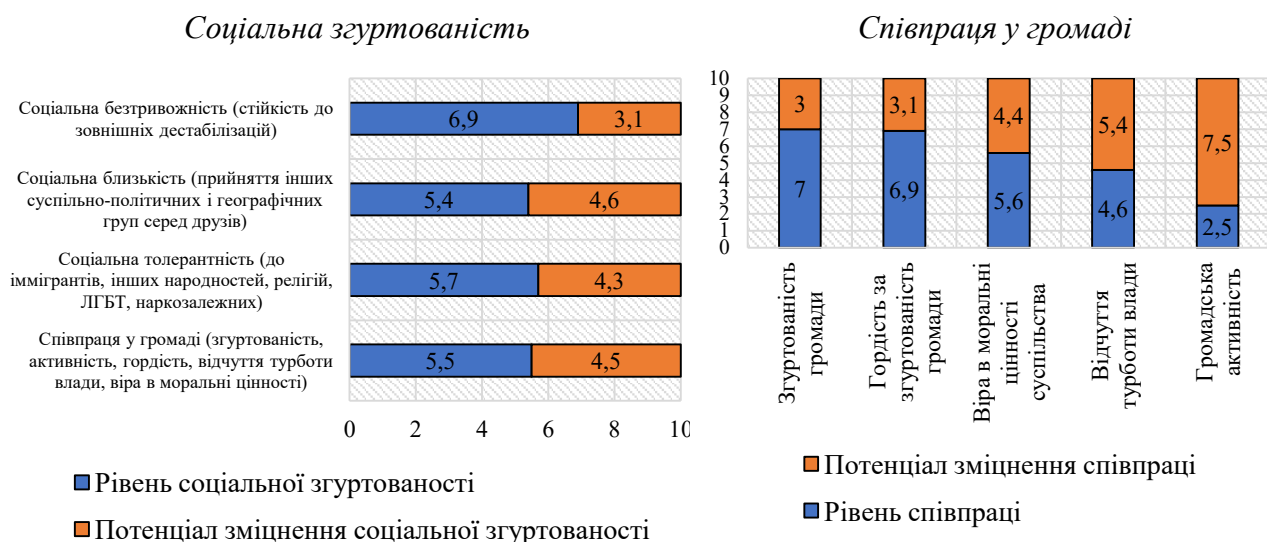

Рис. 4.33. Рівень та потенціал зміцнення соціальної згуртованості в громадах України, 2023 р., бали (з 10 максимальних)

Джерело: побудовано на основі даних [349, с. 4-6].

Попри середні оцінки соціальної згуртованості, як показують кризові періоди (Помаранчева революція, Революція Гідності, АТО/ООС, масштабна добровільна мобілізація населення після повномасштабного російського вторгнення 2022 р.) українське суспільство здатне проявляти феномен високої згуртованості. Для того, щоб згуртованість посилювати на сталій основі, необхідно продовжувати й укріплювати в Україні децентралізацію та громадську активність. Ключовим напрямком цього процесу має бути особлива увага до військових, відношення до яких є головним індикатором згуртованості суспільства. Для цього на рівні громад необхідно розвивати мережу ветеранських просторів, проводити на їх основі культурно-мистецькі, спортивні та інші заходи, залучаючи місцевих мешканців, ВПО, інших стейкхолдерів. Такий пріоритет не лише забезпечить підтримку військових у ближчому соціальному середовищі, але й зміцнить згуртованість громади, диверсифікуючи різні способи громадської активності та налагоджуючи комунікації між різними категоріями населення.

У викладених вище положеннях щодо згуртованості й довіри помітний акцент зроблено на децентралізацію. В умовах повномасштабної війни вектор децентралізації в Україні опинився під загрозою. Це підтверджують позиції України в Індексі демократії, який розраховує аналітичний підрозділ «The Economist». На рис. 4.34 відображено динаміку індексу, що вказує на погіршення позицій України та її багаторічну категоризацію як «гібридного режиму». Головною причиною зниження показника 2024 р. є низька оцінка «діяльності уряду». Звіт описує ситуацію в Україні як централізацію влади в Офісі Президента в умовах воєнного стану, відсторонення парламенту, опозиції, уряду, ЗМІ від виконання обов'язків, хоча для суспільства характерний високий рівень підтримки демократичних цінностей. Віднесення України до «гібридного режиму» вказує на поєднання демократії та авторитаризму. Натомість для України важливо реалізувати реформи, спрямовані на поступовий перехід до «недосконалої демократії» (орієнтовно до 60 позиції) та в перспективі орієнтуватись

³⁴⁹ Мініч Р., Даглі-Гастінгс І., Зурабішвілі Т. Соціальна згуртованість в Україні: оцінювання горизонтальних відносин за допомогою індексу Rescore 2023. Частина II / USAID, UNDP, SeeD, 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/social-cohesion-ukraine-understanding-horizontal-relations-based-rescore-2023-index-part-ii?utm_source=chatgpt.com#

на «повну демократію», що найкраще відповідає українського цінностям суспільства, вимогам до його стійкості і резильєнтності через безпекові загрози.

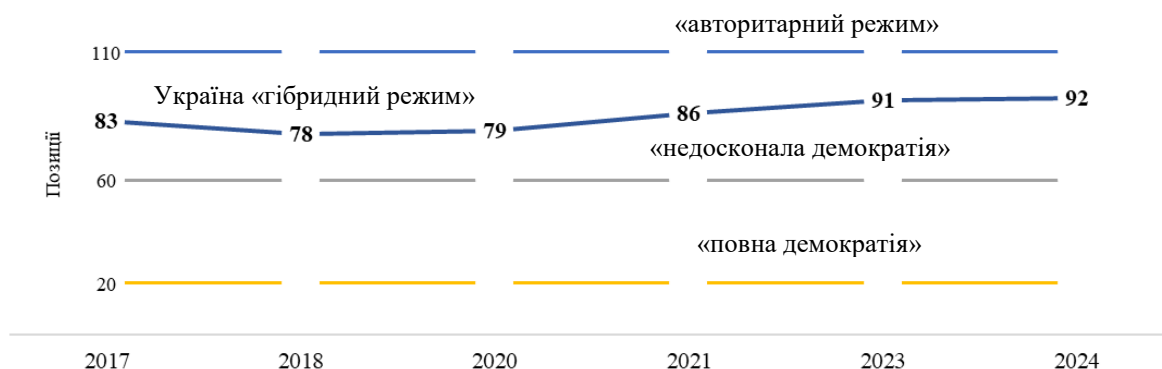

Рис. 4.34. Україна в Індексі демократії, 2017-2024 рр., позиція

Джерело: побудовано на основі даних [350].

Таким чином, аналіз соціальної складової людського потенціалу вказує на суперечливі процеси, від узгодженості яких залежить виживання українського суспільства. Вирішення проблем згуртованості, довіри, демократичних цінностей в умовах децентралізації зміцнить стійкість економіки та суспільства, що буде функціональною основою соціально-економічної резильєнтності України.

Культурна складова людського потенціалу.

Стратегічно важливою є культурна складова людського потенціалу. Втрати культурної складової пов'язані з проблемами занепаду культури, традицій (особливо в зросійщених громадах), розмитістю цінностей, незнанням історії. Культура теж є чинником згуртованості суспільства. Але в контексті збереження й нарощування людського потенціалу культура – це про формування спільних цінностей, освіченість та естетичне сприйняття, світогляд та переконання. Першочерговими завданнями в сфері культури має бути вирішення штучних проблем мови і релігії, що унеможливить подальші маніпуляції для розколу суспільства.

Зовнішня агресія проти України підтвердила, що мова є критичним чинником збереження її державності. Історична ретроспектива засвідчує постійний лінгвоцид української мови: фахівці налічують 7 основних і понад 130 заборон та утисків української мови на різних рівнях. Попри зросійщення, українська мова стає рідною для все більшої кількості населення України. За результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва українська є мовою постійного спілкування для більше 60 % населення України, коли в 2006 р. показник наближався до 40 % (рис. 4.35).

³⁵⁰ The global democracy index: how did countries perform in 2024?: The Economist. URL: <https://www.economist.com/interactive/democracy-index-2024>

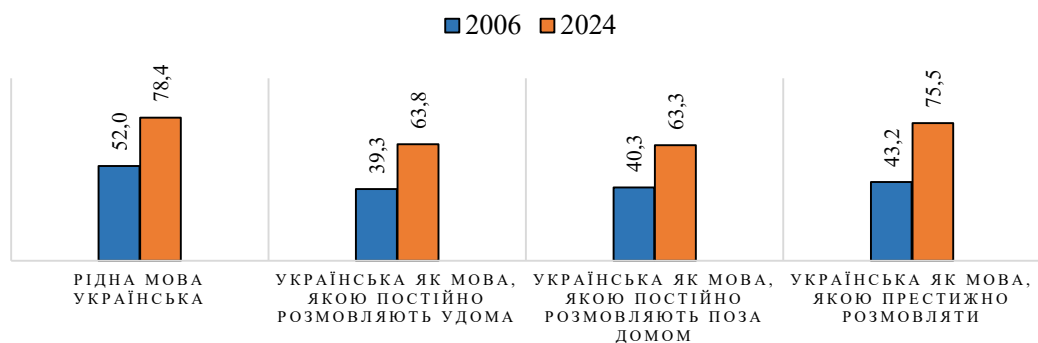

Рис. 4.35. Частка населення України, для якого українська мова є рідною, престижною та мовою постійного спілкування, 2006, 2024 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних [351].

Що стосується регіональної специфіки, то диференціація поки залишається помітною: якщо опиратись на спілкування виключно українською мовою поза домом, то для мешканців західних областей у 2024 р. показник складає 98,5 %, центральних – 80,0 %, південних – 42,0 %, східних – 36,0 %. Водночас динаміка за період 2015-2024 років вказує на помітне покращення ситуації, особливо в південних і центральних областях (рис. 4.36). Тому питання – в продовженні позитивних зрушень щодо спілкування українською мовою з принциповою позицією до її державного статусу та дотримання правил публічного користування.

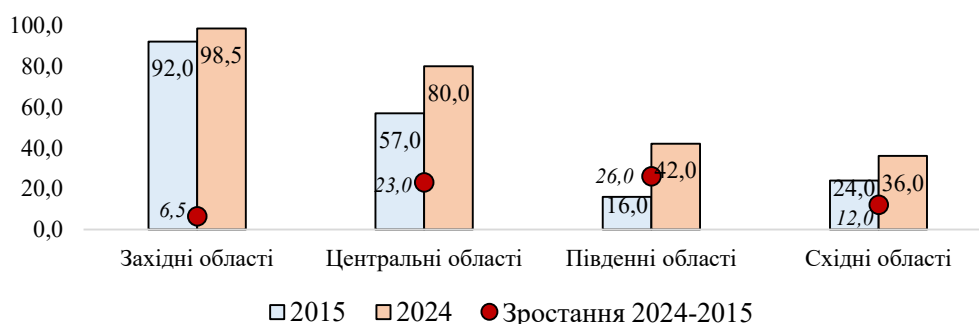

Рис. 4.36. Частка населення макрорегіонів України, для якого українська є мовою постійного спілкування поза домом, 2015, 2024 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних [352].

Окрім мови, значний вплив на культурну складову людського потенціалу здійснюють процеси історико-культурних рефлексій. Історико-культурні знання є дієвими, якщо трансформуються у рефлексії, що впливають на дії та емоційне сприйняття. Завдяки опитуванню Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва можна простежити динаміку гордості за громадянство України, у формуванні якої значну роль відіграють історико-культурні рефлексії та глибинна самоідентифікація громадянської приналежності. Лонгітудність опитування засвідчує помітне зростання громадянської гордості українців після 2015 р. Регіональний розріз показує, що найбільше зростання гордості з 2000 р. характерне для населення західних (з 76 % до

³⁵¹ Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (21.01.2025). URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya?fbclid>

³⁵² Там само.

95 %), центральних (з 63 % до 93 %), південних (з 55 % до 92 %) і східних (з 67 % до 83 %) областей. Однак упродовж 2023-2024 років має місце загрозлива тенденція скорочення частки осіб з дуже високим рівнем гордості громадянства України (рис. 4.37). Помірність громадянської ідентифікації в умовах повномасштабної війни має усуватись через історико-культурні рефлексії, головну роль у чому має відігравати ефективна інформаційна і культурна політика держави.

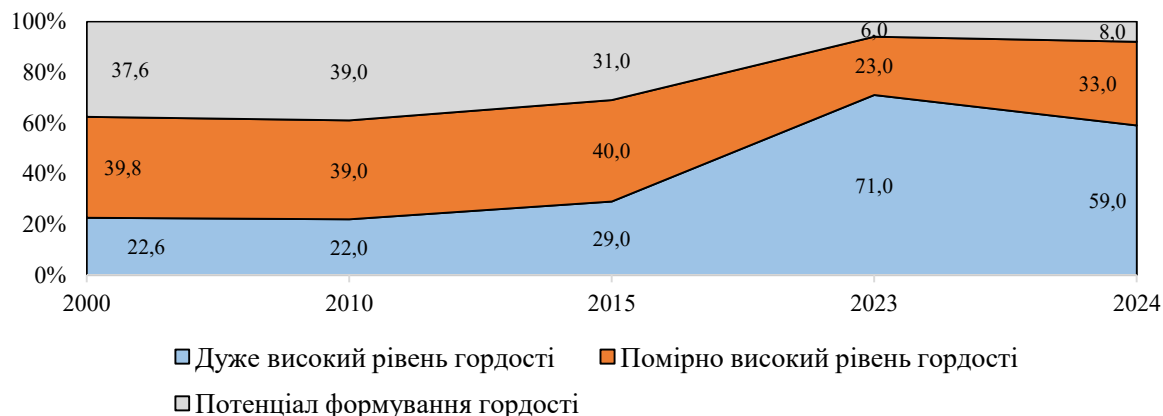

Рис. 4.37. Структура населення за відчуттям гордості громадянства України, 2000-2024 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних [353].

Для культурної складової людського потенціалу проблематика збереження формується навколо питань мови та історико-культурних рефлексій. Стратегічне значення культурної складової для стійкості й резильєнтності України зобов'язує органи державної влади в управлінській вертикалі проводити більш активну й систему політику, спрямовану на утвердження української національної та громадянської ідентичності, підсиленої якісними реформами децентралізації та економічної свободи. Проведений аналіз проблем у розрізі складових людського потенціалу України вказує на тісний взаємозв'язок заходів з їхнього вирішення у синергії цілей соціально-економічної резильєнтності (табл. 4.3).

Визначені проблеми втрат людського потенціалу є основою для обґрунтування політики його збереження. Проведений вище аналіз найбільше фокусувався на проблематиці демографічної складової людського потенціалу. Це обумовлено її найвищою безпековою значущістю. Збереження державності і територіальної цілісності – це про збереження людей, без яких неможливі стійкість та резильєнтність України. Тому при обґрунтуванні пріоритетів політики збереження людського потенціалу основою всіх рішень має бути поступове нівелювання деструктивних процесів, які ведуть Україну в стан демографічної катастрофи.

³⁵³ Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (21.01.2025). URL: https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya?fbclid=IwY2xjawH9kP1leHRuA2FlbQlXMAABHwB9yudvLLGUmOdREgEuFKtytI64VmRin2f_o-3STLJbSj7tlcDyNJdNA_aem_Hq3rk46kSQTtIdpHfyDzJw

Таблиця 4.3

Проблематика людського потенціалу в контексті впливу на соціально-економічну резильєнтність України

Сфера аналізу

Ризикогенний контекст впливу війни

Пріоритети зміцнення резильєнтності

Демографічна складова людського потенціалу		
Суспільне здоров'я	Погіршення здоров'я, стреси, інвалідність (прямі впливи). Зниження добробуту, погіршення якості споживання, доступу до фармацевтичної продукції, погіршення екологічної ситуації, безпеки виробничого середовища та соціальної інфраструктури (непрямі впливи). Проблеми зі здоров'ям дітей війни (довгострокові наслідки).	- Масштабування заходів з підтримки ментального здоров'я різних категорій населення. - Розвиток «здорових громад». - Реформування системи охорони здоров'я з переведенням на прозорий механізм громадського контролю. - Надання фармацевтиці статусу критичної галузі.
Демовідтворення	Прямі демографічні втрати через окупацію територій, загибель військових і цивільних. Зниження рівнів народжуваності та фертильності жінок.	- Обґрунтування і впровадження нової моделі демографічного розвитку. - Посилення участі громад у стимулюванні демовідтворення.
Міграція	Масова і нерегульована вимушена міграція, публічні скандали з окремих рішень держави у відношенні до мігрантів. Зниження потенціалу реєміграції біженців, довоєнних мігрантів, невизначеність масштабів еміграції після відкриття кордонів. Зростаючі еміграційні наміри молоді та їх реалізація.	- Збереження соцієтальних зв'язків з мігрантами. - Регулювання реєміграції. - Зниження еміграційних намірів молоді. - Планування перспектив імміграції.
Освітньо-інтелектуальна складова людського потенціалу		
Якість освіти	Зниження успішності учнів/студентів в умовах дистанційного і комбінованого навчання. Демотивація науково-педагогічних кадрів з відсутністю гідної оплати праці.	- Розбудова захищених освітніх просторів. - Зміна системи оплати праці педагогів з врахуванням рівня успішності учнів/студентів.
Інтелектуальний розвиток	Деформація статево-вікової структури конкурентного середовища в умовах міграційних втрат, старіння, фемінізації населення, браку молоді. Підприємницька активність в умовах нестабільності з додатковим навантаженням регуляторних (податкових) змін.	- Поширення практик навчання і зайнятості осіб старшого віку, вразливих категорій населення. - Професіоналізація управлінських кадрових призначень, особливо в секторі публічного управління. - Дерегуляція та всебічна підтримка підприємництва (у т. ч. малого і середнього, інноваційних стартапів).

Соціальна складова людського потенціалу

Ідентифікація	Затяжне зростання та висока чутливість громадянської ідентифікації до екстремальних суспільно-політичних подій. Регіональні відмінності у відчутті приналежності до громади (індикатор емоційного сприйняття).	- Стимулювання різних форм активності населення у громадах. - Реалізація місцевої політики зміцнення почуття приналежності населення до громади.
Довіра, згуртованість	Чутливість до зовнішніх розколів, розхитувань, дестабілізації соціального простору. Відсутність системних заходів щодо налагодження відкритих комунікацій між цивільними і військовими, ВПО і місцевим населенням. Критично низький рівень довіри до органів влади в окремих сферах (митній, податковій, судовій, регуляторній) як наслідок тривалої та об'єктивної дискредитації характеру і результатів їхньої діяльності.	- Укріплення децентралізації, підвищення громадської активності, формування культури толерантності в суспільстві (горизонтальні зв'язки). - Розбудова мережі ветеранських просторів у громадах з медійним висвітленням діяльності, проведенням на їх базі культурно-мистецьких, спортивних та ін. заходів. - Якісні реформи в сферах регулювання з низькою інституційною довірою (вертикальні зв'язки).

Культурна складова людського потенціалу

Культурне життя	Регіональні відмінності у користуванні українською як мовою постійного спілкування вдома, поза домом, яка сприймається як рідна. Регіональні відмінності в доступності україномовного культурно-мистецького продукту. Девальвація культури, занепад культурного життя, втрата традицій, особливо в зросійщених громадах, що призводить до розмитості ціннісного простору.	- Контроль україномовного простору в закладах освіти, громадському, державно-управлінському, комерційному секторах. - Забезпечення громад україномовними книгами і періодикою. - Підтримка культурно-гастрольної діяльності в усіх громадах. - Обмеження, при можливості блокування російськомовного контенту.
Історична пам'ять	Незнання історії – роду, громади, регіону, країни та відсутність рефлексій з цього приводу. Відсутність системних заходів інкультурації, особливо в регіонах з нижчим рівнем історико-культурних рефлексій.	- Підтримка медійних історичних проєктів, особливо щодо заборони української мови, Розстріляного відродження, Дисидентського руху. - Підтримка історичних, етнографічних досліджень на рівні громад.

Джерело: узагальнено автором.

5. СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ МІГРАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА МЕХАНІЗМИ ІНГІБУВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ВТРАТ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНИ

5.1. Модель регіональної міграційної безпеки: просторовий аспект

В умовах повномасштабної війни Україна та її регіони опинилися перед екзистенційними викликами національної й регіональної безпеки. Серед провідних тригерів тут окремим беззаперечним імперативом постало збереження людських ресурсів, адже війна як стан чи не найбільшого шоку спровокувала масові переміщення українців з регіонів бойових дій та суміжних зі ними територій у тиллові регіони (внутрішні переміщення населення) та за кордон (умовні біженці). Масовість цих процесів, включно з глибокими соціально-гуманітарними, економічними та іншими наслідками дали підстави для виведення міграційної безпеки країни / регіонів у ранг однієї з провідних.

З іншого боку, є всі підстави стверджувати про наступне. По-перше, вирішення цього надскладного завдання (особливо в частині не тільки стримування подальших міграційних процесів, як навіть в більшій мірі повернення українців на місця свого попереднього проживання, що з інших регіонів країни, що з-за кордону) відбувається в умовах невизначеності (допоки триває війна це об'єктивно не можливо), відтак, не може передбачати однозначних рішень вже сьогодні. На зараз можуть бути вжитими лише заходи з допомоги і підтримки біженців, ВПО, населення, яке проживає на прифронтових територіях і в суміжних регіонах, які перебувають під частими обстрілами ворога, соціально вразливих категорій населення тощо, тобто в більшій мірі щодо збереження *status quo*. І лише після повного припинення бойових дій політика може бути розширеною до завдань повернення.

По-друге, з огляду на складність і гостроту проблематики критично важливо вести мову саме про політику безпеки (на противагу регулюванню міграційних процесів). Такий підхід дозволяє «працювати» над окресленням критичних параметрів міграційної стійкості країни та її регіонів, відтак, не просто досягненням соціально-демографічної стабільності, але збереженням людського потенціалу, який в обсягах та за структурними характеристиками буде достатнім для повоєнного відновлення країни і її регіонів, територій та громад.

По-третє, широка варіативність міграційної проблематики та потреба в застосуванні комплексного інструментарію засобів державного регулювання в аналізованій сфері обумовлюють чітке слідування принципам системності, комплексності, пріоритетності стратегічних задач над тактичними, ієрархічності.

По-четверте, регулювання міграційних процесів завжди розглядалося як один з найбільш складних предметів державної соціально-економічної політики, оскільки передбачало вплив на людські аспірації, які безпосередньо стосуються життєвого вибору, а, відтак, тут складно забезпечити швидкий однозначний ефект, потрібні поетапні зміни й зрушення аби досягти повернення (окрім тієї незначної частини, яка має твердий намір зробити це) критичної маси українців з-за кордону. Саме тому, слід чітко ідентифікувати ті перетворення (наприклад, завершення війни → стабілізація соціально-економічної ситуації → відновлення інфраструктури та бізнесу → гарантування безпеки → наявність житла і робочих місць → політична і фінансова

стабільність в країні → інвестиції, «запуск» економіки та розвиток внутрішнього ринку, стабілізація ринку праці, доходів і зайнятості населення → соціальна безпека в регіонах і громадах → повернення мігрантів), які мають відбутися і які складові та альтернативи політики мають їх обумовити.

По-п'яте, національна політика досягнення міграційної безпеки України має бути єдиною і цілісною, однак очевидно, що наявна чітко виражена специфіка в проблемах, викликах і загрозах, а, відтак, механізмах та інструментарії їх подолання / протидії в залежності від прифронтових, тилкових та прикордонних регіонів.

Вказане актуалізує розробку та впровадження Національної стратегії забезпечення міграційної безпеки України, у межах якої будуть визначеними й задіяними комплекс механізмів регулювання міграційних процесів, які дозволять вирішити сукупність найбільш актуальних завдань з подолання викликів і загроз, а, відтак, досягнення стратегічних і оперативних цілей міграційної безпеки різних типів регіонів України.

Вважаємо, що генеральною метою Стратегії має стати збереження та відновлення людського потенціалу України, а також протидія викликам і загрозам національній безпеці за рахунок регулювання міграційних процесів. Така постановка мети дозволить спрямувати весь арсенал заходів і засобів цього стратегічного планового документа на вирішення завдання номер один – забезпечення країни, яка перебуває в критично складних обставинах повномасштабної війни й обумовлених нею екзистенційних викликів і загроз, необхідним людським ресурсом (за кількісними, структурними та просторовими характеристиками) для її функціонування і повоєнної відбудови, притому в аспектах демографії, інтелектуального капіталу, соціальної сфери, економіки, культури.

Водночас, положення цього стратегічного планового документа слід розділити на три частини у відповідності до проблематики міграційної безпеки: (1) прифронтових, (2) тилкових, (3) прикордонних регіонів України. Відповідно, передбачається три стратегічних альтернативи, що обумовлюють ідентифікацію та утвердження властивих їм мети, стратегічних і оперативних цілей, завдань і механізмів регулювання міграційних процесів.

Наголосимо на тому, що характер структурних елементів кожної зі стратегічних альтернатив у безпосередній мірі визначається як спільною, так і суто специфічною проблематикою наявних міграційних процесів, їх наслідків, а також особливостей соціально-гуманітарного, економічного розвитку, характеру воєнних дій тощо кожного з визначених вище типів регіонів. Так, якщо вести мову про прифронтові регіони (Херсонська, Запорізька, Харківська, Сумська, Дніпропетровська, Миколаївська та Одеська області), то до провідних нагальних викликів і загроз, які потребують свого вирішення / узгодження / врегулювання, видається доцільним віднести наступні: депопуляція територій через масштабні вимушені внутрішні переміщення населення; переміщення дітей шкільного віку на навчання у більш безпечні регіони країни; руйнування підприємств, об'єктів житлової і соціальної інфраструктури; релокація бізнесу та скорочення робочих місць, однак на тлі дефіциту кадрів; міграція закладів освіти; посилення структурного безробіття та ін.

Виходячи зі зазначеного стратегічна альтернатива № 1 набуває вигляду, як «Відновлення людського і трудового потенціалу». Відповідно стратегічними цілями за цією альтернативою видається доцільним визначити: 1) збільшення чисельності населення; 2) покращення структурних характеристики населення, зокрема в цілях його відтворення.

Своєю чергою, тиллові регіони України (Житомирська, Рівненська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька та Хмельницька області) мають як спільну, так і дещо відмінну проблематику, яка проявляється у викликах соціального й іншого забезпечення ВПО; концентрації

населення, відтак праце-ресурсного потенціалу, в обласних центрах і великих містах; збільшенні пропозиції праці, відповідно, працenaдлишковій кон'юктурі ринку праці; посиленні впливу так званих полюсів зростання, відповідно, їх виступі pull-чинниками переміщення населення, акумуляції капіталу, у т. ч. людського, ін.

З урахуванням зазначених обставин і умов стратегічна альтернатива № 2 набуває вигляду, як «Ефективне використання людського потенціалу». У відповідності до її характеру стратегічними цілями за цією альтернативою доречно встановити: 1) раціональний просторово-структурний розподіл населення; 2) інтеграція ВПО; 3) реалізація продуктивної спроможності людських ресурсів для розвитку територій і громад.

Коли йдеться про прикордонні регіони України (Львівська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська області), то тут проблематика міграції і соціально-економічного розвитку територій має особливості, головно пов'язані зі збереженням вищого рівня зовнішньої, у т. ч. як трудової, так і стаціонарної, міграційної активності; критично високою активізацією зовнішньої освітньої міграції молоді (і студентів, і учнів); наявністю порівняно значної чисельності ВПО та їх навантаженням на соціальну інфраструктуру регіонів; старінням і депопуляцією населення в гірських районах українських Карпат; релокацією підприємств зі сходу та центру країни, що змінює структурні характеристики ринку праці; дисбалансами у частині невідповідності обсягів і професійно та галузево-структурних характеристик попиту і пропозиції на регіональних та локальних ринках праці; зовнішньою міграцією висококваліфікованих кадрів і релокацією бізнесу; використанням медичної та туристичної інфраструктури регіонів у цілях реабілітації поранених військовослужбовців, соціально-трудової інтеграції демобілізованих осіб, ветеранів війни та осіб, які постраждали внаслідок бойових дій, ін.

Зрозуміло, що ці та інші специфічні характеристики обумовлюють потребу в імплементації відносно регулювання міграційних процесів на територіях західних прикордонних областей України стратегічної альтернативи № 3 – «Збереження молоді, рееміграція та адаптація вразливих категорій населення». Таким чином, стратегічними цілями за цією стратегічною альтернативою визначимо: 1) збереження молоді в Україні; 2) повернення зовнішніх мігрантів і послаблення проблем депопуляції гірських, сільських, віддалених громад; 3) соціальна та медична реабілітація ВПО, ветеранів війни, демобілізованих.

У табл. 5.1 наведено систему цілей та завдань першої стратегічної альтернативи, що в більшій мірі стосується прифронтових регіонів та територій нашої країни. По суті, головне завдання міграційної політики відносно цього типу регіонів полягає у відновленні значних обсягів людських і особливо трудових ресурсів, що мігрували звідси в інші області України та за кордон.

При тому, ці території залишаються низько привабливими для реміграції й тим більше для такої тактики, як імміграція, адже практично на постійних засадах піддаються обстрілам, мають значний рівень руйнувань загальної і виробничої інфраструктури та й на загал характеризуються високим рівнем невизначеності відносно подальших воєнних дій, перебуваючи в безпосередній близькості до ворожих військ. Однак, навіть за такої ситуації безальтернативними видаються стратегічні цілі, по-перше, збільшення чисельності населення (при тому, розуміємо, що її реалізація стане можливою лише після припинення воєнних дій чи війни); по-друге, покращення структурних характеристик населення через втрати молоді, значного прошарку працездатного населення, середнього класу та підприємців, вузькоспеціалізованих фахівців, у т. ч. соціальних служб та інфраструктури (освіта, медицина тощо).

Перша стратегічна ціль обумовлює визначення оперативних цілей, пов'язаних з поверненням ВПО та зовнішніх мігрантів, а також задіяння потенціалу імміграції та внутрішньої регіональної міграції. Завданням стають кількісно-якісні характеристики

щодо умов проживання і безпеки населення, загальних реінтеграційних програм, а також спеціалізованих програм, які стосуються створення мотивів для різних груп населення задля ухвалення рішення про повернення на місця свого попереднього проживання. Відповідно, є всі підстави для постановки перед органами влади завдань, пов'язаних зі спрощенням дозвільно-візових процедур, запровадженням спеціалізованих імміграційних програм, організаційно-економічною підтримкою і працевлаштуванням іммігрантів у прифронтових регіонах України.

Таблиця 5.1

**Система цілей і завдань Стратегії забезпечення міграційної безпеки
прифронтових регіонів України**

Стратегічна альтернатива	Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
Відновлення людського і трудового потенціалу	<i>Збільшення чисельності населення</i>	Повернення ВПО, зовнішніх мігрантів	- створення умов для проживання і безпеки населення; - реалізація економічних, житлових та реінтеграційних програм для повернення мігрантів; - реалізація цільових програм (учні, студенти, молодь, фахівці, родини та ін.) повернення мігрантів;
		Зростання імміграції, внутрішньо регіональної міграції	- спрощення процедур отримання візи, громадянства, дозволу на проживання; - запровадження спеціальних імміграційних програм для окремих категорій іммігрантів; - організаційна та фінансова підтримка іммігрантів (субсидії на житло, підтримка у відкритті бізнесу, податкові пільги); - надання гарантій з працевлаштування для іноземців;
		Переміщення в регіони молоді, жінок	- надання бюджетно-грантової підтримки; - створення і використання фонду соціального житла; - збалансування кон'юнктурних характеристик ринку праці та подолання структурного безробіття;
	<i>Покращення структурних характеристик населення, зокрема в цілях його відтворення</i>	Стимулювання проживання і праці в регіонах кадрів робітничих професій, спеціалізованих фахівців, спеціалістів, важливих у час війни та для повоєнного відновлення	- підвищення заробітних плат у бюджетному секторі та зайнятості в галузях, пов'язаних з відбудовою територій; - фінансово-кредитна підтримка на житло та створення бізнесу; - гранти на освіту та перекваліфікацію, здобуття професійно-технічної освіти; - створення промислово-індустріальних парків та інших центрів акумуляції виробництва з фокусом на залученні фахівців робітничих професій, спеціалізованих кадрів

Джерело: авторська розробка.

Друга стратегічна ціль може бути реалізованою через досягнення оперативних цілей, по-перше, переміщення в регіони жінок і молоді, що сприятиме омолодженню, покращенню статеві-вікової структури населення, а також підвищенню рівня народжуваності, та, по-друге, забезпечення переміщення на прифронтові території кадрів робітничих професій, спеціалізованих фахівців, а також спеціалістів, затребуваних як під час війни, так і на етапі повоєнної відбудови країни.

Реалізація визначених оперативних цілей тісно корелює з вирішенням системи завдань державної і регіональної міграційної політики. У першому випадку це бюджетно-грантова підтримка різного роду програм, орієнтованих на розвиток мотивації жінок, молоді, фахівців та інших категорій населення для ухвалення рішення про повернення / переміщення на прифронтові території, використання в таких цілях ресурсу фонду соціального житла, а також створення умов для працевлаштування засобами вирівнювання кон'юнктурних дисбалансів ринку праці і створення нових робочих місць.

За другою оперативною ціллю провідними завданнями державного регулювання стають: мотивація через високий / належний рівень оплати праці, фінансово-кредитна підтримка оренди / придбання житла, гранти на освіту і професійний розвиток, а також активізація розвитку бізнесу за рахунок побудови бізнес-інфраструктури галузей реального сектора виробництва, відповідно, середнього та великого бізнесу.

У табл. 5.2 наведено систему цілей і завдань Стратегії забезпечення міграційної безпеки тилових регіонів України. На відміну від прифронтових областей, для яких характерною є проблема браку людських ресурсів, для тилових регіонів України головна проблема, скоріше, стосується раціонального розміщення та, відповідно, ефективного використання людського потенціалу. Ця обставина висуває на перший план постановку наступних стратегічних цілей: 1) раціонального просторово-структурного розподілу населення (зادля зменшення навантаження на соціальну й економічну інфраструктуру обласних центрів, великих міст і промислово розвинених громад та, навпаки, покращення ресурсної забезпеченості менш розвинених і навіть депресивних територій центральної, північної і південної України); 2) інтеграції ВПО (адже в цих регіонах сконцентрована їх найбільша чисельність, що слугує як навантаженням, так і потенціалом місцевого економічного розвитку); 3) реалізації продуктивної спроможності людських ресурсів для розвитку територій і громад (коли регулювання внутрішньої міграції дозволяє активізувати місцевий поступ).

Вирішення стратегічної цілі 1 в значній мірі опирається на реалізацію оперативних цілей, пов'язаних зі збільшенням чисельності, а також покращенням структурних характеристик населення малих міст, віддалених, сільських тощо населених пунктів.

Складність цієї проблеми обумовлює постановку комплексної системи завдань щодо задіяння мотиваційних чинників для ухвалення населенням рішень про переміщення в ті, чи інші громади / території. Окрім того, важливо впливати на стимулювання народжуваності, створення молодих сімей, покращення зайнятості та розвиток професійно-кваліфікаційних характеристик населення.

Реалізація стратегічної цілі 2 передбачає постановку та розв'язання оперативних цілей забезпечення ВПО житлом, їх соціального захисту і підтримки, економічної інтеграції.

Для цього завданнями регіональних органів влади й місцевого самоврядування стають організація тимчасового / постійного житла, бюджетно-фінансова й організаційна підтримка ВПО, їх адаптація до локальних ринків праці за рахунок перекваліфікації, мотивації місцевого бізнесу до працевлаштування ВПО, а також здійснення заходів, що покращують можливості ВПО відносно реалізації їх власного малого бізнесу.

Таблиця 5.2

**Система цілей і завдань Стратегії забезпечення міграційної безпеки
тилових регіонів України**

Стратегічна альтернатива	Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
Ефективне використання людського потенціалу	<i>Раціональний просторово-структурний розподіл населення</i>	Збільшення чисельності населення, малих міст, сільських, віддалених населених пунктів	▪ надання земельних ділянок під будівництво доступного житла, пільгове житлове кредитування для молоді, багатодітних сімей, надання службового житла для фахівців критичної інфраструктури тощо; ▪ фінансово-кредитна та інша підтримка місцевого малого бізнесу; ▪ покращення транспортної доступності та розвиток соціальної інфраструктури;
		Покращення структурних характеристик населення малих міст, сільських, віддалених населених пунктів	▪ покращення вікової структури населення за рахунок стимулювання народжуваності, реалізації програм інтеграції молодих сімей у громаду через житло, роботу тощо; ▪ покращення якості людських ресурсів за рахунок професійної освіти і перекваліфікації, цифрової грамотності, підприємництва на селі; ▪ покращення зайнятості за рахунок МЕР та інвестицій в людину;
		Інтеграція ВПО	▪ надання ВПО тимчасового житла, пільгових іпотек, земельних ділянок, житлових сертифікатів за умови працевлаштування; ▪ забезпечення ВПО фінансовою підтримкою та субсидіями; ▪ створення центрів самоорганізації і згуртування ВПО;
	<i>Реалізація продуктивної спроможності людських ресурсів для розвитку територій і громад</i>	Економічна інтеграція ВПО	▪ організація навчань/ перекваліфікації ВПО; ▪ фінансова підтримка створення малого бізнесу і самозайнятості ВПО; ▪ підтримка роботодавців, що працевлаштовують ВПО;
		Раціональне та ефективне використання людського капіталу і ресурсів	▪ активізація підприємницької діяльності населення та розвиток малого і середнього бізнесу, зокрема на локальному рівні; ▪ сприяння поверненню трудових мігрантів;
		Збільшення народжуваності	▪ розвиток дитячої та молодіжної інфраструктури; ▪ реалізація місцевих програм підтримки родин / молоді на селі; ▪ популяризація життя на сільських / віддалених територіях

Джерело: авторська розробка.

Досягнення стратегічної цілі 3 передбачає актуалізацію таких оперативних цілей, як раціонально-ефективне використання людського капіталу і ресурсів та підвищення рівня народжуваності. Своєю чергою, базисними завданнями у цьому контексті головно слугують: стимулювання підприємницької активності в громадах, повернення трудових мігрантів, формування сприятливого середовища для залучення у малі населені пункти молоді та молодих родин.

У табл. 5.3 наведено систему цілей і завдань Стратегії забезпечення міграційної безпеки прикордонних регіонів України. Специфіка проблематики тут висуває на перший план стратегічні цілі: 1) збереження молоді в Україні; 2) повернення зовнішніх мігрантів та послаблення проблем депопуляції гірських, сільських, віддалених громад; 3) соціальної та медичної реабілітації ВПО, ветеранів війни, демобілізованих осіб.

Реалізація стратегічної цілі 1 потребує постановки та вирішення оперативних цілей, що стосуються ключових чинників, які визначають мотиви залишатися в країні або ж навпаки – покинути рідні терени (головно це якість освітніх послуг та конкурентоспроможність вітчизняної системи освіти, доступність житла, наявність можливостей для працевлаштування і кар'єрного розвитку). Відтак, система завдань, які мають визначити й реалізувати органи державної влади і місцевого самоврядування, стосується модернізації та ефективізації молодіжної політики, зокрема у визначених, але й в інших аспектах.

Досягнення стратегічної цілі 2 вимагає розв'язання оперативних цілей розширення економічних можливостей та створення нових робочих місць як в регіональній економічній системі, так і в гірських, сільських та віддалених громадах, активізації економічного розвитку і покращення соціальної інфраструктури територій і громад. Саме тому, важливо аби завдання державної міграційної політики передбачали задіяння фінансових, інвестиційних і житлових програм, а також активну розбудову та модернізацію інфраструктури регіонів і громад, зокрема віддалених, сільських та гірських.

Вирішення стратегічної цілі 3 стосується ідентифікації та реалізації таких оперативних цілей, як подолання проблем соціальної вразливості та адаптація ВПО й ветеранів війни. Це обумовлює актуалізацію завдань усунення їх житлово-побутових і соціально-трудова потреб, перекваліфікації й працевлаштування, надання цільової соціальної допомоги й підтримки, медичної і психологічної реабілітації тощо.

Вище викладено положення стратегічного блоку державної міграційної політики України. Тоді як її практична реалізація потребує розуміння тих механізмів та інструментів, зі застосуванням яких вона реалізуватиметься. При тому, слід розуміти, що визначені механізми мають формувати єдиний цілісний механізм державної політики в аналізованій сфері, імплементація якого, власне, й забезпечить поетапні зміни й перетворення в соціально-економічній системі країни та регіонів, які дозволять послабити й нівелювати виклики і загрози міграційній безпеці.

Позаяк, розуміємо, що механізм – це комплексний системний засіб, який включає в себе спектр інструментів та засобів, що реалізуються поетапно у чітко визначеній послідовності задля забезпечення визначених змін і зрушень, які поетапно змінюють ситуацію, що в підсумку приводить до критично якісних структурних змін що в соціально-економічній системі країни, що в її сферах і підсистемах, покликаних вести мову про сталий стабільний розвиток. Відтак, їх склад має бути типовим, коли специфіка буде розкриватися в деталях або іншими словами – в узгодженні з особливостями проблематики міграційної безпеки у відповідності з тими ключовими викликами, які стоять на нині перед регіонами України.

Таблиця 5.3

**Система цілей і завдань Стратегії забезпечення міграційної безпеки
прикордонних регіонів України**

Стратегічна альтернатива	Стратегічні цілі	Оперативні цілі	Завдання
Збереження молоді, реєміграція та адаптація вразливих категорій населення	<i>Збереження молоді в Україні</i>	Підвищення конкурентоспроможності регіональних освітніх комплексів	- оновлення освітніх програм та технологічна модернізація ЗВО; - розвиток дуальної освіти і гарантії працевлаштування; - забезпечення високої освітньої мобільності, участі у грантах, програмах обміну тощо
		Зростання доступності житла для молоді	- організація програм пільгової фінансово-кредитної підтримки; - розбудова системи соціального молодіжного житла в передмістях, надання житлових грантів, сертифікатів
		Покращення умов для працевлаштування і бізнесу молоді	- створення системи пільг та стимулів для роботодавців; - розширення зайнятості в публічному секторі; - надання мікро-грантів та підтримка молодіжних стартапів;
	<i>Повернення зовнішніх мігрантів і послаблення проблем депопуляції гірських, сільських, віддалених громад</i>	Розширення економічних можливостей та створення нових робочих місць	- створення фінансових стимулів для розвитку мікро- і малого бізнесу; - покращення інвестиційної привабливості та залучення інвестицій в бізнес; - реалізація програм доступного житла;
		Активізація економічного розвитку і покращення соціальної інфраструктури територій	- створення індустріальних парків та кластерів; - залучення публічних і приватних інвестицій; - покращення транспортної та модернізація соціальної інфраструктури;
	<i>Соціальна та медична реабілітація ВПО, ветеранів війни, демобілізованих</i>	Подолання проблем соціальної вразливості, інклюзія ВПО	- інтеграція ВПО засобами програм забезпечення житлом і працевлаштування; - надання цільової соціальної підтримки й допомоги; - використання соціального капіталу та цифрова інклюзія; - створення інтеграційних центрів;
		Суспільна адаптація ветеранів війни	- забезпечення ветеранів послугами медичної та психологічної реабілітації; - реалізація програм перекваліфікації і працевлаштування, інтеграції в громади

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, видається доцільним вести мову про інституційно-правовий (зміни в законодавстві, зокрема в частині підсилення низки мотиваційних механізмів),

організаційний (покликаний створити та інституціоналізувати дію комплексу центрів і структур), фінансово-економічний (що чи не найбільш важливий у сенсі актуалізації значних масштабів ресурсного забезпечення), інфраструктурний (спрямований на покращення системи елементів координації заходів та дій державної і місцевої соціально-економічної й міграційної політики) та інформаційно-психологічний (здатний змінити ментальність і ставлення, аспірації населення, однак також і бізнесу та суспільства) механізми державної міграційної політики в Україні.

На засадах вище наведеного ведемо мову про комплексний механізм державної політики зміцнення міграційної безпеки регіонів України в умовах війни (рис. 5.1).

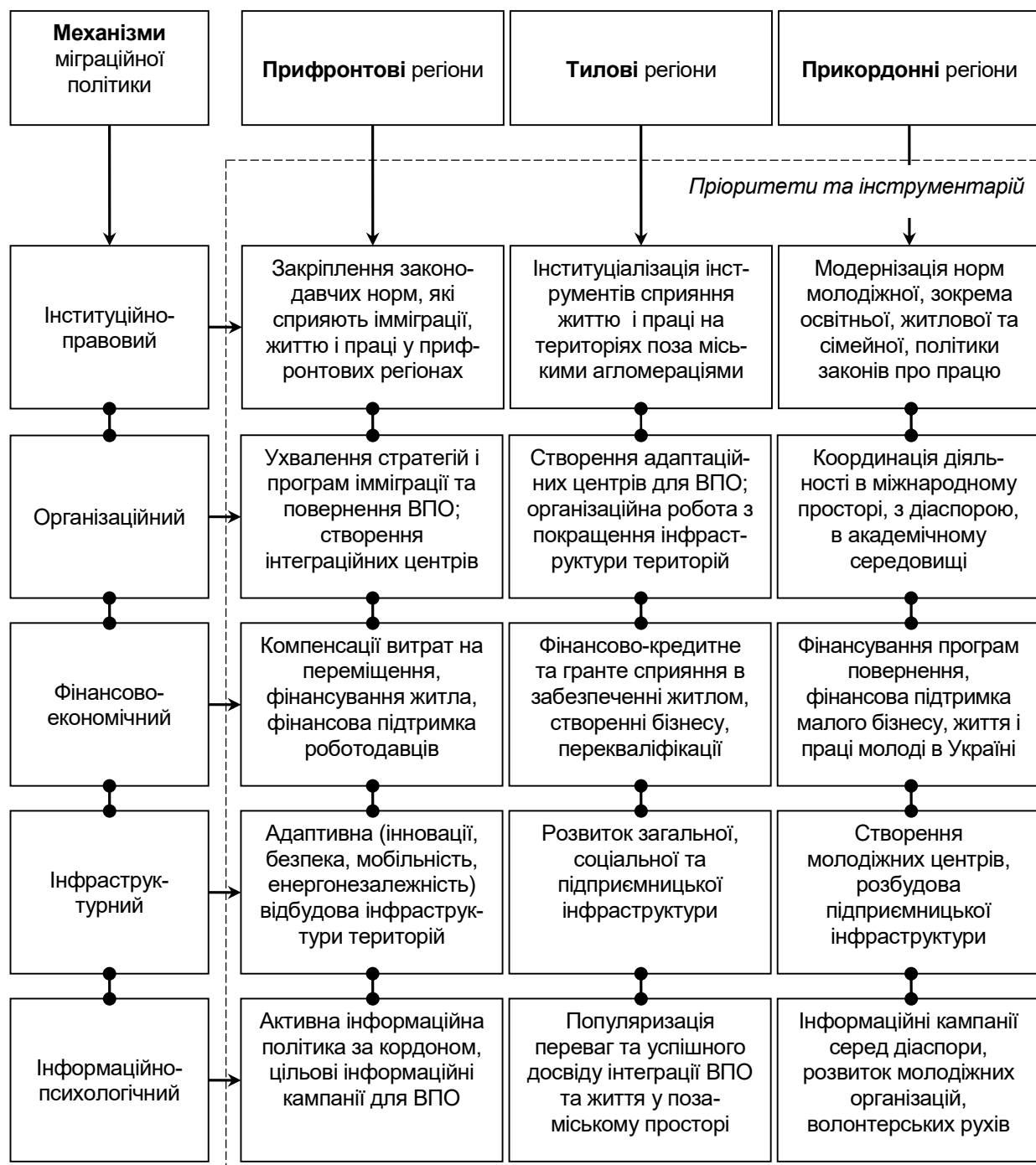

Рис. 5.1. Комплексний механізм державної політики зміцнення міграційної безпеки регіонів України в умовах війни

Джерело: авторська розробка.

У зонах, наближених до лінії бойових дій, інституційно-правовий механізм в теорії мав би забезпечувати контроль за переміщенням населення, у тому числі ВПО, оперативне реагування на потреби прав людини, надання тимчасового житла, різної допомоги, правове регулювання режиму воєнного стану тощо. Однак, у нинішній ситуації повномасштабної війни і її специфіки інституційно-правовий механізм покликаний закріпити законодавчі норми, які сприяють імміграції, життю і праці у прифронтових регіонах. По суті, це створить те необхідне правове поле для надання гарантій особам, які будуть ухвалювати рішення в частині імміграції в Україну та/чи внутрішньо регіональних переміщень населення.

Тилові області України прийняли значну кількість переселенців і покликані виконувати функцію стабілізації соціально-гуманітарної ситуації в Україні. Відтак, відносно розміщення та інтеграції ВПО інституційно-правовий механізм має гарантувати доступ до освіти, працевлаштування, соціального захисту й житлових програм як для корінних громадян, так і для переселенців, рівний доступ до послуг між місцевим населенням і переселенцями з метою запобігання соціальній напрузі, координації діяльності між органами влади, гуманітарними організаціями та громадянським суспільством, що забезпечується відповідним нормативним регулюванням та інституційною підтримкою. Відтак, провідним завданням інституційно-правового механізму державної міграційної політики в контексті гарантування міграційної безпеки країни вбачається інституціалізація інструментарію сприяння життю і праці на територіях поза міськими агломераціями.

У прикордонних регіонах України інституційно-правовий механізм виконує функції контролю над державним кордоном, регулювання міжнародної міграції та біженців згідно з міжнародним правом, запобігання транскордонній злочинності та ін., відтак, забезпечує цілісну реалізацію безпекової політики. Однак, виходячи зі специфіки проблем та викликів міграцій безпеці саме тут, інституційно-правовий механізм міграційної політики для прикордонних регіонів України слід спрямувати на модернізацію норм молодіжної, зокрема освітньої, житлової та сімейної, а також політики соціально-трудова відносин і зайнятості заради покращення середовища для життя і праці громадян, стимулювання трудових аспірацій до повернення в Україну, а також перетворення західних областей країни з донорів трудових ресурсів на соціально й економічно стабільні території.

Що стосується організаційного механізму, то на загал мова йде про інтеграцію з правовими механізмами для практичної реалізації нормативних актів, гнучке управління в умовах кризи, завдяки створенню вертикалей управління (від центральних до місцевих органів), залучення недержавного сектору (волонтерських, благодійних, міжнародних організацій до вирішення гуманітарних питань). У прифронтових регіонах організаційний механізм державної політики має бути спрямований на оперативне реагування в умовах підвищених загроз евакуації населення у разі активних бойових дій, створення кризових штабів для управління потоками переміщених осіб, інформаційну підтримку населення. Саме тому організаційний механізм у цих регіонах важливо спрямувати на ухвалення стратегій і програм імміграції та повернення ВПО, а також створення інтеграційних центрів.

У тиліових регіонах країни організаційний механізм фокусується на прийомі, обліку та інтеграції ВПО, формуванні регіональних та місцевих штабів з управління міграційними процесами за участю органів місцевої влади, соціальних служб, медичних закладів та громадських організацій, обліку й моніторингу їх потреб, організації програм соціальної адаптації, залученні гуманітарної допомоги та ін. Саме тому, критично важливим тут стає створення адаптаційних центрів для ВПО, а також організаційна робота з покращення інфраструктури територій.

Прикордонні області України відіграють важливу роль у контролі та регулюванні

зовнішньої міграції. Тут організаційний механізм спрямовується на ефективне функціонування прикордонної інфраструктури, впровадження протоколів міжнародної допомоги біженцям, організацію протидії незаконній міграції. Однак, в контексті подолання сучасних викликів і загроз міграційній безпеці України критично важливою стає координація діяльності в міжнародному просторі, з діаспорою, в академічному середовищі. Як відомо, фінансово-економічний механізм державної міграційної політики спрямовується на формування гнучкої системи бюджетних і позабюджетних ресурсів, здатної оперативно реагувати на зміни в міграційній ситуації, а також покликаний забезпечувати економічну стійкість регіонів, які приймають або евакуюють значну чисельність населення, а також інтегрувати внутрішні та зовнішні джерела фінансування.

У прифронтових регіонах фінансово-економічний механізм відіграє ключову роль у підтримці базової життєдіяльності і реалізації безпосередніх соціальних функцій, включно з компенсаційними виплатами населенню за зруйноване або пошкоджене житло, втрачене майно, фінансуванням діяльності гуманітарних штабів та центрів тимчасового розміщення ВПО, забезпечення продуктами, ліками, водою, генераторами, мобілізацією донорської та міжнародної допомоги (гранти, цільові програми, гуманітарна підтримка).

У тилкових регіонах фінансово-економічний механізм спрямований на соціальну стабілізацію та інтеграцію ВПО безпосередньо через фінансування програм їх підтримки (житлові субсидії, допомога на проживання, оплата комунальних послуг), інвестування у соціальну інфраструктуру (школи, лікарні, центри зайнятості і т. п.), фінансове стимулювання бізнесу, що працевлаштовує ВПО, або створює нові робочі місця, залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги для проєктів довгострокової інтеграції і реабілітації переселенців, реалізація програм розвитку місцевих бюджетів аби уникнути фінансового дисбалансу через навантаження на громади.

Фінансово-економічний механізм у прикордонних регіонах зосереджений на забезпеченні контролю, обробки міграційних потоків та захисту економічних інтересів держави. До ключових його функцій слід віднести інвестування в інфраструктуру прикордонних пунктів пропуску, центрів тимчасового утримання, міграційних сервісів, фінансування служб прикордонного та митного контролю, підтримку місцевих бюджетів для обслуговування потреб біженців, мігрантів і транзитного населення, запобігання втратам через нелегальну міграцію та контрабанду, залучення міжнародних коштів. Однак, з огляду на специфіку ситуації великої війни провідна роль фінансово-економічного механізму забезпечення міграційної безпеки прикордонних територій України має зводитися до фінансування програм повернення, фінансової підтримки малого бізнесу, життя і праці молоді в Україні.

Що стосується інфраструктурного механізму державної міграційної політики, то він покликаний реалізувати такі функції, як забезпечення фізичної безпеки людей під час переміщення, оптимізація потоків мігрантів, уникнення перевантаження окремих регіонів, створення умов для тимчасового або постійного проживання мігрантів і переселенців, сприяння соціальній адаптації й інтеграції через доступ до освіти, медицини, ринку праці, забезпечення гуманітарного та інформаційного супроводу міграційних процесів.

Заразом викликами для державної міграційної політики у межах цього механізму постають завдання відновлення пошкодженої інфраструктури у прифронтових і звільнених регіонах, модернізації прикордонних пунктів перепуску відповідно до стандартів ЄС, розбудови житлової інфраструктури для ВПО, інтеграції цифрових рішень у сферу управління міграційними процесами, створення резервних евакуаційних та логістичних систем у разі ескалації бойових дій та ін.

У відповідності до зазначеного пріоритетами інфраструктурного механізму державної політики забезпечення міграційної безпеки прифронтових регіонів України мають стати адаптивна (інновації, безпека, мобільність, енергонезалежність) відбудова інфраструктури територій; тоді як для тилкових регіонів це розвиток загальної, соціальної та підприємницької інфраструктури, а прикордонних – створення молодіжних центрів, розбудова підприємницької інфраструктури.

Потрібно вказати на те, що не менш актуальним і дієвим слід розглядати інформаційно-психологічний механізм державної міграційної політики, в тому числі, що стосується міграційної безпеки держави та її регіонів. На загал цілями інформаційно-психологічного механізму в цій сфері розглядаються формування довіри до держави та її інституцій серед переселенців та місцевого населення, зниження рівня соціальної напруги, тривожності, агресії або ксенофобії, зміцнення внутрішньої єдності суспільства, попри масові переміщення, попередження впливу ворожої пропаганди та маніпуляцій на тлі війни, сприяння м'якій інтеграції ВПО у приймаючі громади.

Тоді, як роль інформаційно-психологічного механізму в загальному комплексному механізмі державної політики забезпечення міграційної безпеки України полягає в доповненні правових, організаційних, економічних та інфраструктурних елементів, забезпечуючи стійкість громад до деструктивних впливів, зменшення психологічних наслідків вимушеної міграції, формування адекватної суспільної реакції на переміщення великих груп населення.

Саме тому в цілях подолання викликів міграційної безпеки прифронтових регіонів України розглядаємо активну інформаційну політику за кордоном, цільові інформаційні кампанії для ВПО, коли для тилкових регіонів – популяризацію переваг та успішного досвіду інтеграції ВПО та життя у позаміському просторі, а для прикордонних регіонів – інформаційні кампанії серед діаспори, розвиток молодіжних організацій, волонтерських рухів.

За будь-якої ситуації потрібна не селективна, а комплексна державна політика з комбінованим поєднанням всіх зі визначених механізмів та інструментів державної безпекової політики в міграційній сфері. Лише такий підхід видається оптимальним та розглядається як проактивний за ситуації екзистенційних для міграційної безпеки країни, що перебуває у війні.

5.2. Антикризові інструменти регулювання міграційних процесів у системі посилення резильєнтності регіонів

В умовах екзистенційних викликів і загроз, якою стала повномасштабна війна в Україні, докорінно змінюються підходи до державного регулювання суспільних процесів і явищ. Якщо за ситуації стабільності державна політика у більшій мірі спрямовувалася на забезпечення сталого розвитку, нарощення конкурентоспроможності та покращення добробуту населення, то в умовах системної кризи її пріоритет зміщується у площину гарантування безпеки, підтримання базових соціально-економічних функцій та адаптації регіонів до шоків впливів. Війна поставила перед Україною і суспільством безпрецедентні завдання збереження людського потенціалу, відновлення соціальної згуртованості та недопущення руйнівних демографічних і економічних дисбалансів.

Критично складним викликом для України в умовах війни стали масштабні міграційні процеси, при тому як зовнішні, так і внутрішні вимушені переміщення населення. Втрата значної частини трудових ресурсів, висококваліфікованих фахівців та активного працездатного населення призвели до зростання навантаження на соціальну інфраструктуру приймаючих регіонів, дестабілізації регіональних ринків

праці, розриву соціальних зв'язків і загострення просторових диспропорцій розвитку. Регіони з великою кількістю внутрішньо переміщених осіб опинилися перед необхідністю швидкої адаптації управлінських систем до нових соціально-економічних реалій, що вимагають ефективного використання обмежених ресурсів, зокрема соціальної інфраструктури.

За такої ситуації особливої актуальності набуває потреба переходу до застосування антикризових інструментів регулювання міграційних процесів як у цілях збереження людського капіталу, так і посилення резильєнтності регіональних соціально-економічних систем, формування комплексної політики, яка б поєднувала короткострокові стабілізаційні рішення (забезпечення житлом, зайнятістю, доступом до послуг) із середньо- та довгостроковими заходами адаптивного розвитку, орієнтованими на інтеграцію, самозайнятість і соціальну згуртованість. Акцептується завдання наукового осмислення сутності, класифікації і практичних антикризових інструментів регулювання міграційних процесів у контексті забезпечення стійкості та резильєнтності регіонів України. Це дозволить розробити концептуальні та прикладні підходи до формування адаптивної регіональної політики, здатної ефективно реагувати на міграційні виклики, зберігати людський потенціал і забезпечувати соціально-економічну стабільність.

Характер інструментарію державного регулювання міграційних процесів в Україні еволюціонував (рис. 5.2). Так, до початку війни у 2014 р. міграційні процеси мали переважно економічно детермінований характер і відображали структурні деформації національного ринку праці та нерівномірність регіонального розвитку. Ключовою ознакою цього періоду було домінування зовнішньої трудової міграції, здебільшого тимчасового характеру. Вона мала сезонну або циклічну форму, що дозволяло працівникам підтримувати зв'язок із родиною в Україні і частково компенсувати низькі доходи всередині країни. Основними векторами трудових міграційних процесів були країни Центральної та Західної Європи (Польща, Чехія, Італія, Іспанія, Португалія), що сприяло поступовому утвердженню стійких каналів міграції та формуванню українських діаспорних спільнот у цих країнах.

Водночас в Україні спостерігалися чітко виражені регіональні асиметрії міграційних потоків. Західні області, з огляду на географічну близькість до ЄС і наявність історично сформованих соціокультурних зв'язків, були орієнтовані переважно на зовнішній міграційний вектор.

Натомість центральні, східні та південні регіони України демонстрували тенденцію до внутрішньої міграції, в основному до агломерацій (Києва, Харкова, Дніпра, Одеси), що концентрували економічну активність і робочі місця. Паралельно відбувалося зростання масштабів освітньої міграції серед молоді, яка обирала закордонні університети через кращі можливості працевлаштування та перспективи інтеграції у європейський простір. Цей процес супроводжувався формуванням міграційних мереж і накопиченням соціального капіталу українців за кордоном, який із часом перетворився на важливий чинник підтримання міждержавних зв'язків і транснаціональної мобільності.

Механізми державного регулювання міграційних процесів у цей період залишалися малоефективними. Їхня структура була переважно декларативно-нормативною, без формування комплексної системи управління міграцією. Відсутність єдиної координаційної інституції (наприклад, міністерства чи міжфункціонального органу в системі центральної влади вищого рівня), чітких стратегічних орієнтирів і міжвідомчої взаємодії призвела до фрагментарності державної політики управління міграційними процесами. Основні інструменти зосереджувалися на адміністративному контролі (обліку мігрантів, регулюванні перетину кордону, видачі дозволів на працевлаштування іноземців) та міжнародному співробітництві у сфері протидії нелегальній міграції.

Натомість заходи, спрямовані на стимулювання повернення мігрантів, реінтеграцію трудових ресурсів або залучення міграційного капіталу в розвиток регіонів, фактично не мали системного характеру. У результаті до 2014 р. державна політика регулювання міграційних процесів залишалася реактивною, а не стратегічною, що посилювало демографічні ризики та поглиблювало регіональні дисбаланси розвитку.

Етап I. Превосний.

Ознаки: переважання зовнішньої трудової міграції здебільшого тимчасового характеру; регіональні асиметрії міграційних потоків (захід – зовнішній вектор; інші території – до агломерацій); зростання масштабів освітньої міграції; формування міграційних мереж і соціального капіталу за кордоном.

Інструменти регулювання: декларативно-нормативного характеру без формування цілісної системи управління; фрагментарні, зосереджені здебільшого на адміністративному контролі та міжнародному співробітництві, а не на стратегічному управлінні міграційними потоками.

Етап II. Війна 2014-2021 рр.

Ознаки: заміщення економічної трудової міграції змішаними міграційними установками (економічними, безпековими і соціальними); поява і зростання чисельності ВПО, висока соціальна вразливість внутрішніх мігрантів; зростання частки **тривалої та напівпостійної міграції** (після запровадження безвізового режиму з ЄС); формування нових міграційних стратегій домогосподарств.

Інструменти регулювання: еволюція міграційної політики під впливом війни на сході, анексії АР Крим, внутрішньої міграційної кризи та посилення інтеграції України з ЄС: розширення інструментарію міграційної політики від суто адміністративно-правових до гуманітарних, соціально-економічних і міжнародно-інституційних.

Етап III. Повномасштабна війна.

Ознаки: поєднання **вимушеної, масової, багатовекторної та кризової міграції**, обумовленої не лише економічними чи соціальними чинниками, а насамперед загрозами життю, безпеці й існуванню населення; висока інтенсивність міграції і значні внутрішні переміщення осіб; поглиблення соціально-економічних дисбалансів, обумовлених міграціями населення всередині країни та на зовні.

Інструменти регулювання: виразно **антикризові, адаптаційні та гуманітарного характеру**, головню з метою **збереження людського капіталу, забезпечення базових соціальних прав переміщених осіб, стабілізації демографічної ситуації та посилення резильєнтності регіонів**, які приймають або втрачають населення.

Характеристичні ознаки антикризових інструментів регулювання міграції:

- ✓ мета застосування – *оперативне реагування* на виклики та загрози міграційній безпеці України та її регіонів;
- ✓ тривалість і характер дії – *тимчасові, швидкі, гнучкі, надзвичайного характеру*;
- ✓ рівень централізації – *більш централізовані*, координуються урядом чи міжнародними організаціями;
- ✓ ризиковий контекст – застосування в умовах *екзистенційних загроз* (війна, демографічна та економічна кризи тощо);
- ✓ очікуваний ефект – стабілізація ситуації, зниження соціальної напруги, *запобігання колапсу*.

Рис. 5.2. Інструменти забезпечення міграційної безпеки регіонів України: класично-планові та антикризові в умовах війни

Джерело: авторська розробка.

У 2014-2021 рр. міграційні процеси в Україні набули якісно нових ознак, зумовлених гібридною війною на сході країни, анексією АР Крим і внутрішньою міграційною кризою. Економічна трудова міграція поступово трансформувалася у змішані міграційні установки, що поєднували економічні, безпекові та соціальні мотиви переміщення. Значного поширення набула внутрішня міграція, спричинена воєнними діями, що призвела до появи та стрімкого зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб, для яких характерною була висока соціальна вразливість і потреба в комплексній підтримці з боку держави. Після запровадження безвізового режиму з ЄС у 2017 р. зросла частка тривалої та напівпостійної зовнішньої міграції, що супроводжувалася формуванням нових міграційних стратегій домогосподарств, орієнтованих не лише на заробіток, а й на забезпечення стабільності доходів, можливостей освіти для дітей за кордоном та безпекових чинників.

Інструменти державного регулювання міграційних процесів у цей період еволюціонували під впливом безпрецедентних викликів. Міграційна політика почала виходити за межі суто адміністративно-правового підходу, охоплюючи гуманітарні, соціально-економічні та міжнародно-інституційні компоненти. Держава зосередила увагу на забезпеченні прав і соціального захисту ВПО, розбудові системи реєстрації та підтримки внутрішніх мігрантів, налагодженні співпраці з міжнародними організаціями (ООН, МОМ, МОП). Поступово відбувалося посилення координації між органами влади у сфері міграційного управління, що відображалось у розробленні стратегічних документів та адаптації державної політики до європейських стандартів управління міграцією. Водночас, попри певний прогрес, залишалися невирішеними питання інтеграції мігрантів у місцеві громади, стимулювання їх економічної активності та використання потенціалу міграційного капіталу для регіонального розвитку.

Повномасштабна війна в Україні з 2022 р. зумовила безпрецедентні за масштабами та характером міграційні процеси, що поєднали риси вимушеної, масової, багатовекторної та глибоко кризової міграції. Переміщення населення відбувалися не лише через економічні чи соціальні причини, а передусім під впливом екзистенційних загроз життю, безпеці та існуванню людей. Мільйони громадян були змушені залишити свої домівки, що спричинило високий рівень внутрішньої мобільності населення та значне зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб. Одночасно формувалися великі зовнішні потоки українських біженців до країн ЄС, які мали як тимчасовий, так і потенційно довготривалий характер. Ці процеси посилили соціально-економічні та демографічні дисбаланси між регіонами, зокрема між прифронтовими територіями, що втратили значну частину населення, і західними областями, які стали основними центрами прийому переселенців.

Регулювання міграційних процесів у період повномасштабної війни набуло виразно антикризового, адаптаційного та гуманітарного характеру. Основна увага державної політики зосереджена на збереженні людського капіталу, забезпеченні базових соціальних прав внутрішньо переміщених осіб, доступу до житла, освіти, медичних і соціальних послуг. Відбувалося розширення функцій органів державної влади, місцевого самоврядування та гуманітарних інституцій, які спільно з міжнародними партнерами реалізовували програми підтримки і реінтеграції переміщених осіб. Водночас міграційна політика почала орієнтуватися на підвищення резильєнтності регіонів, що приймають або втрачають населення, стимулювання повернення біженців, відновлення трудових ресурсів і зниження демографічних ризиків. Таким чином, міграційне регулювання стало складовою системи національної стійкості, спрямованої на збереження соціальної єдності та потенціалу відновлення країни.

Відтак, в умовах повномасштабної війни необхідно істотно змінити методи державного регулювання міграційних процесів, перейшовши до антикризового

інструментарію. Зауважимо, що антикризові інструменти регулювання міграційних процесів у критично складних умовах повномасштабної війни в Україні мають відзначатися надзвичайним, адаптивним і короткостроковим характером дії, спрямованим передусім на оперативне реагування на виклики та загрози міграційній безпеці держави й її регіонів. На відміну від класичних інструментів, орієнтованих на планове, довгострокове та структурне управління міграційними потоками, антикризові механізми мають тимчасовий, швидкий і гнучкий формат реалізації, що дозволяє забезпечити негайну підтримку переміщеного населення та стабілізацію ситуації в зонах міграційного тиску. Їх застосування здійснюється у високоризиковому контексті, а саме в умовах війни, демографічної нестабільності, економічної кризи та руйнування інфраструктури, що зумовлює потребу у високому рівні централізації й координації дій уряду, міжнародних організацій і гуманітарних інституцій. Очікуваним ефектом таких інструментів є зниження соціальної напруги, запобігання регресу системи соціального захисту, збереження людського капіталу та підтримання базових засад життєздатності регіонів у кризових умовах.

Актуалізація реалізації антикризових інструментів забезпечення міграційної безпеки регіонів України в умовах війни та їх змістова композиція наведена на рис. 5.3. Метою інституціалізації антикризового регулювання є мінімізація демографічних, економічних і соціальних втрат, спричинених масовими переміщеннями населення, створення умов для повернення, інтеграції і продуктивної зайнятості громадян, які були змушені змінити місце проживання; збереження та відновлення людського потенціалу, забезпечення соціальної стабільності та посилення резильєнтності регіонів. Системна реалізація цього комплексу завдань забезпечує комплексний підхід до збереження людського потенціалу та стабілізації соціально-економічної системи держави в умовах екзистенційних загроз. Збереження трудових ресурсів і підтримка соціально-економічної резильєнтності регіонів створюють основу для відновлення економіки та зменшення втрат продуктивного населення. Інтеграція ВПО у місцеве середовище сприяє зниженню соціальної напруги, формуванню нових локальних спільнот і підвищенню якості життя.

Водночас мінімізація територіальних і демографічних диспропорцій дозволяє уникнути надмірного навантаження на приймаючі регіони та запобігти занепаду територій з високим рівнем депопуляції. Формування умов для добровільного повернення та реінтеграції громадян після завершення активної фази війни забезпечує відновлення демографічного балансу й економічного потенціалу. Нарешті, інституційне зміцнення системи управління міграційними процесами та створення аналітичної бази сприяють підвищенню ефективності ухвалення рішень і переходу від ситуативного реагування до стратегічного управління міграцією.

Примітно, що реалізація визначених завдань державної регіональної міграційної (та водночас безпекової) політики також орієнтована на досягнення таких цільових результатів, як забезпечення міграційної і соціальної безпеки, збереження і часткове відновлення людського та трудового потенціалу, підвищення соціальної та економічної резильєнтності регіонів, збалансування територіальних і демографічних диспропорцій, створення умов для добровільного повернення та реінтеграції громадян, посилення ефективності управління міграційними процесами через координацію дій між державними, місцевими та міжнародними структурами.

Мета:

мінімізація демографічних, економічних і соціальних втрат, спричинених міграційною кризою, створення умов для повернення, інтеграції і продуктивної зайнятості громадян, які були змушені змінити місце проживання; збереження і відновлення людського потенціалу, забезпечення соціальної стабільності та посилення резильєнтності соціально-економічної системи регіонів.

Завдання:

- ✓ збереження людського та трудового потенціалу регіонів;
- ✓ посилення соціально-економічної резильєнтності регіонів;
- ✓ інтеграція ВПО в соціально-економічне середовище приймаючих регіонів, забезпечення базових умов безпеки, соціального захисту та життєдіяльності;
- ✓ збалансування територіальних і демографічних диспропорцій;
- ✓ створення умов для повернення та реінтеграції громадян після завершення активної фази війни;
- ✓ інституційне зміцнення системи управління міграційними процесами і формування аналітичної бази для швидкого ухвалення рішень

Принципи:

- гуманітарної спрямованості;
- адаптивності та гнучкості;
- інтеграційної спрямованості;
- відновлювальної спрямованості.
- регіональної резильєнтності;
- цілісності та міжрівневої координації;
- партнерства та солідарності;

Регіональна специфіка:

▪ *прифронтові регіони* – оперативна евакуація населення, забезпечення базових потреб і безпеки, координація гуманітарної допомоги, підтримка критичної соціальної та економічної інфраструктури, зменшення демографічних втрат і збереження трудового потенціалу для подальшого відновлення регіону;

▪ *тилові регіони* – розміщення ВПО, забезпечення їх базових потреб, соціально-трудова інтеграція, збереження соціальної стабільності, підвищення резильєнтності регіонів, створення умов для подальшого повернення мігрантів;

▪ *прикордонні регіони* – інгібування втрат і наслідків демографічної кризи в гірських громадах; координація гуманітарної допомоги біженцям, їх тимчасове розміщення, соціальна й економічна підтримка, організація транзиту або інтеграції у громадах.

Очікувані результати:

- забезпечення міграційної і соціальної безпеки;
- збереження і часткове відновлення людського та трудового потенціалу;
- підвищення соціальної та економічної резильєнтності регіонів;
- збалансування територіальних і демографічних диспропорцій;
- створення умов та мотивації до повернення та реінтеграції громадян;
- посилення ефективності управління міграційними процесами через координацію дій між державними, місцевими та міжнародними структурами.
- Формування передумов для післявоєнного відновлення і розвитку регіонів

Рис. 5.3. **Актуалізація та змістова композиція антикризових інструментів забезпечення міграційної безпеки регіонів України в умовах війни**

Джерело: авторська розробка.

Прифронтові регіони України мають специфіку відносно міграційних процесів і потоків, їх масштабів й інтенсивності, соціально-економічних і демографічних наслідків, тому потребують застосування у визначеній мірі диференційованих методів, підходів та

безпосередньо інструментів антикризового регулювання міграції. Так, специфіка застосування антикризових інструментів регулювання міграційних процесів у прифронтових регіонах України в умовах війни визначається необхідністю швидкого реагування на надзвичайні безпекові виклики та мінімізації людських втрат. Головним пріоритетом є організація оперативної евакуації населення із зон активних бойових дій, забезпечення його базових потреб – житла, харчування, медичної допомоги та тимчасового працевлаштування, а також гарантування безпеки під час переміщення. Важливе значення має координація гуманітарної допомоги між центральними й місцевими органами влади, міжнародними організаціями та волонтерськими структурами з метою запобігання гуманітарній катастрофі. Одночасно антикризові інструменти спрямовуються на підтримку функціонування критичної соціальної та економічної інфраструктури – медичних закладів, систем енергозабезпечення, логістики, об'єктів соціального захисту. Особливим завданням є зменшення демографічних втрат і збереження трудового потенціалу, що передбачає створення умов для повернення евакуйованого населення після стабілізації ситуації та формування основ для подальшого відновлення регіону.

Акцентом для тилкових регіонів України є проблематика прийому, розміщення та інтеграції ВПО при одночасному забезпеченні соціальної стабільності й стійкості регіонального розвитку. Основними завданнями є організація ефективного розміщення ВПО, гарантування їхніх базових потреб (житла, соціального захисту, доступу до медицини та освіти), а також створення можливостей для соціально-трудової інтеграції через залучення до місцевих ринків праці та програм зайнятості. Важливим напрямом є підтримання соціальної згуртованості у громадах, запобігання конфліктам між місцевими жителями та переселенцями, а також зміцнення соціально-економічної резильєнтності регіонів, які несуть підвищене навантаження на інфраструктуру та фінансові ресурси. Одночасно антикризові інструменти мають передбачати формування умов для майбутнього добровільного повернення мігрантів у рідні громади після завершення активних бойових дій, що сприятиме відновленню демографічного балансу та сталому післявоєнному розвитку країни.

Водночас, прикордонні регіони України мають подвійний статус. З одного боку, це внутрішні території для розміщення ВПО, а, з другого, це транзитні зони для тих осіб, які прямують за кордон. У цих регіонах пріоритетом стає інгібування втрат і нейтралізація наслідків демографічної кризи, особливо у гірських громадах, які традиційно страждають від відтоку населення та старіння трудового потенціалу. Антикризові інструменти спрямовуються на координацію гуманітарної допомоги, організацію ефективного тимчасового розміщення біженців та ВПО, забезпечення їх базових соціальних потреб, медичної підтримки й доступу до освіти. Важливим аспектом є розвиток місцевих програм соціальної та економічної інтеграції переміщених осіб у приймаючих громадах, а також створення умов для стабілізації місцевих ринків праці. Окрему роль відіграє організація транзитних коридорів і логістичної інфраструктури для контролю та безпечного переміщення населення за межі країни, що потребує активної міжвідомчої координації та взаємодії з міжнародними партнерами.

Система інструментів державної регіональної міграційної антикризової політики в проекції посилення соціально-економічної резильєнтності різних типів регіонів України наведено на рис. 5.4. Необхідність застосування у прифронтових регіонах України екстрених програм евакуації та тимчасового розміщення населення зумовлена високим рівнем воєнних ризиків, загрозами життю та безпеці людей, а також масштабними руйнуваннями житлової та соціальної інфраструктури. Оперативна евакуація є ключовим антикризовим механізмом, який дозволяє мінімізувати людські втрати, запобігти гуманітарним катастрофам і забезпечити контрольований характер переміщення населення з небезпечних територій. Системна реалізація таких програм

має ґрунтуватися на чіткій міжвідомчій координації, залучення ресурсів держави, місцевого самоврядування та міжнародних гуманітарних організацій. Важливою умовою ефективності є створення безпечних логістичних маршрутів, забезпечення транспортом і комунікаціями, а також організація пунктів прийому з необхідними базовими послугами.

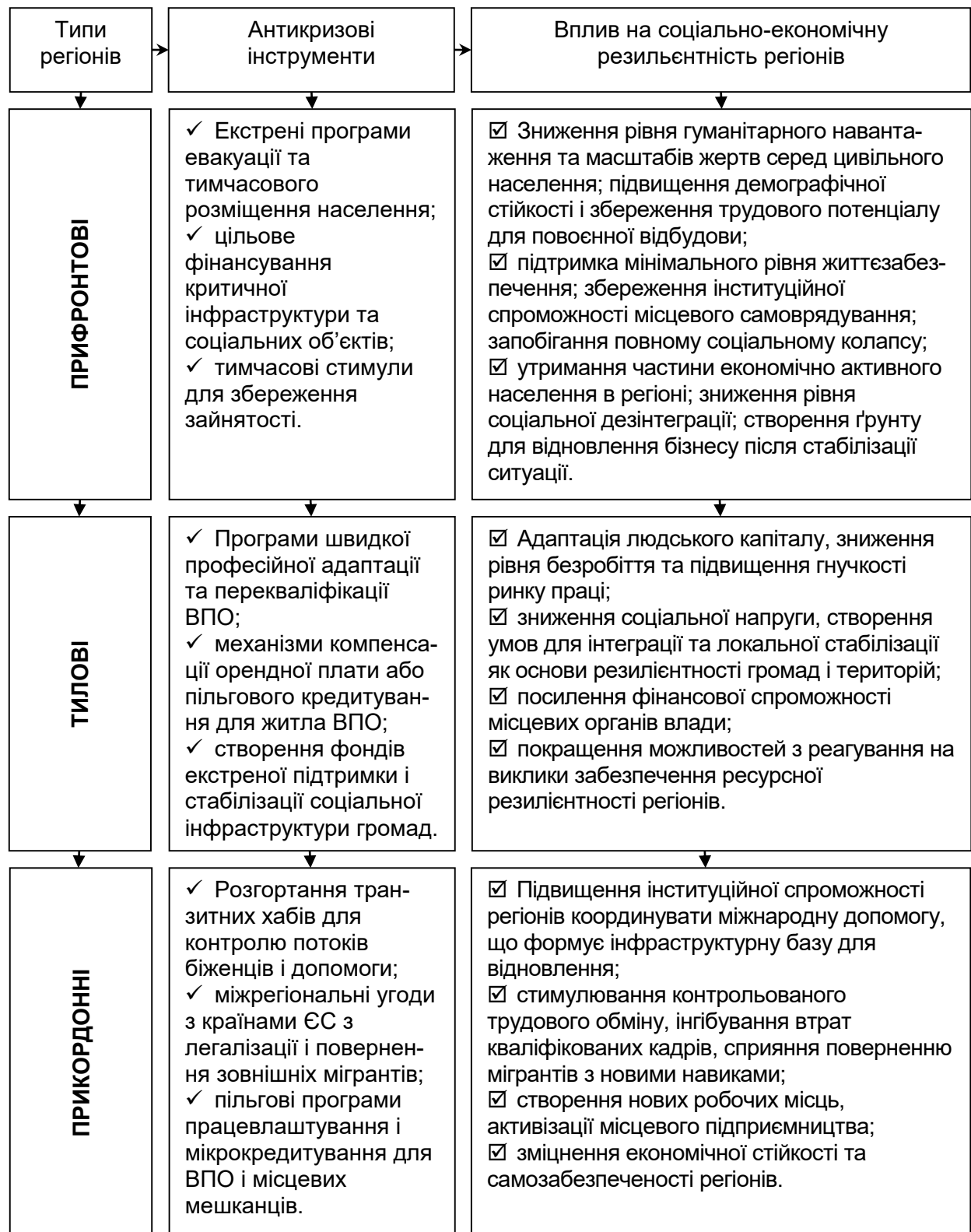

Рис. 5.4. Система антикризових інструментів регулювання міграційних процесів в Україні: регіональний аспект

Джерело: авторська розробка.

Цільове фінансування критичної інфраструктури та соціальних об'єктів у прифронтових регіонах України є одним необхідним інструментом антикризового управління, спрямованим на підтримання життєздатності регіональних систем у надзвичайних умовах. Військові дії призводять до руйнування систем енергозабезпечення, медицини, освіти, транспорту, що безпосередньо впливає на гуманітарну ситуацію і здатність територій функціонувати. Тому фінансування ремонтів, відновлення водо- та енергопостачання, лікарень, укриттів, соціальних служб і пунктів гуманітарної допомоги є критично важливим для збереження мінімального рівня соціальної стабільності. Така підтримка не лише забезпечує базові умови життєдіяльності населення, а й формує передумови для швидкого відновлення після стабілізації ситуації.

Запровадження тимчасових стимулів для збереження зайнятості є важливим кроком для мінімізації економічних і демографічних втрат прифронтових регіонів. Збереження робочих місць, навіть у скороченому або частковому форматі, дозволяє уникнути масового відтоку трудових ресурсів, підтримати доходи населення та зменшити залежність від гуманітарної допомоги. До таких стимулів можуть належати податкові пільги для підприємств, які продовжують діяльність у складних умовах, державні дотації на оплату праці, підтримка малого бізнесу й програм перекваліфікації. Економічна активність навіть у кризових умовах сприяє збереженню соціальної стійкості громад і формує кадрову основу для післявоєнного відновлення регіонів, що зазнали найбільших втрат від бойових дій.

Проактивна реалізація антикризових інструментів регулювання міграційних процесів у прифронтових регіонах України дозволить зменшити рівень гуманітарного навантаження та зменшити масштаби жертв серед цивільного населення. Оперативне забезпечення евакуації, тимчасового розміщення і базових потреб населення сприяє підвищенню демографічної стійкості регіонів і збереженню трудового потенціалу, який стане критично важливим для повоєнної відбудови. Збереження життя і здоров'я громадян створює фундамент для подальшої стабілізації та розвитку соціально-економічної системи регіонів.

Водночас підтримка мінімального рівня життєзабезпечення, збереження функціонування критичної інфраструктури та інституційної спроможності місцевого самоврядування запобігає повному соціальному колапсу. Антикризові заходи дозволяють підтримувати роботу медичних закладів, шкіл, енергетичних і транспортних систем, забезпечуючи базові соціальні послуги для населення навіть у складних умовах війни. Це сприяє збереженню довіри до органів влади та стабільності місцевих громад, що є важливим чинником соціальної резильєнтності.

Крім того, утримання частини економічно активного населення в прифронтових регіонах сприяє зниженню рівня соціальної дезінтеграції та формує передумови для відновлення бізнесу після стабілізації ситуації. Збереження робочих місць і стимулювання економічної активності населення підтримує локальні ринки праці та доходи громад, що, у свою чергу, сприяє економічній стійкості та швидшому післявоєнному відновленню регіонів. Таким чином, проактивне застосування антикризових інструментів забезпечує комплексну соціально-економічну резильєнтність прифронтових територій.

Гостра доцільність впровадження у тилкових регіонах України програм швидкої професійної адаптації та перекваліфікації ВПО обумовлена необхідністю забезпечити їх соціально-трудова інтеграцію та мінімізувати ризики тривалого безробіття, втрат джерел доходу та можливостей працевлаштування, що загрожує зростанням соціальної напруги і економічної залежності. Швидкі програми перекваліфікації дозволяють адаптувати навички переселенців до потреб локальних ринків праці, забезпечити стабільний дохід і посилити їхню економічну автономію, одночасно

підтримуючи працездатний потенціал приймаючих регіонів.

Механізми компенсації орендної плати або пільгового кредитування для житла ВПО є критично важливими для забезпечення базових умов проживання і зменшення соціальної напруги в громадах, що приймають значну кількість ВПО. Відсутність доступного житла призводить до неконтрольованих поселень, перевантаження соціальної інфраструктури та конфліктів із місцевим населенням. Надання фінансової підтримки у вигляді компенсацій або пільгових кредитів забезпечує стабільні житлові умови для ВПО, сприяє збереженню їхньої соціальної стійкості та створює передумови для ефективної адаптації і інтеграції у місцеві громади.

Створення фондів екстреної підтримки та стабілізації соціальної інфраструктури громад у тилкових регіонах дозволяє оперативно реагувати на навантаження, пов'язані з масовим прибуттям ВПО. Такі фонди забезпечують фінансування критичних об'єктів (шкіл, медичних закладів, центрів соціального обслуговування, транспортної та енергетичної інфраструктури). Використання цих ресурсів дозволяє підтримувати базовий рівень життєдіяльності громад, уникати гуманітарних криз і створює передумови для подальшого розвитку регіонів, зміцнення їхньої соціальної та економічної резильєнтності та інтеграції ВПО у соціум.

Імплементация антикризових інструментів регулювання міграційних процесів у тилкових регіонах України сприятиме ефективній адаптації людського капіталу та підвищенню гнучкості регіональних ринків праці. Програми швидкої професійної адаптації, перекваліфікації та працевлаштування ВПО дозволяють зменшити серед них і місцевого населення рівень безробіття, забезпечуючи їхню економічну самостійність та мобільність у межах місцевого ринку праці. Це створює умови для більш рівномірного розподілу трудових ресурсів і формує кадровий потенціал для післявоєнного відновлення регіонів України.

Впровадження антикризових механізмів у тилкових регіонах також сприяє зменшенню соціальної напруги та зміцненню соціальної згуртованості громад. Забезпечення базових потреб ВПО, підтримка житла, доступ до освіти та медичних послуг, а також інтеграційні програми допомагають ВПО та місцевим жителям співіснувати в громадах у стабільних умовах. Це створює фундамент для посилення соціально-економічної резильєнтності територій і зміцнення довіри населення до органів влади та інституцій громад.

Крім того, впровадження антикризових інструментів підвищує фінансову спроможність ОМС і покращує їхні можливості щодо оперативного реагування на міграційні виклики. Створення фондів екстреної підтримки, пільгові програми кредитування та цільове фінансування соціальної інфраструктури дозволяють ефективно розподіляти ресурси, забезпечувати базові послуги та підтримувати стабільність громад у кризових умовах. Це підвищує ресурсну резильєнтність регіонів, зміцнює місцеву економіку та забезпечує основу для довгострокового розвитку тилкових територій після завершення активної фази війни.

Гостра доцільність розгортання транзитних хабів у західних прикордонних регіонах України зумовлена масштабування міграційних процесів до країн ЄС і необхідністю організованого контролю переміщень. Транзитні хаби дозволяють забезпечити оперативну реєстрацію, медичний огляд, базову гуманітарну допомогу, а також безпечний і контрольований проїзд населення через територію України, залишаючись критично важливим інструментом для уникнення неконтрольованого переміщення, забезпечення безпеки населення і збереження порядку на кордонах, одночасно мінімізуючи навантаження на місцеву інфраструктуру та соціальні служби.

Міжрегіональні угоди з країнами ЄС щодо легалізації і повернення зовнішніх мігрантів є необхідними для впорядкування міграційних потоків і забезпечення правового захисту українських громадян за кордоном. Такі угоди дозволяють створити

прозорі механізми легальної міграції, уникнути нелегальної трудової експлуатації та сприяти добровільному поверненню біженців і трудових мігрантів у безпечні та відновлені громади України. Вони також сприяють координації гуманітарної допомоги, забезпеченню доступу до соціальних послуг за кордоном та інтеграції українців у приймаючих країнах на тимчасовий період, що зменшує демографічний та економічний тиск на прикордонні території.

Пільгові програми працевлаштування і мікрокредитування для ВПО та місцевих мешканців західних прикордонних регіонів є ключовим елементом соціально-економічної резильєнтності територій, дозволяють створювати нові робочі місця, підтримувати доходи населення і стимулювати місцевий економічний розвиток, що сприяє підвищенню соціальної згуртованості в громадах. Мікрокредитування є тригером розвитку малого бізнесу, самозайнятості та економічної автономії переселенців і місцевих жителів, а програми працевлаштування забезпечують швидку інтеграцію ВПО в ринок праці. Системно ці інструменти сприятимуть підвищенню резильєнтності регіонів, зменшенню соціальної напруги та формуванню передумов для сталого розвитку громад навіть у кризових умовах війни.

Реалізація комплексної антикризової міграційної політики у західних прикордонних регіонах України дозволить підвищити інституційну спроможність регіонів у координації міжнародної допомоги. Ефективне залучення ресурсів ЄС, ООН та інших міжнародних партнерів є каталізатором створення і підтримки критичної інфраструктури (центри розміщення та транзиту ВПО, медичні та соціальні заклади, освітні і логістичні об'єкти), що формує надійну платформу для стійкості соціальної системи регіонів.

Диференційована регіональна політика стимулює контрольований трудовий обмін, інгібує втрати кваліфікованих кадрів і сприяє поверненню мігрантів із новими навичками. Програми перекваліфікації та працевлаштування ВПО, а також співпраця з країнами ЄС у рамках легалізації тимчасових трудових мігрантів дозволяють ефективно інтегрувати людський капітал у місцеву економіку. Це не лише знижує ризики демографічних втрат, а й створює передумови для залучення висококваліфікованих фахівців у розвиток регіонів, підвищуючи їх соціально-економічну стійкість. Комплексна антикризова міграційна політика сприятиме створенню нових робочих місць, активізації місцевого сектора підприємництва та зміцненню фінансово-економічної самодостатності регіонів. Пільгові програми мікрокредитування, підтримка малого і середнього бізнесу та стимулювання місцевої економічної діяльності є детермінантами збільшення продуктивності праці, що сприяє місцевому економічному розвитку та посиленню фінансову стійкість громад у прикордонних регіонах України.

Відтак, системний і комплексний підхід передбачає інтеграцію різних напрямів міграційної політики: гуманітарного забезпечення, соціально-економічної підтримки, збереження трудового потенціалу, розвитку інфраструктури та координації міжнародної допомоги. У прифронтових регіонах акцент робиться на оперативну евакуацію населення, забезпечення базових потреб, підтримку критичної інфраструктури і збереження економічно активного населення для подальшої повоєнної відбудови. У тилкових регіонах політика спрямована на інтеграцію ВПО, адаптацію їхнього професійного потенціалу, забезпечення житлом та соціальними послугами, створення умов для економічної самозайнятості і локальної стабілізації. У західних прикордонних регіонах акцент робиться на організацію транзитних хабів, координацію міжнародної допомоги, стимулювання працевлаштування переселенців та підтримку місцевого підприємництва. Така диференційована, водночас інтегрована стратегія дозволяє зменшити соціальну напругу, локалізувати демографічні і економічні ризики та уникнути хаотичних і неконтрольованих переміщень населення.

5.3. Політика збереження людського потенціалу в проєкції забезпечення соціально-економічної резильєнтності України

Виклики повномасштабної війни загострили проблематику втрат людського потенціалу України та привернули увагу науковців й експертів до відсутності ефективної політики в даній сфері. При цьому пріоритизуються різні сфери, механізми збереження людського потенціалу. Так, О. Самборська, С. Воскобійник і Д. Шевченко пріоритетами збереження людського потенціалу визначають захист прав, доступ до послуг медицини (особливо ментального здоров'я), освіти і працевлаштування; для відновлення людського потенціалу необхідні інвестиції, підтримка інтелектуальної, виробничої й творчої діяльності [354]. О. Тулай, Н. Карпишин і Б. Ференс вказують на необхідність всебічного зростання всіх складових людського потенціалу і в першу чергу освіти та здоров'я населення [355]. І. Петрова, В. Сандугей та С. Мамедова піднімають питання перетворення людського потенціалу в капітал, що виражається в отриманні вищих доходів від праці та потребує ефективних заходів з розвитку інфраструктури ринку праці, створення робочих місць, збалансування ринків праці та освіти, послаблення безробіття, посилення мотивації праці, регулювання міграційних процесів [356]. Демографічну проблематику актуалізують І. Курило, С. Аксьонова, О. Гаврилук та ін.: учені приходять до висновку, що одним з головних викликів для України в ХХІ століття стане демографічне старіння, але при відсутності катастрофічних подій та ефективної політики вікова структура населення може досягнути стану квазістабільності [357]. У праці А. Колота, О. Герасименко та А. Шевченко піднімається питання «амортизації людського капіталу», «кваліфікаційних криз», «кваліфікаційних ям», що спонукає до пошуку можливостей розвитку людського потенціалу в Україні, незважаючи на виклики війни [358].

Пріоритизація заходів політики збереження людського потенціалу в працях іноземних науковців зберігає фокус на прогресивні зміни. Так, у праці Й.Е. Рахмада розглядаються особливості становлення «Суспільства 5.0» (концепція Японії), епохи гіперзв'язності (коли формуються нові відносини мережевого суспільства й економіки «людина-машина») та яким чином це впливає на управління людськими ресурсами [359]. К. Екума вказує, що технології автоматизації й штучного інтелекту трансформують розвиток талантів, через що підприємства змушені постійно адаптуватися до мінливого цифрового ландшафту для забезпечення довгострокових конкурентних переваг [360].

³⁵⁴ Самборська О., Воскобійник С., Шевченко Д. Збереження людського потенціалу в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19>

³⁵⁵ Тулай О. І., Карпишин Н. І., Ференс Б. В. Домінанти збереження та розвитку людського потенціалу в умовах турбулентності глобального світу. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2024. № 13. С. 84-98. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.13.2024.306866>

³⁵⁶ Petrova I., Sandugey V., Mamedova S. Preservation and development of human potential of Ukraine in modern conditions. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2023. Вип. 2(45). С. 46-57. <https://doi.org/10.17721/tppe.2022.45.5>

³⁵⁷ Курило І., Аксьонова С., Гаврилук О. та ін. *Населення України: нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності*: монографія. Національна академія наук України, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ: Наукова думка, 2023. 165 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Naselennya.pdf>

³⁵⁸ Колот А., Герасименко О., Шевченко А. Нові виклики для теорії та практики людського капіталу в умовах становлення «Індустрії 4.0»: компетентнісний аспект. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-8>

³⁵⁹ Rachmad Y. E. *Society 5.0 Human Resource Management: Maximizing Human Potential in the Era of Hyperconnectivity*. Publishing of Professional Book, Bristol suppl Issue, 2021.

³⁶⁰ Ekuma K. Artificial Intelligence and Automation in Human Resource Development: A Systematic Review. *Human Resource Development Review*. 2023. № 23(2). Р. 199-229. <https://doi.org/10.1177/15344843231224009>

При стрімкому розвитку технологій постає потреба не просто в якісних, а високоякісних людських ресурсах. Як доводить П. Тран, розвиток високоякісних людських ресурсів вимагає від підприємств управління знаннями в умовах цифрових трансформацій, реалізації стратегій залучення талантів; на рівні держави необхідними є належні інвестиції в людський капітал, в іншому ж разі економіка ризикує потрапити в циклічні пастки бідності, некваліфікованого безробіття та неповної зайнятості [361]. Г. Кубас, Б. Равікумар та Г. Вентура висновують, що країни з браком ресурсів можуть розвиватись і бути стійкими, якщо будуть реалізовувати ефективну економічну стратегію, компетентну політику під керівництвом інтелектуалів та залучати кваліфіковану робочу силу [362].

Такі висновки засвідчують, що розвинуті держави спрямовують значні зусилля на розвиток високоякісних людських ресурсів, а в умовах демографічної кризи ведуть боротьбу за таланти. Україні як поки бідній державі треба визначати можливості включення у таку боротьбу, щоб не залишитись донором людського потенціалу на етапі демографічної катастрофи, перебуваючи в пастці бідності, некваліфікованого безробіття і неповної зайнятості. При цьому погоджуємось з О. Томчук щодо обмеженості ресурсів та «виснаження» системи державного управління, що впливає на можливості збереження людського потенціалу України [363]. Тому при обґрунтуванні політики збереження людського потенціалу необхідно визначати пріоритети, які дозволять (а) вирішити гострі проблем його втрат та зміцнити соціально-економічну резильєнтність України, (б) стимулювати довгострокові якісні трансформації на шляху до утвердження України як економічно розвинутої демократії.

Визначимо пріоритети політики збереження людського потенціалу України. При цьому основний акцент зроблено на заходи в *демографічній сфері*. Вирішення демографічних проблем для України є питанням збереження її державності, територіальної цілісності, стійкості та резильєнтності. При обґрунтуванні пріоритетів збереження демографічної складової людського потенціалу, окрім внутрішніх проблем, для України необхідно враховувати глобальні процеси боротьби за людський потенціал і таланти. Це обумовлено:

- тенденціями скорочення населення в більшості державах Європи, за винятком тих, які забезпечують позитивний приріст за рахунок міграції. Це підтверджують прогнози розрахунки ООН до 2100 р., візуалізовані «VisualCapitalist». Найбільше скорочення очікується в Албанії (57 %), Литві (57 %), Боснії та Герцеговині (56 %). Серед держав, які будуть ще більше зацікавлені в інтеграції мігрантів з України – Польща (скорочення на 49 %), Болгарія (47 %), Хорватія (44 %), Румунія (43 %), Італія (40 %), Словаччина (37 %), Іспанія (31 %), Чехія (22 %). В Україні очікується скорочення населення на 61 % [364; 365];

- деформацією статевно-вікової структури населення в більшості розвинутих держав з подальшим старінням населення. За висновками експертів «McKinsey Global Institute», сучасний етап демографічного розвитку можна позначити як «the age of youth scarcity» – «ера дефіциту молоді». При цьому відбуваються макрорегіональні трансформації, коли формуються нові центри демографічного зростання – в Азії (Індія,

³⁶¹ Tran P. P. High-Quality Human Resources in the Labor Market: A First Assessment of Potential and Obstacles. *SAGE Open*. 2024. № 14(3). <https://doi.org/10.1177/21582440241267259>

³⁶² Cubas G., Ravikumar B., Ventura G. Talent, labor quality, and economic development. *Review of Economic Dynamics*. 2016. № 21. С. 160-181. <https://doi.org/10.1016/j.red.2015.06.004>

³⁶³ Томчук О. В. Проблеми збереження людського потенціалу України в умовах війни. *Актуальні проблеми економіки*. 2022. № 10-11(256-257). С. 126-135. <https://doi.org/10.32752/1993-6788-2022-1-256-257-126-135>

³⁶⁴ World Population Prospects 2024: United Nations. URL: <https://population.un.org/wpp/>

³⁶⁵ Rao P. Mapped: Europe's Population Crash (2025-2100P): Visual Capitalist (13.02.2025). URL: <https://www.visualcapitalist.com/mapped-how-europes-population-will-change-by-2100/>

Пакистан, Індонезія), Африці (зокрема в Суб-Сахарському регіоні – Нігерія, Єгипет, Ефіопія, Демократична Республіка Конго та ін.). У той самий час для більшості держав Європи та Північної Америки демографічна піраміда набуває вигляду «обеліска», а рівень фертильності продовжуватиме скорочуватись [366]. Це означає, що такі держави будуть особливо зацікавлені в інтеграції мігрантів і в першу чергу молоді. Для України це загострює проблему міграційних втрат населення раннього і ранне-працездатного віку.

Прийняття Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р. є потрібним рішенням, але норматив охоплює широке коло пріоритетів і механізмів вирішення проблем демовідтворення, що знижує ймовірність їх виконання. Контекст збереження людського потенціалу та обмеження ресурсів при «виснаженості» державного управління в умовах війни змушує обмежувати рішення найбільш нагальними й ефективними. В їх основі має бути визначення *моделі демографічного розвитку* з урахуванням чисельності, якісного складу і густоти населення. Світовий досвід показує, що є економічно і соціально розвинуті держави з невеликою чисельністю населення. При цьому їх можна поділити за моделями демографічного розвитку:

- модель інтенсивного демографічного розвитку, коли акцент зроблено на якісні параметри людського потенціалу та його капіталізацію – освіту, здоров'я, продуктивність, технологічність. Ця модель характерна для Норвегії, Фінляндії, Нової Зеландії, Ісландії;

- модель демографічної зрілості, коли після демографічного переходу при низьких рівнях народжуваності, смертності та стабілізації чисельності населення забезпечується його добробут за рахунок розвитку інноваційної економіки, залучення іммігрантів та зайнятості осіб старшого віку. Ця модель характерна для Швейцарії, Данії, Японії;

- модель демографічного балансування, коли чисельність населення є невеликою, але забезпечується баланс між рівнями народжуваності, смертності, міграцією. Ця модель характерна для Естонії, Словенії, Канади;

- модель демографічної ефективності, коли створюються сприятливі умови для максимально продуктивного використання людського потенціалу з можливістю залучення іммігрантів та регулюванням рееміграції. Ця модель характерна для Люксембургу, Катару, ОАЕ.

Таким чином, розвиток при незначній чисельності населення можливий. Але проблема виникає при зниженні густоти населення, що детермінується розміром території. Як приклад, до держав з найнижчою густотою населення належать ті, в яких більшу частину територію становлять природні перешкоди – Монголія (степи, пустеля), Намібія (пустеля), Австралія (пустеля, відсутність постійних джерел прісної води), Ісландія (гори, пустелі, льодовики), Суринам (тропічні ліси), Канада (тундра, тайга) та ін. Однак в Україні практично вся територія є придатною для проживання. Якщо знижується чисельність населення, то значно зростають витрати на інфраструктуру – критичну, соціальну, її розбудову та обслуговування. Помітний вплив низької чисельності населення на ринок праці і сферу соціально-трудових відносин: для його розвитку необхідною умовою є використання роботизованих технологій, якщо економіка не є імміграційно привабливою.

³⁶⁶ Strom S. (ed.), Madgavkar A., Canal M., Bradley N. C. etc. Dependency and depopulation? Confronting the consequences of a new demographic reality / McKinsey Global Institute, 2025. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/mckinsey%20global%20institute/our%20research/dependency%20and%20depopulation%20confronting%20the%20consequences%20of%20a%20new%20demographic%20reality/dependency-and-depopulation-confronting-the-consequences-of-a-new-demographic-reality.pdf>

Таким чином, для України в умовах незворотності скорочення чисельності населення необхідно обирати нову модель демографічного розвитку та відповідно до неї реалізувати заходи зі збереження людського потенціалу. Найбільш прийнятною є модель демографічної ефективності з перспективою подальшого переходу до моделі інтенсивного демографічного розвитку. Також необхідно забезпечити інші умови, що дозволять Україні розвиватись при незначній чисельності населення (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Умови соціально-економічного розвитку України при низьких густоті та чисельності населення

Сфери, критерії	Умови
Демографічна сфера	
Динаміка чисельності населення	Стагнаційна, не спадна, що не поглиблює кризу ще більше.
Структура населення	Збалансована за віковою та гендерною ознаками.
Модель демографічного розвитку	Демографічної ефективності – сприятливі умови для продуктивного використання людського потенціалу з можливістю залучення іммігрантів та регулюванням рееміграції. На перспективу – інтенсивності демографічного розвитку з покращенням якісних параметрів людського потенціалу та його капіталізації (освіта, здоров'я, продуктивність, технологічність).
Інфраструктурна сфера	
Критична інфраструктура	Доступність якісних послуг, спроможність здійснювати значні витрати на їх обслуговування.
Соціальна інфраструктура	Забезпечення високої мобільності населення, інших ресурсів.
Економічна сфера	
Ринок праці	Стимулювання продуктивної зайнятості, підтримка високої підприємницької активності. Наявність секторів зайнятості, що потребують «живої» робочої сили – як правило, креативних.
Виробництво	Впровадження роботизованих технологій, що при потребі замінюють людську працю.
Спеціалізація	Висока інноваційність, наукоємність продукції, що забезпечує економічне зростання.

Джерело: авторська розробка.

При визначенні пріоритетів збереження людського потенціалу в демографічній складовій в умовах війни слід враховувати, що в перспективі повоєнного відновлення можливий демографічний бум, проте демографічні дивіденди будуть відчутними щонайменше через два десятиліття. Тому необхідно визначати оперативні заходи протидії демографічній катастрофі та зміцнення соціально-економічної резильєнтності України. Пріоритетами в цьому напрямку мають бути покращення суспільного здоров'я, підтримка демовідтворення населення через збереження рівня народжуваності та врегулювання міграційних процесів, особливо щодо рееміграції, зниження еміграційних намірів молоді та оцінювання перспектив імміграції.

Більшість заходів з врегулювання міграційних процесів поєднуються з цілями демовідтворення, тому розглянемо їх більш детально за визначеними напрямками – рееміграції, еміграції молоді та імміграції.

Регулювання рееміграції населення.

Ситуація з масовою вимушеною міграцією населення, збереженням потенціалу його повернення та відповідальність держави перед своїми громадянами вимагає

перегляду підходів до регулювання реєміграції. При визначенні заходів у даній сфері слід враховувати:

- регіон-походження вимушеної міграції. За висновками В. Дубровського, В. Черкашина та ін., основну групу вимушених мігрантів України, а саме 40-55 % складають мешканці деокупованих територій, а саме м. Київ, Київської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської, Харківської, Херсонської областей, які мали можливість повернутись раніше, але з різних причини не повернулись. 30-35% вимушених мігрантів – з тимчасово окупованих і прифронтових територій, а 10-20 % – з тилкових регіонів [367, с. 27]. Для цих груп вимушених мігрантів характерна різна чутливість та різні потреби-стимулятори до реєміграції;

- політику інтеграції вимушених мігрантів з України в приймаючих державах. Щодо результатів інтеграції існує багато різної інформації та соціологічних досліджень. Зі звіту Центру економічної стратегії станом на 2024 рік з числа біженців віком 18-60 років 56 % були зайнятими, 16 % студентами [368, с. 33]. Інформація про рівень зайнятості біженців з України в конкретних державах суттєво відрізняється у різних джерелах, зокрема в дослідженнях ООН [369] та українських експертів (наприклад, [370]). Є вірцеві матеріали щодо успішності підприємництва мігрантів з України в Польщі: за 2022-2024 роки громадяни України створили 89 тис. ФОП і підприємств-юридичних осіб та складають 84 % усіх бізнесів, створених іноземцями в Польщі [371]. Також за орієнтир успішної інтеграції вимушених мігрантів з України в приймаючих державах є приклад Німеччини, в якій підвищені вимоги до працевлаштування з необхідністю проходження спеціальних курсів. За результатами дослідження «Delo.ua», за період з січня 2023 по серпень 2024 р. частка працевлаштованих біженців з України в Німеччині зросла на майже 72 %. Але якщо враховувати, що в Німеччині перебуває близько 1,3 млн біженців, а працевлаштовано в серпні 272,4 тис., то рівень зайнятості складає 21,0 % [372]. Додаючи аспект вартісного життя та системи оподаткування за прогресивною шкалою інтеграція в державі з високими соціально-економічними стандартами досягається найбільш конкурентоспроможними мігрантами. Відтак чутливість інших категорій до стимулів реєміграції в Україну може бути висока;

- модель демографічного розвитку. Вище зазначалось, що для України наразі актуальною є модель демографічної ефективності, яка передбачає створення сприятливих умов для продуктивного використання людського потенціалу з можливістю залучення іммігрантів та регулюванням реєміграції. Зважаючи на поки програвні позиції України в імміграційній привабливості, реєміграційний вектор має бути основним.

У державній політиці воєнного часу простежуються окремі спроби регулювання реєміграції, а саме:

³⁶⁷ Дубровський В., Черкашин В., Вахітова А., Гетман О. Воєнні мігранти: світовий досвід та українські особливості / Економічна Експертна Платформа. Київ, 2024. URL: <https://help-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Policy-war-migranti-final-1.pdf>

³⁶⁸ Українські біженці після трьох років за кордоном: скільки їх та хто повернеться? Четверта хвиля дослідження: Аналітична записка / Центр економічної стратегії, 2025. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/doslidzhennya-2.pdf>

³⁶⁹ High employment rates, but low wages: a poverty assessment of ukrainian refugees in neighboring countries. March 2025 / UNHCR. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/115013>

³⁷⁰ В яких країнах Європи найбільше працевлаштованих біженців з України: Слово і діло (20.11.2023). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/20/infografika/suspilstvo/>

³⁷¹ Українці заснували 89000 ФОПів та фірм у Польщі за три роки. Створили тисячі робочих місць: LIGA.net (28.02.2025). URL: <https://biz.liga.net/ua/ekonomika/all/novosti/ukraintsi-zasnuvaly-89-000-fopiv-ta-firm-u-polshchi-za-try-roky-stvoryly-tysiachi-robochykh-mist>

³⁷² Українських біженців в Німеччині все більше: ким і де працевлаштовуються: Delo.ua (8.01.2025). URL: <https://delo.ua/roboota/ukrayinskix-bizenciv-v-nimeccini-vse-bilse-kim-i-de-pracevlastovuyutsya-440149/>

- визначення в Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р. пріоритету створення умов для реєміграції [373];

- оновлення порядку перетину державного кордону громадянами України-чоловіками віком 18-22 роки, що спонукає частину чоловіків, які емігрували до повноліття, приїхати в Україну хоча б тимчасово, що зміцнює їхні соціетальні зв'язки [374];

- передбачення в програмі фінансової підтримки України від ЄС «Ukraine Facility» заходів, що спрямовані на стимулювання реєміграції, зокрема розвиток міжнародних зв'язків, формування нової політики зайнятості, підтримку сектору малого і середнього бізнесу, покращення умов комфортного проживання і самореалізації [375];

- створення, ліквідація і подальше приєднання до Міністерства соціальної політики України Міністерства національної єдності України, яке б мало (а) займатись питаннями біженців за кордоном, населення на окупованих територіях (в тому числі які були змушені стати громадянами рф, але прагнуть зберегти/набути громадянство України, при можливості переїхати на підконтрольні Україні території), (б) розбудовувати мережу центрів єдності українців за кордоном з координацією через Агенцію національної єдності [376]. Поки публічна інформація про діяльність Агенції відсутня;

- реалізація програми «Забезпечення виконання завдань і заходів із підтримки українців за кордоном та сприяння їх поверненню в Україну». Бюджетне фінансування програми передбачено на 2025 рік, але публічна інформація про її виконання відсутня;

- координація проєктів інших держав стосовно допомоги біженцям у добровільному поверненні в Україну. Такі проєкти почали реалізувати уряди Чехії, Ірландії, Норвегії, Фінляндії, Швейцарії;

- впровадження множинного громадянства, в тому числі для громадян з визначеного переліку країн, які можуть мати українське етнічне походження (друге і третє покоління мігрантів попередніх міграційних хвиль) або нещодавно отримали громадянство іншої країни, але хочуть зберегти українське [377]. У майбутньому це може підвищити ймовірність повернення в Україну осіб з українським корінням;

- надання посвідчень закордонного українця, в тому числі для громадян інших держав та осіб без громадянства, які мігрували з України або мають українське етнічне походження. Наявність посвідчення надає право працювати в Україні, іммігрувати для постійного проживання та отримати громадянство України.

З наведеного переліку видно, що деякі спроби в стимулюванні реєміграції, попри складні обставини та невизначену тривалість повномасштабної війни, державна влада здійснює. З іншого боку, інформаційний простір періодично підривають заяви влади про необхідність припинення допомоги біженцям з України іноземними державами. Також призупинялась видача паспортів, впроваджувались інші обмеження консульських послуг для чоловіків мобілізаційного віку-громадян України за кордоном.

³⁷³ Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 922-р від 30.09.2024 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

³⁷⁴ Про внесення змін до Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України № 1031 від 26.08.2025 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-2025-%D0%BF#Text>

³⁷⁵ Ukraine Facility 2024-2027. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>

³⁷⁶ Про утворення державного некомерційного підприємства «Агенція національної єдності»: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 73-р від 24.01.2025 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/73-2025-%D1%80#Text>

³⁷⁷ Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України: Закон України № 4502-IX від 18.06.2025 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4502-20#Text>

Ситуація з Міністерством національної єдності України значно підірвала соціетальні зв'язки з вимушеними мігрантами та їхню довіру до владних рішень. Такі кроки є неприпустимими в контексті соціальної згуртованості та збереження потенціалу реєміграції громадян України, які з різних причин продовжують перебувати за кордоном.

Натомість мають розроблятися нова концепція і стратегія регулювання реєміграції населення України. Її базовим концептом має бути *soft power* і стратегування з розумінням цілей регулювання та моделі демографічного розвитку. Підкреслюємо, що має ставитись ціль не стимулювання, а власне регулювання, оскільки реєміграція не має орієнтуватись на кількісні результати, а на розуміння кого, як і в якій кількості можна заохочувати до повернення через заходи *soft power*.

Пропонуємо головні цілі стратегічного регулювання реєміграції населення в Україну:

- *регулювання реєміграції в оптиці збереження людського потенціалу та демографічної ефективності.* Географічно, природно, інфраструктурно територія України не зможе розвиватись належним чином при постійному зниженні чисельності і густоти населення. Тому реєміграція має бути одним з пріоритетів збереження людського потенціалу та забезпечення демографічної ефективності;

- *капіталізація людського потенціалу реємігрантів з інтеграцією їхніх знань, досвіду, цінностей.* Стимулювання реєміграції має бути спрямоване на певні категорії, виходячи з національних інтересів – за віком, статтю, складом домогосподарства (наявність дітей), залежно від оптимізації статево-вікової структури, за професією і досвідом бізнесу, залежно від потреб ринку праці та економіки. Капіталізація людського потенціалу реємігрантів також передбачає поширення їх досвіду проживання в розвинутих демократичних державах, який розширює світогляд, цінності, змінює відношення до інститутів влади, професійних обов'язків, практик корупції і т. д.;

- *посилення соціальної згуртованості та відповідальності держави перед своїми громадянами.* Соціальна згуртованість відображає ідентифікацію (приналежність), довіру, відповідальність, єдність у спільноті (громаді, суспільстві в цілому, що описано при характеристиці соціальної складової людського потенціалу). Збереження відчуття згуртованості у мігрантів підвищує ймовірність їх позитивних реакцій на стимули реєміграції або при рішенні залишитись за кордоном долучатись до різних громадських і політичних активностей у відстоюванні інтересів України.

Стратегування регулювання реєміграції має здійснюватись для різних сценаріїв (рис. 5.5):

- 1) сценарій продовження повномасштабної війни, при якому, ймовірно, українська діаспора буде далі зростати та може перевищити чисельність населення України. Тут актуальний до вивчення досвід Ірландії та Вірменії. При такому сценарії має бути готовність надання громадянства та можливостей реінтеграції кожній особі, яка має українське етнічне походження і хоче повернутись в Україну (досвід Ізраїлю);

- 2) сценарій «замороження» війни, при якому можлива часткова реєміграція та стабілізація формування нової української діаспори, доповненої хвилею вимушених мігрантів після 2022 р. Тут актуальними є заходи ефективної інтеграції реємігрантів у громадах активного зростання, як правило, містах-метрополіях, впровадження всіх можливих заходів з формування зв'язків з діаспорою;

- 3) сценарій завершення війни, при якому можлива або масова реєміграція вимушених мігрантів, інших категорій мігрантів, або ж у випадку відкриття кордонів та через чинник возз'єднання сімей виїзд чоловіків до дружин і дітей за кордон.

Сценарії	Очікування щодо реєміграції
Продовження повномасштабної війни	Реєміграція мінімальна, українська діаспора стає більшою за населення України
«Замороження» війни	Часткова реєміграція, стабільна українська діаспора
Завершення війни	Реєміграція вимушених, освітніх мігрантів, наступних поколінь попередніх міграційних хвиль vs еміграція для воз'єднання сімей, пошуку кращих умов життя, страху нової війни

Рис. 5.5. Сценарне планування реєміграції населення України

Джерело: авторська розробка.

Незалежно від сценарію, актуальними є наступні оперативні заходи регулювання реєміграції:

- планування реєміграції для: (а) макрорегіонів України залежно від безпекового статусу та екологічної ємності територій (згідно обґрунтувань Е. Лібанової [378]), (б) міст-метрополій, які будуть привабливими через гнучкі ринки праці, розвинуту житлову та соціальну інфраструктуру, (в) держав перебування потенційних реємігрантів, (г) категорій мігрантів залежно від територій-походження, віку, кваліфікації та ін. Ефективною є реалізація пілотних проєктів реєміграції в державах, де перебуває найбільше вимушених мігрантів, які реалізують власні проєкти добровільного повернення, обмежують надання статусу біженців з тилкових регіонів України;

- інституційні вдосконалення: (а) посилення повноважень, кадрових та інших ресурсних можливостей мережі консульств у наданні послуг українцям за кордоном, виконання ними функцій моніторингу, стимулювання реєміграції в майбутньому; (б) активізація діяльності Управління закордонного українства Міністерства зовнішніх справ України; (в) реформування (нарешті) Державної міграційної служби України з бюрократичної в сервісну державну установу; (г) запуск діяльності Агенції національної єдності та розбудови мережі центрів єдності українців за кордоном з максимальною прозорістю, залученням громадського сектору, інститутів діаспори;

- облік вимушеної міграції: (а) налагодження обліку вимушених, інших категорій мігрантів відповідно до методології MOM, у тому числі за віком, регіоном походження, професійною приналежністю; (б) організація обліку дітей, які народжені українками за кордоном;

- моніторинг вимушеної міграції: (а) репрезентативні лонгітюдні соціологічні обстеження вимушених та інших категорій мігрантів з України за кордоном; (б) співробітництво з приймаючими державами у проведенні вартісних досліджень; (в) співробітництво з MOM щодо включення в їхні обстеження питань, які відповідають національним інтересам (для MOM цілі опитувань мають здебільшого гуманітарний характер); (г) визначення в обстеженнях намірів повернення в Україну з деталізацією місця – попереднього проживання чи іншого (регіону, поселення); (д) оцінювання довіри українців за кордоном до інститутів в Україні – владних, самоврядних, громадських. Важливість соціологічних обстежень для України полягає не лише в

³⁷⁸ Демографічний лікнеп: 10 тез щодо України від Елли Лібанової: Huxley. URL: <https://huxley.media/demografichnij-likbez-10-tez-shhodo-ukraini-vid-elli-libanovoi/>

отриманні інформації, але й для збереження (налагодження) зворотного зв'язку з громадянами України та представниками діаспори за кордоном, зміцнення соціальної згуртованості;

- інфраструктурні вдосконалення: облаштування захищених просторів у закладах освіти всіх рівнів з жорстким контролем дотримання стандартів, співпрацею для вирішення проблем та пошуку ресурсів щодо їх облаштування (один з головних чинників реєміграції для жінок з дітьми);

- просвітницька робота: (а) опитування місцевого населення, в тому числі ветеранів, про відношення до реємігрантів, виявлення ризиків засудження, неприйняття; (б) інформаційно-роз'яснювальна компанія про важливість єдності, підтримки повернення українців з-за кордону;

- нормативно-правове регулювання: (а) вдосконалення імміграційного законодавства для спроможності надання громадянства України для бажаючих реємігрувати з наступних поколінь мігрантів; (б) правове визначення процедури натуралізації для осіб, які бажають отримати громадянство України та/або відмовитись від громадянства рф, зокрема з оцінюванням знань мови, традицій, цінностей (актуальний до вивчення досвід Латвії).

Визначені заходи мають прямий регулюючий вплив на реєміграцію. Одночасно потенціал реєміграції значно зростає при покращенні соціально-економічної ситуації в Україні, при видимості та відчутності позитивних змін через:

- якісні реформи в сферах верховенства права, дерегуляції бізнесу, укріплення децентралізації, збереження свободи слова, реформування регуляторних сфер з найнижчим рівнем довіри – митної, податкової, судової, правоохоронної;

- збереження й удосконалення спрощеної системи оподаткування, дерегуляція малого і середнього підприємництва в Україні;

- покращення якості освітніх послуг, у тому числі вищих навчальних закладів з пропозицією спеціальних умов вступу для громадян України, які навчались за кордоном.

Визначені механізми закладуть основу для подальшого вдосконалення, адаптації заходів з реєміграції населення від нові виклики, потреби економіки воєнного часу і повоєнного відновлення.

Питання реєміграції – надзвичайно складне і чутливе. Тому потрібно розпочинати тривалий процес налагодження зв'язків з закордонним українством, формування їхньої довіри до інститутів влади в Україні, що необхідно для згуртованості й стійкості суспільства в складних умовах війни і тягlosti російської агресії. Важливо забезпечити, щоб реєміграція не була вимушеним рішенням на неспроможність інтегруватись у приймаючу державу, негативне відношення місцевого населення, відчуття меншовартості. *Реєміграція має бути свідомим рішенням та реакцією на відчуття потреби, єдності, приналежності до сильної нації.*

Регулювання еміграційних намірів молоді.

Пріоритети збереження людського потенціалу в демографічній сфері мають включати заходи, спрямовані на зниження еміграційних намірів молоді. При цьому заходи слід реалізовувати комплексно в рамках ефективної молодіжної політики.

Молодіжна політика в Україні досі перебуває на етапі становлення. У 2021 р. прийнято в новій редакції Закону України «Про основні засади молодіжної політики», Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2021-2025 рр., що спонукало регіони й громади приймати власні програми підтримки молоді. У 2025 р. розпочалась робота з розробки Концепції Державної цільової програми «Молодь України» на 2026-2030 рр. У межах реформи децентралізації з 2014 р. значна увага приділяється розвитку мережі молодіжних центрів. У 2023 р. створено Український

молодіжний фонд. Ці та інші заходи спричинили певні зрушення в молодіжній політиці. Їх необхідно продовжувати. Воєнний час вимагає рішучих дій і реакцій на зростаючі міграційні наміри молоді без порушень при цьому прав і свобод мобільності.

Результати наукових і соціологічних досліджень підтверджують, що молодь є досить чутливою до кризових подій. Так, у праці Н. Дзюби, яка досліджує сприйняття економічного розвитку України через призму «суб'єктивного благополуччя», встановлено, що навіть до 2021 р. переважна більшість молоді мала песимістичні оцінки, причому молодь із кращим матеріальним становищем демонструвала вищі міграційні наміри [379]. О. Чуб теж відзначає переважання негативних оцінок молоді у постконфліктних ситуаціях, її вищі протестні настрої через безробіття та бідність [380]. Це вказує на вищий рівень потреб й очікувань молоді в складних безпекових та соціально-економічних ситуаціях. Для прикладу, в спільному дослідженні литовських, польських та українських учених з оцінювання якості життя молоді України у 2019 р. виявлено найвищий вплив на «позитивне сприйняття» якості життя соціального оточення, економічних та екологічних умов [381]. Повномасштабна війна докорінно трансформувала потреби, поглибила негативні оцінки для частини молоді, яка реалізувала і продовжує реалізувати міграційні наміри, хоча для іншої частини молоді війна також спричинила сплеск патріотизму, утвердила наміри навчатись і працювати в Україні, захищати її в лавах ЗСУ. Зокрема в праці Ю. Шевцової досліджується готовність молоді брати участь та відповідальність за розвиток суспільства, визначається роль сфер освіти, громадської активності та сім'ї у становленні критичного мислення і готовності до відповідальної поведінки [382].

Вразливість і чутливість молоді до кризових ситуацій, стратегічна роль для соціально-економічної резильєнтності України зобов'язує до посилення заходів її підтримки. Молодь відіграє ключову роль у процесах демографічного відтворення. Станом на 2021 р. частка молоді (14-35 років) у структурі населення України складала 24,6 %. Є дані за 2025 р. щодо частки дітей у структурі населення – 17,2 %, що є 22 позицією в світі та 13 в Європі [383]. Це поки ще не катастрофічна ситуація. Тому важливо стримувати еміграцію молоді та стимулювати її репродуктивну поведінку.

Заходи підтримки молоді для збереження людського потенціалу є синергією політики в різних сферах – економічній, соціальній, культурній, інформаційній. Вони специфікуються в молодіжній політиці, яка за своєю суттю покликана не лише вирішувати нагальні проблеми молоді, але й корувати різні сфери її підтримки.

У табл. 5.5 узагальнено основний інструментарій молодіжної політики в Україні. Досвід використання інструментарію окреслює можливості вдосконалення політики в контексті цілей збереження людського потенціалу.

³⁷⁹ Дзюба Н. В. Соціально-економічні настанови (орієнтації) молоді крізь призму суб'єктивних оцінок. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 3. С. 136-154. <https://doi.org/10.15407/dse2021.03.136>

³⁸⁰ Чуб О. Сприяння зайнятості молоді в умовах воєнного часу. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2023. № 13, ч. 2. С. 1-10. [https://doi.org/10.21511/sltp.13\(2\).2023.01](https://doi.org/10.21511/sltp.13(2).2023.01)

³⁸¹ Tvaronavičienė M., Mazur N., Mishchuk H., Bilan Yu. Quality of life of the youth: assessment methodology development and empirical study in human capital management. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*. 2022. № 35(1). Р. 1088-1105. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.1956361>

³⁸² Шевцова Ю. Формування відповідальної поведінки молоді в процесі соціалізації. *Демографія та соціальна економіка*. 2024. № 2. С. 81-97. <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.081>

³⁸³ Rao P. Ranked: Countries With the Fewest Children in 2025: Visual Capitalist (30.06.2025). URL: <https://www.visualcapitalist.com/ranked-countries-with-the-fewest-children-in-2025/>

Інструментарій молодіжної політики в Україні

Традиційні інструменти*

Нові інструменти

1. Інструментарій загальної дії	
- Діяльність профільних органів державної влади та їх територіальних підрозділів. - Спеціальне законодавство. - Цільові програми (державні, регіональні, місцеві). - Грантові програми, що реалізуються міжнародними організаціями спільно з органами влади. - Соціальні пільги для студентської й учнівської молоді (наприклад, на проїзд).	- Діяльність Українського молодіжного фонду. - Розробка стандарту «Молодіжна гарантія» за підходами ЄС. - Підготовка і діяльність молодіжних працівників. - Проведення масштабних комунікаційних заходів типу Українського молодіжного форуму.
2. Інструментарій формування, використання і розвитку потенціалу молоді в Україні:	
у сфері освіти	
- Розвиток інфраструктури освіти. - Державне замовлення на підготовку, підвищення кваліфікації кадрів. - Субвенції з Державного бюджету місцевим на цілі розвитку освітньої інфраструктури.	- Надання ваучерів безробітним для навчання. - Впровадження дуальної освіти. - Патронаж програм освітньої (академічної) мобільності. - Позика до спеціального фонду Державного бюджету на проєкт «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів».
у сфері зайнятості	
- Державні гарантії першого робочого місця. - Сприяння стажуванню в потенційних працедавців. - Квоти працедавцям для працевлаштування молоді. - Виплати з безробіття для молоді без страхового чи з мінімальним страховим стажем. - Кар'єрні заходи (ярмарки, презентації).	- Мікрогрантове фінансування створення і розвитку власної справи. - Компенсації працедавцям за працевлаштування молоді. - Діяльність відділів сприяння працевлаштуванню в закладах вищої освіти. - Діяльність молодіжних центрів розвитку підприємництва.
3. Інструментарій стимулювання реєміграції в Україну	
- Ведення Єдиного державного демографічного реєстру. - Міграційна статистика. - Соціологічні опитування молоді, в тому числі про міграційні наміри.	- Статус закордонного українця для осіб від 16 років з українським етнічним походженням. - Заклади освіти за кордоном, в яких викладається українська мова. - Портал «Український освітній всесвіт».
4. Інструментарій підтримки створення сім'ї та демографічного відтворення	
- Бюджетне фінансування через Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву на компенсацію житлових кредитів. - Допомога при народженні дитини. - Соціальні пільги багатодітним сім'ям, самотнім матерям/батькам.	- Програми стимулювання народжуваності (усиновлення) в територіальних громадах, у т.ч. зі зростаючими виплатами на кожну наступну дитину. - Пакет ЕКО у програмі медичних гарантій за бюджетне фінансування.

5. Інструментарій становлення національно-патріотичного світогляду і пасіонарної позиції

- Фінансування проєктів молодіжних громадських організацій. - Пропагування здорового способу життя. - Бюджетне фінансування науково-технічної, мистецької діяльності, фізичної підготовки, рекреації молоді. - Премії і гранти для обдарованої молоді. - Вікові обмеження на керівні посади з метою омолодження персоналу.	- Розвиток молодіжних центрів у громадах. - Діяльність молодіжних мерів. - Діяльність молодіжних рад при органах державної, регіональної влади, місцевого самоврядування. - Конкурси формату «Молодіжна столиця України». - Утвердження національної і громадянської ідентичності.
--	--

Примітка: не завжди реалізуються на практиці

Джерело: авторська розробка.

Серед нового інструментарію молодіжної політики варто відзначити перспективність діяльності молодіжних працівників. На тлі проблем соціальної роботи та ресурсного забезпечення територіальних центрів соціального обслуговування, діяльність молодіжних працівників теж стикається з труднощами мотивації та фаховості. Завдяки фінансуванню Ради Європи в 2024 р. проведено опитування молодіжних працівників в Україні, яке вказало на пріоритети підтримки їхньої діяльності через фінансове забезпечення та надання можливостей професійного зростання. Лише для 56 % опитаних діяльність молодіжним працівником була основною ^[384]. Це вказує на важливість підсилення ініціативи діяльності молодіжних працівників в Україні. Станом на 2025 р. у громадах проводяться тренінги для молодіжних працівників, покликані розширити їхній штат. Проте водночас необхідно забезпечити належну ресурсну базу їхньої діяльності, що б мотивувало до професіоналізму й розвитку. Молодіжні працівники можуть стати дієвим інститутом прямої комунікації молоді та її єднання навколо вирішення спільних проблем.

Також серед нового інструментарію молодіжної політики (див. табл. 5.5) у сфері демовідтворення варто відзначити програми стимулювання народжуваності в територіальних громадах. Так, у 2025 р. ініціатива м. Чернігів у стимулюванні народжуваності передбачає надання одноразових виплат – 15 тис. грн на першу, 30 тис. на другу і 60 тис. на третю і більше дитину. Така підтримка може стати ефективним стимулом для збереження людського потенціалу громад, які перебувають у складних умовах демографічних і міграційних втрат, особливо у фронтових і прифронтових регіонах.

Найменш розробленою є молодіжна політика в сфері реєміграції. В експертних дискусіях і наукових публікаціях можна часто зустріти рекомендації про необхідність реалізації програм реєміграції населення з-за кордону будь-якого віку з наданням додаткових преференцій в Україні. Однак такий підхід може бути чинником маніпуляцій і розколу суспільства між населенням, яке залишалось в Україні та яке було змушене емігрувати. Тому способи стимулювання реєміграції мають виноситись у площину публічних дискусій. Чутливість до надання преференцій реємігрантам підтверджує ініціатива Міністерства національної єдності України бронювання від мобілізації чоловіків, які повернуться в Україну для зайнятості на підприємствах критичної інфраструктури. Така пропозиція викликала гостру критику представників

³⁸⁴ Потреби молодіжних працівників і працівниць в Україні в умовах війни: дослідження Ради Європи та партнерів (вересень-жовтень 2024 р.): Youth Worker. URL: <https://youth-worker.org.ua/news/potreby-molodizhnykh-pratsivnykiv-i-pratsivnyts-v-ukraini-v-umovakh-viyny-doslidzhennia-rady-yevropy-ta-partneriv-2/>

громадянського суспільства, в першу чергу, керуючись сприйняттям військовими ЗСУ, які четвертий рік захищають Україну. Обмеження цільового стимулювання реєміграції молоддю може бути прийнятним варіантом без зниження єдності суспільства.

Масова і зростаюча еміграція молоді є колосальною національно-патріотичною проблемою. Є багато різних соціологічних обстежень, які подають різні результати стосовно намірів молоді України виїхати за кордон. Для прикладу, з опитування «Рейтинг», проведеного у вересні 2024 р., 32 % осіб віком 16-35 років виявили бажання виїхати для проживання за кордон при можливості, 45 % категорично відмовились від такого наміру. З опитування ГО «Аналітичний центр Cedoss» у жовтні 2022-січні 2023 р. молоді віком 14-34 роки, частка тих, хто не мав намірів емігрувати, складала 66 %, зрісши з 49 % у 2021 р. [385, с. 33]. Таким чином, молодь є дуже чутливою до патріотичних настроїв, які потім стрімко спадають на тлі розчарувань і небачення перспектив подальшого розвитку.

Недооціненою є сфера становлення національно-патріотичного світогляду і пасіонарної позиції молоді (див. табл. 5.5). Якщо б заходи в даній сфері реалізувались належним чином, то молоде покоління за роки незалежності, яке набуло зараз зрілого віку, стало стійкою основою єдності суспільства України, неможливості маніпуляцій і розколів на питаннях мови та релігії. В Україні ще з 2018 р. діє Концепція розвитку громадянської освіти, що пропагує надання освітніх послуг з врахуванням національних цінностей. У 2024 р. затверджено Концепцію Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 р. Це позитивні кроки, якщо нормативи не залишаться лише документами, а будуть дійсно впроваджуватись реальні рішення для формування національної і громадянської ідентичності.

Для підтримки молоді в сфері становлення національно-патріотичного світогляду і пасіонарної позиції надважливим є її залучення до різних форм громадської, волонтерської, політичної активностей. Щодо цього залишається значний потенціал покращення. Так, за результатами опитування «Рейтинг» у вересні 2024 р. 73 % молоді вказали на свою нездатність впливати на рішення місцевої влади [386]. Тобто мова йде навіть не про регіональні чи центральні органи влади. Такий результат є загрозливим індикатором та вимагає негайних дій влади і громадського середовища. Це питання не лише мотивації молоді залишатись в Україні, але й формування нової політичної та інтелектуальної еліти України.

Загальний опис стану молодіжної політики, її перспективних удосконалень та прогалин дозволяє обґрунтувати актуальні заходи підтримки молоді з позицій збереження людського потенціалу, пом'якшення проблем міграційних і демографічних втрат в умовах війни та глобальної конкуренції в «єру нестачі молоді». Відтак для України має розроблятись система заходів підтримки молоді за визначеними сферами (освіти, зайнятості, підтримки створення сім'ї та демографічного відтворення, стимулювання реєміграції, становлення національно-патріотичного світогляду і пасіонарної позиції) з погодженням до цілей збереження людського потенціалу. Такі заходи мають бути обмеженими в кількості, однак зі зрозумілим наслідковим впливом та індикаторами моніторингу (табл. 5.6).

³⁸⁵ Вплив війни на молодь України / ГО «Аналітичний центр Cedoss», Info Sapiens. Київ, 2023. 77 с. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf>

³⁸⁶ Опитування молоді: Оцінка молодіжних центрів і просторів та можливостей для молоді. Жовтень 2024: Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/youth_survey_evaluation_of_youth_centres_and_spaces_and_opportunities_for_young_people.html

Таблиця 5.6

Пріоритети підтримки молоді України з посиленням наслідковим ефектом

Сфери	Пріоритети підтримки молоді
Сфера формування, використання і розвитку потенціалу молоді в Україні:	
- освіта	- Державні інвестиції в якісну освіту (освіченими неможливо маніпулювати, в т.ч. зовнішнім агресором). - Мотивація якісної педагогічної діяльності (оплата праці & навантаження). - Доступність якісних освітніх послуг, зменшення практик вимушеного репетиторства.
- зайнятість	- Розробка механізму переходу від навчання до праці. - Визначення різних категорій безробітної молоді, в т.ч. NEET зі специфікацією заходів стимулювання зайнятості під кожному з них. - Максимальна підтримка самозайнятості і підприємництва молоді, можливостей розвитку бізнесу з мікро- в малий, середній і великий.
Сфера стимулювання реєміграції в Україну	- Визначення критеріїв цільового стимулювання реєміграції молоді (законність виїзду, цілі повернення). - Перегляд механізмів нострифікації іноземних дипломів про освіту (в тому числі загальної середньої освіти) для продовження навчання чи працевлаштування в Україні (можливість працювати на державній службі, виборних посадах та ін.). - Визначення процедури визнання актів цивільного стану на тимчасово окупованих територіях України для можливостей набуття в майбутньому громадянства України та інших прав. - Організація обліку міграційних та реєміграційних процесів у розрізі вікових груп населення та регіонів походження. - Організація обліку реєстрації дітей, які народились за кордоном вимушеними мігрантами з України. - Залучення мотивованих молодіжних працівників до прямих комунікацій з реємігрантами.
Сфера підтримки створення сім'ї та демографічного відтворення	- Програми стимулювання народжуваності та усиновлення в територіальних громадах. - Розвиток інфраструктури закладів дошкільної освіти з якісними послугами та безпечними укріпленнями. - Забезпечення доступності соціальних послуг для сімей з дітьми з особливими потребами, зокрема через діяльність «муніципальних нянь».
Сфера становлення національно-патріотичного світогляду і пасіонарної позиції	- Створення молодіжних центрів у всіх чисельних громадах або спільних для менших за чисельністю населення і молоді громад. - Розвиток мережі молодіжних патріотичних організацій в усіх регіонах і громадах України. - Обов'язковість створення молодіжного уряду на центральному рівні, молодіжних рад на рівні областей, обрання молодіжних мерів і рад на рівні органів місцевого самоврядування. - Критеріальні вимоги до складу молодіжних рад у частині представництва різних молодіжних громадських організацій. - Підтримка книговидання українського авторства. - Підтримка і промоція культури фізичної активності та здорового способу життя.
Формалізація заходів	- Затвердження Державної цільової програми «Молодь України» на 2026-2030 рр., щорічного плану заходів її реалізації та на їх основі регіональних і місцевих програм. - Затвердження стандарту «Молодіжна гарантія» за підходами ЄС.

Джерело: розроблено автором

Оскільки безпекова ситуація в Україні є дуже нестабільною, пріоритети підтримки молоді повинні періодично переглядатись, моніторитись за ефективністю та бути предметом публічних дискусій експертного середовища.

Таким чином, в «еру нестачі молоді» багато держав включаються у боротьбу за людський потенціал і таланти. Україна була однією з найбільш чисельних держав Європи, займаючи 6 позицію. Це дозволило їй багато років бути донором людського потенціалу. Проте постійні демографічні та міграційні втрати поглиблювали демографічну кризу. Повномасштабна війна і масова вимушена еміграція спричинили демографічну катастрофу. Проте держава зберігає стійкість та продовжує боротьбу з агресором. Питання в тому, що молодь на тлі високих патріотичних настроїв у 2022-2023 роках відзначається поступовим зневір'ям і зростанням еміграційних намірів. Причиною цього є відсутність системних заходів підтримки молоді та очікуваних реформ, які б вказували на перспективи гідного життя в Україні у майбутньому. Верховенство права, економічні свободи, демократичні цінності заклали б основу для намірів молоді працювати і створювати сім'ю в Україні, незважаючи на безпекові ризики та нестабільність.

Регулювання імміграції у перспективі відновлення України.

Однією зі складових моделі демографічного розвитку України має бути імміграція. Повномасштабна війна унеможлиблює поточне залучення іммігрантів, однак спонукає до визначення перспектив імміграційної політики в проєкції на цілі збереження людського потенціалу та забезпечення соціально-економічної резильєнтності України.

За період незалежності в Україні відсутній успішний досвід інтеграції іммігрантів. Також за оцінками експертів серед населення України сформоване неоднозначне відношення до іноземців. Завдяки використанню методу Богардусової шкали соціальної віддаленості, який дозволяє визначити рівень соціальної дистанції та сприйняття представників інших національностей, встановлено, що населенню України загалом притаманне позитивне ставлення до громадян інших держав. Але при уточненні готовності до більш тісних соціальних контактів переважають стримані або негативні відповіді. Такий результат не можна трактувати як ксенофобію, а радше як консерватизм та відсутність досвіду проживання в поліетнічному суспільстві (мова не йде про зросійщений суспільний простір) [³⁸⁷, с. 255].

Такі особливості суспільного сприйняття необхідно враховувати при формуванні імміграційної політики України, яка б дозволяла:

а) вирішувати внутрішні проблеми – економічні, демографічні, з удосконалення порядку надання громадянства України та інших статусів перебування;

б) приймати конкурентну участь у глобальних процесах перерозподілу людських ресурсів, у тому числі:

- вимушеного (за вимогами ЄС). Україна на шляху євроінтеграції має враховувати підходи ЄС щодо надання різних форм тимчасового захисту для вимушених мігрантів. На даному етапі в подібних умовах опинилась Україна і держави-члени ЄС в узгодженій політиці надали тимчасовий захист її вимушеним мігрантам. У майбутньому Україна теж має бути готовою і спроможною надати такий захист, при потребі інтегрувати вимушених мігрантів з інших держав зі складними безпековими, політичними, екологічними та ін. умовами;

- селективного (за досвідом США, Канади, Великої Британії, Німеччини, Австралії, Сінгапуру, Південної Кореї). Такий підхід є прерогативою розвинутих економік, але Україна повинна скористатися сприятливим історичним моментом підвищеного

³⁸⁷ Головаха Є., Дембіцький С., Н. Паніна та ін. *Комплексні вимірювальні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 405 с.

інтересу до потенціалу її розвитку. У реалізації імміграційної політики для України є релевантним досвід держав:

а) Південної Кореї – держава з 70-річним досвідом повоєнного відновлення, яка через реалізацію цільових програм для спеціалістів (E-7 Visa) та робітників (H-2) послаблює демографічний спад, але чітко контролює вплив іммігрантів на культурне середовище (збереження культури, традицій, соціальної згуртованості);

б) США – забезпечення позитивного впливу іммігрантів на технологічний розвиток. Завдяки селективній імміграційній політиці іммігранти формують майже 20 % працівників стратегічних галузей США та є авторами 1/3 патентів на винаходи [388]. Україна не здатна конкурувати за «мізки» з США, але може запропонувати кращі умови інноваційної і кваліфікованої праці для громадян держав з гіршими соціально-економічними умовами на противагу їхньому вибору еміграції до розвинутих держав, де вони будуть не такими конкурентоспроможними [389];

- Австралії – реалізація довгострокової стратегії збільшення чисельності населення на 1 % за рахунок міграційного приросту (з відчутними ефектами через 10-15 років). Відмовившись від первинного підходу імміграції представників лише білої раси, сьогодні Австралія підтримує імміграцію осіб, які підтримують її цінності, володіють мовою, мають достатній рівень кваліфікації [390];

- ОАЕ, США, Канади, Сінгапуру, Австралії – залучення «високовартісних мігрантів» (High-net-worth individual – особи, інвестиційні активи яких перевищують 1 млн дол. США). Найбільшими донорами таких мігрантів у 2024 р. стали Китай, Велика Британія, Індія, Південна Корея, РФ [391]. Головним чинником імміграції таких осіб є більш вигідна система оподаткування та сприятливі умови інвестування в приймаючих державах [392]. Для України при нинішніх проблемах верховенства права такий пріоритет може видаватись утопічним, але в перспективі це може бути ефективним способом залучення іноземного капіталу для відновлення України.

Таким чином, селективна імміграція для України може (а) послаблювати демографічний спад у довгостроковій перспективі відновлення (досвід Австралії), (б) вирішувати проблеми браку кваліфікованих кадрів і спеціалістів в окремих секторах економіки (досвід Південної Кореї), (в) залучати іммігрантів з потенціалом інноваційної діяльності (досвід США) та (г) залучати іммігрантів з інвестиційним потенціалом (досвід ОАЕ, США, Канади, Сінгапуру, Австралії).

Пріоритети врегулювання міграційних процесів тісно корелюють з цілями збереження інших складових людського потенціалу України – освітньо-інтелектуальної, соціальної культурної.

Пріоритети збереження *освітньо-інтелектуальної складової людського потенціалу*, зважаючи на міграційну ситуацію та слідування моделі демографічної ефективності, мають зосереджуватись на заходах конкуренції за молодь та підвищення продуктивності в усіх сферах – навчання, праці, підприємництва, творчості, капіталу, інвестицій, використання природних ресурсів, управління.

³⁸⁸ O'Brien C., Ozimek A. Immigrant inventors are crucial for American national and economic security: Economic Innovation Group (21.05.2024). URL: <https://eig.org/immigrants-patents/>

³⁸⁹ Головаха Є., Дембіцький С., Паніна Н. та ін. *Комплексні вимірні інструменти в соціологічних дослідженнях: розроблення, адаптація, обґрунтування достовірності*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 405 с.

³⁹⁰ Australia's population grows by 2.1 per cent. Media Release: Australian Bureau of Statistics (June 2024). URL: <https://www.abs.gov.au/media-centre/media-releases>

³⁹¹ Lu M. Mapped: Millionaire Migration in 2024: Visual Capitalist (26.06.2024). URL: <https://www.visualcapitalist.com/mapped-millionaire-migration-in-2024/>

³⁹² Australia's population grows by 2.1 per cent. Media Release: Australian Bureau of Statistics (June 2024). URL: <https://www.abs.gov.au/media-centre/media-releases>

Вище зазначалось, що за висновками експертів «McKinsey Global Institute» сучасний етап демографічного розвитку можна позначити як «the age of youth scarcity» – «ера дефіциту молоді» [393]. При зниженні рівня фертильності та старінні населення розвинуті держави Європи та Північної Америки будуть зацікавлені в інтеграції мігрантів і в першу чергу молоді з інших держав. Україна може включатись у боротьбу за мігрантів та регулювати реєміграцію, але головний фокус має бути спрямований на збереження і підвищення продуктивності наявних ресурсів.

Висока продуктивність за рахунок використання людського потенціалу забезпечується у сферах навчання, праці, підприємництва і творчості. Для України продуктивність людського потенціалу у сфері праці в умовах демографічної катастрофи означає:

- перегляд підходів до організації праці, її інноваційної складової економічно активного населення;
- залучення осіб старшого (після 60 років) віку до прийнятних форм зайнятості; залучення окремих категорій економічно неактивного населення до зайнятості, зокрема тих, які готові працювати, але не шукають місця праці («marginally attached workers»), зневірених («discouraged workers»), осіб з інвалідністю;
- збереження підприємницької активності з пріоритизацією підтримки малого і середнього бізнесу, інноваційних стартапів;
- зміцнення базових економічних свобод (підприємництва, інвестицій, власності, від корупції та ін.) в умовах конкуренції, дерегуляції, захищеності.

Збереження освітньо-інтелектуальної складової людського потенціалу потребує запобігання подальшому погіршенню якості освітніх послуг. Нагальними пріоритетами мають бути вирішення проблем мотивації педагогічних кадрів та убезпечення освітнього процесу через облаштування захищених просторів.

Також одним з нагальних пріоритетів має бути професіоналізація управлінських кадрових призначень, особливо в секторі публічного управління. Підхід догоджання і безконфліктності робить неефективними управлінські рішення. Для України як ніколи на часі становлення нового покоління професійних та компетентних державних управлінців (технократів), здатних приймати рішення на основі аналітичних даних, принципів доброчесності з неприпустимістю популізму, зловживань, дилетантства і політичної залежності.

У довгостроковій перспективі зміцнення соціально-економічної резильєнтності завдяки збереженню освітньо-інтелектуальної складової необхідною є успішна реалізація базових реформ для забезпечення верховенства права, економічних свобод, соціальної справедливості. Ці пріоритети визначались і для інших складових людського потенціалу, зокрема демографічної в контексті регулювання реєміграції, зниження еміграційних намірів молоді, уможливлення імміграції, а також соціальної з відображенням на соціальній згуртованості та довірі. Базові реформи в сферах верховенства права, дерегуляції бізнесу, укріплення децентралізації, збереження свободи слова, реформування регуляторних сфер з найнижчим рівнем довіри є імперативом конкурентоспроможності України в глобальній боротьбі за людський потенціал і таланти.

Пріоритети збереження *соціальної складової людського потенціалу* мають концентруватись навколо питань згуртованості, довіри, відчуття приналежності населення до держави і громади. Поділ українців залежно від регіону проживання, мови, релігії є інструментом політики держави-агресора. Натомість в Україні мають

³⁹³ Strom S. (ed.), Madgavkar A., Canal M., Bradley N. C. etc. Dependency and depopulation? Confronting the consequences of a new demographic reality / McKinsey Global Institute, 2025. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey.pdf>

реалізуватись власні ефективні механізми не так протидії, як зміцнення внутрішнього соціетального середовища (соціетальність означає розгляд суспільства як спільності, цілісної системи):

- з метою відновлення довіри населення до інститутів влади – реформування сфер з найнижчим рівнем довіри, які дискредитували себе багаторічною неефективною діяльністю (митна, податкова, регуляторна, судова, правоохоронна сфери);

- з метою посилення громадівської самоідентифікації – стимулювання різних форм громадської активності, окрім волонтерської діяльності, формування місцевої політики зміцнення почуття приналежності населення до громади;

- з метою посилення соціальної згуртованості – укріплення децентралізації, захищеності демократичних цінностей, економічних свобод, збереження свободи слова;

- з метою виняткового шанування військових – захищеність і всебічна підтримка військових як головний індикатор відповідальності держави та суспільства.

Соціально-економічна резильєнтність у довгостроковій перспективі має забезпечуватись через розвиток сильних, впливових і відповідальних інститутів громадянського суспільства, включених у різні сфери реалізації публічної політики, а також становлення цілісного соціетального середовища з високим рівнем толерантності, емпатії, взаємної підтримки.

Пріоритети щодо *культурної складової людського потенціалу* мають бути спрямовані на вирішення проблем культурної девальвації, розмитості цінностей, занепаду традицій, особливо в зросійщених громадах і регіонах. Упродовж років незалежності України питання культури, інформаційної політики та гуманітарного розвитку не посідали належного місця серед державних пріоритетів. В умовах повномасштабної війни формалізуються певні зрушення в цьому напрямку. Так, у 2025 р. затверджено Стратегію розвитку культури на період до 2030 р., в якій зазначається про необхідність розгляду культури як стратегічного чинника безпеки, інформаційної стійкості, захищеності культурної ідентичності, пріоритизується деколонізація, долання імперських наративів, практик замовчування ^[394]. З 2019 р. діє Стратегія популяризації української мови до 2030 р. «Сильна мова – успішна держава» ^[395]. Згадані нормативи визначають широкий перелік потрібних заходів у сфері культури, культурної ідентичності і розвитку. З позиції збереження людського потенціалу в умовах обмеженості ресурсів основні заходи мають включати:

- з метою подальшого поширення використання української мови в усіх сферах життя – забезпечення доступу громад до україномовних видань (у тому числі за прикладом проєкту «Різниця Є»); поступове обмеження російськомовного контенту без порушень норм міжнародного права, зокрема шляхом блокування контенту, що пропагує війну, насильство, сепаратизм. Мовне питання у довгостроковій перспективі має вирішитись через відновлення в Україні етнолінгвістичного націоналізму. Для України це безальтернативний варіант стійкості та резильєнтності в умовах тягlosti зовнішньої агресії;

- з метою інкультурації, історико-культурних рефлексій суспільства – забезпечення доступу громад до культурно-мистецьких заходів, читацьких клубів,

³⁹⁴ Про схвалення Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 р. та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 293-р від 28.03.2025 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/293-2025-%D1%80#Text>

³⁹⁵ Про схвалення Стратегії популяризації української мови до 2030 р. «Сильна мова - успішна держава»: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 596-р від 17.07.2019 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596-2019-%D1%80#n11>

формування історичної пам'яті на основі знань про історію роду, громади, регіону, держави;

- з метою відновлення і посилення поведінкових цінностей, спрямованих на перехід до нового етапу культурного та суспільного розвитку – формування культури толерантності, емпатії, взаємодопомоги.

Одним з довгострокових результатів збереження культурної складової має бути забезпечення міжнародного культурного лідерства України. Це означає, що культура України буде привабливою та матиме вплив і авторитет у глобальному середовищі. На противагу меншовартості міжнародне культурне лідерство України має утверджувати відчуття сили та стійкості суспільства. Таке лідерство відображатимуть: формування позитивного культурного іміджу в світі; ідентифікація української культури як європейської та водночас самобутньої; розвиток креативної економіки та культурного експорту; вірцевість цінностей у боротьбі за свободу, гідність, демократію, збереження культури і державності. Заходи зі збереження людського потенціалу в проєкції забезпечення соціально-економічної резильєнтності України узагальнено в табл. 5.7. При цьому враховані (а) чинник обмеженості ресурсів, (б) проблеми втрат людського потенціалу, нагальне вирішення яких необхідне для стійкості України, (в) потреби відновлення і розвитку людського потенціалу як умови соціально-економічної резильєнтності України.

Таблиця 5.7

Пріоритети збереження людського потенціалу в проєкції забезпечення соціально-економічної резильєнтності України		
Складові потенціалу	Короткострокові пріоритети (умови стійкості)	Довгострокові пріоритети (умови резильєнтності)
<u>ДЕМОГРАФІЧН</u> <u>А: здоров'я,</u> <u>демографічне</u> <u>відтворення,</u> <u>міграція</u>	- У сфері здоров'я: підтримка ментального здоров'я населення; розвиток «здорових громад»; реформування системи охорони здоров'я з переведенням на прозорий механізм громадського контролю; надання фармацевтиці статусу критичної галузі. - У сфері демовідтворення: впровадження моделі демографічної ефективності; посилення участі громад у стимулюванні демовідтворення. - У сфері міграції: збереження соціетальних зв'язків з мігрантами; регулювання рееміграції (soft power); зниження еміграційних намірів молоді; планування перспектив імміграції.	- Розвиток національної і регіональної систем громадського здоров'я. - Перехід від моделі демографічної ефективності до моделі інтенсивного демографічного розвитку. - Функціонування сталих циклічних міграційних систем. - Селективне залучення іммігрантів (кваліфіковані кадри, спеціалісти, інноватори, високовартісні мігранти), удосконалення механізму набуття українського громадянства. - Реалізація ефективної молодіжної політики в умовах глобальної конкуренції за таланти. - Підтримка розвитку знелюднених територій.
<u>ОСВІТНЬО-</u> <u>ІНТЕЛЕКТУАЛЬ</u> <u>НА: освіта,</u> <u>інтелекту-</u> <u>альний</u> <u>розвиток</u>	- Реалізація базових реформ для видимості позитивних змін – сфери верховенства права, дерегуляції бізнесу, укріплення децентралізації, збереження свободи слова, реформування регуляторних сфер з низьким рівнем довіри. - Забезпечення захищених просторів у закладах освіти (в першу чергу) та	- Розвиток інноваційних екосистем регіонів і громад. - Довгострокові державні інвестиції в науку та освіту. - Забезпечення високої продуктивності у сферах навчання, праці, підприємництва, творчості, капіталу, інвестицій, використання природних

Складові потенціалу	Короткострокові пріоритети (умови стійкості)	Довгострокові пріоритети (умови резильєнтності)
СОЦІАЛЬНА: <i>ідентифікація, довіра, згуртованість vs напруга, розкол суспільства</i>	інших об'єктах соціальної інфраструктури. - Зміна системи оплати праці педагогів з врахуванням успішності учнів/студентів. - Розширення можливостей навчання, зайнятості осіб старшого віку, вразливих категорій населення в умовах деформацій статево-вікової структури населення. - Професіоналізація управлінських кадрових призначень, особливо в секторі публічного управління. - Підтримка підприємництва, особливо малого і середнього та інноваційних стартапів.	ресурсів, управління в умовах верховенства права, економічних свобод та соціальної справедливості. - Забезпечення конкурентоспроможності в глобальній боротьбі за таланти. - Розвиток конкурентної системи суспільних відносин (соціально-трудових, економіко-виробничих, торговельних, державно-управлінських, фінансових, міжнародних та ін.) з відторгненням практик корупції.
	- Реалізація місцевої політики зміцнення почуття приналежності населення до громади. - Укріплення децентралізації, підвищення громадської активності, формування культури толерантності в суспільстві. - Якісні реформи в сферах регулювання з низькою інституційною довірою. - Розвиток ветеранських просторів у громадах як осередків культурної, спортивної, громадської та ін. активності.	- Розвиток сильних, впливових, відповідальних інститутів громадянського суспільства, включених у різні сфери реалізації публічної політики. - Розвиток цілісного соціетального середовища з високим рівнем толерантності, емпатії, взаємної підтримки, без ознак поділу залежно від регіону проживання, мови, релігії і т.д., якщо це не суперечить національним інтересам.
КУЛЬТУРНА: <i>культура, традиції, цінності, історична пам'ять</i>	- Контроль україномовного простору в закладах освіти та ін. публічних секторах. - Забезпечення доступності громад до україномовного культурно-мистецького продукту. - Обмеження, при можливості блокування російськомовного контенту. - Підтримка медійних історичних проєктів. - Підтримка історичних, етнографічних досліджень на рівні громад.	- Становлення стійкої історичної пам'яті з нетерпимістю асиміляції, агресії, поневолення. - Розвиток культурного простору з просуванням української ідентичності, поваги до корінних народів України (кримських татар, караїмів, кримчаків). - Відновлення етнолінгвістичного націоналізму. - Становлення міжнародного культурного лідерства.

Джерело: узагальнено автором.

Визначені заходи є відкритим до дискусій. Він вказує на пріоритети збереження людського потенціалу, що зміцнить стійкість економіки, суспільства й держави, а в довгостроковій перспективі забезпечить їх соціально-економічну резильєнтність. В іншому разі Україна як колись одна з найбільш чисельних держав Європи ризикує вичерпати свій людський потенціал та стати знелюдненою периферійною територією між західним цивілізованим світом та східним неоімперіалізмом.

5.4. Тригери та стратегічні напрями забезпечення міграційної безпеки регіонів України

Міграційна безпека та соціально-економічна резильєнтність регіонів перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, що зумовлює необхідність їх комплексного дослідження у рамках стратегічного планування регіонального розвитку. З одного боку, високий рівень соціально-економічної резильєнтності створює передумови для нарощення стійкості регіональних соціально-економічних систем до міграційних викликів, зокрема через здатність оперативно адаптуватися до змін у статевовіковій структурі, ринку праці та навантаженні на соціальну інфраструктуру. З іншого боку, порушення міграційної безпеки у вигляді масової еміграції/імміграції населення, втрат людського капіталу чи надмірної концентрації мігрантів може істотно знижувати потенціал регіону/країни до відновлення, ускладнюючи процеси відбудови економіки, зменшуючи соціальну згуртованість і посилюючи інституційне навантаження на органи місцевого самоврядування. Відтак міграційна безпека виступає як чинник, який водночас впливає на соціально-економічну резильєнтність і залежить від неї, формуючи двосторонній механізм взаємодії. Збалансована політика у сфері міграції, інтеграції та підтримки переміщених осіб є необхідною передумовою для збереження демографічного потенціалу, активізації трудових ресурсів і забезпечення довгострокової регіональної стійкості в умовах нестабільного безпекового середовища.

В умовах масштабного поширення дії негативних чинників, зумовлених воєнною агресією РФ проти України, триваючою економічною нестабільністю, а також загостренням демографічних та професійно-кваліфікаційних дисбалансів, питання забезпечення соціально-економічної резильєнтності регіонів України набуває принципово нового змісту та особливої актуальності. Сучасна реальність вимагає переосмислення традиційних підходів до стратегічного управління територіальним розвитком та впровадженні інноваційних управлінських практик, спрямованих на зміцнення адаптивного потенціалу місцевих громад і посилення інституційної спроможності регіональних органів влади протистояти зовнішнім шокам, оперативно адаптуватися до змін середовища й відновлювати сталі траєкторії розвитку. Синергічна взаємодія державної підтримки, ефективного управління ресурсним потенціалом, соціальної згуртованості та розвитку інноваційної спроможності слугує фундаментом для стабілізації регіонального розвитку в довгостроковій перспективі. Такий комплексний підхід сприяє підвищенню стійкості регіональних систем і зміцненню їх конкурентоспроможності в умовах зростаючої нестабільності зовнішнього середовища.

На загал, проблематика соціально-економічної резильєнтності регіонів в умовах воєнних загроз і демографічних викликів активно розглядається у сучасному науковому дискурсі як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. У фокусі наукових праць є пошук механізмів забезпечення стійкості регіональних систем до зовнішніх шоків, серед яких збройна агресія, масова міграція населення, руйнування соціально-виробничої інфраструктури та втрата людського капіталу. Зокрема, С. Пирожков, Є. Божок, Н. Хамітов ^[396] акцентують увагу на необхідності інтеграції політики регіонального розвитку з політикою міграційної безпеки. На їхню думку, збереження демографічного та інтелектуального потенціалу в постраждалих регіонах є критично важливим для довготривалого відновлення. Подібної позиції

³⁹⁶ Пирожков С., Божок, Є., Хамітов Н. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 8. С. 74–82.

притримуються науковці львівської школи регіоналістики [397, 398, 399], які у своїх дослідженнях вказують на важливості підтримки повернення населення до деокупованих територій як чинника регенерації локальних економік, а також апробовують авторський методичний підхід до дослідження соціальної вразливості територіальних громад Карпатського регіону на основі мультиплікативного методу та просторового підходу. Відтак, міграційна безпека у працях О. Мульської [400] розглядається як один з ключових чинників, що впливають на стабільність соціально-економічного простору, особливо в умовах масової вимушеної міграції населення. У контексті воєнної агресії РФ та її наслідків для внутрішньої та зовнішньої мобільності українського населення не менш прикладного значення набувають дослідження Е. Лібанової, О. Позняка та О. Цимбала [401], а також результати аналітичних звітів міжнародних організацій, в яких здійснюється оцінка масштабів та наслідків вимушених зовнішніх та внутрішньодержавних міграцій, розглядаються трансформаційні процеси у структурі зайнятості, рівнях доходів та доступності базових соціальних послуг для ВПО.

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених вивченню соціально-економічної резильєнтності регіонів та проблематиці міграційної безпеки, більшість із них мають дескриптивний характер, позаяк здебільшого окреслюють загальні тенденції та напрями впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток регіонів, без конкретизації механізмів та інструментів практичного забезпечення їх соціально-економічної резильєнтності в умовах посилення міграційних процесів. Окрім того, спостерігається дефіцит емпіричних досліджень, що базуються на поглибленому аналізі регіональної специфіки, особливо тих територій, які зазнали найбільшого впливу внаслідок збройної агресії. Більшість публікацій не враховують локальні соціально-економічні, демографічні та інституційні відмінності, що значно ускладнює адаптацію отриманих результатів до практичних потреб формування дієвої регіональної політики.

Таким чином, аналіз наукових джерел підтверджує необхідність розробки комплексного підходу до управління процесами формування соціально-економічної резильєнтності регіонів з урахуванням чинника міграційної безпеки. Оскільки дану категорію розглядаємо як стан, за якого міграційні процеси не створюють критичних загроз для приймаючих територій, а також забезпечують захист і права самих мігрантів, міграційна безпека виступає невід'ємною складовою забезпечення соціальної стабільності та економічної стійкості регіонів. У цьому контексті міграційну безпеку розглядаємо не лише як окремий елемент безпекової політики, а й як інтегральну складову соціальної стабільності та економічної стійкості регіональних систем, що набуває особливого значення в умовах зростаючих викликів, спричинених збройним конфліктом та внутрішнім переміщенням населення. Адже, в умовах війни

³⁹⁷ Мульська О., Сорочак О. Удосконалення політики регулювання міграційних процесів в умовах соціально-економічної нестабільності: інституціональний підхід. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2. С. 18–30. <https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.18.30>

³⁹⁸ Мульська О., Бараняк І. Послаблення соціальної вразливості територіальних громад Карпатського регіону України в умовах економічно-політичної нестабільності. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. № 2. С. 131-137. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-17>

³⁹⁹ Біль М. М. Проактивна політика інтеграції внутрішньо переміщених осіб: особливості Львівській області. *Інтернаука*. Серія «Економічна науки». 2023. № 11(79). <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-11-9342>

⁴⁰⁰ Мульська О. П. Міграційні ризики та соціально-економічна резильєнтність: теоретико-концептуальне моделювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*, 41, 2024. С. 126-134. <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1214>

⁴⁰¹ Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2. С. 37-57. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001339377>

або макроекономічних шоків масова міграція населення може як підсилити, так і ускладнити ситуацію в регіонах. Регіони, що здатні інтегрувати мігрантів, забезпечити їм доступ до соціальних послуг, житла та ринку праці, демонструють вищу резильєнтність. Відтак належне управління міграційними потоками, забезпечення рівного доступу до базових послуг, інтеграція внутрішньо переміщених осіб у місцеві економіки сприяють збереженню людського потенціалу, підвищенню зайнятості та соціальної згуртованості. Водночас відсутність збалансованої політики у сфері міграційної безпеки може призвести до зростання соціальної напруги, поглиблення регіональних диспропорцій і зниження адаптивного потенціалу громад. Саме тому інтеграція принципів міграційної безпеки у стратегії регіонального розвитку виступає ключовою передумовою формування довгострокової соціально-економічної резильєнтності, особливо в умовах тривалого воєнного конфлікту та деструктивних демографічних процесів.

З урахуванням зростання загроз, пов'язаних із порушенням міграційної безпеки, та необхідності збереження й активізації потенціалу відновлення соціально-економічної резильєнтності регіонів України, виникає потреба у чіткому визначенні пріоритетних стратегічних напрямів впливу, які мають сформувати основу сучасної регіональної політики. На наш погляд, такі напрями повинні бути найперше орієнтовані на довгострокове зміцнення адаптивних можливостей територіальних громад, посилення стійкості до статево-вікових, а також професійно-кваліфікаційних трансформацій та забезпечення комплексного розвитку у контексті внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів.

У структурі пріоритетів регіональної політики провідне місце займає потреба стабілізації та розвитку регіональних ринків праці, оскільки саме від стану ефективного функціонування ринків праці значною мірою залежить рівень економічної активності населення та мігрантів, їх соціальна стабільність та якість економічної інтеграції соціально вразливих категорій населення.

Цей напрям насамперед має передбачати створення сприятливих умов для зростання економічної активності населення, покращення детермінант зайнятості за критеріями її легальності, продуктивності та сталості й включає її системну дерегуляцію, розвиток гнучких форм праці, модернізацію наявних механізмів соціального страхування та надання державних гарантій для працівників та бізнесу, розширення можливостей перекваліфікації та професійного навчання/зростання, які дозволяють адаптувати трудові ресурси до нових професійно-кваліфікаційних потреб регіональних економік.

У цьому відношенні органам державної влади доцільно ініціювати:

- розробку та реалізацію *програм перекваліфікації та професійної підготовки*, що адаптовані до поточних потреб місцевих ринків праці та спрямовуються на формування у економічно активного населення (в тому числі у вимушених мігрантів, які зазвичай втрачають попереднє місце праці та фахову приналежність, а також стикаються з бар'єрами на ринку праці через соціально-економічні, психологічні або культурно-лінгвістичні перешкоди) затребуваних навичок та професійних компетентностей. Варто зазначити, що такі програми мають включати не лише базову професійну підготовку, але й передбачати розвиток цифрових навичок, управлінських компетенцій та формування підприємницького мислення в цілому;

- налагодження *ефективної системи взаємодії та комунікації* між учасниками ринку праці (роботодавцями та пошукачами праці) з метою уникнення професійно-кваліфікаційного дисбалансу між пропонованими та затребуваними компетенціями на регіональних ринках праці через створення так званих «платформ локального працевлаштування», які включають центри кар'єрного консультування та водночас повинні прискорювати процес інформування шукачів праці про місцеві вакансії із

використанням онлайн-ресурсів, соціальних мереж, мобільних застосунків, синхронізованих з базами даних центрів зайнятості, а також проводити моніторинг потреб роботодавців у громадах;

- застосування *інструментів фінансової мотивації бізнесу* (особливо малих і середніх підприємств) шляхом запровадження практики фінансово-економічної підтримки розвитку бізнес-ініціатив, надання податкових кредитів та пільгового оподаткування роботодавців, які забезпечують впровадження гнучких/адаптивних форм організації праці, створення робочих місць для фрилансерів у форматі проєктної зайнятості та відповідно дозволяють працювати у формі дистанційної або часткової зайнятості.

Зважаючи на зростаюче значення дистанційної та проєктної форм зайнятості органам державної влади варто зосередити увагу на проведенні загальнонаціональної інформаційно-просвітницької кампанії, яка має насамперед передбачати інформування населення та роботодавців про переваги, особливості та правові аспекти дистанційної та проєктної роботи, забезпечувати формування позитивного ставлення роботодавців до нетрадиційних форм зайнятості на прикладі успішних кейсів із різних регіонів, в тому числі через активне залучення до роз'яснювальної роботи серед широких верств населення засобів масової інформації, соціальних мереж, цифрових онлайн-платформ і систем формальної/неформальної освіти.

Разом з тим, в умовах загострення демографічних викликів у зв'язку із старінням населення та зниженням рівня економічної активності, ринки праці регіонів України дедалі частіше стикаються з проблемами відтворення трудового потенціалу. Особливо високий дефіцит кадрів спостерігається у професіях робітничого характеру. Відтак, важливого значення набуває завдання забезпечення ефективної мобілізації наявних трудових ресурсів в умовах їх кількісного та якісного обмеження. Його реалізація потребує впровадження комплексних і системних заходів, спрямованих на професійну реінтеграцію соціально вразливих категорій населення (внутрішньо переміщених осіб, учасників бойових дій, жінок та молоді), які потребують підтримки з боку органів державної та місцевої влади для повноцінної участі в економічному житті та адаптації до реалій регіональних ринків праці, а також створення умов для легального працевлаштування мігрантів (прозорі адміністративні процедури, правовий супровід та моніторинг дотримання трудових прав).

Задля розвитку підприємницької активності та раціонального використання трудоресурсного потенціалу соціально вразливих категорій населення, що мають обмежений доступ до традиційних джерел фінансування (ВПО, ветеранів війни, реемігранти) доцільно застосовувати інструменти мікрокредитування та грантові програми шляхом надання грантів на запуск, релокацію або масштабування бізнесу, формування сприятливої підприємницької екосистеми через створення бізнес-інкубаторів у громадах із фокусом на навчання та розвиток підприємницьких ініціатив, менторський супровід, а також юридична та бухгалтерська підтримка для новостворених і малих бізнесів, зменшення адміністративного навантаження шляхом спрощення процедур реєстрації, звітності та ліцензування підприємницької діяльності з високим рівнем інноваційної та соціально-економічної значущості.

Таким чином, стабілізація та розвиток ринку праці є системоутворювальним елементом формування соціально-економічної резильєнтності регіонів, спрямованим на відновлення економічного потенціалу, посилення адаптаційної спроможності населення та зменшення соціальних ризиків у контексті викликів міграційної безпеки.

Ефективна реалізація вищезазначених заходів матиме комплексний позитивний вплив на перебіг процесів соціально-економічного розвитку в регіонах та громадах, оскільки вона сприятиме зниженню рівня безробіття, активізації самозайнятості

населення, зміцненню локальних економік та зменшенню соціальної вразливості найбільш вразливих категорій громадян. Водночас інтеграція таких компонентів, як менторська підтримка, сприяння розвитку стартапів, а також налагодження співпраці із місцевим бізнесом, істотно підвищить інституційну здатність територіальних громад до стратегічного планування та сталого розвитку. У підсумку, це дозволить сформувати міцний фундамент для зміцнення соціальної згуртованості населення та підвищення рівня регіональної резильєнтності в умовах посилення макроекономічних та безпекових викликів й турбулентностей.

Зрештою другим пріоритетним напрямом у збереженні потенціалу відновлення соціально-економічної резильєнтності регіонів України є посилення їхньої соціально-економічної стійкості до внутрішніх і зовнішніх викликів. У практичному вимірі соціально-економічна стійкість передбачає забезпечення рівного доступу місцевого населення й мігрантів до базових соціальних послуг, розвиток інфраструктури підтримки вразливих категорій населення, а також посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування у сфері реагування на наслідки міграційних процесів та кризових ситуацій.

Варто зазначити, що соціально-економічна стійкість територій в умовах масштабної вимушеної міграції населення вимагає здатності не лише адаптуватися до швидких соціально-демографічних змін, а й мінімізувати ризики, пов'язані з депопуляцією у регіонах походження мігрантів та перевантаженням інфраструктури в приймаючих громадах. Виходячи з цього другий пріоритетний напрям збереження потенціалу відновлення соціально-економічної резильєнтності полягає у розробці й реалізації цілеспрямованих інструментів, орієнтованих на підвищення здатності регіонів адаптуватися до поточних міграційних викликів та ризиків й трансформувати їх у фактор розвитку.

Відтак, на наш погляд, першочергові завдання органів місцевої влади у цьому відношенні повинні спрямовуватися на розвиток інфраструктури для інтеграції мігрантів, в тому числі внутрішньо переміщених осіб, що передбачає не лише забезпечення тимчасовим або постійним житлом, а й повноцінний доступ до базових соціальних послуг (закладів освіти та охорони здоров'я, соціального захисту, ринку праці). У цьому контексті доцільним є створення в громадах центрів адаптації, які б поєднували інформаційну, психологічну та професійну підтримку мігрантів.

Водночас необхідно впроваджувати заходи орієнтовані на зміцнення внутрішньої соціально-демографічної стабільності регіонів, в тому числі збереження та залучення людського капіталу. Задля цього органам державної влади необхідно оптимізувати та посилити політику протидії економічній міграції населення з регіонів, зосередивши увагу на створенні привабливих умов для життя й працевлаштування на місцях поточного проживання економічно активного населення. Зокрема, запроваджувати програми регіонального працевлаштування з урахуванням потреб ринку праці та особливостей демографічної структури територій, нарощувати локальні виробничо-економічні можливості (перспективи) для молоді через інвестування фінансових ресурсів у розвиток малого бізнесу, креативних індустрій та сектору інформаційних технологій, впроваджувати практику стипендіальних програм для молодих спеціалістів із зобов'язанням відпрацювання у громаді, що в цілому сприятиме утриманню кваліфікованих кадрів (медиків, освітян, інженерів). Додатковим чинником мотивації має стати розробка комплексних соціальних пакетів для молодих сімей, які включають забезпечення житлом, доступ до якісної дошкільної та шкільної освіти, а також розвиток інфраструктури дозвілля та соціального обслуговування.

Окремий вектор державної політики забезпечення соціально-економічної стійкості має орієнтуватися на стимулювання процесів повернення (залучення) мігрантів, що можливе лише за умови комплексного відновлення соціально-економічної

інфраструктури, гарантій безпеки та створення нових можливостей для економічної активності. Органам державної влади насамперед важливо забезпечити *соціальний супровід залучення мігрантів та їх економічної інтеграції у середовищі нових територій проживання*. Слід усвідомлювати, що мігранти, які повернулися з-за кордону, становлять значний потенціал для соціально-економічного розвитку громад. Вони мають цінний досвід адаптації до інших соціально-економічних, правових і культурних систем, зазвичай вирізняються сформованими професійними компетентностями, володінням іноземними мовами, практичними навичками підприємництва та налагодженими транснаціональними контактами. Крім того, їх обізнаність з європейськими моделями управління, освіти та охорони здоров'я робить їх важливим ресурсом для модернізації та інноваційного розвитку місцевих спільнот.

З іншого боку, ефективне управління міграційними процесами потребує надійної системи збору, обробки та аналізу даних. Відтак, важливим завданням державної регіональної політики залишається запровадження системного моніторингу й прогнозування міграційних потоків, а також аналізу демографічних, соціальних і економічних даних на рівні регіонів та територіальних громад. На практиці це дозволить більш своєчасно реагувати на зміни у демографічній ситуації та формувати обґрунтовані рішення в галузі соціально-економічного планування, формувати адаптивні стратегії реагування на зміну чисельності та складу населення, у тому числі в умовах криз.

У цьому відношенні насамперед необхідно модернізувати наявну систему збору та аналізу міграційних даних на регіональному (місцевому) рівні, яка б забезпечувала оперативну інформацію щодо структурно-кваліметричних параметрів внутрішньої та зовнішньої міграції, соціально-демографічного профілю мігрантів, причин та векторів переміщення населення. Така система повинна функціонувати у взаємодії з державними реєстрами, службами зайнятості та органами місцевого самоврядування. Крім того, варто аби результати міграційного моніторингу у підсумку інтегрувалися до стратегічних документів розвитку територіальних громад та регіонів, що дозволило б більш ґрунтовно враховувати міграційні ризики та можливості під час розробки заходів політик у сфері інфраструктури, охорони здоров'я, освіти, ринку праці, прогнозувати навантаження на соціальні служби, а також планувати необхідні заходи для утримання населення, залучення нових мешканців або реемігрантів.

Не менш важливе значення у процесі формування державної політики забезпечення соціально-економічної стійкості регіонів України варто приділяти увагу заходам орієнтованим на попередження соціальних конфліктів у громадах, що приймають значну кількість мігрантів та посилюють соціальну згуртованість місцевих громад в цілому. Відтак, для мінімізації потенційної соціальної напруги необхідне впровадження підходів, що забезпечують рівноправний доступ до соціальних, економічних і інфраструктурних ресурсів як для місцевого населення, так і для мігрантів. У цьому відношенні доцільно розробляти та впроваджувати програми соціального діалогу, які сприяють формуванню довіри між полярними групами населення та передбачають застосування практик медіації у випадках виникнення локальних конфліктів.

Суттєвим чинником стабілізації ситуації у регіонах з високим рівнем міграційної активності виступає інформаційна кампанія органів державної влади, яка насамперед має спрямовуватись на протидію дезінформації, упередженням та ксенофобським наративам стосовно мігрантів. Системне інформування громадськості, прозора комунікація з боку органів місцевого самоврядування, а також залучення медіа та громадських організацій до формування об'єктивного дискурсу довкола теми міграції можуть істотно зменшити ризики поляризації в громаді.

Таким чином, зміцнення соціально-економічної стійкості регіонів в умовах загроз міграційній безпеці передбачає міжсекторальний підхід, який поєднує інструменти демографічної політики, регіонального розвитку, соціального захисту, зайнятості та управління міграційними процесами. Лише така інтегрована стратегія дасть змогу забезпечити стабільність, згуртованість та розвиток українських територій у середньо- та довгостроковій перспективі.

Беручи до уваги, що соціально-економічна резильєнтність безпосередньо пов'язана з рівнем економічного розвитку регіонів та громад, важливим і стратегічно значущим напрямом має стати стимулювання місцевого економічного зростання. Адже економічна стабільність створює основу для подолання соціальних ризиків, підвищення добробуту населення та посилення стійкості інституційних та соціально-демографічних структур, а розвиток місцевої економіки сприяє диверсифікації джерел зайнятості, зміцненню малого та середнього бізнесу, збільшенню податкових надходжень до місцевих бюджетів і формуванню нових можливостей для самореалізації населення. Це особливо важливо в умовах високої міграційної активності населення, повернення трудових мігрантів чи внутрішньо переміщених осіб, які потребують доступу до ринку праці, житла та соціальних послуг. Оскільки стимулювання місцевого економічного розвитку шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів громад, залучення інвестицій, розвитку людського капіталу та інноваційної діяльності, дозволяє сформувати передумови для довготривалої регіональної стійкості в умовах демографічних і безпекових трансформацій, ключові заходи стимулювання місцевого економічного розвитку в умовах зростаючого міграційного тиску та забезпечення міграційної безпеки мають спрямовуватися першочергово на адаптацію економіки до трансформацій соціально-демографічної структури населення та ефективне використання економічного потенціалу для сталого розвитку регіонів проживання мігрантів. Серед них:

- *підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу*, зокрема підприємницьких проєктів за участю внутрішньо переміщених осіб, реємігрантів і місцевих жителів, що сприяє економічній інтеграції різних соціальних груп і зменшенню рівня соціальної напруги в громадах;

- підвищення інвестиційної привабливості та ресурсної незалежності регіонів та місцевих територіальних громад через оптимізацію нормативно-правової бази та зменшення адміністративних бар'єрів для потенційних інвесторів.

- *залучення зовнішніх інвестицій* у проєкти, орієнтовані на відновлення інфраструктури та розвиток секторів економіки з високим рівнем суспільної корисності, інноваційності та економічної ефективності, а також мають потенціал для сталої зайнятості (аграрний сектор, зелена енергетика, сфера інформаційних технологій);

- розвиток інноваційного потенціалу та цифрової трансформації місцевої економіки шляхом інтеграції цифрових технологій у сфері управління, бізнесу та надання соціальних послуг;

- підтримка інноваційної та цифрової трансформації місцевої економіки впровадження цифрових технологій у сфері управління, бізнесу та надання послуг, що сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів і створенню нових робочих місць для місцевого населення та реємігрантів.

- оптимізація адміністративних процедур, забезпечення прозорості та прогнозованості регуляторних норм для залучення інвестицій у розвиток місцевої економіки з урахуванням потреб мігрантів.

Реалізація запропонованих заходів зі стимулювання місцевого економічного розвитку в умовах посиленого міграційного тиску та потреби забезпечення міграційної безпеки сприятиме всебічному зміцненню соціально-економічної резильєнтності регіонів і територіальних громад.

У підсумку, систематизоване бачення напрямів і інструментів збереження потенціалу відновлення соціально-економічної резильєнтності регіонів України відображено на рис. 5.6.

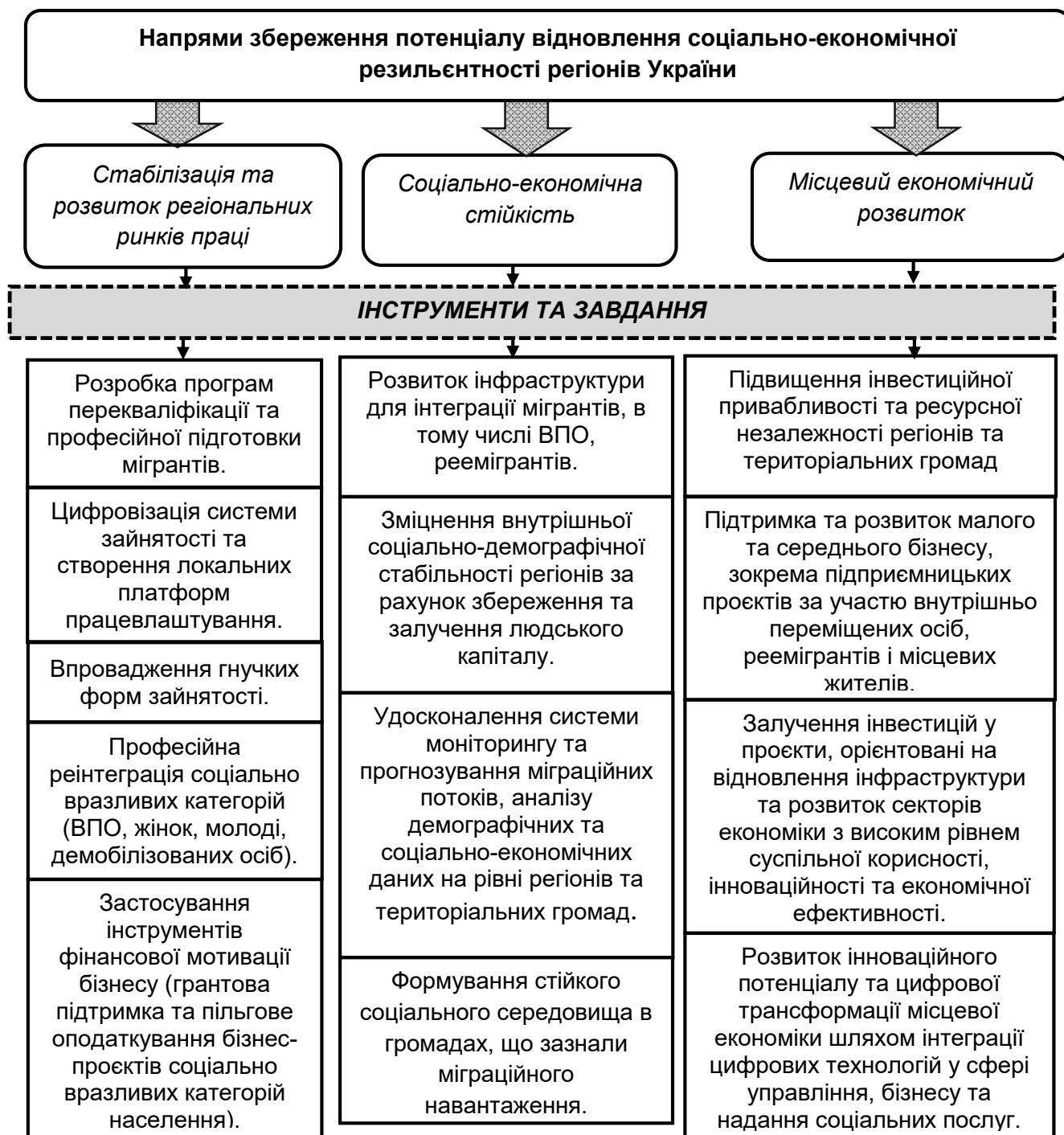

Рис. 5.6. Інструментарій регіональної політики з посилення соціально-економічної резильєнтності в умовах міграційного тиску

Джерело: авторська розробка.

Зростання економічної активності, підвищення рівня зайнятості, розширення податкової бази та посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування створять сприятливі передумови для інтеграції мігрантів, зниження соціальної напруги та формування інклюзивного середовища. У комплексі ці процеси сприятимуть трансформації викликів, пов'язаних із міграційними процесами, на чинники економічного зростання, інноваційного розвитку та зміцнення територіальної

згуртованості. Відтак, економічне зміцнення територіальних громад є не лише інструментом забезпечення матеріального добробуту, а й важливим чинником довгострокової соціальної стабільності та демографічної витривалості.

Таким чином, органам державної влади необхідно інтегрувати принципи міграційної безпеки у стратегічне планування регіонального розвитку як передумови формування стійких та інклюзивних моделей соціально-економічного зростання. При цьому, управлінські заходи збереження потенціалу резильєнтності мають спрямовуватися на стабілізацію ринку праці, підтримку підприємницької активності, розвиток цифрових інструментів зайнятості, формування ефективної інфраструктури для інтеграції мігрантів, створення позитивного інституційного середовища, а також удосконалення системи управління та механізмів моніторингу міграційних процесів. Разом з тим, особлива увага має приділятися практичним інструментам підтримки соціально вразливих категорій населення, включаючи внутрішньо переміщених осіб, жінок, молодь, ветеранів, з метою їх професійної реінтеграції та економічної активності. У підсумку, запропоновані заходи сприяють формуванню умов для сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їхньої спроможності ефективно реагувати на виклики воєнного та поствоєнного періодів, а реалізація комплексної регіональної політики, зорієнтованої на посилення адаптивного потенціалу громад, сприятиме трансформації міграційних викликів у можливості розвитку, забезпечуючи соціальну стабільність, економічну динаміку та довготривалу стійкість територій.

5.5. Інструментарій збереження, розвитку та регенерації людського потенціалу в Україні в умовах урбанізації

5.5.1. Стратегії розвитку та соціально-економічного відновлення людського потенціалу у великих містах

Концепція розвитку людського потенціалу, яка набула поширення у глобальному масштабі наприкінці XX ст., базується на визнанні того, що суспільний прогрес неможливо звести суто до економічного зростання, збільшення грошового доходу чи примноження матеріального багатства. Вона ґрунтується на принципі, що економіка існує для розвитку людей, а не навпаки. Відповідно, основними критеріями суспільного поступу є створення умов для довгого та здорового життя, доступ до освіти, знань та оновлення навичок, забезпечення засобів для гідного рівня існування. Розвиток людського потенціалу визначається як процес розширення людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості та економічними можливостями. Важливим аспектом є не лише зростання матеріального добробуту, а й розширення простору вибору особистості, як у соціальній, так і в культурній чи економічній сфері.

Сучасна парадигма розвитку людського потенціалу формується на перетині економічних, соціальних та культурних чинників. Відбувається перехід від моделі «людини економічної» (*homo economicus*), яка діє раціонально, прагнучи максимізувати свій дохід, до моделі «людини творчої» (*homo creativus*), яка

розвивається у сфері знань, самореалізації та інноваційної діяльності [402; 403]. Як зауважує А. Гальчинський⁴⁰⁴, економіка дедалі більше стає частиною соціальної сфери, а людина розглядається не лише як продуктивний елемент виробництва, а й як активний учасник суспільних процесів⁴⁰⁵.

Отже, людський потенціал відображає новий етап розвитку суспільства, на якому визначальне значення набувають не лише економічні, а й інтелектуальні, соціальні, психологічні та культурні характеристики людини. Це свідчить про перехід до більш складної моделі розвитку, де головними ресурсами стають знання, інновації, мобільність, здоров'я та можливості для самореалізації⁴⁰⁶. Відтак, у сучасних умовах стратегія розвитку людського потенціалу має передбачати комплексний підхід, що передбачає інвестиції в освіту, науку, охорону здоров'я та соціальну політику, забезпечуючи умови для формування творчої, адаптивної та конкурентоспроможної особистості.

Важливим чинником розвитку людського потенціалу є урбанізація та зростання ролі великих міст, адже:

по-перше, мегаполіси акумулюють найпотужнішу освітню базу. Тут зосереджені провідні університети, наукові інститути й творчі середовища, які приваблюють молодь. Наприклад, у 2023-2024 н.р. у містах Дніпрі, Львові, Одесі, Харкові та Києві сукупно було сконцентровано 58,6% закладів вищої освіти (далі – ЗВО) України, де навчалися 58,1% студентів ЗВО країни⁴⁰⁷. Великі міста – «магніт» для студентів з периферії. В умовах міст молодь отримує доступ до якіснішої освіти, ширших можливостей стажування і розвитку, чим закладається основа їхнього людського потенціалу;

по-друге, економічні можливості та інновації зосереджені передусім у містах, і це стимулює концентрацію талантів саме там. Великі міста є осередками розвитку бізнесу, ринків праці та високих заробітків, тому кваліфіковані фахівці й підприємці тяжіють сюди. У великих містах виникають кластери стартапів і високотехнологічних галузей, які прискорюють розвиток людського потенціалу країни. Відтак, сьогодні валовий продукт України створюється переважно у великих населених пунктах і на їх околицях⁴⁰⁸;

по-третє, основні внутрішні міграційні потоки направлені до великих міст. Зокрема, станом на поч. 2022 р. в містах проживало приблизно 70 % населення України⁴⁰⁹. Цей показник офіційно практично не змінювався протягом останніх 30 років, утім де-факто зростає, адже чимало населення, живучи та працюючи в містах, не

⁴⁰² Стефанишин О. В. *Людський потенціал економіки України (політико-економічний аналіз)* [Дисертація на здобуття ступеня доктора наук, Львівський національний університет імені Івана Франка]. 2007.

⁴⁰³ Яковенко Р. В. Людський капітал та людський потенціал. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2013. Вип. 24. С. 186-193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2013_24_31

⁴⁰⁴ Гальчинський А. Економічна наука : проблеми методологічного оновлення. *Економіка України*. 2007. № 3. С. 4-13.

⁴⁰⁵ Зирянов В. Людський капітал, культурний капітал, студентство, регіон, поселення. *Персонал*. 2007. № 8. С. 70-75.

⁴⁰⁶ Лещух І. Збереження людського потенціалу у проекції розвитку великих міст України. *Таверійський науковий вісник*. 2025. Вип. 23. С. 48-57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.23.6>.

⁴⁰⁷ Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

⁴⁰⁸ Валовий продукт створюється у великих населених пунктах і на їх околицях, - Ігор Парасюк про важливість об'єднання довкола міст. URL: <https://decentralization.ua/news/3362>

⁴⁰⁹ Синько Д. Повоєнне відновлення місцевих громад: як на це вплинуть урбанізація та зміни клімату. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/12/4/7487680/>; Ritchie H., Samborska V., Roser M. Urbanization. The world population is moving to cities. Why is urbanization happening and what are the consequences? URL: <https://ourworldindata.org/urbanization>

змінювали місце реєстрації у селах⁴¹⁰. В умовах війни великі міста стали головними приймаючими центрами для ВПО, які, втративши житло та роботу на тимчасово окупованих або прифронтових територіях, переїжджали до обласних центрів і міських агломерацій. Зокрема, дані⁴¹¹ свідчать, що станом на середину 2024 р. 47 % ВПО проживали у великих містах України або їхніх околицях. Це означає, що урбанізовані центри постійно «втягують» нових мешканців, зокрема молодь, у пошуках освіти та кращих перспектив.

Сьогодні понад 55 % населення світу проживає у містах. ООН прогнозує зростання цієї частки до приблизно 68 % у 2050 р. Найбільші мегаполіси планети акумулюють непропорційно велику частку глобальної економіки та знань: 600 найбільших міських агломерацій генерують близько 60 % світового ВВП. У розвинених країнах частка міського населення давно перевищує 75%, а великі міста забезпечують значно ширший доступ до освітніх і медичних послуг⁴¹². Отже, саме в мегаполісах уже зараз відбувається і надалі відбуватиметься головний розвиток людського потенціалу.

Традиційно у фундаментальних та прикладних дослідженнях питання збереження людського потенціалу розглядається через призму розвитку та доступності освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, професійної підготовки тощо. Такі підходи зосереджуються на загальному покращенні якості життя, розширенні можливостей самореалізації людини та забезпеченні умов для її сталого розвитку. Утім, в проекції розвитку великих міст акценти зміщуються з загальнонаціональних стратегій на локальні механізми адаптації міського середовища до соціальних, економічних та демографічних викликів. Зокрема, міська політика збереження людського потенціалу, на наш погляд, має фокусуватися на наступних основних напрямках:

1. Адаптація міської інфраструктури до нових реалій: а) безпекових; б) демографічних. Основною метою при цьому є забезпечення комфортних умов проживання, роботи та соціальної інтеграції міського населення, у тому числі нових мешканців – ВПО, реемігрантів та ветеранів бойових дій (далі – ветеранів).

2. Запобігання відтоку, а також утримання кваліфікованих кадрів у містах шляхом розвитку інноваційних хабів, створення високооплачуваних робочих місць, підтримки молодіжного підприємництва та реалізації муніципальних житлових програм. Розвиток місцевих програм освіти та підвищення кваліфікації для потреб міської економіки, що включає створення партнерств між муніципалітетами, університетами та бізнесом, адаптацію освітніх програм до ринку праці та впровадження дуальної освіти.

3. Збереження здоров'я населення.

4. Інтеграція ВПО та ветеранів у міську економіку через створення програм професійної адаптації, соціального підприємництва, системи реабілітаційних послуг та залучення цих категорій до активного економічного життя міста.

5. Сприяння продуктивному дозвіллі, зберігаючи баланс між працею та відпочинком. Це сприяє особистісному розвитку, соціальній взаємодії та досягненню певних цілей і є важливим чинником збереження людського потенціалу у великих містах України. Продуктивне дозвілля має орієнтуватися на формування навичок здорового способу життя через популяризацію фізичної активності, здорового

⁴¹⁰ Самойлова Е. Чисельність населення України та як вона впливає на економіку. URL: <https://mc.today/uk/chiselnist-naselennya-ukrayini-ta-yak-vona-vplivaye-na-ekonomiku/>

⁴¹¹ Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення, квітень 2024 р. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displ.pdf

⁴¹² Mapped: The World's Fastest Growing Cities. URL: <https://www.visualcapitalist.com/mapped-the-worlds-fastest-growing-cities/#:~:text=This%20is%20true%20throughout%20the,growing%20cities%20can%20be%20found>

харчування, розвиток особистісного потенціалу, творчих здібностей, комунікаційних навичок, креативності та залучення мешканців до соціально значущої діяльності.

Рис. 5.7. Структурно-функціональна модель збереження людського потенціалу у проекції розвитку великих міст України

Джерело: авторська розробка.

Адаптація міської інфраструктури до нових безпекових реалій. Інфраструктура українських міст зазнає значних руйнувань від обстрілів, що ставить під загрозу базові умови життєдіяльності населення. За оцінками Світового банку, станом на кін. 2024 р. країна втратила близько 10 % житлового фонду; загальна кількість знищених або пошкоджених будівель наближається до 250 тисяч⁴¹³. Окрім житла, знищується критична інфраструктура – енергомережі, водопостачання, транспортні вузли тощо. Утім, реалії сьогодення включають не лише ризики війни, а й інші загрози, як-от, кліматичні зміни, урбаністичні проблеми тощо, які впливають на якість життя у містах⁴¹⁴. Відтак, збереження людського потенціалу неможливе без створення безпечного та комфортного міського середовища, пристосованого до нових умов.

Комплексний підхід до розвитку/відбудови міст повинен базуватися на використанні сучасних інженерних рішень, запровадженні стандартів стійкості міської інфраструктури та створення механізмів фінансування реконструкції. Безпосередня увага має бути зосереджена на розробці стратегій адаптивної урбаністики, що дозволять мінімізувати вразливість міського простору до майбутніх загроз та сприятимуть стабілізації соціально-економічних процесів у великих містах.

З огляду на новітні виклики, спричинені військовою агресією росії, вважаємо доцільним проектування нових житлових кварталів із укріпленими підземними паркінгами або поверхами, які можуть слугувати бомбосховищами. Важливо, щоб такі укриття мали щонайменше два виходи, що забезпечить безпечну евакуацію в разі загрози. З метою закріплення цього підходу на нормативному рівні, доцільним є внесення змін до Державних будівельних норм України, що передбачатимуть обов'язкову наявність бомбосховищ у нових житлових комплексах.

Крім того, варто інтегрувати концепцію багатофункціональних підземних приміщень, які у мирний час можуть використовуватися як паркінги, комерційні або громадські простори (наприклад, виставкові зали, кафе чи спортивні зали). Такий підхід не лише сприятиме утриманню укриттів у належному стані, а й підвищить рівень підготовленості міської інфраструктури до надзвичайних ситуацій без негативного впливу на її повсякденне функціонування. Реалізація цієї пропозиції забезпечить комплексну інтеграцію безпекових елементів у міське середовище, що є критично важливим для великих міст України в умовах воєнної та післявоєнної відбудови.

Доцільним є комплексний перегляд Генеральних планів розвитку великих міст України, враховуючи зростання населення внаслідок урбанізаційних процесів та внутрішньої міграції. У цьому контексті зонування міських територій має бути спрямоване на гармонійний розвиток житлових, промислових, комерційних і рекреаційних зон, що сприятиме ефективному використанню простору та забезпеченню комфортних умов для проживання і самореалізації населення. Особливий акцент слід зробити на розширенні житлових районів та створенні інклюзивних міських просторів, які відповідатимуть потребам ВПО, ветеранів, молодих спеціалістів та інших соціальних груп населення. Це є необхідною умовою для збереження та розвитку людського потенціалу в містах, оскільки якісне міське середовище безпосередньо впливає на рівень життя, доступ до послуг, можливості професійного та освітнього зростання.

Адаптація міської інфраструктури до нових демографічних реалій. Великі міста України, зокрема, Київ, Львів, Дніпро та Одеса в умовах війни прийняли сотні тисяч ВПО, що зумовило зростання навантаження на житловий фонд, транспортну систему,

⁴¹³ Відбудова житла: як, для кого і за чий рахунок. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3943228-vidbudova-zitla-ak-dla-kogo-i-za-cij-rahunok.html>

⁴¹⁴ Urban development and post war recovery for Ukrainian cities. URL: <https://www.undp.org/ukraine/blog/urban-development-and-post-war-recovery-ukrainian-cities#:~:text=With%20over%2028%20million%20people,most%20importantly%20on%20the%20people>

заклади освіти та охорони здоров'я. У зв'язку з цим великим містам необхідно розробити адаптивні моделі міського планування, які враховують демографічні зміни. Пріоритетними заходами мають бути, зокрема:

1) розвиток доступного житла – створення муніципальних програм довгострокової оренди та співпраця з забудовниками у сфері соціального житла; будівництво та модернізація муніципального житла для ВПО та молодих спеціалістів за принципами державно-приватного партнерства;

2) децентралізацію послуг – рівномірний розвиток локальних медичних, освітніх та адміністративних установ, що допоможе уникнути перевантаження центральних міських кластерів;

3) розвиток транспортної інфраструктури – запуск нових автобусних і трамвайних маршрутів, інтеграція передмість у міські транспортні системи;

4) цифровізація міського управління (Smart City) – автоматизація адмінпослуг, прогнозування міграційних потоків для збалансованого навантаження на школи, лікарні тощо.

Запобігання відтоку, а також утримання кваліфікованих кадрів у містах. Відтік кваліфікованих кадрів залишається одним із основних викликів для великих міст України, що безпосередньо впливає на збереження та розвиток людського потенціалу. Згідно з дослідженнями⁴¹⁵, майже 30 % українських студентів та молодих фахівців розглядають можливість виїзду за кордон у пошуках кращих кар'єрних можливостей та вищих стандартів життя. Основними причинами цього явища є низький рівень оплати праці, обмежений доступ до високотехнологічних секторів та недостатня підтримка інноваційного підприємництва. Як наслідок, українські міста втрачають не лише висококваліфікованих спеціалістів, а й інвестиційний та науково-технологічний потенціал, необхідний для сталого розвитку. Зважаючи на зазначене, політика міського розвитку має бути спрямована на створення умов для самореалізації молодих спеціалістів, професійного зростання та забезпечення якісного рівня життя. Основними напрямками такої політики можуть стати:

– формування інноваційних парків та стартап-екосистем – інтеграція університетів, бізнесу та муніципалітетів у єдину екосистему сприятиме розвитку високотехнологічного сектору та створенню нових можливостей для молодих фахівців. Світовий досвід (наприклад, Кремнієва долина чи естонська програма e-Residency) демонструє, що підтримка стартапів та залучення інвестицій значно підвищує привабливість міст для професіоналів;

– гранти та фінансові стимули для молодих підприємців – запровадження муніципальних програм підтримки бізнесу, безвідсоткових кредитів та грантів для стартапів у сферах ІТ, науки та креативних індустрій, що сприятиме розвитку локального підприємництва та утриманню молодих талантів;

– підтримка житлових програм – доступ до якісного житла є важливим фактором утримання людського потенціалу у містах. Програми пільгового кредитування для молодих спеціалістів (аналогічно до ініціативи «єОселя») сприятимуть стабільному закріпленню фахівців у містах та створенню комфортного середовища для життя та роботи;

– розвиток механізмів «brain circulation» – українські міста мають активно залучати національну діаспору та підтримувати мобільність фахівців за принципом

⁴¹⁵ Дефіцит кадрів в Україні під час війни – де шукати і як утримати людей, найпопулярніші вакансії. URL: <https://renews.com.ua/kultura/deficit-kadriv-v-ukrayini-pid-chas-viini-de-shykati-i-yak-ytrimati-ludei-naipopyiarnishi-vakansiyi-2/>; Пундор Ю. Проблема відтоку кваліфікованих кадрів у контексті міграційної політики України. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 100-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_19

циркуляції знань: спеціалісти отримують досвід за кордоном, але повертаються для його впровадження в Україні. Подібні програми ефективно діють у Польщі, де фінансові та кар'єрні стимули сприяли реінтеграції висококваліфікованих кадрів у національну економіку;

– розвиток дуальної освіти та створення кар'єрних центрів, які сприятимуть накопиченню практичного досвіду студентів та їхньому ефективному працевлаштуванню. Крім того, великі міста можуть розширювати програми перекваліфікації дорослого населення, особливо для осіб, які втратили роботу через війну. У цьому контексті особливого значення набуває підготовка фахівців для відбудови країни – інженерів, будівельників, медиків, фахівців із логістики. Розвиток системи муніципальних освітніх хабів, які спільно з міжнародними партнерами (ЄС, Світовим банком) надаватимуть навчальні програми, може сприяти довгостроковому збереженню людського потенціалу у великих містах.

Разом з тим, збереження людського потенціалу у великих містах неможливе без створення інклюзивного освітнього середовища, яке забезпечує рівні можливості для всіх соціальних груп. У зв'язку з демографічними змінами, викликаними війною, необхідно розробити цільові програми підтримки освіти для найбільш уразливих категорій: дітей із зон бойових дій, ВПО, сиріт війни, дітей з інвалідністю. Важливим завданням муніципальної політики є збільшення місць у дитячих садках та школах великих міст для дітей-переселенців, надання стипендій, грантів, забезпечення учнів підручниками та цифровими пристроями для навчання.

Кожна школа у великому місті повинна мати психолога та ресурсну кімнату для підтримки інклюзивного навчання, що є важливим елементом інтеграції дітей із різними освітніми потребами. Крім того, особливої уваги вимагає реабілітація психічного здоров'я учнів, яка має стати невід'ємною складовою міської освітньої політики. Зокрема, освітні заклади мають інтегрувати соціально-емоційне навчання, проводити тренінги для педагогів та запроваджувати довгострокові програми психологічної підтримки школярів.

Значною перешкодою для багатьох молодих людей залишається доступ до вищої освіти внаслідок війни. Тому великі міста повинні сприяти спрощенню процедур вступу до університетів для абітурієнтів із тимчасово окупованих територій та тих, чия освіту перервали бойові дії. Це дозволить запобігти вимушеній втраті людського потенціалу та сприятиме соціальній стабільності міських громад.

Збереження людського потенціалу великих міст України безпосередньо залежить від ефективності системи охорони здоров'я, якості та доступності медичних послуг, а також розбудови інфраструктури профілактичної медицини та програм підтримки фізичного та психічного здоров'я населення. В умовах війни загострюються проблеми фізичних та психічних розладів, спричинених стресовими факторами, пораненнями, втратами близьких, вимушеною міграцією та погіршенням загальної якості життя.

Сучасні соціологічні дослідження вказують на значне зростання занепокоєння громадян станом власного здоров'я, що пов'язано як із прямими наслідками війни, так і з обмеженим доступом до медичних послуг, особливо у прифронтових регіонах. Аналіз досвіду інших країн, які пережили військові конфлікти, зокрема Балканських держав, демонструє, що післявоєнний період супроводжується масовим поширенням тривожних, панічних та посттравматичних розладів, а також зростанням рівня залежності від психоактивних речовин. У Боснії і Герцеговині, Косово, Сербії та Хорватії у період після конфліктів (1991-2001 рр.) поширеність тривожних розладів

становила від 16 % до 42 %, панічних розладів – від 1,5 % до 10 %, залежності від психоактивних речовин – від 0,6 % до 9 %⁴¹⁶.

Наразі в Україні складно оцінити масштаби впливу війни на психічне здоров'я населення, однак важливість своєчасного розпізнавання симптомів та реагування на них є беззаперечною. Відтак, пріоритетами збереження здоров'я населення у контексті збереження людського потенціалу найперше є:

1. Вдосконалення системи медичного забезпечення та доступності послуг:

- розширення муніципальних програм охорони здоров'я, зокрема надання безкоштовного або пільгового доступу до спеціальної медичної допомоги для соціально вразливих груп населення;
- інтеграція цифрових технологій у медицину, зокрема розвиток системи телемедицини для покращення доступу до консультацій та діагностики;
- розширення мережі реабілітаційних центрів, особливо для ветеранів, ВПО та осіб з інвалідністю.

2. Розвиток системи психосоціальної підтримки населення:

- розширення муніципальних центрів психологічної допомоги, де громадяни зможуть отримати безкоштовні консультації спеціалістів;
- реалізація комплексних програм психосоціальної реабілітації осіб, які зазнали воєнних травм, втратили близьких або переживають посттравматичний стресовий розлад;
- масштабування інформаційних кампаній щодо важливості психічного здоров'я, навчання розпізнаванню тривожних та депресивних станів, надання первинної підтримки.

3. Популяризація здорового способу життя у міському середовищі:

- підвищення якості та доступності міської інфраструктури для занять фізичною активністю (відкриті спортивні майданчики, велодоріжки, парки);
- впровадження муніципальних програм підтримки здорового харчування через реалізацію проєктів соціального харчування та державної підтримки фермерських ринків;
- розвиток корпоративних програм підтримки фізичного та психічного здоров'я у підприємствах та організаціях.

4. Підтримка реінтеграції населення, що повертається із-за кордону:

- включення психологічного консультування у процес адаптації репатріантів, які повертаються до України;
- розвиток комунікативних платформ для підтримки соціальних зв'язків між тими, хто залишився в Україні, та тими, хто повертається.

5. Посилення медичної підтримки у прифронтових регіонах:

- розвиток мобільних медичних бригад та амбулаторій у прифронтових містах;
- масштабування участі міжнародних гуманітарних організацій для підтримки медичних закладів та забезпечення їх необхідним обладнанням;
- запровадження програм підготовки та підвищення кваліфікації медичних працівників, зокрема у сфері реабілітації та психічного здоров'я.

⁴¹⁶ Васильців, Т., Мельник, М., Лещук, І., Флейчук, М., & Іляш, О. (2024). Пріоритетні напрями та інструменти формування молодіжної політики України в умовах війни й повоєнного відновлення. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(59), 547-566. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4542>

Розвиток та вдосконалення системи медичного забезпечення у великих містах України є ключовим фактором збереження людського потенціалу, особливо в умовах війни та поствоєнного відновлення. Політика муніципального рівня повинна орієнтуватися на розширення доступності медичних послуг, розвиток психологічної підтримки, популяризацію здорового способу життя та сприяння реінтеграції населення. Комплексна реалізація цих заходів сприятиме підвищенню тривалості та якості життя населення, формуванню його соціальної згуртованості та стійкості у довгостроковій перспективі.

Інтеграція ВПО та ветеранів у міську економіку. Великі міста є основними центрами як реінтеграції для ветеранів, що повертаються з фронту, так і для ВПО, які шукають можливості для соціально-економічної адаптації. Обидві ці групи потребують комплексного підходу до інтеграції у міське середовище, що включає фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію, а також економічне залучення через працевлаштування та підприємницькі ініціативи.

Значну роль у цьому процесі відіграють муніципальні програми підтримки, які мають передбачати пільгові умови для започаткування бізнесу ветеранами та ВПО (грантові програми, спрощену реєстрацію підприємницької діяльності, мікрокредитування) та сприяти їхній перепідготовці відповідно до потреб міської економіки. Особливо важливими є програми перенавчання, орієнтовані на критично значущі галузі – будівництво, логістику, медицину, соціальне підприємництво та цифрові технології, що не лише сприятиме працевлаштуванню цих категорій, а й підсилюватиме людський капітал міста.

У контексті інтеграції ветеранів у міську економіку, як складової збереження людського потенціалу, цікавим є досвід США. Зокрема, у 1944 р. для підтримки ветеранів Другої світової війни в країні було прийнято Закон про реінтеграцію військовослужбовців (так звана програма GI Bill)⁴¹⁷. Згодом дію програми було розширено на учасників інших військових конфліктів. Програма передбачає фінансування вищої та професійної освіти, надання пільгових кредитів на житло, доступ до соціальних гарантій та підтримку працевлаштування. GI Bill суттєво сприяв економічному розвитку США, забезпечуючи масову інтеграцію ветеранів у цивільне життя, підвищення рівня їхньої освіти та активну участь у ринку праці, що зробило цю ініціативу однією з найуспішніших у сфері соціальної адаптації військових. В Україні розробка та впровадження побідної муніципальної програми підтримки освіти, перекваліфікації та підвищення кваліфікації для ветеранів, яка забезпечить їм безкоштовний або пільговий доступ до вищої та/або професійної освіти, є необхідним інструментом для їхньої ефективної інтеграції у міську економіку. Така програма має бути орієнтована на потреби міста, спрямовуючи ветеранів у галузі, що мають критичний попит на фахівців, зокрема будівництво, транспортну логістику, медицину, міське управління, підприємництво та цифрові технології.

Ефективним інструментом реінтеграції ветеранів у Канаді та Німеччині є система ваучерів на освіту, що забезпечує фінансування здобуття нових професійних навичок у відповідності до потреб локальних ринків праці. Муніципалітети, у співпраці з державними та приватними освітніми установами, надають ветеранам можливість освоювати перспективні спеціальності⁴¹⁸. Загалом, запровадження спеціалізованих

⁴¹⁷ Чому американські компанії та університети конкурують за те, щоб у них вчилися та працювали ветерани? URL: <https://epravda.com.ua/columns/2023/04/21/699365/>; Освіта, робота, житло: три ключові елементи підтримки ветеранів США. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/osvita-robota-zhytlo-try-klyuchovi-elementy-pidtrymky-veteraniv-ssha/>

⁴¹⁸ Інноваційні підходи до працевлаштування та перекваліфікації ветеранів: світовий досвід і перспективи для України. URL: <https://veteranfund.com.ua/innovative-approaches-to-employment-and-retraining-of-veterans/>

міських центрів професійної адаптації у партнерстві з бізнесом, навчальними закладами та місцевою владою сприятиме не лише розширенню кар'єрних можливостей ветеранів, а й зміцненню економічного потенціалу міста, формуванню стабільного та кваліфікованого ринку праці, здатного відповідати на виклики повоєнного відновлення.

Муніципальні програми підтримки ВПО та ветеранів також мають включати пільгові умови для започаткування бізнесу ветеранами (гранти, спрощена реєстрація підприємницької діяльності, мікрокредитування) та програми перепідготовки, орієнтовані на критично важливі галузі міської економіки.

Утім, найперше, для успішної інтеграції ВПО т ветеранів у міську економіку необхідно впровадити комплекс заходів, що охоплюють фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію, спрямовану на адаптацію до цивільного життя та залученість у міські трудові процеси. У сфері фізичної реабілітації міста можуть розширити мережу реабілітаційних центрів, що забезпечуватимуть відновлення здоров'я ветеранів та постраждалих ВПО через фізіотерапію, спортивну реабілітацію, доступ до протезування та ортопедичних послуг. Особливо важливою є психологічна підтримка: створення муніципальних програм психосоціальної допомоги, що включають групи підтримки, кризові консультації та тренінги з адаптації, які можуть діяти на базі центрів зайнятості, громадських просторів та освітніх закладів. У соціальному аспекті доцільно впровадити систему наставництва, у межах якої досвідчені ветерани або ВПО, що вже пройшли шлях адаптації, допомагатимуть новоприбулим у соціалізації та пошуку професійних можливостей. Додатково міста можуть підтримувати громадські ініціативи, що сприяють згуртованості населення, такі як інтеграційні заходи, волонтерські програми та міжкультурні освітні проекти.

Досвід європейських країн свідчить, що залучення населення до **продуктивного дозвілля**, зокрема участі у культурних, освітніх та спортивних активностях, має безпосередній вплив на рівень здоров'я нації, тривалість життя та соціальну згуртованість міських громад. Для великих міст України, які сьогодні стикаються з наслідками війни, збереження людського потенціалу у тому числі залежить й від відновлення та розбудови інфраструктури дозвілля, створення інклюзивного соціального простору та доступності можливостей для особистісного розвитку населення.

Незважаючи на стратегічну важливість цього напрямку, рівень забезпечення міського населення можливостями для активного дозвілля та рекреації є різним у різних містах країни. З одного боку, це зумовлено руйнуванням соціокультурної та спортивної інфраструктури на фронтових та прифронтових територіях внаслідок бойових дій, обмеженням фінансування відповідних проектів та енергетичними проблемами. З іншого боку, навіть у містах, де така інфраструктура збережена (наприклад, Західна та Центральна Україна), спостерігається проблема її доступності для різних категорій населення, особливо для осіб з обмеженими фізичними можливостями, ветеранів та соціально вразливих верств.

Фінансування соціальної сфери також залишається критично низьким. Наприклад, у 2023 р. частка видатків Зведеного бюджету України за статтею «Духовний та фізичний розвиток» становила лише 0,8 % загального обсягу видатків бюджету, тоді як у довоєнний 2021 р. цей показник був на рівні 2,4 %⁴¹⁹.

⁴¹⁹ Васильців, Т., Мельник, М., Лещух, І., Флейчук, М., & Іляш, О. (2024). Пріоритетні напрями та інструменти формування молодіжної політики України в умовах війни й повоєнного відновлення. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(59), 547-566. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.6.59.2024.4542>

Збереження людського потенціалу потребує комплексного підходу, спрямованого на розвиток та модернізацію міської інфраструктури дозвілля, підвищення її доступності та залучення населення до активного соціального життя. Основними напрямками такої політики мають стати:

1. Розвиток та відновлення соціальної інфраструктури дозвілля:

- відбудова зруйнованих або пошкоджених соціокультурних та спортивних об'єктів у містах та на територіях відновлення;
- впровадження гнучких інфраструктурних рішень, зокрема створення мобільних та модульних громадських просторів, спортивних майданчиків, коворкінгів, зон відпочинку;
- використання цифрових технологій для організації дозвілля: онлайн-освітніх курсів, віртуальних турів, інтерактивних спортивних програм тощо.

2. Забезпечення фінансової підтримки сфери дозвілля:

- збільшення державного та муніципального фінансування на відновлення та розвиток дозвіллевої інфраструктури;
- залучення міжнародних грантових програм для підтримки спортивних, культурних та соціальних ініціатив у містах;
- впровадження системи пільгового доступу до освітніх, культурних і спортивних заходів для ветеранів, ВПО, осіб з інвалідністю та інших соціально вразливих груп.

3. Підвищення інклюзивності громадських просторів:

- забезпечення фізичної доступності спортивних та культурних об'єктів для людей з інвалідністю та маломобільних груп;
- рахування потреб ветеранів і ВПО під час планування та реконструкції міських просторів;
- розвиток соціальних проєктів, спрямованих на інтеграцію різних соціальних груп через спільні культурні та спортивні ініціативи.

4. Створення муніципальних програм соціального дозвілля:

- масштабування програм активного дозвілля за місцем проживання, орієнтованих на всі вікові категорії (громадські заходи, фестивалі, клуби за інтересами, спортивні заняття тощо);
- стимулювання розвитку громадських ініціатив у сфері культури, спорту та соціальної інтеграції через підтримку локальних організацій та волонтерських проєктів;
- розвиток партнерств між місцевою владою, бізнесом та освітніми установами для фінансування та організації соціальних заходів у містах.

5. Збереження та розвиток рекреаційного туризму у містах:

- розвиток та популяризація внутрішнього туризму як складової продуктивного дозвілля та економічної активності;
- організація туристичних програм, які сприяють збереженню історико-культурної спадщини та популяризації здорового способу життя;
- створення молодіжних таборів, екскурсійних маршрутів, спортивних і культурних фестивалів у співпраці з сусідніми муніципалітетами та приватним сектором.

6. Формування системи муніципальних грантів та стипендій:

- надання фінансової підтримки обдарованим громадянам для отримання додаткової освіти у сфері мистецтва, спорту, культури;

– запровадження програм підтримки соціального підприємництва у сфері дозвілля, зокрема через систему грантів та пільгового кредитування.

Продуктивне дозвілля є важливою складовою розвитку людського потенціалу у великих містах України. В умовах війни та повоєнного відновлення особливого значення набуває питання доступності, інклюзивності та фінансування міської інфраструктури дозвілля. Запровадження комплексних муніципальних програм, спрямованих на розвиток культурного, спортивного та соціального середовища, сприятиме покращенню якості життя мешканців, забезпеченню фізичного та психологічного здоров'я населення.

Збереження людського потенціалу у проєкції розвитку великих міст України є багатовимірним процесом, що вимагає комплексного підходу до соціально-економічного розвитку, адаптації міської інфраструктури та інтеграції вразливих груп населення. В умовах війни та повоєнного відновлення ключовими викликами залишаються демографічна нестабільність, зниження рівня зайнятості, погіршення фізичного та психічного здоров'я населення, що ускладнює сталий розвиток країни загалом. Відтак, реалізація політики збереження людського потенціалу має передбачати стратегічне інвестування у якісну медичну, освітню та дозвіллеву інфраструктуру, сприяння продуктивній зайнятості, підтримку інклюзивних міських просторів та стимулювання соціальної згуртованості. Важливими інструментами мають стати впровадження механізмів економічної мотивації для утримання кваліфікованих кадрів, розширення програм реабілітації та психосоціальної підтримки, а також створення адаптивних освітніх та професійних траєкторій відповідно до викликів повоєнної економіки. Комплексний підхід до збереження і, відтак, розвитку людського потенціалу забезпечить не лише економічну конкурентоспроможність великих міст, але й створить передумови для відновлення національного соціально-економічного балансу в довгостроковій перспективі.

5.5.2. Механізми інгібування міграційних втрат у проєкції розвитку великих міст

Повномасштабне вторгнення росії до України спричинило безпрецедентний відтік населення. Зокрема, за оцінками Центру економічної стратегії [420], станом на кін. листопада 2024 р. за кордоном залишається 5,2 млн українських біженців. З них 44 % – це дорослі жінки, а 29 % – діти. Багато з цих мігрантів – молоді висококваліфіковані фахівці (віком 25-54 роки), чий постійний від'їзд негативно відзначить на економіці та демографії України. Разом з тим, упродовж трьох років війни зберігається тренд на зменшення частки біженців, які планують повернення до України. Станом на кін. 2024 р. висловили намір повернутися менше половини опитаних [421]. Серед тих, хто раніше був упевнений або схилився до повернення, зросла частка осіб, які змінили свої плани на користь залишення за кордоном. Водночас частина біженців, які на початку 2024 р. планували повернення, вже реалізували цей намір.

⁴²⁰ Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. та ін. Українські біженці після трьох років за кордоном: скільки їх та хто повернеться? Четверта хвиля дослідження. 2025 р. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/doslidzhennya-1.pdf>

⁴²¹ Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. та ін. Українські біженці після трьох років за кордоном: скільки їх та хто повернеться? Четверта хвиля дослідження. 2025 р. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/doslidzhennya-1.pdf>

Разом з тим, станом на вересень 2024 р. майже 32 % українців віком 16-35 років заявили, що хотіли б виїхати проживати за кордон, якби мали таку можливість⁴²². А за прогнозами Національного банку України у 2025 р. за кордон можуть виїхати близько 200 тис. громадян України⁴²³.

Станом на 22.10.2024 р. в Україні офіційно зареєстровано 4 646 735 внутрішньо переміщених осіб, серед яких 906 тис. – діти⁴²⁴. Утім, велике переміщення людей через війну й надалі продовжує відбуватися.

Інгібування міграційних втрат воєнного часу вимагає стратегічних дій. У цьому контексті одним із ключових драйверів є розвиток великих міст (зокрема, відносно безпечних тилівих) як центрів економічного зростання і життєдіяльності населення.

Великі міста України вже сьогодні виступають ключовими центрами концентрації людських ресурсів, що зумовлено їхнім економічним потенціалом, розвиненою інфраструктурою та можливостями для працевлаштування. Зокрема, на поч. 2022 р. в містах жило приблизно 70 % населення [425]. Цей показник офіційно практично не змінювався протягом останніх 30 років, утім де-факто зростає, адже чимало населення, живучи та працюючи в містах, не змінювали місце реєстрації у селах⁴²⁶. В умовах війни великі міста стали головними приймаючими центрами для ВПО, які, втративши житло та роботу на тимчасово окупованих або прифронтових територіях, переїжджають до обласних центрів і міських агломерацій. Зокрема, дані⁴²⁷ свідчать, що станом на середину 2024 р. 47 % ВПО проживали у великих містах України або їхніх околицях. Це зумовлено розвиненими ринками праці, інфраструктурною спроможністю та вищим рівнем соціального забезпечення, що робить великі міста природними «магнітами» для переміщеного населення. Водночас їхня роль не обмежується лише прийомом ВПО. Динамічний розвиток економіки, високий рівень урбанізації та зростаючий інноваційний потенціал сприятимуть закріпленню населення та зниженню рівня еміграції.

Погоджуємося з думкою О. Гладуна [428], що після завершення війни потенціал великих міст як центрів локалізації людського капіталу значно посилиться, саме вони стануть ключовими осередками відбудови країни та залучення інвестицій. Масштабні інфраструктурні проекти, модернізація міських систем управління, розвиток індустріальних парків та нових виробничих кластерів сприятимуть формуванню робочих місць і підвищенню рівня життя, що зменшить мотивацію населення до еміграції. Крім того, релокація бізнесу та промисловості в безпечні тиліві регіони посилить економічний потенціал великих міст, перетворюючи їх на ключові точки відновлення держави. Таким чином, розвиток великих міст у післявоєнний період

⁴²² Опитування молоді: оцінка молодіжних центрів і просторів та можливостей для молоді. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2024.pdf

⁴²³ Терещук Г. Батьки вивозять 16-17-річних синів з України за кордон? Міграція і ризики. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/torhivlya-lyudmy-mihratsiya-viyna/33320799.html>

⁴²⁴ Юрченко Н. Скільки в Україні переселенців і де найбільше ВПО: статистика за областями. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-ukrayini-pereselentsiv-i-de-naybilshe-1729603384.html>

⁴²⁵ Синько Д. Повоєнне відновлення місцевих громад: як на це вплинуть урбанізація та зміни клімату. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/12/4/7487680/>; Ritchie H., Samborska V., Roser M. Urbanization. The world population is moving to cities. Why is urbanization happening and what are the consequences? URL: <https://ourworldindata.org/urbanization>

⁴²⁶ Самойлова Е. Чисельність населення України та як вона впливає на економіку. URL: <https://mc.today/uk/chiselnist-naselennya-ukrayini-ta-yak-vona-vplivaye-na-ekonomiku/>

⁴²⁷ Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення, квітень 2024 р. URL: <https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461.pdf>

⁴²⁸ Марущак О. Глобальне розселення українців після війни: шість метрополісів, де вируватиме життя (інтерв'ю із О. Гладуном, заступником директора Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ). URL: <https://tsn.ua/exclusive/globalne-rozselennya-ukrayinciv-pislya-viyni-shist-metropolisiv-de-viruvatime-zhittya-2424289.html>

стане не лише локомотивом економічного зростання, а й стратегічним інструментом інгібування міграційних втрат, що забезпечить демографічну та соціально-економічну резильєнтність України.

Водночас, важливо враховувати, що запобігання міграційним втратам включає не лише сприяння поверненню громадян, які виїхали за кордон, а й збереження тих, хто вже проживає в Україні, а також мінімізацію міграційних настроїв серед населення. До основних чинників, що можуть стимулювати виїзд, належать економічна невизначеність, дефіцит житла, складнощі з працевлаштуванням та загальний рівень якості міського середовища^{429, 430}. Тому стратегічні напрями розвитку великих міст як центрів економічного зростання мають бути спрямовані не лише на реінтеграцію репатріантів, а й на створення умов для закріплення населення всередині країни та зниження ризику зовнішньої трудової та демографічної міграції. Найперше цьому сприятимуть чотири ключових аспекти:

по-перше, економічний розвиток, що включає створення нових робочих місць та стимулювання підприємницької активності;

по-друге, розширення доступу населення до житла;

по-третє, підвищення якості міського середовища, що передбачає розширення доступності житла через розвиток соціального, орендного та інфраструктурно забезпеченого житлового фонду, модернізацію транспортної системи, цифровізацію муніципальних послуг та вдосконалення міської інфраструктури. Комплексний підхід до розвитку міст забезпечить створення сприятливого середовища для життя та роботи, що стане основним чинником запобігання подальшим міграційним втратам та стимулювання повернення громадян⁴³¹;

по-четверте, посилення громадської участі населення у життєдіяльності міста.

Ключову роль у забезпеченні резильєнтності великих міст та здатності інгібувати міграційні втрати відіграє їх **економічний розвиток**. В умовах війни та повоєнного відновлення створення сприятливого інвестиційного клімату, активізація підприємницької діяльності та формування нових робочих місць є стратегічними передумовами для збереження людського капіталу. Економічні стимули, такі як податкові пільги, грантові програми та підтримка малого бізнесу, сприятимуть залученню інвесторів та розвитку високотехнологічних секторів. Розширення ІТ-індустрії, інноваційного підприємництва, туризму та промислового виробництва в тилових регіонах дозволить створити нові можливості для професійної самореалізації населення, зменшуючи схильність до трудової міграції. Саме тому комплексна економічна стратегія розвитку міст має бути спрямована на довгострокове підвищення їх конкурентоспроможності, що дозволить утримати наявне населення та сприяти поверненню тих, хто був змушений виїхати.

Потужним інструментом залучення інвестицій в економіку великих міст України може стати *розширення державою податкових стимулів для інвесторів*. Сьогодні в країні діє спеціальний режим для ІТ-індустрії – «Дія.Сіті»⁴³². Утім, актуальним є

⁴²⁹ Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. та ін. Українські біженці після трьох років за кордоном: скільки їх та хто повернеться? Четверта хвиля дослідження. 2025 р. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/doslidzhennya-1.pdf>

⁴³⁰ Мельник М.І., Лещух І.В. Вплив збройної агресії Росії на ендегенний потенціал регіонів України. Економіка України. 2022. №9. С. 21-44. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.021>

⁴³¹ Лещух І. Розвиток великих міст як стратегічний імператив інгібування міграційних втрат. Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій. 2025. №1(15). С. 228-243. DOI: <http://doi.org/10.32750/2025-0120>.

⁴³² Ukraine passes law giving Diia City resident IT companies special tax and legal regime from 2022. URL: <https://www.dentons.com/en/insights/alerts/2022/january/7/ukraine-passes-law-giving-diia-city-resident-it-companies-special-tax-and-legal-regime-from-2022>.

розширення спеціальних податкових режимів для галузей, що мають значний потенціал у створенні нових робочих місць (наприклад, виробництво, креативні індустрії, інженерія тощо), а також для стратегічних секторів, пов'язаних із військово-промисловим комплексом (зокрема, оборонних технологій, виробництва дронів, засобів зв'язку та бронетехніки). Запровадження таких стимулів сприятиме не лише економічному зростанню та зміцненню критично важливих галузей для країни, але й забезпечить додаткові можливості працевлаштування, створюючи умови для реінтеграції громадян, які планують повернення в Україну. Крім того, пільгове оподаткування може бути застосоване до підприємств, що працевлаштовують ВПО та громадян, які повертаються з-за кордону. Запровадження механізмів часткової компенсації витрат на заробітну плату таких працівників або зниження податкового навантаження на фонд оплати праці сприятиме швидшій соціально-економічній інтеграції зазначеної категорії населення.

Іншим ефективним механізмом економічної інтеграції громадян, які повернулися з-за кордону, може стати *підтримка започаткування бізнесу в межах індустріальних парків*, які останніми роками активно розвиваються у великих містах/навколо великих міст України. Така підтримка, серед іншого, може включати наступні заходи:

- зниження орендної плати на перші 2-3 роки для підприємств, заснованих громадянами, які повернулися з-за кордону;
- пільговий доступ до інфраструктури індустріальних парків (енергозабезпечення, логістичні потужності, склади, інженерні мережі тощо) для малого та середнього бізнесу;
- пріоритетне право на участь у державних і регіональних програмах фінансування бізнесу, що дозволить спростити залучення інвестицій та кредитних ресурсів;
- упровадження цільових програм фінансування бізнесу громадян, які повернулися з-за кордону: грантів на започаткування власної справи, орієнтованих на стратегічно важливі галузі (переробна промисловість, агротехнології, легка промисловість, логістика, військові технології); пільгових мікрокредитів зі зниженими ставками для підприємців, що зареєстрували бізнес у межах індустріальних парків або працюють у секторі виробництва; започаткування фондів спільного інвестування за участі держави та міжнародних організацій, що надаватимуть фінансову підтримку для масштабування малого бізнесу;
- освітні та консультаційні ініціативи, як-от програми акселерації для підприємців-репатріантів, що включатимуть тренінги з управління бізнесом, маркетингу, фінансування та виходу на міжнародні ринки тощо.

У контексті розвитку великих міст як центрів економічного зростання та імперативів інгібування міграційних втрат важливим завданням є формування механізмів підтримки *релокації українських фахівців і стимулювання повернення працівників із-за кордону*. Це передбачає розробку та впровадження державних програм адаптації та інтеграції мігрантів у міську економіку, які включають фінансову підтримку у формі грантів, допомоги на облаштування, житлових субсидій та інших інструментів, що сприятимуть їхньому закріпленню в містах України. Особлива увага має бути зосереджена на залученні професіоналів у галузях, критично важливих для відновлення та розвитку економіки міст.

Ефективна інтеграція реемігрантів потребує спрощення процедур визнання дипломів, отриманих за кордоном, та підтвердження професійної кваліфікації, що дозволить пришвидшити їхній вихід на вітчизняний ринок праці. Важливим також є створення програм працевлаштування для фахівців із міжнародним досвідом, які можуть бути залучені до роботи у міських інноваційних, промислових та технічних кластерах.

Не менш значущими є цільові інвестиції у систему професійної перепідготовки та розвиток кваліфікаційної інфраструктури міст. Програми навчання та перекваліфікації мають відповідати актуальним потребам відновлення економіки, зосереджуючись на таких стратегічно важливих сферах, як інженерія, будівництво, енергетика, військово-промисловий комплекс і високотехнологічне виробництво. Розширення доступу до міських освітніх центрів, технопарків і дослідницьких хабів сприятиме збільшенню зайнятості у високопродуктивних секторах економіки, зменшуючи відтік кваліфікованих кадрів за кордон.

Однією з головних перешкод для повернення українських біженців з-за кордону є відсутність житла або неможливість його використання через руйнування. За оцінками⁴³³, у 6 % біженців житло повністю зруйноване. З іншого боку, в умовах часової та просторової невизначеності бойових дій, втрата житла та невизначеність щодо його відновлення є важливими чинниками посилення міграційних настроїв українців.

Забезпечення житлом – критична передумова того, щоб люди залишалися в місті або поверталися до нього. Урбаністичні центри є основними економічними драйверами, що концентрують виробництво, інновації та робочі місця. Проте ефективність цих процесів залежить від наявності доступного житла, яке є фундаментальним фактором соціально-економічної стабільності.

Утім, житлова політика в Україні залишається фрагментарною, пасивною та реактивною, що зумовлено відсутністю цілісної стратегії її розвитку на національному рівні. Досі бракує єдиного компетентного органу, відповідального за ефективне планування та реалізацію державної житлової політики. Крім того, розвиток цього напрямку відзначається загальною інертністю, а його основним інструментом залишається іпотечне кредитування, орієнтоване переважно на платоспроможних громадян, які можуть сплатити перший внесок за кредитом. У той же час альтернативні механізми державної підтримки, спрямовані на покращення житлових умов широких верств населення, залишаються недостатньо розвиненими та майже не застосовуються [⁴³⁴].

Житлова політика як важливий чинник інгібування міграційних втрат повинна бути комплексною та спрямовуватися на розширення житлового фонду великих міст. У цьому контексті актуальними є:

1) масштабні державні та муніципальні програми будівництва соціального та доступного житла, орієнтованого, зокрема, на ВПО та реемігрантів. Важливо, сьогодні вже реалізуються окремі ініціативи, як-от програма пільгового іпотечного кредитування для ВПО за підтримки уряду Німеччини та банку KfW, що дозволяє отримати кредит на житло під 3 % річних на термін до 30 років. На першому етапі програми вже 1500 сімей ВПО придбали житло, а у 2025 р. очікується розширення фінансування за рахунок додаткових €17 млн грантових коштів. Подальше залучення міжнародних ресурсів та інтеграція таких програм у міську житлову політику дозволить значно розширити можливості доступного житла у великих містах [⁴³⁵, с. 270-271];

⁴³³ Михайлишина Д., Самойлюк М., Томіліна М. та ін. Українські біженці після трьох років за кордоном: скільки їх та хто повернеться? Четверта хвиля дослідження. 2025 р. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/doslidzhennya-1.pdf>; Мельник М.І., Лещух І.В. Вплив збройної агресії Росії на ендогенний потенціал регіонів України. Економіка України. 2022. №9. С. 21-44. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.09.021>

⁴³⁴ Мельник М., Лещух І. Молодіжна житлова політика в Україні: інструменти та особливості реалізації в умовах воєнного часу. Академічні візії. 2024. Вип.33. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1288>, <https://doi.org/10.5281/zenodo.13253822>.

⁴³⁵ Міграційні втрати молоді та ресурсний потенціал повоєнної відбудови України: моделювання взаємовпливів та інструментарій посилення резильєнтності: електрон. монографія / наук. ред. Т. Г. Васильців; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2024. 350 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20240003.pdf>.

2) запровадження механізмів державно-приватного партнерства для залучення інвестицій у будівництво житлових кварталів із розвинутою інфраструктурою. Цей захід також може передбачати: запровадження механізму стимулювання приватного сектора до інвестування у будівництво доступного житла через податкові пільги та компенсаційні програми для забудовників, які інтегрують соціальні житлові проекти у свої об'єкти; виділення міських земельних ресурсів під зведення житлових комплексів для ВПО та молодих сімей з умовою обмеження вартості оренди;

3) фінансові механізми підтримки (пільгові кредити, субсидії на оренду та грантові програми на придбання житла) для тих, хто повертається. Одним із перспективних механізмів забезпечення доступного житла у великих містах є моделі співфінансування, які поєднують державні та приватні ресурси, а також залучають інституційних інвесторів та громадські ініціативи. У цьому контексті доцільним є вивчення та адаптація до вітчизняних умов міжнародного досвіду, зокрема моделі «50 на 50» та системи орендних кооперативів, які вже довели свою ефективність у європейських країнах, зокрема, Угорщині. У Будапешті, в районі Зугло, у 2018 р. був реалізований пілотний проєкт створення орендних кооперативів, який запропонував альтернативну модель забезпечення житлом без залучення іпотечного фінансування та державної підтримки. Його основними особливостями стали: (1) модель співфінансування «50 на 50» – 50% коштів становили власні заощадження учасників, а ще 50% – короткострокові дружні позики; (2) відсутність іпотечних зобов'язань, що значно знижувало фінансове навантаження на учасників проєкту; (3) орендна плата встановлювалася на рівні 60% від ринкової вартості, що робило житло доступнішим для широких верств населення. Цей проєкт став результатом тривалої адвокації та переговорів із зацікавленими сторонами та створив підґрунтя для подальшого розвитку аналогічних ініціатив. Зокрема, після його успішного завершення було засновано Альянс для спільного розвитку нерухомості, який інституціоналізував отримані знання та сприяв масштабуванню цієї моделі⁴³⁶. Враховуючи виклики, пов'язані з дефіцитом доступного житла для ВПО, молодих спеціалістів та реємігрантів, впровадження альтернативних моделей забезпечення житлом у великих українських містах може стати ефективним доповненням до традиційних механізмів житлової політики. У цьому контексті актуальними є такі заходи: (1) запровадження муніципальних програм підтримки орендних кооперативів, що передбачають виділення земельних ділянок під будівництво житла та забезпечення підключення об'єктів до інженерних мереж; (2) застосування механізму фінансового співфінансування, зокрема залучення ресурсів місцевих бюджетів та міжнародних інвесторів для часткового покриття витрат на будівництво та управління житловими об'єктами; (3) регулювання рівня доступної орендної плати, що передбачає обмеження її вартості на рівні, нижчому за ринковий, з метою забезпечення фінансової доступності житла для соціально вразливих категорій населення; (4) формування кооперативних механізмів володіння соціальним житлом, які сприятимуть мінімізації ризиків спекулятивного перепродажу нерухомості та забезпечать довгострокову стабільність житлового фонду;

4) запровадження комплексної моделі соціального житла: розширення механізму соціального орендного житла через муніципальні програми, аналогічні пілотному проєкту 2022 р., коли для тимчасового безкоштовного проживання ВПО викупували квартири та надавали їх у соціальну оренду (цю практику доцільно масштабувати у межах міських житлових стратегій); формування міських житлових фондів для довгострокової оренди на пільгових умовах для молодих спеціалістів та працівників, залучених у стратегічно важливі галузі.

⁴³⁶ Чаба Є. Альтернативні моделі житлових орендних кооперативів. URL: <https://cedos.org.ua/events/alternatyvni-modeli-zhytlovyh-orendnyh-kooperatyviv/>

Необхідною передумовою для закріплення населення у великих містах та мінімізації міграційних втрат є формування комфортного та стійкого міського середовища. Важливим напрямом у цьому контексті є інтеграція житлової політики у загальні стратегії міського розвитку, що передбачає комплексний підхід до планування житлових районів із забезпеченням повноцінної соціальної та інженерної інфраструктури. Це включає створення освітніх, медичних та транспортних об'єктів поблизу нових житлових масивів, що сприятиме підвищенню якості життя мешканців та їхній соціальній інтеграції.

Важливим пріоритетом житлової політики міст в умовах новітніх викликів має стати забезпечення енергоефективності нового житла. Використання сучасних будівельних технологій і впровадження заходів з енергозбереження дозволить мінімізувати витрати на комунальні послуги, що підвищить економічну доступність житла та його привабливість для мешканців. Реалізація таких підходів сприятиме стійкому розвитку великих міст, створенню сприятливих умов для проживання та утриманню людського капіталу у них, що є важливим чинником соціально-економічної резильєнтності країни загалом.

Підвищення якості міського середовища є ще одним важливим чинником у створенні сприятливих умов для закріплення населення та повернення громадян, які перебували за кордоном.

У повоєнний період окрему увагу слід приділити цільовим інвестиціям у розбудову *соціальної інфраструктури*, що є визначальним чинником забезпечення належної якості життя та зниження міграційних втрат, зокрема, на територіях, близьких до лінії зіткнення. Першочерговими завданнями при цьому є будівництво нових освітніх, медичних і житлових об'єктів у великих містах – центрах економічного та соціального розвитку. Інвестиції в розширення мережі шкіл, лікарень, дитячих садків, культурних і спортивних закладів сприятимуть підвищенню соціальної резильєнтності міського середовища та покращенню якості життя мешканців, що стане додатковим стимулом для повернення мігрантів.

В контексті формування комфортного, сучасного та привабливого для життя міського середовища, великі тилові міста нині мають унікальну можливість реалізувати проекти *ревіталізації занедбаних територій*, інтегруючи їх у загальну стратегію розвитку.

Світовий досвід засвідчує: європейські міста активно переосмислюють старі промзони, перетворюючи їх на громадські і житлові простори з інтегрованою інфраструктурою. У м. Львові вже є відповідний показовий приклад. Тут один із старих заводів перетворено на сучасний арт-центр «Jam Factory», який зберіг історичну архітектуру, але отримав нову культурну функцію. Паралельно навколо нього оживає район Підзамче: інвестиції в інфраструктуру, житло і громадські простори перетворюють колишню промзону на привабливий квартал для життя і бізнесу⁴³⁷. Такий підхід варто застосувати і в інших містах, залучаючи приватні інвестиції під гарантії міста або через державно-приватне партнерство. Адже розбудова нових сучасних житлових кварталів із належною соціальною та інженерною інфраструктурою сприятиме оптимізації міського простору, підвищенню його функціональності та формуванню якісного середовища для проживання населення. Це дозволить ефективно використовувати наявні ресурси, створювати нові простори для роботи та відпочинку, а також сприятиме залученню населення, зокрема переселенців та фахівців, які повертаються до країни.

⁴³⁷ Революція в урбаністиці: як світові тренди містобудування за останні 10 років вплинули на Львів. URL: <https://avalon.com.ua/news/revolyuciya-v-urbanistici-yak-svitovi-trendi-mistobuduvannya-za-ostanni-10-rokiv-vplinuli-na-lviv/>

Одним із сучасних трендів урбаністичного розвитку, що сприяє підвищенню якості життя у великих містах та мінімізації міграційних втрат, є *створення поліфункціональних мікрорайонів*, у яких житлова забудова поєднується з комерційною, соціальною та рекреаційною інфраструктурою. Такий підхід передбачає розміщення житла, офісів, торговельних об'єктів, закладів дозвілля та спортивних комплексів у межах однієї території, що забезпечує мешканцям можливість «жити, працювати і відпочивати» у своєму районі без необхідності щоденного переміщення до віддалених ділових центрів. Застосування цього принципу вже спостерігається у містах Києві, Львові, Дніпрі, Одесі, Харкові, де нові житлові комплекси інтегрують комерційну інфраструктуру. Така модель розвитку великих міст дозволяє створювати привабливе урбаністичне середовище, що сприяє закріпленню населення, зменшенню рівня трудової міграції та підвищенню загальної соціально-економічної стійкості міських агломерацій.

У контексті підвищення якості міського середовища як одного із стратегічних інструментів інгібування міграційних втрат актуальним є *упровадження принципу сталого транспорту* та концепції «міста коротких відстаней». Вже зараз окремі міста України впроваджують стратегії сталого розвитку, орієнтуючись на найкращі європейські підходи. Наприклад, м. Житомир активно працює над підвищенням енергоефективності, модернізацією муніципальних послуг та адаптацією сучасних містобудівних рішень відповідно до євростандартів⁴³⁸. Важливим аспектом підвищення якості середовища у великих містах є *розвиток «зеленої» інфраструктури*, що передбачає розширення мережі парків, скверів та озелених дворів як важливого елементу екологічно збалансованого міського простору. Однак сучасні концепції благоустрою вимагають не лише створення рекреаційних зон, а й врахування екологічних викликів. Зокрема, у містах доцільно розвивати дощові сади, зелені дахи, зберігати водойми та впроваджувати природно орієнтовані рішення для запобігання підтопленням і перегріву міських територій. Ефективність такого підходу демонструє, зокрема, м. Львів⁴³⁹, оновлюючи міські простори (зокрема, площі Коліївщини, Митна та ін.) відповідно до сучасних екологічних стандартів, що перетворює їх на комфортні та привабливі зони для мешканців.

Розширення транспортних вузлів і логістичних можливостей є стратегічним напрямом розвитку великих типових міст, що дозволить посилити їхню роль як транзитних та економічних центрів і створити умови для закріплення населення та мінімізації міграційних втрат. Географічне розташування міст, наприклад, Західного регіону України надає їм потенціал стати ключовими логістичними хабами для торгівлі з ЄС, що вимагає комплексної *модернізації транспортної інфраструктури*. Уряд у співпраці з міжнародними фінансовими інституціями вже ініціював проекти державно-приватного партнерства для реконструкції основних магістралей, зокрема трас Ягодин–Ковель–Луцьк (на кордоні з Польщею), що, за оцінками, може залучити до \$9 млрд приватних інвестицій⁴⁴⁰. Інвестиції у відновлення дорожнього покриття, покращення безпеки руху та будівництво сучасних транспортних розв'язок

⁴³⁸ Kennedy A. Ukraine's cities: Strong, determined and looking to the future. URL: <https://eurocities.eu/latest/ukraines-cities-strong-determined-and-looking-to-the-future/#:~:text=sustainable%20future>

⁴³⁹ Революція в урбаністиці: як світові тренди містобудування за останні 10 років вплинули на Львів. URL: <https://avalon.com.ua/news/revolyuciya-v-urbanistici-yak-svitovi-trendi-mistobuduvannya-za-ostanni-10-rokiv-vplivuli-na-lviv/>

⁴⁴⁰ IFC and EBRD to Help Modernize Ukraine's Roads Network, Attract Investments. URL: <https://www.ifc.org/en/pressroom/2021/ifc-and-ebd-to-help-modernize-ukraines-roads-network-attract-in#:~:text=with%20the%20Global%20Infrastructure%20Facility,with%20good%20international%20industry%20practice>

сприятимуть не лише зміцненню логістичного потенціалу країни, а й покращенню умов для розвитку бізнесу та створення нових робочих місць.

Крім автомобільної інфраструктури, значну роль у логістичному розвитку великих міст відіграє розбудова залізничного сполучення, зокрема прокладення колій європейського стандарту до ключових вузлів (наприклад, інтеграція м. Львова у європейську залізничну мережу⁴⁴¹), модернізація вантажних станцій та оновлення локомотивного парку. Це дозволить перенести значну частину вантажопотоку з автодоріг на залізницю, що сприятиме зниженню логістичних витрат і екологічному балансуванню транспортної системи. Також на часі подальший розвиток прикордонної інфраструктури, зокрема розширення пунктів пропуску та будівництво сучасних митних терміналів, що забезпечить пришвидшення товарообігу та посилить торговельно-економічні зв'язки між Україною та Європейським Союзом.

Розвиток *цифрової інфраструктури* та *впровадження технологій «розумного міста»* є важливими інструментами підвищення якості життя, оптимізації управлінських процесів і формування комфортного міського середовища, що сприятиме інгібуванню міграційних втрат. Використання цифрових рішень дозволяє значно спростити доступ громадян до адміністративних послуг, усунути бюрократичні бар'єри та підвищити ефективність взаємодії між мешканцями та органами місцевого самоврядування. Зокрема, досвід м. Києва із впровадженням мобільного застосунку «Київ Цифровий»⁴⁴² демонструє ефективність інтеграції різних послуг в єдину цифрову платформу (на відміну від багатьох європейських міст, де для різних сервісів існують окремі додатки), що значно підвищує громадську залученість та довіру до муніципальної влади. Так, зазначений застосунок поєднує величезний спектр функцій – від оплати паркування чи проїзду в громадському транспорті до сповіщень про повітряну тривогу і показу локалізації найближчих укриттів цивільного захисту. Тут мешканці також можуть подавати електронні петиції та голосувати за них, взаємодіючи з міською владою онлайн. Важливим завданням для інших міст України є адаптація цього підходу до місцевих потреб та інтеграція муніципальних сервісів із державними електронними платформами, зокрема додатком «Дія».

Цифровізація міських процесів має охоплювати автоматизацію адміністративних послуг (реєстрація місця проживання, запис до лікаря, подання заявок на ремонти та петиції), запровадження розумних транспортних систем, а також використання сучасних технологій управління міськими ресурсами. У м. Львові, наприклад, реалізовано проект «Smart City Lviv»⁴⁴³, що включає інтелектуальну систему управління вуличним освітленням, електронні сервіси для відстеження громадського транспорту, оплату проїзду тощо. Такі технології дозволяють не лише знизити витрати на утримання міської інфраструктури, але й підвищити загальний рівень комфорту для мешканців.

Розбудова цифрової інфраструктури набула ще більшого значення в період пандемії COVID-19 та безумовно є актуальною в умовах воєнного стану, забезпечуючи віддалений доступ до послуг, стабільність функціонування міських систем та оперативне інформування населення. Інвестиції у цифрову трансформацію великих

⁴⁴¹ Exploring investment opportunities on the EU border – in Western Ukraine. URL: <https://www.dentons.com/en/insights/articles/2024/september/25/ukraine-exploring-investment-opportunities-on-the-eu-border#:~:text=enhancing%20connectivity%20and%20trade%20efficiency>

⁴⁴² Лиманський А. Як впроваджували додаток «Київ цифровий»? URL: <https://ikyanyanyn.com/uk/eternal-yak-vprovadzhuvaly-dodatok-kyiv-tsyfrovyi>

⁴⁴³ Lviv Smart City. URL: <https://www.interregeurope.eu/project-ideas/lviv-smart-city>; Smart City Lviv: safeguarding and innovating together. URL: <https://www.interregeurope.eu/project-ideas/smart-city-lviv-safeguarding-and-innovating-together#:~:text=Smart%20City%20Lviv%3A%20safeguarding%20and,friendly%20zones%2C%20and%20efficient>

міст повинні здійснюватися нарівні з інвестиціями у традиційну інфраструктуру, зокрема шляхом розширення серверних потужностей, розвитку каналів зв'язку та посилення кібербезпеки. Впровадження інноваційних рішень не лише зменшує рівень міграційних настроїв, усуваючи проблеми, що спонукають до виїзду (непрозорість рішень, адміністративні труднощі, корупційні ризики), але й формує імідж міст як прогресивних та зручних для життя, що є ключовим чинником утримання населення у період відновлення країни.

Окрім зазначеного вище, важливою умовою інгібування міграційних втрат є запобігання вторинній міграції, зокрема виїзду за кордон ВПО, що може посилити загальний відтік населення та призвести до подальшої втрати людського капіталу. Водночас залучення ВПО до ринку праці, підприємницької діяльності та освітніх ініціатив не лише сприятиме економічному зростанню міст, а й підвищуватиме рівень соціальної інтеграції, зменшуючи міграційні настрої. Для цього необхідно створювати цільові програми працевлаштування, підтримки бізнесу та професійної перепідготовки, які допоможуть ВПО знайти можливості для реалізації у нових умовах.

Одним із ефективних механізмів є створення рад або штабів ВПО при місцевих органах самоврядування, що забезпечує представництво інтересів переселенців на рівні муніципальної політики. Зокрема, у межах проєкту VIA (United Voices in Action) за підтримки IREX вже створено 41 раду ВПО у різних регіонах України, що сприяло ухваленню низки важливих рішень на місцевому рівні ^[444]. Такий підхід демонструє ефективність залучення переселенців до процесів управління міським розвитком та прийняття рішень, що безпосередньо впливають на їхнє життя.

Іншим важливим напрямом є реалізація програм соціальної згуртованості, які сприяють подоланню упереджень та налагодженню конструктивного діалогу між переселенцями та місцевими жителями. У цьому контексті цікавим є досвід м. Чернівців⁴⁴⁵, де регулярно організовуються спільні заходи (арт-терапевтичні сесії, кулінарні майстер-класи, дискусії щодо потреб громади), які сприяють соціальній адаптації ВПО, розширенню міжособистісних зв'язків та залученню переселенців до громадського життя. Такий формат взаємодії дозволяє не лише знизити соціальну напругу, а й виявити значний потенціал переселенців для розвитку міста, оскільки серед них є підприємці, митці, громадські активісти, які здатні ініціювати локальні проєкти та бізнеси.

Завдання місцевої влади полягає у підтримці цих процесів шляхом створення сприятливих умов для громадської активності та підприємництва переселенців. Це може включати інформаційний супровід, психологічну підтримку, допомогу у реєстрації громадських організацій ВПО та залучення їх до процесів формування місцевих політик. Водночас інтеграційні ініціативи мають бути взаємними, тобто враховувати також потреби місцевого населення, що зазнало значного впливу воєнних подій. Важливим аспектом є довгостроковий характер інтеграційних програм, оскільки адаптація нових мешканців потребує часу та ресурсів. Оптимальним підходом може стати залучення переселенців до управління інтеграційними ініціативами у якості волонтерів, співробітників або засновників нових організацій.

Стратегічним чинником інгібування міграційних втрат та забезпечення довгострокової соціально-економічної стабільності великих міст є також залучення

⁴⁴⁴ United Voices in Action (VIA) 2.0. URL: <https://www.irex.org/project/united-voices-action-20#:~:text=Under%20VIA%20Phase%201%2C%20IREX%3A>

⁴⁴⁵ Building Community and Supporting Internally Displaced People with Integration Efforts in Ukraine. URL: <https://globalcommunities.org/blog/building-community-and-supporting-internally-displaced-people-with-integration-efforts-in-ukraine/#:~:text=Whether%20it%20be%20an%20art,economic%20and%20community%20development%20efforts>

населення до активної участі в житті громади. Для запобігання еміграційним настроям, насамперед, серед молодого покоління, необхідно створювати умови для самореалізації, професійного розвитку та активної громадської діяльності. Великі міста мають стати платформою можливостей для молоді, інтегруючи її в управлінські процеси та соціальні ініціативи. Одним із дієвих механізмів є створення молодіжних рад та платформ при міських радах, що надасть молоді можливість впливати на ухвалення рішень, розвивати власні проекти та сприяти зміцненню місцевої демократії. Досвід проведення конкурсу «Молодіжна столиця України» демонструє ефективність таких підходів, оскільки мотивує міста до розбудови молодіжної інфраструктури. Показовим є приклад м. Львова⁴⁴⁶, який, отримавши цей статус у 2018 р., впровадив комплексні програми підтримки молодіжних ініціатив, розвиває громадські простори та фінансує проекти активної молоді.

Важливим аспектом є інституціоналізація молодіжної політики на рівні місцевого самоврядування, що може включати призначення радників із питань молоді, створення грантових програм для молодіжних ініціатив, забезпечення приміщень для громадських просторів (креативних хабів, коворкінгів, спортивних клубів). Окрему роль у цьому процесі відіграє волонтерська діяльність, яка під час війни стала важливим чинником консолідації суспільства: молодь активно залучалася до гуманітарних ініціатив, допомоги ВПО та інших соціально значущих заходів⁴⁴⁷. Завданням муніципальної політики має стати збереження цього потенціалу у повоєнний період, шляхом координації молодіжного волонтерства у проектах відбудови країни, екологічних ініціативах, програмах роботи з вразливими групами населення тощо. Крім того, важливо створювати програми стажувань у місцевому самоврядуванні для студентської молоді, що сприятиме її залученню до управлінських процесів та формуванню почуття відповідальності за розвиток міста. Активна участь у суспільному житті підвищує рівень соціальної інтеграції молоді, формує відповідальність за місцевий розвиток і зменшує ймовірність еміграції. Отже, інтеграція молодіжної політики у загальну стратегію розвитку великих міст є необхідною умовою їхньої довгострокової стійкості та конкурентоспроможності в умовах міграційних викликів.

У додатку Л систематизовано ключові механізми, спрямовані на інгібування міграційних втрат у процесі розвитку великих міст. У ній відображено інституційні та інфраструктурні інструменти, здатні зменшити соціально-економічні ризики, що стимулюють вимушену чи економічну еміграцію (дефіцит робочих місць, висока вартість житла, слабка мобільність, низька якість медичних послуг тощо). Для кожного механізму подано інструменти реалізації, очікувані ефекти для людського капіталу та набір індикаторів, які дозволяють оцінити їхню результативність.

Таким чином, таблиця окреслює комплексний підхід до формування стійких урбаністичних середовищ. Вона демонструє, що розвиток промислово-інноваційної бази, житлової та транспортної інфраструктури, цифрового врядування, освітніх, медичних та інтеграційних програм безпосередньо пов'язаний зі збереженням і відтворенням людського капіталу. Акцент робиться на соціально-економічній

⁴⁴⁶ Ghent and Lviv shortlisted for European Youth Capital. URL: <https://eurocities.eu/latest/ghent-shortlisted-for-european-youth-capital-2024/#:~:text=Lviv%20has%20been%20the%20first,opportunities%20for%20youth%20personal%20growth>

⁴⁴⁷ Мельник М., Лещух І. Пріоритети та інструментарій молодіжної політики в контексті соціального захисту, розвитку молоді та збереження людського потенціалу: досвід країн Західної Європи. Проблеми економіки. 2024. №1. С. 4-13. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-1-4-13>; Лещух І. Волонтерство як інструмент самореалізації молоді: досвід країн ЄС. Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 27–28 березня, 2024 р. / М-во освіти і науки України; Київ. ун-т культури, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ: Вид. Центр КНУКіМ, 2024, Част. 1. 267 с. С. 49-50.

резильентності міст як стратегічному інструменті протидії міграційним втратам у повоєнний та відновлювальний період.

Розвиток великих міст як центрів економічного зростання, соціальної стабільності та простору для самореалізації населення є стратегічним чинником інгібування міграційних втрат України. У післявоєнний період ці міста відіграватимуть ключову роль у процесах відновлення держави, створюючи робочі місця, залучаючи інвестиції, модернізуючи інфраструктуру та забезпечуючи якісне житлове середовище. Вони вже стали основними точками концентрації людського капіталу, зокрема для ВПО, які шукають можливості для проживання, працевлаштування та інтеграції в місцеві громади. Водночас, запобігання міграційним втратам потребує не лише створення умов для повернення емігрантів, а й забезпечення привабливості міського середовища для тих, хто залишається в Україні, та мінімізації міграційних настроїв серед населення.

Комплексний підхід до урбаністичного розвитку має ґрунтуватися на чотирьох основних аспектах. По-перше, економічне зміцнення міст, що включає створення нових робочих місць та стимулювання підприємницької активності. По-друге, розширення доступу населення до житла. По-третє, підвищення якості міського середовища, що охоплює розширення доступу до житла, модернізацію транспортної системи, цифровізацію, екологічну стійкість та розвиток соціальної інфраструктури. По-четверте, посилення громадської участі населення у життєдіяльності міста.

Таким чином, посилення потенціалу великих міст у контексті інгібування міграційних втрат є довгостроковою інвестицією в демографічну, економічну та соціальну стабільність країни. Їхній розвиток забезпечить стійкість регіональних економік, інтеграцію переміщених осіб та зменшення трудової міграції, що є критично важливим для повоєнного відновлення України та її конкурентоспроможності у майбутньому.

ПІСЛЯМОВА

Методологія міграційної безпеки формується на стику безпекології й міграціології з системною актуалізацією досліджень, починаючи з 70х років ХХ ст. Встановлено, що якщо в ранніх публікаціях основний акцент з вивчення безпеки стосувався «військових» цілей її зміцнення, то в умовах глобалізації й «завершення» холодної війни він почав поступово диференціюватись до соціальних, економічних, екологічних, інформаційних та інших цілей. Розвиток міжнародної міграції призвів до виокремлення проблематики міграційної безпеки, що предметизує ризикогенний підхід дослідження міграції. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України, загострення інших міждержавних конфліктів повертає значущість «військових» безпекових пріоритетів. Міграційне питання залишається актуальним з огляду на його використання як інструменту в гібридній геополітичній боротьбі. Для України – це, окрім того, питання національної безпеки, збереження стійкості й потенціалу відновлення в умовах нерегульованої міграції та високих демографічних втрат.

Система національної безпеки включає сфери її зміцнення, які в синергії забезпечують захищеність національних інтересів. Виділено сфери національної безпеки – суспільну (безпека громадська, екологічна, соціальна, гуманітарна, життєдіяльності, людини), військово-оборонну (безпека воєнна, прикордонна, ядерна, від тероризму, кібер-), економічну (безпека бюджетна, валютно-фінансова, податкова, митна, продовольча, інвестиційна, науково-технологічна, бізнесу, праці та ін.), інформаційну (безпека комунікаційна, інтелектуальна) та державотворення (безпека державна, політична, міжнародна, енергетична, демографічна, у т.ч. міграційна, санітарно-епідеміологічна, духовно-культурна).

Сучасні загрози Україні та інші глобальні виклики вимагають комплексного розгляду міграції як чинника, що може бути як ризиком, так і активом у зміцненні безпеки. Заакцентовано на необхідності проведення науково-прикладних досліджень із питань міграційної безпеки в причинно-наслідковому аспекті, що дозволяє визначити стійкість/вразливість учасників міграційного процесу до ризиків і загроз, які виникають при порушенні визначених ознак (легальна, впорядкована, безпечна) та умов («міграція на благо всіх», дотримання прав людини, відповідність міграції правилам в'їзду, виїзду, транзиту, перебування, пом'якшення і нівелювання міграційних ризиків) міграції. Розуміння міграційної безпеки в причинно-наслідковому ключі дає змогу обґрунтувати її значущість для стійкості у реагуванні на міграційні ризики і загрози. При цьому міграція може бути не лише об'єктом впливу інших ризиків, але й сама детермінувати ризикогенні й проактивні реакції інших об'єктів.

Формування механізмів міграційної безпеки є тригером ефективного управління міграційними процесами, державної та регіональної міграційних політик, захисту національних інтересів і забезпечення соціально-економічної резильєнтності територій. Ідентифіковано основні елементи концептуальної моделі міграційної безпеки – правова база, оптимальна організаційна структура (інституції, відповідальні за реалізацію міграційної політики, координація, розподіл повноважень), контролінг (міграційні процедури, системи реєстрації та моніторингу мігрантів, митний контроль), інформаційні системи (формування баз даних, інтегровані інформаційні системи для обміну даними між різними відомствами, аналітичні системи для оцінки ризиків і прогнозування міграційних потоків), соціальна інтеграція. Побудована концептуальна модель механізмів міграційної безпеки передбачає (1) аналіз середовища (визначення геополітичних, соціально-економічних факторів впливу на міграцію, оцінка поточних і потенційних загроз), (2) визначення цілей і завдань, (3) розробку сценаріїв розвитку міграційної ситуації та ідентифікацію впливу кожного сценарію на національну та

економічну безпеку, (4) вибір оптимальних рішень і формування альтернативного планування соціально-економічної резильєнтності.

Соціально-економічна резильєнтність системи передбачає її здатність справлятися із факторами вразливості за рахунок внутрішніх адаптивних властивостей (факторів захисту), редукувати негативний вплив шоків і криз на динаміку розвитку. Внутрішні адаптивні властивості системи (фактично, стимулюючі чинники), які дозволяють забезпечувати її соціально-економічну резильєнтність, запропоновано поділяти на: (а) природні/«вроджені» (як правило, внутрішні), які більшою мірою проявляються у «нормальних» умовах життєдіяльності системи та залежать від структури економіки, стану і тенденцій її розвитку, резервів для розвитку бізнесу, ресурсного потенціалу, здатності перерозподіляти/заміщати втрачені ресурси, стану та особливостей ринку праці тощо; (б) набуті (як правило, зовнішні), які характеризують адаптивність системи до функціонування в несприятливих умовах і більшою мірою проявляються у кризових ситуаціях; це додаткові зусилля, застосовані для пом'якшення негативних наслідків шоків та викликів різного характеру. Набуті адаптивні властивості є результатом розвитку соціально-економічної системи під впливом державної/регіональної галузевої політики, стійкості інститутів, наявності резервів, національної інноваційної інфраструктури та системи, локалізації ланцюгів доданої вартості всередині країни, мобільності капіталу між фінансовим і промисловим сектором, інвестиційної підтримки розвитку галузей промисловості, доступності фінансування тощо.

Виокремлено принципи забезпечення соціально-економічної резильєнтності системи в умовах нестабільності, а саме: предметність; ефективність використання ресурсів системи; територіальна диверсифікованість інструментів та механізмів забезпечення соціально-економічної резильєнтності системи; об'єктивність; системність; безперервність. Ідентифіковано ознаки резильєнтної соціально-економічної системи залежно від ступеня «взаємодії» цієї системи з шоковою подією чи кризою: гнучкість (здатність уникати та протистояти шокам і кризам); адаптивність (здатність функціонувати і розвиватися в умовах нестабільності); відновлюваність (здатність до швидкого відновлення після настання шоків і викликів різного характеру та значущості їх впливу).

Міграція є чинником втрат, чому відповідає ризикогенний концепт, стабілізації – концепт стійкості, відновлення – концепт резильєнтності, балансування – концепт сталості та прогресивізації – концепт проактивності. Стимулюючий чи дестимулюючий (ризикогенний) вплив міграції на соціально-економічну резильєнтність залежить від умов, які доцільно розподіляти на базові й ситуативні. Так, міграція є стимулятором при дотриманні таких базових умов, як: безпечна, легальна, врегульована міграція; циклічний, орієнтований на рееміграцію та селективну імміграцію міграційний процес; стійкість суспільства, економіки, держави (наявність і мобілізація ресурсів, закономірність розвитку, досвід стійкості й резильєнтності). Оцінювання впливу міграції на соціально-економічну резильєнтність країни слід здійснювати за підходами: підхід «безпекових причин міграції», що дозволяє виявити вплив на «абсорбуючу» здатність економіки й суспільства, тобто збереження відносної стабільності та структури в умовах форс-мажорів і шоків; підхід «характеру міграційних процесів», що дозволяє визначити гнучкість суспільства шляхом виявлення переважаючих міграційних моделей – еміграційної (з успішною адаптацією й інтеграцією), імміграційної (заміщення), рееміграційної (свідомої, вимушеної через проблеми в адаптації й інтеграції), циркулюючої (маятникової, повторюваної коротко- й середньострокової); підхід «наслідків міграції», що дозволяє оцінити трансформаційність економіки та суспільства через міграційні детермінанти. Результати трансформаційності дають змогу підтвердити характер впливу міграції – як стимулятора (міграція-актив) чи дестимулятора (міграція-ризик).

Міграційні ризики соціально-економічній резильєнтності країни – це системні впливи міграційних процесів, як інтенсифікації міграції людських ресурсів, так і недостатнього обсягу і/або нерегульовані міграційні трансферти, на (1) кон'юнктуру ринку праці, (2) ресурсну спроможність економіки відновлювати рівновагу та (3) інвестиційно-фінансову стабільність. Виокремлено п'ять груп міграційних ризиків стійкості соціально-економічної системи: (1) міграція робітничих кадрів (трудова міграція); (2) міграція висококваліфікованих кадрів, у т.ч. освітня та академічна міграція («відтік мізків»); (3) рееміграція; (4) міграційні трансферти; (5) неконтрольовані імміграційні процеси.

Основними критеріальними ознаками та видовими формами міграційних ризиків є: масштаби впливу (індивідуальні, групові, локальні, регіональні, національні, глобальні), рівні виникнення (мікро-, макро-, мезо-, мега-), термін дії (поточні, перспективні, коротко- та середньострокові), характер дії (динамічні, статичні), фактори виникнення (соціально-економічні, суспільно-політичні, культурно-ціннісні, демографічні, релігійні), ступінь ризику (низький, помірний, середній, високий, критичний), форми прояву (дискретні, інтегровані), джерела виникнення (економічно-фінансові, ринково-виробничі, правові, інноваційно-інвестиційні, суспільно-політичні, кредитно-відсоткові, ідеологічні), причини виникнення (суб'єктивні, об'єктивні, змішані), ступінь обґрунтованості (раціональні, ірраціональні, авантюрні), сфера походження (організаційно-економічні, соціально-правові, демографічні, адміністративні, макроекономічні, законодавчо-нормативні, релігійні), сфера впливу (економічна система, соціальний простір, ринок праці, ринок капіталу, фінансовий добробут), канали впливу (ризик міграційних трансфертів, ризик відтоку людських ресурсів, ризик соціальних трансфертів).

Розроблена методика розрахунку соціально-економічної резильєнтності та її апробація із використанням темпорально-просторового підходу дозволила довести, що соціально-економічні системи з більшою мірою резильєнтності не завжди мають мінімальну вразливість і швидке відновлення. Резильєнтність соціально-економічної системи має сигмуїдальний характер, регіони з більшою мірою вразливості та відновлення демонструють найменші значення економічних втрат в умовах шоків. Реалізація методу сприяла ідентифікації потенційних стратегічних «вузьких місць» соціально-економічних систем.

Апробація авторської методики побудови емпіричних показників соціально-економічного розвитку регіонів у розрізі компонент за 2010-2021 рр. дозволила виділити два шоки (2014-2015 рр. і 2020-2021 рр.), які призвели до послаблення резильєнтності регіонів. Показники розвитку компоненти ринку праці України протягом 2010-2014 рр. зменшилися на 6,4 в.п.; регрес ринку праці спостерігався у всіх регіонах, крім Вінницької (збільшення на 2 в.п.), Волинської (+1,5 в.п.), Житомирської (+2,2 в.п.), Чернігівської (+3,5 в.п.) областях. У середньому по Україні показник резильєнтності ринку праці зменшився з 0,526 у 2014 р. до 0,025 у 2021 р. Встановлено, що опірність соціальної системи України до шоків зменшилася (із 30,01 % у 2014 р. до 6,79 % у 2021 р.), коефіцієнт відновлення збільшився (з 0,84 у 2014 р. до 0,97 у 2021 р.). Доведено, що демографічна уразливість є динамічним показником, який значною мірою залежить від зовнішніх умов; міра демографічної вразливості детермінована періодом і швидкістю уразливості (вразливість демографічної сфери варіювалася у межах від 0,009 до 0,799). Встановлено, що рівень економічної уразливості регіонів був найбільший у кризові періоди (2014-2015 рр.), що пов'язано з безпековими чинниками та суттєвим послабленням економічно-ресурсного потенціалу територій. У 2020-2021 рр. вплив COVID-19 на економічний розвиток виявився менш помітним у порівнянні з попередніми кризами, за винятком декількох областей.

Масштабні за обсягами та неконтрольовані у динаміці міграційні процеси в Україні призвели до суттєвого послаблення міграційної безпеки, що у підсумку спричинило поширення негативних наслідків для соціально-економічної стійкості регіонів (низький рівень демографічного відтворення, зменшення кількості осіб у репродуктивному й економічно активному віці, «знелюднення» територій, збільшення диспропорцій і нерівномірності статево-вікової структури населення; суттєвий дефіцит вузькопрофільних фахівців у галузях економіки регіонів; посилення непропорційності регіонального розвитку, диференціацій центрально-периферійного поступу, фінансових асиметрій і бюджетних дисбалансів; зменшення ресурсного, у т.ч. фінансово-інвестиційного, потенціалу регіонів та ін.).

Інструментарій посилення міграційної безпеки України як системи засобів регулювання міграційних процесів у проєкції забезпечення їх керованості, соціально-економічної стійкості та відновлення регіонів передбачає (1) підвищення якості системи моніторингу міграційних процесів, формування регіональних баз даних щодо структурно-динамічних характеристик міграції; (2) стимулювання реєміграції, особливо молоді, освітніх і трудових мігрантів; (3) зменшення соціально-економічної вразливості та нерівності ВПО; (4) ефективне використання міграційного капіталу суб'єктів господарювання; (5) розробку та реалізацію регіональних програм розвитку ринку віртуальної, креативної та інноваційної зайнятості; (6) стимулювання місцевого економічного розвитку та ін.

Проведене експертне опитування дозволило виявити низку проблем та окреслити напрями посилення міграційної безпеки територіальних громад України. Зокрема, спостерігається помітний розрив у ставленні до різних груп мігрантів (прийняття ВПО та реємігрантів негативно оцінюють по 25,5 % громад; висока частка невизначених оцінок стосовно іммігрантів (17,6 %) та реємігрантів (9,8 %)). Серед основних бар'єрів інтеграції іммігрантів та ВПО громади відзначають ризики посилення конкуренції за робочі місця (64,7 %), зростання рівня злочинності (56,9 %) та тиск на соціальну сферу, зокрема систему охорони здоров'я, освіти та житлову інфраструктуру (51,0 %). Основними чинниками стримування еміграції та стимулювання імміграції громади визначають наявність робочих місць та високий рівень економічного розвитку (54,9 %), доступне житло (54,9 %), розвинену соціальну інфраструктуру (52,9 %), можливості для розвитку молоді (49,0 %). Проблемою є недостатня партнерська взаємодія: у більшості громад (33,3 %) співпраця з бізнесом, громадськими організаціями та іншими інституціями у сфері міграції має ситуативний характер, а 11,8 % громад взагалі не мають відповідного досвіду. Це зумовлює потребу в налагодженні стабільної співпраці органів місцевого самоврядування з бізнесом та громадським сектором для комплексного вирішення міграційних проблем.

Запропонований інструментарій посилення міграційної безпеки України як системи засобів регулювання міграційних процесів у проєкції забезпечення їх керованості, соціально-економічної стійкості та відновлення регіонів. Такий інструментарій передбачає (1) підвищення якості системи моніторингу міграційних процесів, формування регіональних баз даних щодо структурно-динамічних характеристик міграції; (2) стимулювання реєміграції, особливо молоді, освітніх і трудових мігрантів; (3) зменшення соціально-економічної вразливості та нерівності ВПО; (4) ефективне використання міграційного капіталу суб'єктів господарювання; (5) розробку та реалізацію регіональних програм розвитку ринку віртуальної, креативної й інноваційної зайнятості; (6) стимулювання місцевого економічного розвитку та ін.

Актуалізується необхідність розробки та впровадження Національної стратегії забезпечення міграційної безпеки України, генеральною метою якої має бути збереження та відновлення людського потенціалу країни, протидія викликам і загрозам

соціально-економічній стійкості регіонів шляхом регулювання міграційних процесів із диференціацією для прифронтових, тилкових і прикордонних регіонів.

Для прифронтових регіонів (Херсонська, Запорізька, Харківська, Сумська, Дніпропетровська, Миколаївська та Одеська області) пріоритетом є відновлення людського та трудового потенціалу. Досягнення цього є можливим через забезпечення приросту населення шляхом покращення безпеки проживання (розбудова укриттів, пунктів незламності), реалізацію економічних, житлових та реінтеграційних програм для різних категорій населення, спрощення імміграційних процедур, запровадження спеціальних програм для іммігрантів, надання їм організаційної та фінансової підтримки, а також гарантій працевлаштування. Окрім цього, важливо оптимізувати демографічну структуру через бюджетно-грантову підтримку, створення фонду соціального житла, підвищення рівня оплати праці та зайнятості у відбудові територій, фінансово-кредитну підтримку житла і бізнесу, а також розвиток промислових парків із фокусом на залучення кваліфікованих кадрів.

У тилкових регіонах (Житомирська, Рівненська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька та Хмельницька області) пріоритетом є ефективне використання людського потенціалу. Досягнення цього пріоритету передбачає раціональний просторово-структурний розподіл населення через надання земельних ділянок, будівництво доступного житла, пільгове кредитування, підтримку малого бізнесу, покращення транспортної доступності та соціальної інфраструктури, стимулювання народжуваності та інтеграцію молодих сімей, розвиток професійної освіти та цифрової грамотності. Важливо також комплексно інтегрувати ВПО, забезпечуючи їм тимчасове житло, пільгові іпотеки, навчання, підтримку малого бізнесу та сприяння працевлаштуванню. Крім того, необхідно активізувати підприємницьку діяльність, сприяти поверненню трудових мігрантів і створенню інфраструктури для молоді й сімей.

Для прикордонних регіонів (Львівська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька та Івано-Франківська області) актуальними є заходи зі збереження молоді, рееміграції та адаптації соціально вразливих категорій населення. Для цього мають організовуватись програми пільгової фінансової підтримки, розбудови молодіжного соціального житла, створення стимулів для роботодавців і підтримки зайнятості молоді. Рееміграція та зменшення депопуляції у гірських і сільських громадах має забезпечуватись через фінансові стимули для малого бізнесу, програми доступного житла, індустриальні парки, залучення інвестицій, а також покращення транспортної та соціальної інфраструктури. Для ВПО та ветеранів війни важливі соціальна і медична реабілітація, житло, працевлаштування, цільова підтримка, цифрова інклюзія та створення інтеграційних центрів.

Повномасштабна війна спричинила глибокі виклики для національної безпеки, насамперед у сфері збереження людського капіталу. Масові міграції зумовлюють демографічні втрати, дефіцит трудових ресурсів і руйнування соціальних зв'язків, що потребує переходу від традиційних до антикризових підходів у регулюванні міграційних процесів. Такі інструменти мають не лише управляти переміщенням населення, а й стабілізувати соціально-економічне середовище, підтримувати базові умови життя та відновлювати довіру до держави. Антикризові заходи повинні враховувати регіональну специфіку. У прифронтових областях пріоритетними є евакуація, тимчасове розміщення, підтримка критичної інфраструктури та збереження зайнятості. У тилкових регіонах – швидка професійна адаптація ВПО, житлові програми та стабілізація соціальної інфраструктури; у західних прикордонних – транзитні хаби, міжрегіональні угоди з країнами ЄС щодо міграції, а також стимули для працевлаштування й мікрокредитування. Запровадження таких інструментів підвищить соціально-економічну стійкість регіонів, сприятиме зменшенню напруги, стабілізації ринку праці,

збереженню людського потенціалу та створенню передумов для післявоєнного відновлення. Комплексна антикризова міграційна політика зміцнить регіональну солідарність і здатність громад адаптуватися та відновлюватися після шоків.

Масштаб проблеми втрат людського потенціалу підтверджують такі факти:

- ✓ Україна займає перше місце в світі за рівнем смертності (18,6 смертей на 1000 осіб), останнє місце за рівнем народжуваності (6 народжень на 1000 осіб);
- ✓ Україна входить до числа держав з найнижчим рівнем фертильності – за різними джерелами показник коливається від 0,9 до 1,2;
- ✓ Україна займає перше місце в світі за коефіцієнтом чистої міграції – 36,5 мігрантів на 1000 осіб;
- ✓ згідно з прогнозом ООН населення України скоротиться з 37,0 млн у 2024 р. до 15,3 млн у 2100 р., тобто на 61 %. Це найвищий показник кількісного та відсоткового скорочення в Європі.

Численні проблеми втрат людського потенціалу України актуалізують вироблення політики його збереження з особливою увагою до регулювання міграції. Для врегулювання міграційної і демографічної ситуації мають реалізовуватися заходи не лише зі стимулювання демовідтворення населення, його реєміграції. Необхідно цілісно розуміти ключові проблеми в демографічній (суспільне здоров'я, демографічна ситуація, міграція), освітньо-інтелектуальній (якість освіти та інтелектуального розвитку), соціальній (громадянська і громадянська самоідентифікація, довіра, згуртованість) та культурній (культурне життя, збереження історичної пам'яті) сферах. Таке цілісне розуміння дозволяє обґрунтувати актуальні пріоритети політики збереження людського потенціалу в проєкції забезпечення соціально-економічної резильєнтності України та з урахуванням специфіки регіонів.

За сучасних умов великі міста та агломерації стають головними центрами тяжіння людських ресурсів, зосереджуючи освітній, економічний та інноваційний потенціал. Інтенсивні урбанізаційні та міграційні потоки (зокрема молоді, ВПО, реємігрантів) підсилюють навантаження на житлову, соціальну і транспортну інфраструктуру, тоді як відтік кваліфікованих кадрів за кордон і погіршення доступу до якісних послуг формують додаткові демографічні та соціальні виклики. Великі міста одночасно зміцнюють роль центрів відтворення людського капіталу та стикаються зі зростанням структурних дисбалансів, що підривають міграційну безпеку та стійкість соціально-економічного простору. Стратегічні орієнтири політики розвитку людського потенціалу та управління міграційними процесами мають охоплювати: інтегровану міську стратегію збереження людського потенціалу; адаптацію інфраструктури до безпекових та демографічних умов; розвиток доступного житла і локальних мереж послуг; підтримку інноваційних центрів та механізмів повернення фахівців; посилення інклюзивності освіти й охорони здоров'я; комплексні програми для ВПО й ветеранів.

В умовах війни та затяжної демографічної кризи великі міста України одночасно концентрують людські ресурси та зазнають структурного перевантаження, що породжують ризики дефіциту житла, нерівного доступу до ринку праці, надмірного навантаження на транспортно-комунальні системи. Орієнтирами державної політики мають стати механізми інгібування міграційних втрат через посилення ролі великих міст як центрів економічної динаміки та життєвої привабливості. Пріоритетними є: розвиток зайнятості шляхом підтримки індустріальних парків і кластерів; активізація житлової політики (від соціального й орендного житла до кооперативних моделей); модернізація транспортно-логістичної інфраструктури та перехід до концепції «міста коротких відстаней»; розбудова «зеленої» та безпекової інфраструктури; цифровізація міських послуг і впровадження рішень «розумного міста»; інституційне забезпечення інтеграції ВПО та ветеранів; посилення молодіжної, освітньо-наукової та підприємницької підтримки та ін.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ознаки соціально-економічної резильєнтності системи

Автор(и)	Ознаки
А. Бойко [⁴⁴⁸]	– надійність економічної системи – здатність долати збої у функціонуванні, що виникають внаслідок дії шоківих впливів; – надлишковість – наявність у системі надлишкових потужностей, які можуть бути задіяні внаслідок виходу з ладу основних потужностей; – адаптивність – здатність пристосовуватися до шоківих впливів із можливою трансформацією негативних результатів у позитивні; – реагування – здатність до швидкої мобілізації зусиль населення, підприємств, держави в умовах шоківих впливів; – відновлення – здатність пристосовуватися до нових обставин, що виникли у результаті шоківих впливів; – автономність – незалежність функціонування спеціальних систем управління в умовах кризи, що формується як результат їх самоорганізації та керуючих впливів системи державного управління; – ступінь керованості – здатність економічної системи підтримувати функціональний стан, при якому за рахунок дії спеціальних систем управління забезпечується підтримка динамічної постійності життєво важливих функцій і параметрів системи при різних змінах внутрішнього і зовнішнього середовища.
Л. Брігугліо, Г. Кордіна та ін. [⁴⁴⁹]	– здатність економіки швидко відновлюватись, що пов'язано з гнучкістю економіки, її здатністю повернутись до початкового стану після несприятливо впливу на неї економічного шоку; – здатність протистояти шокам. Це означає, що негативний вплив шоку може бути поглинений таким чином, що кінцевий результат для економічної системи буде нульовим або незначним; – здатність економіки уникати шоків.
С. Карпентер та ін. [⁴⁵⁰]	здатність поглинати збурення; здатність до самоорганізації та самореорганізації; здатність розвиватися; здатність до адаптації.
М. М'юсен [⁴⁵¹]	– адаптивність (здатність змінювати ресурсний потенціал, виробництво, маркетинг та методи управління ризиками у відповідь на шоки і стреси, але без зміни структури і механізмів зворотного зв'язку системи. Наслідком адаптивності є гнучкість до стратегічних викликів);

⁴⁴⁸ Бойко А. Концептуалізація стійкості національної економіки. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2014. № 1. С. 5-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2014_1_2

⁴⁴⁹ Briguglio L., Cordina G., Farrugia N., Vella S. Conceptualising and measuring economic resilience. *Pacific Islands Regional Integration and Governance*. 2000. P. 26-49.

⁴⁵⁰ Carpenter S., Walker B., Anderies J.M., Abel N. From metaphor to measurement: resilience of what to what? *Ecosystems* 4, 765-781 (2001).

⁴⁵¹ Meuwissen M., Feindt P.H., Spiegel A. etc. (2019). A Framework to Assess the Resilience of Farming Systems. *Agricultural Systems*. Vol. 176. Article 102656. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.102656>.

Автор(и)	Ознаки
	– трансформаційність (здатність істотно змінювати внутрішню структуру і механізми зворотного зв'язку системи у відповідь на серйозні шоки або на тривалий стрес, що унеможливорює нормальне ведення бізнесу); – витривалість (здатність системи протистояти стресам і (не)очікуваним шокам); зберігати якість функціонування при незначних змінах у структурі чи факторних параметрах виробництва.
У. Іванюк [⁴⁵²]	– адаптивність; здатність до поглинання чи пом'якшення втрат в умовах шоку; здатність до реструктуризації та швидкого відновлення у постшоковому періоді; здатність уникати шоків; здатність протистояти шокам.
ОЕСР [⁴⁵³]	– абсорбційна здатність системи – здатність системи готуватися до негативного впливу, пом'якшувати його або запобігати йому, використовуючи заздалегідь визначені реакції подолання, щоб зберегти та відновити найважливіші основні структури та функції. Це охоплює механізми подолання, які використовуються в періоди шоку; – адаптивність – здатність системи корегувати, модифікувати або змінювати свої характеристики, спрямовані на пом'якшення потенційної майбутньої шкоди та використання можливостей, зберігаючи ідентичність функціонування без серйозних якісних змін функцій чи структури; – трансформативність (здатність до фундаментального оновлення) – здатність створювати принципово нову систему, для якої шок більше не матиме жодного впливу. Приклади такої здатності охоплюють запровадження механізмів розв'язання конфліктів, містобудівних заходів, заходів щодо викорінення корупції тощо.

Джерело: систематизовано авторами.

⁴⁵² Іванюк У. Домінантні ознаки, види та драйвери резилентності економічної системи в умовах глобальної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2022. №43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-72>.

⁴⁵³ OECD, SIDA. Resilience systems analysis: Learning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 2017; MacLeman H., Malik Miller A., Marty L. (2017). Resilience systems analysis: Learning and recommendations report. Paris: OECD Publishing, 88 p. URL: <https://www.alnap.org/help-library/resiliencesystems-analysis-learning-and-recommendations-report>.

Додаток Б

Параметри розрахунку Індексу резильєнтності територій (підхід М. Кахаї, Й. Юу, М. Міддетона)

Вимір	Змінні виміру/драйвери посилення резильєнтності
(1) диверсифікованість промисловості	Показником диверсифікації промисловості є Індекс ентропії (Е) промисловості, який відображає рівень зайнятості у десяти секторах промисловості: $E = \sum_{i=0}^n P_i * \log \frac{1}{P_i}, \quad (3)$ де n – кількість секторів промисловості, P_i – частка зайнятості в кожному секторі промисловості від загального обсягу зайнятого населення. Чим більшим є значення Індексу ентропії (Е) промисловості, тим більш диверсифікованою і резильєнтною є промислова база.
(2) підприємницька діяльність і динаміка бізнесу	1. Рівень самозайнятості, %. 2. Кількість зареєстрованих патентів на винаходи, од. Зазначений індикатор дає уявлення про інноваційну активність в окрузі. 3. Показник бізнес-активності (Establishment Churn_j), який обчислюється за формулою: $EC_j = \frac{B+D+E+C}{D+E+C+Const}, \quad (4)$ де В (Births) – кількість зареєстрованих нових суб'єктів господарювання, од.; D (Deaths) – кількість ліквідованих суб'єктів господарювання, од.; Е (Expansion) – кількість діючих суб'єктів господарювання, що розширили свою діяльність, од.; (С) Constraction – кількість діючих суб'єктів господарювання, що скоротили свою діяльність, од. Високий показник бізнес-активності свідчить про динамізм і гнучкість економіки, що загалом сприяє швидкій адаптації підприємництва до змін. Водночас, надмірна бізнес-активність може вказувати на нестабільність бізнес-середовища або високий рівень ризику для нових та існуючих підприємств. Утім, авторами не ідентифіковано меж значень, у яких показник бізнес-активності можна вважати «високим», а при яких – «надмірним».
(3) людський капітал	1. Частка населення віком понад 25 років із вищою освітою, % до загальної чисельності населення відповідного віку. 2. Частка населення віком понад 25 років із середньою спеціальною освітою, % до загальної чисельності населення відповідного віку. 3. Частка зайнятих в креативному секторі, % до загальної чисельності зайнятих.
(4) близькість до «точок зростання»	Метою здійснення розрахунків за даним виміром є оцінка впливу ефектів «точок зростання» (зокрема, агломерацій) на розвиток досліджуваних систем, аналіз взаємозв'язку між сусідніми урбанізованими економіками. Вищий рівень інтеграції забезпечує додаткові можливості для розвитку бізнесу та робочої сили, тоді як більш замкнуті або ізольовані

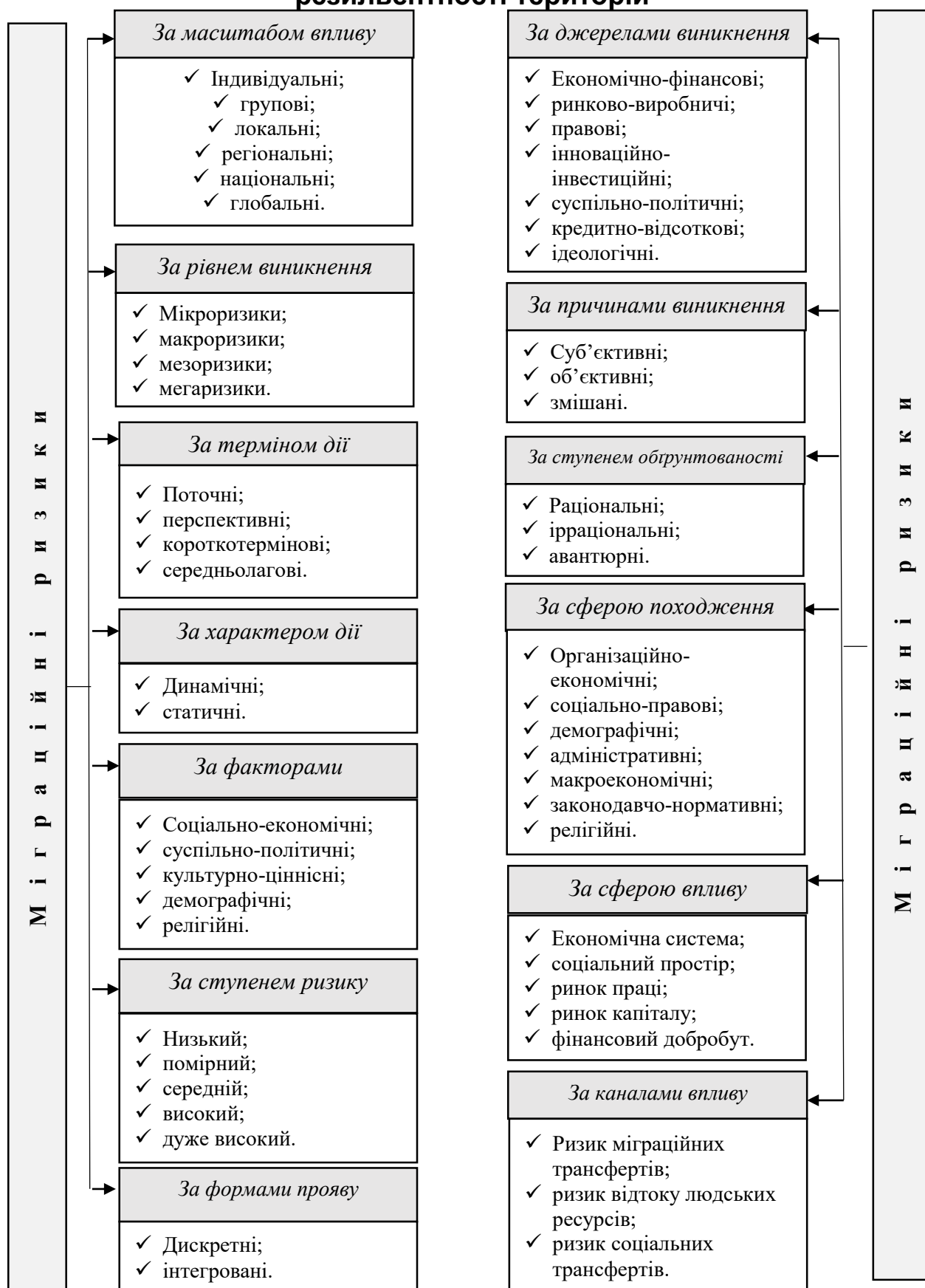
	економіки залежать від умов та особливостей локального розвитку. Змінні для розрахунків: 1. Кількість суб'єктів господарювання у розрахунку на 1 тис. зайнятого населення, од. 2. Щільність населення, осіб/км². 3. Середня відстань до місця праці, км. 4. Середній час доїзду на роботу, год.
(5) фізичний капітал (інфраструктура)	1. Забезпеченість населення житлом, %. 2. Щільність доріг і автомагістралей, км/1 км². 3. Рівень доступності медичних закладів, пунктів.
(6) диверсифікованість доходів населення	Розраховується на основі Індексу ентропії джерел доходів (є показником, який вимірює різноманітність джерел доходів місцевого населення) та коефіцієнту Джині: $INCD = \sum_{i=0}^n P_i * \log \frac{1}{P_i} + Gini, \quad (5)$ де P_i – частка і-того виду доходу на душу населення в загальному обсязі доходів, %; $Gini$ – коефіцієнт Джині (нерівності доходів). Змінні для розрахунків: 1. Частка заробітної плати у загальній сумі доходу на душу населення, %. 2. Частка інвестиційного доходу у загальній сумі доходу на душу населення, %. 3. Частка доходу від samozайнятості у загальній сумі доходу на душу населення, %. 4. Частка доходу від трансфертних платежів у загальній сумі доходу на душу населення, %.

Джерело: складено авторами на основі даних [454].

⁴⁵⁴ Kahsai, M., Yu, J., Middleton, M., Schaeffer, P. V., & Jackson, R. (2015). *A framework for measuring county economic resilience* (Working Paper No. 22). Regional Research Institute. URL: https://researchrepository.wvu.edu/rri_pubs/22.

Додаток В

Класифікація міграційних ризиків: фокус соціально-економічної резильєнтності територій

Джерело: систематизовано авторами.

Додаток Г
**Інформаційно-аналітична система індикаторів соціально-
 економічного розвитку: структурний підхід**

Розвиток ринку праці	Демографічний розвиток
✓ Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, у % до всього населення відповідного віку ✓ Рівень прийому працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників ✓ Рівень звільнення працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників ✓ Кількість фізичних осіб-підприємців, у розрахунку на 10 тис. населення ✓ Рівень неформально зайнятого населення, у % до зайнятого населення ✓ Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці (на кін. року), % до середньооблікової кількості штатних працівників ✓ Рівень втрат робочого часу, % ✓ Рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, % ✓ Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб ✓ Рівень безробіття населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку ✓ Рівень вимушеної неповної зайнятості, % до середньооблікової кількості штатних працівників	✓ Кількість дітей, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Кількість осіб похилого віку, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Коефіцієнт демографічного навантаження працездатного населення непрацездатним, % ✓ Сумарний коефіцієнт народжуваності ✓ Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року, на 1 тис. новонароджених ✓ Середня очікувана тривалості життя при народженні, роки ✓ Загальний коефіцієнт шлюбності, у розрахунку на 1 тис. населення ✓ Частка неповних сімей з дітьми, % ✓ Коефіцієнт несталості шлюбів, % ✓ Кількість інвалідів, у розрахунку на 10 тис. населення ✓ Частка домогосподарств, які мають 3 і більше дітей, %
Розвиток соціальної сфери	Економічний розвиток
✓ Середньомісячна номінальна заробітна плата, у середньому на одного штатного працівника, євро ✓ Наявний дохід населення, у розрахунку на одну особу, євро ✓ Індекс споживчих цін, % до попереднього року ✓ Частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування, у розрахунку на одне домогосподарство за місяць, % ✓ Середній розмір державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, євро ✓ Видатки місцевого бюджету на сферу освіти, у розрахунку на одну особу, євро ✓ Видатки з місцевого бюджету на сферу охорони здоров'я, у розрахунку на одну особу, євро ✓ Видатки з місцевого бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення, у розрахунку на одну особу, євро ✓ Середній розмір пільг і субсидій (безготівкових) на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива, у розрахунку на одне домогосподарство, євро	✓ Обсяги капітальних інвестицій, у розрахунку на одну особу, євро ✓ Обсяги прямих іноземних інвестицій, у розрахунку на одну особу, євро ✓ Обсяги реалізованої промислової продукції, у розрахунку на одну особу, євро ✓ Індекси обсягу сільськогосподарського виробництва, % до попереднього року ✓ Обсяг виконаних будівельних робіт, у розрахунку на одну особу, євро ✓ Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібної торгівлі, % до попереднього року ✓ Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, % ✓ Співвідношення експорту до імпорту товарів ✓ Темпи зростання обсягів експорту товарів, %

✓ Середній розмір призначеної місячної пенсії усіх категорій пенсіонерів, <i>євро</i> ✓ Сума заборгованості з виплати заробітної плати, у розрахунку на одного штатного працівника, <i>євро</i> ✓ Частка населення із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму, у % до загальної чисельності населення ✓ Забезпеченість населення лікарями усіх спеціальностей, у розрахунку на 10 тис. осіб ✓ Кількість місць у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, у розрахунку на 100 тис. населення, од. ✓ Кількість закладів загальної середньої освіти, од на 100 тис населення ✓ Житловий фонд, у розрахунку на одну особу, м² загальної площі	✓ Кількість суб'єктів середнього підприємництва, у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, од. ✓ Кількість суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікро підприємництва), у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, од. ✓ Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів малого підприємництва (з урахуванням мікропідприємництва) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами господарювання, % ✓ Кількість найманих працівників на малих підприємствах, % до загальної кількості найманих працівників
---	---

Примітка: жирним шрифтом виділено індикатори-регресори (збільшення обсягів яких має реверсний вплив на показник розвитку).

Джерело: систематизовано авторами.

Додаток Д

Таблиця Д.1

Динаміка потенціалу розвитку ринку праці регіонів України: композиційний підхід, 2010-2021 рр.

Індекс	Роки											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна	0,859	0,871	0,874	0,855	0,795	0,791	0,846	0,871	0,887	0,906	0,806	0,886
Вінницька	0,858	0,843	0,846	0,841	0,860	0,865	0,848	0,855	0,858	0,871	0,854	0,857
Волинська	0,881	0,927	0,870	0,862	0,896	0,897	0,917	0,910	0,926	0,919	0,856	0,890
Дніпропетровська	0,954	0,936	0,930	0,919	0,941	0,915	0,951	0,938	0,945	0,948	0,936	0,952
Донецька	0,922	0,926	0,919	0,869	0,710	0,653	0,724	0,725	0,755	0,795	0,730	0,791
Житомирська	0,901	0,913	0,903	0,902	0,923	0,889	0,893	0,912	0,911	0,933	0,895	0,931
Закарпатська	0,903	0,915	0,887	0,865	0,882	0,851	0,867	0,911	0,915	0,925	0,835	0,889
Запорізька	0,878	0,868	0,850	0,882	0,855	0,824	0,855	0,831	0,838	0,853	0,784	0,853
Івано-Франківська	0,831	0,841	0,816	0,802	0,799	0,815	0,798	0,872	0,896	0,912	0,817	0,886
Київська	0,981	0,966	0,961	0,945	0,940	0,938	0,953	0,954	0,961	0,971	0,946	0,968
Кіровоградська	0,891	0,887	0,879	0,878	0,863	0,854	0,888	0,904	0,912	0,918	0,846	0,915
Луганська	0,905	0,914	0,861	0,842	0,696	0,595	0,687	0,691	0,727	0,795	0,757	0,727
Львівська	0,906	0,923	0,903	0,873	0,880	0,914	0,939	0,945	0,957	0,975	0,922	0,954
Миколаївська	0,919	0,913	0,902	0,912	0,905	0,897	0,897	0,900	0,894	0,906	0,826	0,884
Одеська	0,979	0,962	0,959	0,968	0,964	0,953	0,976	0,974	0,968	0,969	0,935	0,939
Полтавська	0,905	0,951	0,938	0,938	0,879	0,859	0,873	0,891	0,922	0,931	0,848	0,914
Рівненська	0,832	0,833	0,830	0,837	0,814	0,800	0,783	0,817	0,851	0,872	0,805	0,865
Сумська	0,856	0,859	0,864	0,847	0,856	0,839	0,852	0,857	0,882	0,926	0,900	0,939
Тернопільська	0,842	0,857	0,852	0,855	0,859	0,871	0,886	0,878	0,878	0,881	0,795	0,840
Харківська	0,985	0,958	0,974	0,981	0,964	0,964	1,000	0,993	0,996	0,990	0,948	0,980
Херсонська	0,937	0,913	0,900	0,867	0,850	0,824	0,827	0,823	0,845	0,859	0,822	0,838
Хмельницька	0,879	0,883	0,874	0,865	0,875	0,871	0,882	0,944	0,947	0,953	0,869	0,918
Черкаська	0,855	0,838	0,832	0,856	0,852	0,859	0,860	0,861	0,881	0,890	0,857	0,890
Чернівецька	0,881	0,878	0,865	0,853	0,856	0,860	0,874	0,892	0,912	0,908	0,840	0,879
Чернігівська	0,872	0,888	0,897	0,903	0,907	0,870	0,871	0,918	0,908	0,931	0,857	0,891

Таблиця Д.2

Динаміка потенціалу розвитку соціальної системи регіонів України: композиційний підхід, 2010-2021 рр.

Індекс	Роки											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна	0,702	0,752	0,844	0,877	0,704	0,614	0,670	0,733	0,730	0,731	0,681	0,707
Вінницька	0,899	0,966	0,967	0,958	0,931	0,898	0,901	0,959	0,969	0,979	0,860	0,896
Волинська	0,879	0,904	0,941	0,917	0,851	0,836	0,831	0,898	0,920	0,936	0,825	0,820
Дніпропетровська	0,909	0,954	0,962	0,942	0,928	0,886	0,902	0,936	0,945	0,963	0,843	0,834
Донецька	0,870	0,896	0,935	0,937	0,752	0,606	0,596	0,621	0,660	0,684	0,633	0,595
Житомирська	0,878	0,964	0,962	0,969	0,922	0,870	0,894	0,777	0,957	0,968	0,841	0,873
Закарпатська	0,884	0,904	0,936	0,912	0,907	0,770	0,871	0,918	0,925	0,952	0,817	0,801
Запорізька	0,875	0,954	0,975	0,929	0,930	0,911	0,928	0,950	0,963	0,945	0,844	0,805
Івано-Франківська	0,953	0,963	0,957	0,962	0,923	0,882	0,889	0,945	0,948	0,965	0,849	0,825
Київська	0,949	0,978	0,978	0,972	0,896	0,884	0,904	0,925	0,950	0,947	0,849	0,803
Кіровоградська	0,851	0,903	0,919	0,948	0,896	0,829	0,848	0,882	0,905	0,898	0,835	0,821
Луганська	0,900	0,932	0,943	0,956	0,701	0,529	0,569	0,594	0,618	0,635	0,578	0,581
Львівська	0,938	0,945	0,950	0,933	0,917	0,911	0,907	0,889	0,943	0,904	0,793	0,860
Миколаївська	0,913	0,926	0,928	0,913	0,908	0,834	0,853	0,883	0,894	0,888	0,850	0,831
Одеська	0,900	0,904	0,905	0,907	0,889	0,814	0,861	0,916	0,924	0,926	0,874	0,859
Полтавська	0,961	0,994	0,992	0,985	0,980	0,901	0,910	0,959	0,968	0,976	0,888	0,812

Індекс	Роки											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Рівненська	0,869	0,904	0,917	0,898	0,862	0,831	0,870	0,916	0,927	0,953	0,824	0,822
Сумська	0,895	0,934	0,945	0,939	0,929	0,865	0,859	0,915	0,922	0,915	0,758	0,795
Тернопільська	0,903	0,929	0,952	0,945	0,866	0,850	0,854	0,913	0,930	0,950	0,826	0,821
Харківська	0,910	0,936	0,949	0,949	0,914	0,857	0,872	0,903	0,932	0,933	0,817	0,813
Херсонська	0,866	0,923	0,923	0,925	0,884	0,843	0,874	0,926	0,944	0,924	0,810	0,813
Хмельницька	0,918	0,955	0,970	0,979	0,911	0,878	0,896	0,950	0,965	0,976	0,861	0,834
Черкаська	0,892	0,915	0,923	0,923	0,870	0,800	0,825	0,880	0,898	0,908	0,840	0,824
Чернівецька	0,939	0,955	0,970	0,959	0,925	0,877	0,887	0,894	0,951	0,978	0,866	0,844
Чернігівська	0,950	0,960	0,982	0,978	0,941	0,883	0,887	0,944	0,960	0,969	0,853	0,842

Таблиця Д.3

**Динаміка потенціалу демографічного розвитку регіонів України:
композиційний підхід, 2010-2021 рр.**

Індекс	Роки											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна	0,914	0,892	0,879	0,884	0,929	0,947	0,884	0,901	0,828	0,816	0,760	0,767
Вінницька	0,929	0,888	0,877	0,907	0,883	0,916	0,846	0,891	0,845	0,816	0,826	0,840
Волинська	0,946	0,972	0,949	0,924	0,965	0,932	0,969	0,977	0,908	0,913	0,890	0,922
Дніпропетровська	0,847	0,871	0,836	0,808	0,872	0,803	0,840	0,796	0,819	0,768	0,782	0,797
Донецька	0,737	0,712	0,699	0,710	0,553	0,431	0,394	0,408	0,438	0,391	0,386	0,392
Житомирська	0,915	0,895	0,869	0,867	0,907	0,915	0,836	0,805	0,847	0,846	0,750	0,784
Закарпатська	0,981	0,914	0,952	0,921	0,937	0,922	0,934	0,916	0,898	0,918	0,910	0,916
Запорізька	0,831	0,773	0,749	0,774	0,840	0,829	0,756	0,783	0,752	0,812	0,687	0,711
Івано-Франківська	0,935	0,936	0,938	0,882	0,929	0,960	0,828	0,822	0,920	0,814	0,872	0,833
Київська	0,878	0,918	0,789	0,822	0,899	0,917	0,893	0,893	0,870	0,869	0,821	0,788
Кіровоградська	0,864	0,832	0,827	0,839	0,830	0,899	0,776	0,748	0,751	0,825	0,726	0,737
Луганська	0,749	0,743	0,718	0,726	0,506	0,405	0,440	0,381	0,453	0,387	0,368	0,369
Львівська	0,938	0,945	0,950	0,933	0,917	0,911	0,907	0,889	0,943	0,904	0,793	0,860
Миколаївська	0,878	0,831	0,805	0,819	0,902	0,860	0,814	0,843	0,711	0,787	0,711	0,712
Одеська	0,942	0,910	0,911	0,894	0,915	0,928	0,899	0,913	0,913	0,901	0,883	0,894
Полтавська	0,878	0,831	0,805	0,819	0,902	0,860	0,814	0,843	0,711	0,787	0,711	0,712
Рівненська	0,950	0,924	0,969	0,953	0,929	0,950	0,903	0,922	0,877	0,919	0,886	0,892
Сумська	0,843	0,749	0,818	0,818	0,762	0,810	0,751	0,738	0,706	0,694	0,707	0,679
Тернопільська	0,955	0,898	0,932	0,980	0,885	0,872	0,839	0,832	0,825	0,854	0,794	0,834
Харківська	0,777	0,772	0,747	0,789	0,808	0,862	0,831	0,813	0,739	0,788	0,685	0,706
Херсонська	0,895	0,876	0,853	0,899	0,902	0,919	0,856	0,893	0,845	0,792	0,768	0,734
Хмельницька	0,941	0,900	0,847	0,881	0,847	0,832	0,806	0,813	0,833	0,816	0,751	0,723
Черкаська	0,792	0,787	0,768	0,825	0,827	0,837	0,747	0,759	0,730	0,719	0,694	0,701
Чернівецька	0,859	0,888	0,823	0,849	0,908	0,902	0,888	0,816	0,820	0,787	0,753	0,797
Чернігівська	0,758	0,781	0,733	0,764	0,778	0,842	0,720	0,748	0,725	0,733	0,662	0,695

Таблиця Д.4

**Динаміка потенціалу економічного розвитку регіонів України:
композиційний підхід, 2010-2021 рр.**

Індекс	Роки											
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Україна	0,769	0,821	0,795	0,789	0,677	0,616	0,653	0,717	0,769	0,797	0,786	0,873
Вінницька	0,719	0,776	0,788	0,797	0,726	0,671	0,712	0,744	0,808	0,828	0,779	0,825
Волинська	0,701	0,719	0,699	0,720	0,683	0,667	0,618	0,641	0,673	0,710	0,700	0,779
Дніпропетровська	0,907	0,896	0,874	0,855	0,814	0,774	0,821	0,792	0,832	0,858	0,851	0,842
Донецька	0,752	0,765	0,736	0,757	0,620	0,507	0,595	0,525	0,602	0,715	0,665	0,664
Житомирська	0,690	0,774	0,784	0,786	0,670	0,620	0,689	0,696	0,718	0,762	0,719	0,756
Закарпатська	0,695	0,694	0,657	0,649	0,649	0,623	0,649	0,649	0,659	0,636	0,592	0,633
Запорізька	0,864	0,877	0,849	0,853	0,788	0,750	0,743	0,836	0,848	0,866	0,839	0,857
Івано-Франківська	0,752	0,834	0,846	0,801	0,794	0,701	0,717	0,723	0,769	0,763	0,737	0,766
Київська	0,884	0,890	0,874	0,873	0,863	0,825	0,869	0,922	0,924	0,872	0,857	0,825
Кіровоградська	0,770	0,822	0,812	0,832	0,743	0,682	0,718	0,719	0,796	0,808	0,751	0,761
Луганська	0,759	0,753	0,761	0,755	0,424	0,388	0,521	0,476	0,495	0,462	0,461	0,421
Львівська	0,794	0,781	0,797	0,814	0,747	0,739	0,789	0,805	0,827	0,857	0,837	0,888
Миколаївська	0,870	0,851	0,818	0,853	0,759	0,703	0,762	0,790	0,775	0,856	0,825	0,843
Одеська	0,816	0,823	0,847	0,860	0,839	0,760	0,770	0,812	0,810	0,820	0,767	0,811
Полтавська	0,897	0,911	0,884	0,864	0,859	0,773	0,823	0,769	0,819	0,871	0,882	0,884
Рівненська	0,720	0,733	0,716	0,732	0,694	0,616	0,615	0,667	0,696	0,721	0,709	0,729
Сумська	0,735	0,808	0,809	0,784	0,734	0,700	0,724	0,729	0,717	0,765	0,736	0,753
Тернопільська	0,696	0,719	0,646	0,656	0,628	0,615	0,621	0,624	0,688	0,704	0,692	0,685
Харківська	0,888	0,936	0,936	0,913	0,872	0,816	0,865	0,846	0,870	0,896	0,879	0,892
Херсонська	0,735	0,754	0,740	0,777	0,725	0,622	0,694	0,714	0,721	0,775	0,709	0,748
Хмельницька	0,651	0,728	0,751	0,741	0,672	0,634	0,661	0,702	0,707	0,736	0,721	0,706
Черкаська	0,792	0,818	0,764	0,823	0,759	0,681	0,726	0,739	0,781	0,814	0,773	0,823
Чернівецька	0,721	0,755	0,712	0,708	0,646	0,613	0,630	0,575	0,630	0,648	0,635	0,652
Чернігівська	0,715	0,716	0,758	0,726	0,698	0,609	0,627	0,751	0,757	0,829	0,826	0,823

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

**Показники резильєнтності регіональних ринків праці:
аспект відновлення після макроекономічних шоків, 2010-2021 рр.**

Регіони	Показники відновлення							
	Період (роки)/гнучкість			Швидкість (в.п./роки)			Відновлення	
	після 2014	2021	усередн.	після 2014	2021	усередн.	після 2014	2021
Україна	4		4	0.016		0.021	0.128	
Вінницька	4		4	0.001		0.003	0.010	
Волинська	5		5	0.002		0.007	0.020	
Дніпропетровська	4	1	2,5	0.001	0.012	0.003	0.008	0.006
Донецька	4			0.054			0.432	
Житомирська	4		4	0.003		0.006	0.026	
Закарпатська	4		4	0.004		0.013	0.028	
Запорізька	4	1		0.015			0.116	
Івано-Франківська	3			0.001			0.006	
Київська	4		4	0.002		0.004	0.014	
Кіровоградська	2		2	0.012		0.024	0.024	
Луганська	4			0.062			0.494	
Львівська	2		2	0.015		0.021	0.030	
Миколаївська	1		1	0.015		0.048	0.008	
Одеська	3		3	0.005		0.008	0.023	
Полтавська	4		4	0.020		0.020	0.158	
Рівненська	3		3	0.018		0.020	0.081	
Сумська	2	1	1.5	0.004	0.026	0.011	0.008	0.013
Тернопільська	4		4	0.001		0.010	0.008	
Харківська	1		1	0.017		0.030	0.009	
Херсонська								
Хмельницька	1		1	0.006		0.039	0.003	
Черкаська	1	1	1	0.004	0.033	0.019	0.002	0.017
Чернівецька	3		3	0.004		0.013	0.018	
Чернігівська	1		1	0.033		0.054	0.017	

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

**Показники резильєнтності соціальної системи регіонів:
аспект відновлення після макроекономічних шоків, 2010-2021 рр.**

Регіони	Показники відновлення						
	Період (роки)/гнучкість			Швидкість (в.п./роки)		Відновлення	
	після 2014	2021	Усередн	після 2014	Усередн	після 2014	2021
Україна	3		3	0.088	0.052	0.395	
Вінницька	4		4	0.017	0.024	0.138	
Волинська	3		3	0.035	0.037	0.157	
Дніпропетровська	4		4	0.014	0.023	0.113	
Донецька	1		1	0.341		0.170	
Житомирська							
Закарпатська	4		4	0.042	0.040	0.335	
Запорізька	5		5	0.004		0.045	
Івано-Франківська	4		4	0.020		0.162	
Київська	4		4	0.022	0.029	0.176	
Кіровоградська	3		3	0.040	0.033	0.179	
Луганська							
Львівська	1		1	0.038	0.075	0.019	
Миколаївська	4		4	0.020	0.017	0.157	
Одеська	4		4	0.023	0.020	0.186	
Полтавська	4		4	0.021	0.031	0.170	
Рівненська	2		2	0.033	0.049	0.066	
Сумська	1		1	0.080	0.118	0.040	
Тернопільська	4		4	0.024	0.028	0.189	
Харківська	4		4	0.023	0.027	0.185	
Херсонська	3		3	0.027	0.033	0.123	
Хмельницька	4		4	0.025	0.030	0.201	
Черкаська	4		4	0.031	0.026	0.247	
Чернівецька	3		3	0.031	0.038	0.140	
Чернігівська	4		4	0.024	0.028	0.191	

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

**Показники резильєнтності демографічної системи регіонів:
аспект відновлення після макроекономічних шоків, 2010-2021 рр.**

Регіони	Показники відновлення					
	Період відновлення (роки)/гнучкість			Швидкість відновлення(в.п./рок		Відновлення
	після 2014	2021	усередн	після 2014	усередн	
Україна	2		2	0.006	0.017	0.013
Вінницька	1	2	1,5	0.011	0.000	0.005
Волинська	2	1	1,5	0.012	0.016	0.025
Дніпропетровська	1	1	1	0.004	0.005	0.002
Донецька		1	1			
Житомирська	1		1	0.031	0.064	0.016
Закарпатська	1		1	0.031	0.019	0.015
Запорізька	1		1	0.018		0.009
Івано-Франківська	2	1	2	0.027		0.054
Київська	3		3	0.011	0.008	0.050
Кіровоградська	1		1	0.063	0.081	0.032
Луганська						
Львівська	1		1	0.038	0.075	0.019
Миколаївська	1		1	0.005	0.041	0.003
Одеська	2		2	0.002	0.003	0.005
Полтавська	1		1	0.005	0.041	0.003
Рівненська						
Сумська	1		1	0.067	0.041	0.034
Тернопільська	1		1	0.141	0.101	0.070
Харківська	3		3	0.008	0.021	0.038
Херсонська	3		3	0.015	0.017	0.065
Хмельницька	1		1	0.075	0.084	0.037
Черкаська	3		3	0.026	0.017	0.117
Чернівецька	2	1	1,5	0.033	0.033	0.066
Чернігівська	3		3	0.015	0.019	0.066

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Таблиця Ж.4

**Емпіричні показники втрат економічного розвитку
як наслідок шоків: 2010-2021 рр., в.п.**

Індекси	Період												Втрати (в.п.)		
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2014-2015	2020-2021	усеред.
Україна	0.914	0.892	0.879	0.884	0.929	0.947	0.884	0.901	0.828	0.816	0.760	0.767	-0.013	-0.056	-0.034
Вінницька	0.929	0.888	0.877	0.907	0.883	0.916	0.846	0.891	0.845	0.816	0.826	0.840	-0.011	0.010	0.000
Волинська	0.946	0.972	0.949	0.924	0.965	0.932	0.969	0.977	0.908	0.913	0.890	0.922	-0.025	-0.026	-0.024
Дніпропетровська	0.847	0.871	0.836	0.808	0.872	0.803	0.840	0.796	0.819	0.768	0.782	0.797	-0.004	0.014	0.005
Донецька	0.737	0.712	0.699	0.710	0.553	0.431	0.394	0.408	0.438	0.391	0.386	0.392	-0.316	-0.006	-0.164
Житомирська	0.915	0.895	0.869	0.867	0.907	0.915	0.836	0.805	0.847	0.846	0.750	0.784	-0.031	-0.096	-0.064
Закарпатська	0.981	0.914	0.952	0.921	0.937	0.922	0.934	0.916	0.898	0.918	0.910	0.916	-0.031	-0.008	-0.019
Запорізька	0.831	0.773	0.749	0.774	0.840	0.829	0.756	0.783	0.752	0.812	0.687	0.711	-0.018	-0.125	-0.071
Івано-Франківська	0.935	0.936	0.938	0.882	0.929	0.960	0.828	0.822	0.920	0.814	0.872	0.833	-0.054	0.019	-0.017
Київська	0.878	0.918	0.789	0.822	0.899	0.917	0.893	0.893	0.870	0.869	0.821	0.788	0.033	-0.081	-0.024
Кіровоградська	0.864	0.832	0.827	0.839	0.830	0.899	0.776	0.748	0.751	0.825	0.726	0.737	-0.063	-0.100	-0.083
Луганська	0.749	0.743	0.718	0.726	0.506	0.405	0.440	0.381	0.453	0.387	0.368	0.369	-0.320	-0.020	-0.170
Львівська	0.938	0.945	0.950	0.933	0.917	0.911	0.907	0.889	0.943	0.904	0.793	0.860	-0.038	-0.111	-0.075
Миколаївська	0.878	0.831	0.805	0.819	0.902	0.860	0.814	0.843	0.711	0.787	0.711	0.712	-0.005	-0.076	-0.041
Одеська	0.942	0.910	0.911	0.894	0.915	0.928	0.899	0.913	0.913	0.901	0.883	0.894	0.005	-0.018	-0.007
Полтавська	0.878	0.831	0.805	0.819	0.902	0.860	0.814	0.843	0.711	0.787	0.711	0.712	-0.005	-0.076	-0.041
Рівненська	0.950	0.924	0.969	0.953	0.929	0.950	0.903	0.922	0.877	0.919	0.886	0.892	-0.050	-0.033	-0.042
Сумська	0.843	0.749	0.818	0.818	0.762	0.810	0.751	0.738	0.706	0.694	0.707	0.679	-0.067	-0.015	-0.041
Тернопільська	0.955	0.898	0.932	0.980	0.885	0.872	0.839	0.832	0.825	0.854	0.794	0.834	-0.141	-0.060	-0.101
Харківська	0.777	0.772	0.747	0.789	0.808	0.862	0.831	0.813	0.739	0.788	0.685	0.706	-0.025	-0.103	-0.064
Херсонська	0.895	0.876	0.853	0.899	0.902	0.919	0.856	0.893	0.845	0.792	0.768	0.734	-0.044	-0.058	-0.051
Хмельницька	0.941	0.900	0.847	0.881	0.847	0.832	0.806	0.813	0.833	0.816	0.751	0.723	-0.075	-0.093	-0.084
Черкаська	0.792	0.787	0.768	0.825	0.827	0.837	0.747	0.759	0.730	0.719	0.694	0.701	-0.078	-0.025	-0.052
Чернівецька	0.859	0.888	0.823	0.849	0.908	0.902	0.888	0.816	0.820	0.787	0.753	0.797	-0.066	-0.034	-0.050
Чернігівська	0.758	0.781	0.733	0.764	0.778	0.842	0.720	0.748	0.725	0.733	0.662	0.695	-0.044	-0.071	-0.058

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Таблиця Ж.5

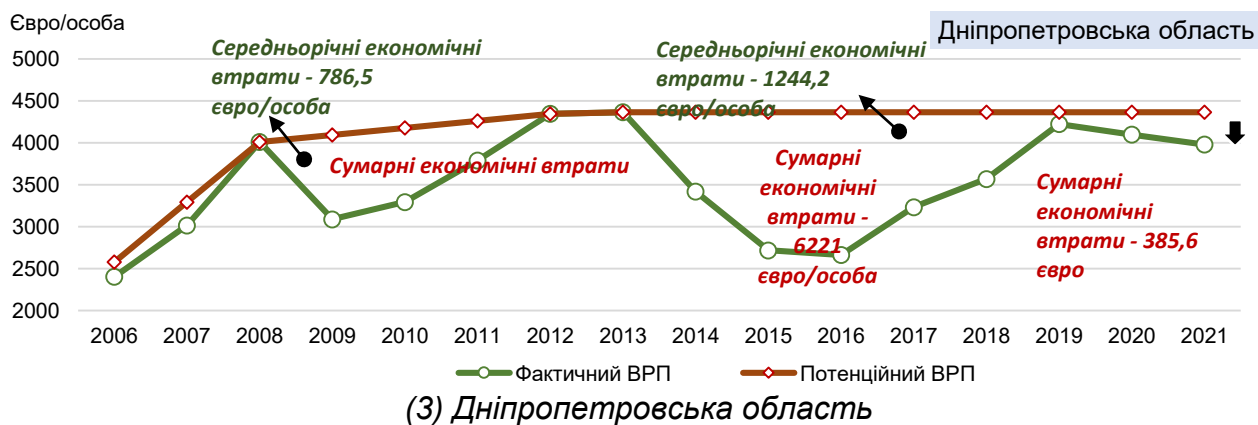
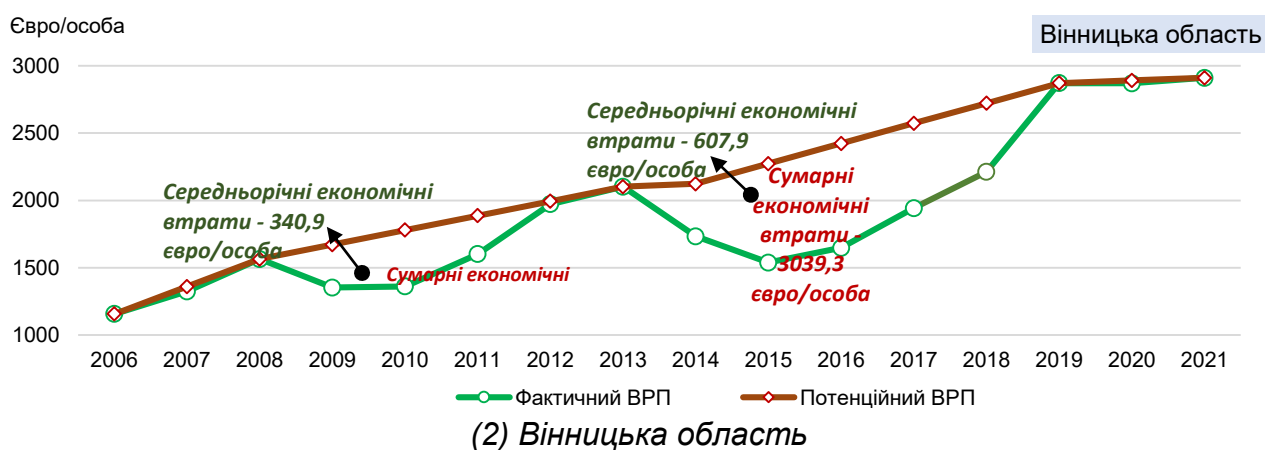
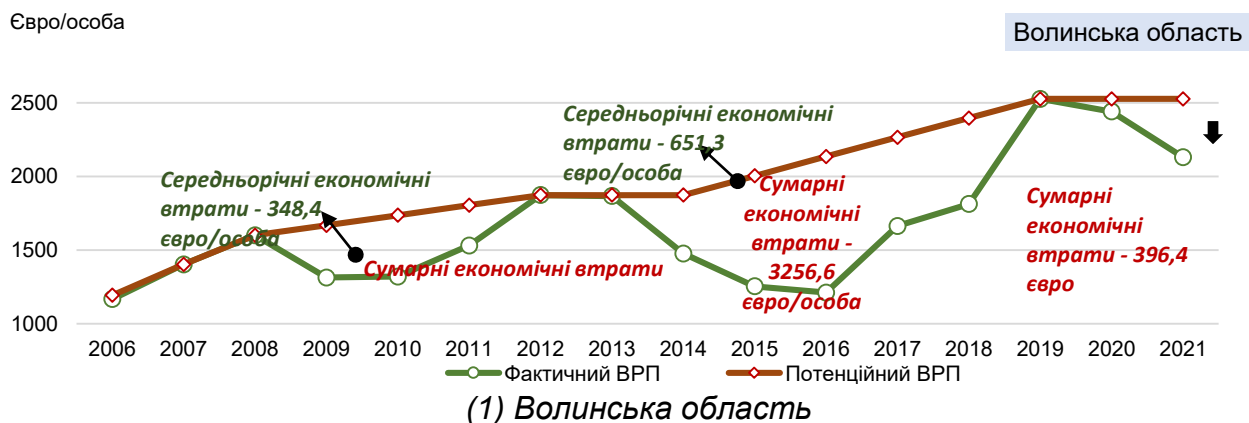
**Показники резильєнтності економічної системи регіонів:
аспект відновлення після макроекономічних шоків, 2010-2021 рр.**

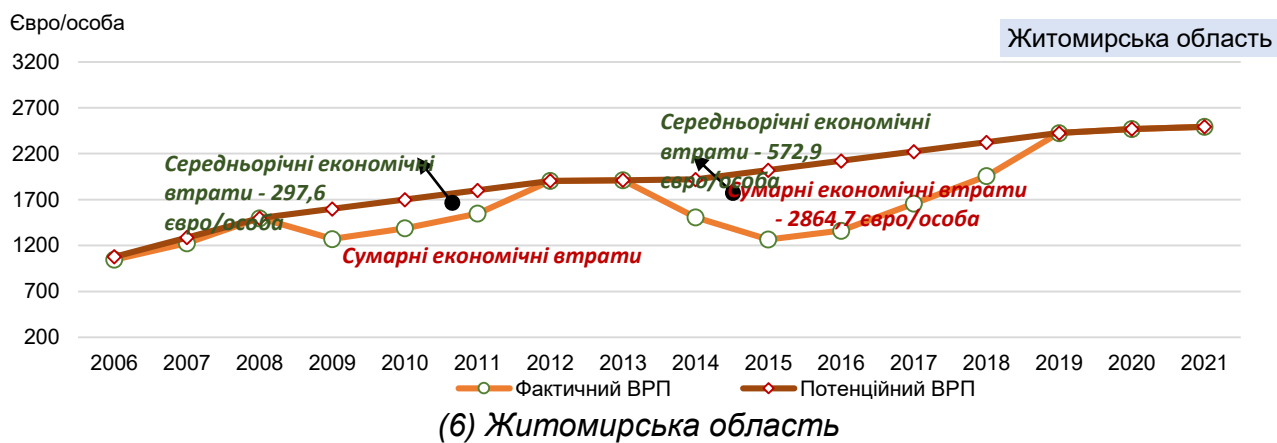
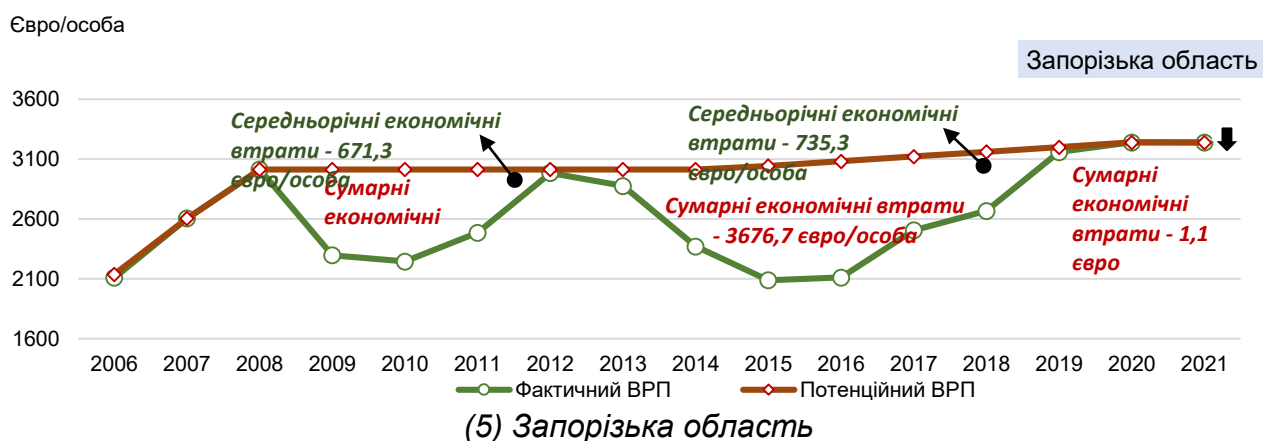
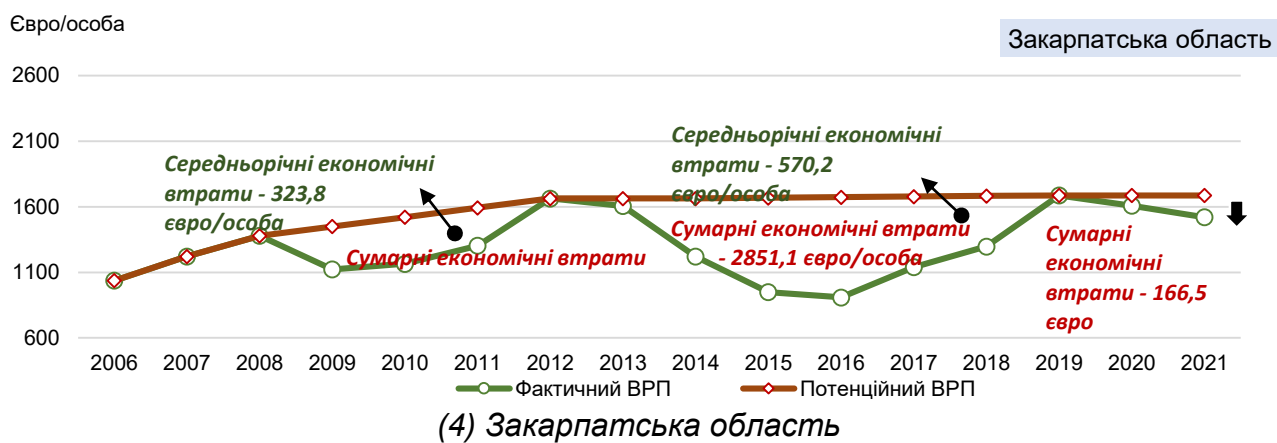
Регіони	Показники відновлення							
	Період (роки) /гнучкість			Швидкість (в.п./роки)			Відновлення	
	після 2014	2021	усередн	після 2014	2021	усередн	після 2014	2021
Україна	5	1	3	0.034	0.011	0.031	0.431	0.005
Вінницька	4		4	0.029		0.021	0.233	
Волинська	6	1	3.5	0.005	0.010	0.006	0.096	0.005
Дніпропетровська								
Донецька	5		5	0.050			0.624	
Житомирська	5		5	0.033		0.021	0.416	
Закарпатська	2		2	0.013		0.018	0.026	
Запорізька	5		5	0.022			0.273	
Івано-Франківська	5	1	3	0.020	0.026		0.251	0.013
Київська	1		1	0.047		0.047	0.024	
Кіровоградська	3		3	0.050		0.035	0.226	
Луганська	5		5	0.073			0.916	
Львівська	2	1	1.5	0.029	0.020	0.026	0.059	0.010
Миколаївська	5		5	0.030		0.018	0.376	
Одеська	5		5	0.020		0.015	0.251	
Полтавська	5	1	3	0.018	0.011	0.013	0.228	0.006
Рівненська	5	1	3	0.024	0.012	0.022	0.294	0.006
Сумська	5		5	0.017		0.011	0.209	
Тернопільська	4		4	0.010		0.007	0.081	
Харківська	5		5	0.019		0.011	0.242	
Херсонська	5		5	0.031		0.022	0.386	
Хмельницька	5		5	0.021		0.014	0.267	
Черкаська	5	1	3	0.028	0.040	0.030	0.353	0.020
Чернівецька	5	1	3	0.020	0.013	0.019	0.245	0.006
Чернігівська	3		3	0.039		0.021	0.176	

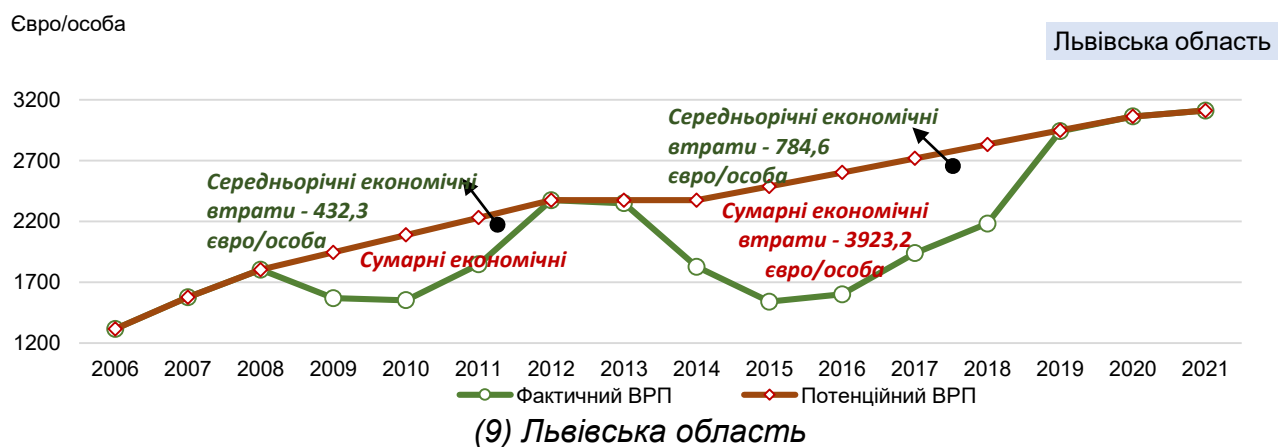
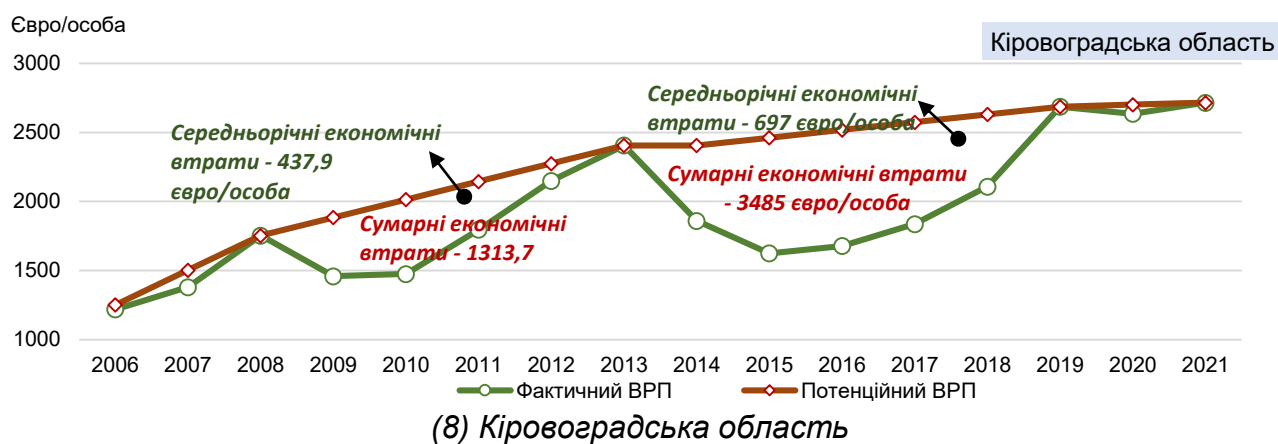
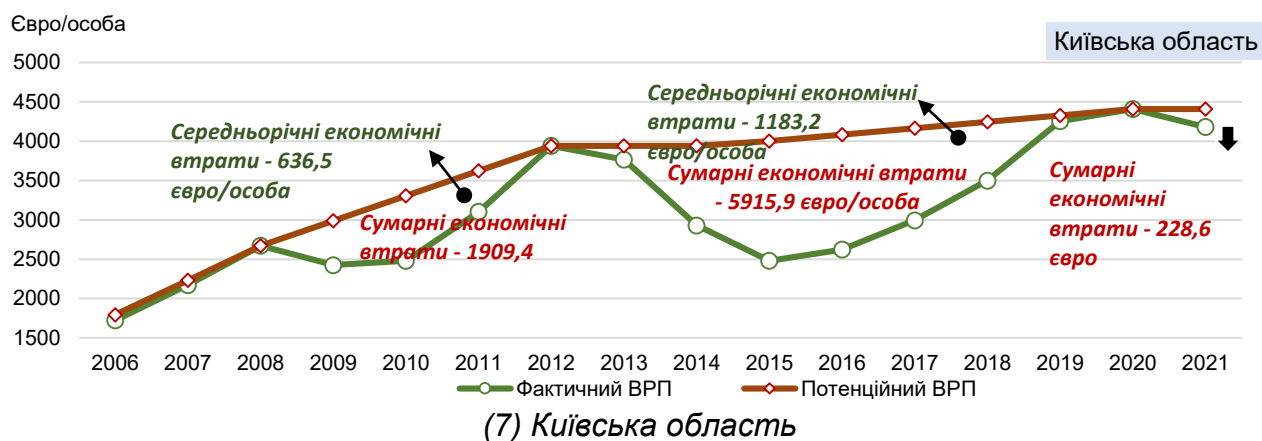
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

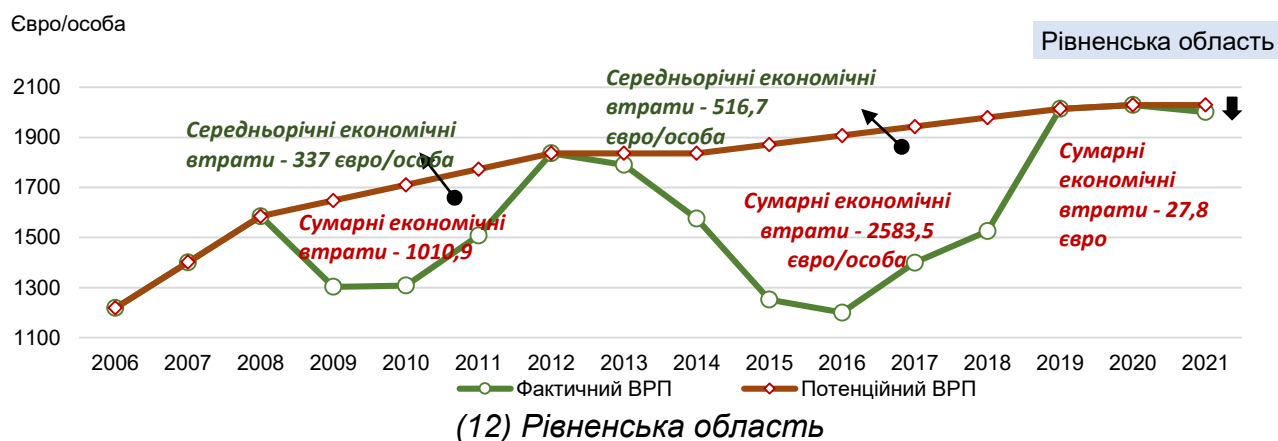
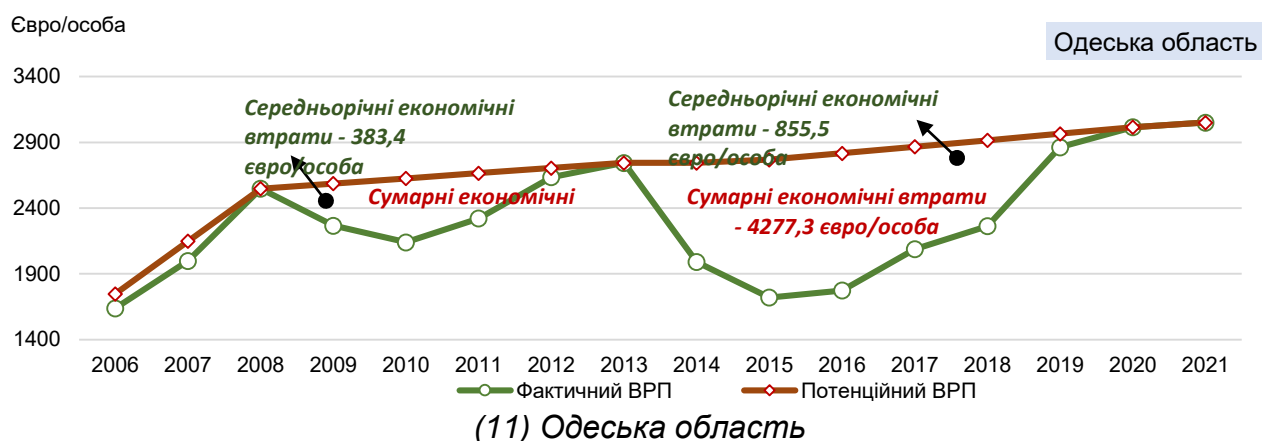
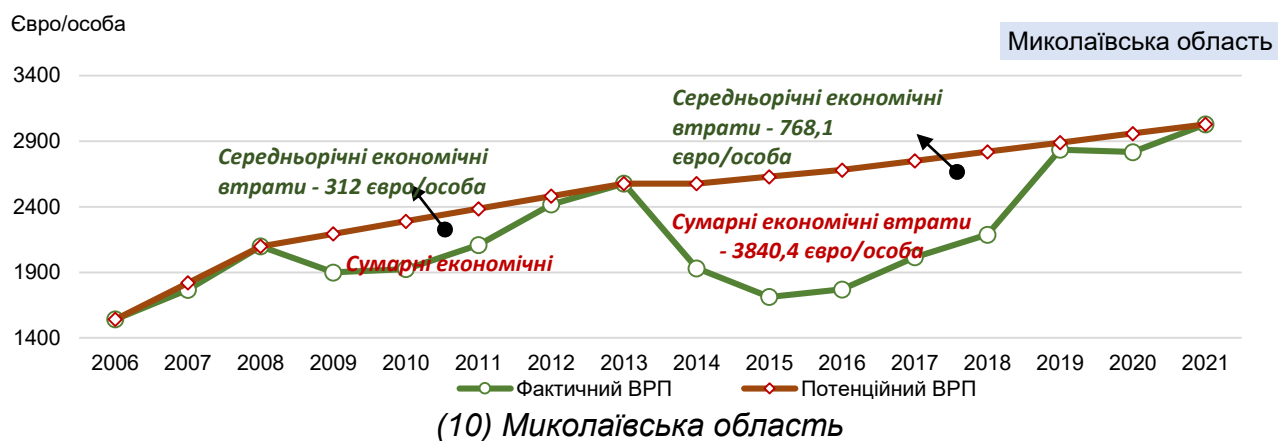
Додаток 3

Динаміка фактичного та потенційного ВРП регіонів України в умовах шоків та криз, 2010-2021 рр.

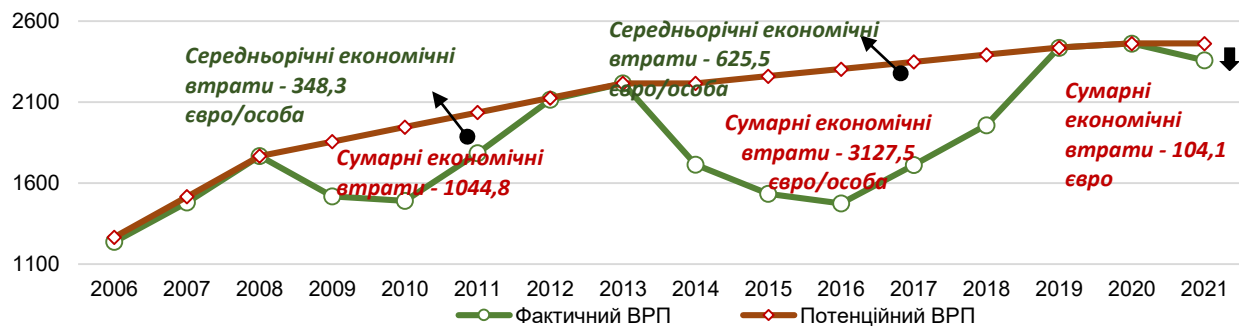

Євро/особа

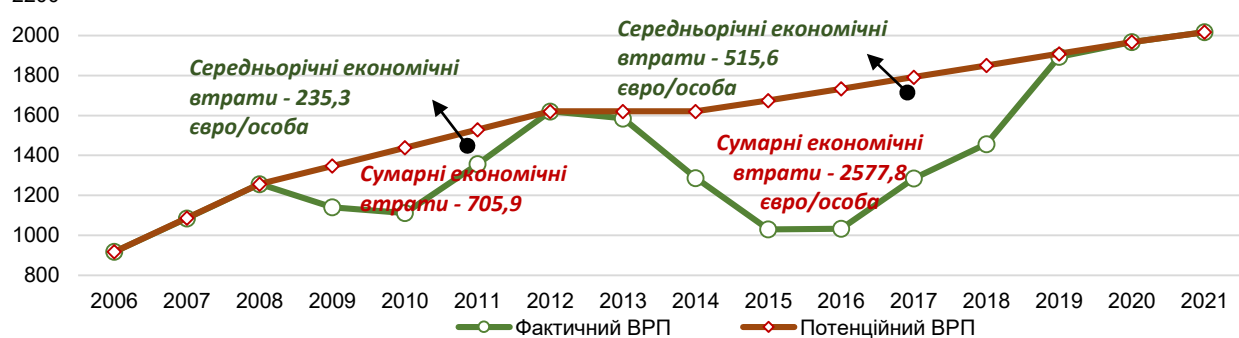
Сумська область

(13) Сумська область

Євро/особа

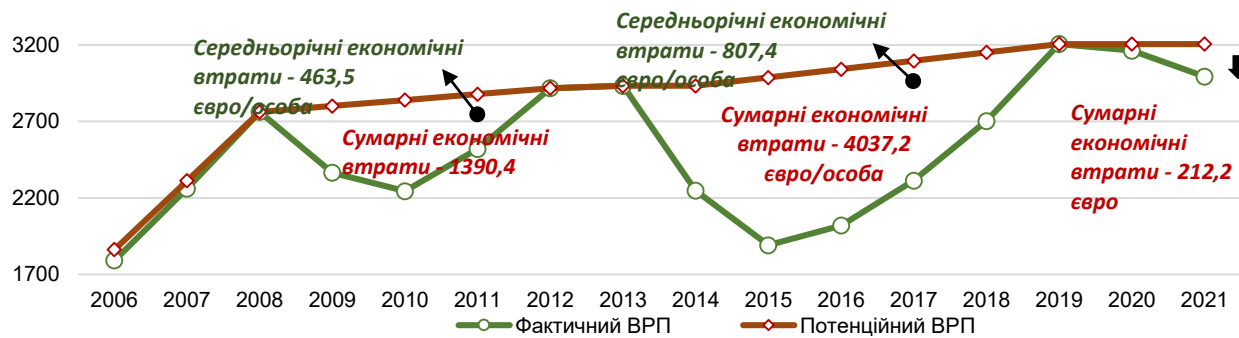
Тернопільська область

(14) Тернопільська область

Євро/особа

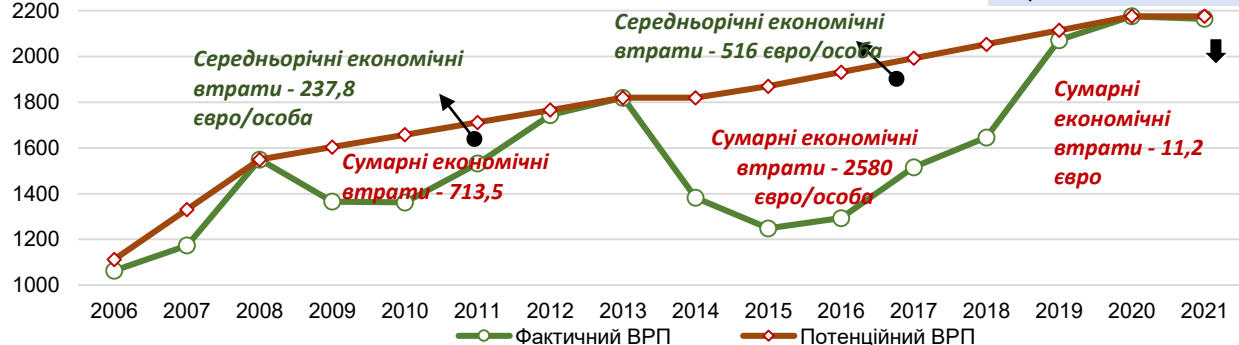
Харківська область

(15) Харківська область

Євро/особа

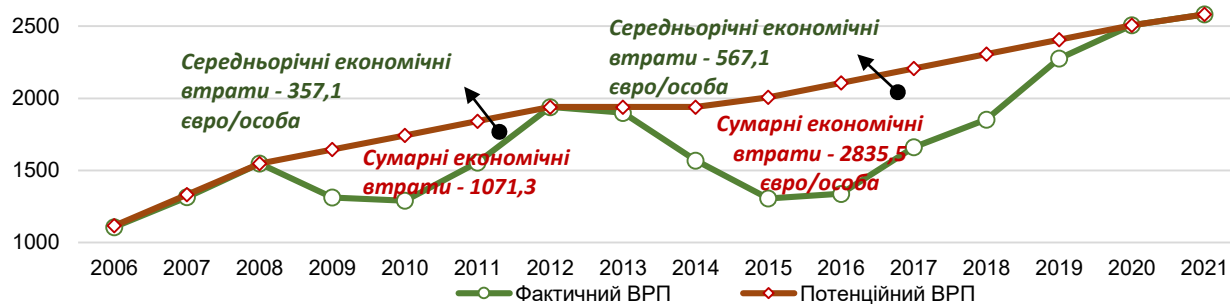
Херсонська область

(16) Херсонська область

Євро/особа

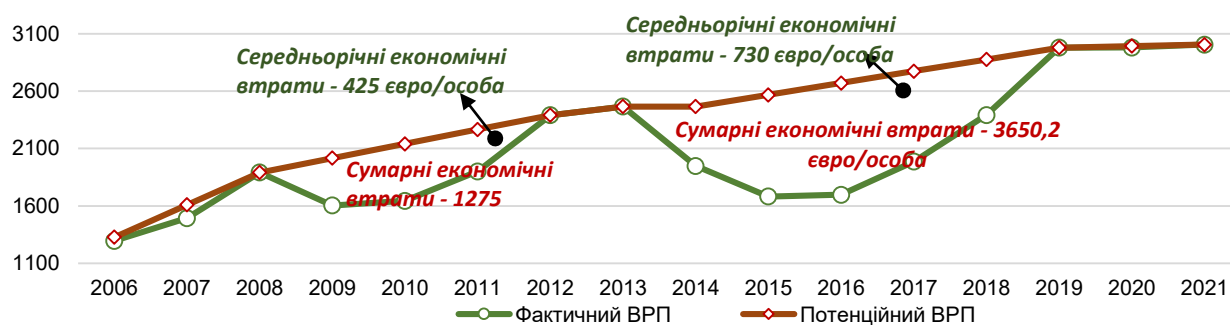
Хмельницька область

(17) Хмельницька область

Євро/особа

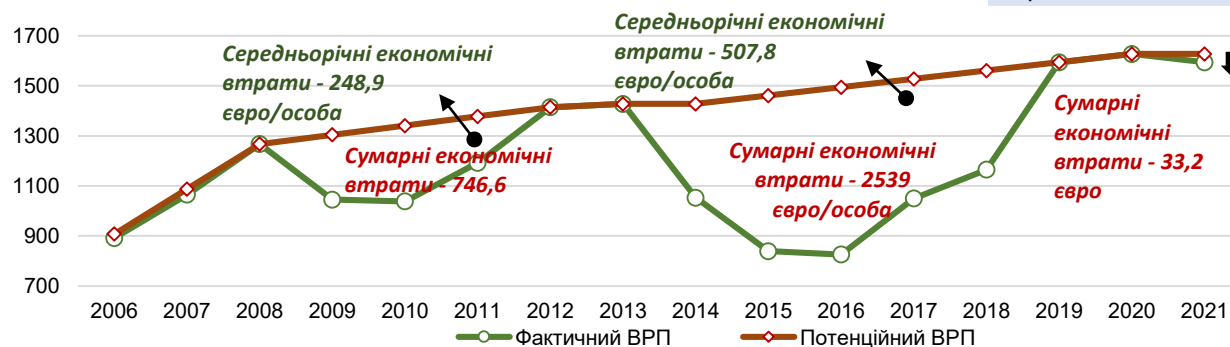
Черкаська область

(18) Черкаська область

Євро/особа

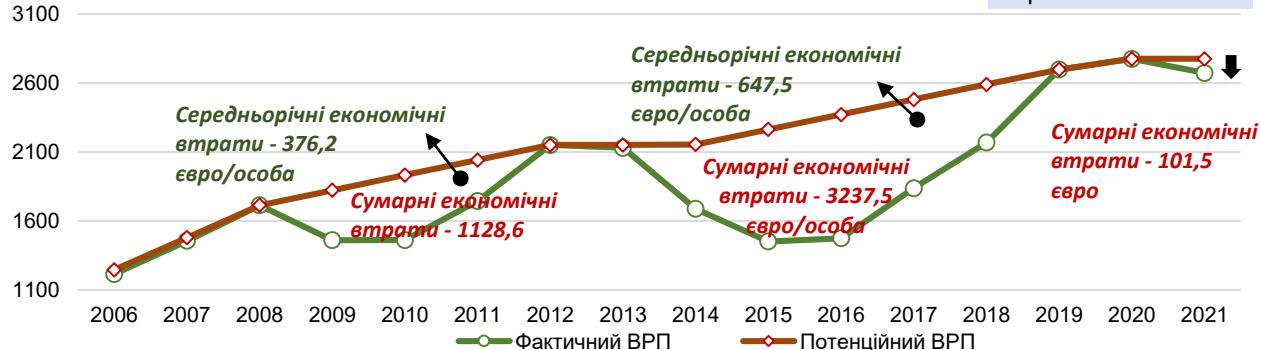
Чернівецька область

(19) Чернівецька область

Євро/особа

Чернігівська область

(20) Чернігівська область

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Додаток 3

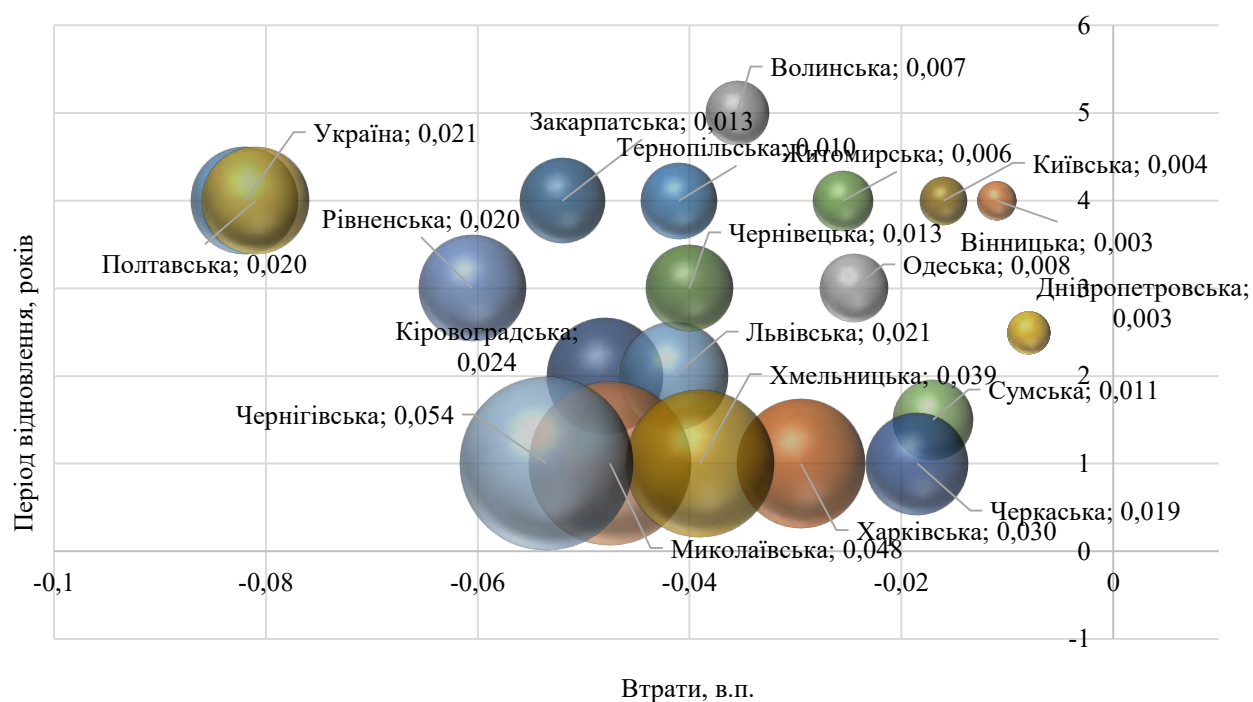

Рис. Взаємозв'язок «Економічні втрати – період відновлення – швидкість відновлення»: стійкість регіональних ринків праці України, 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Додаток К

АНКЕТА

Просимо Вас взяти участь в анкетному опитуванні, яке проводить Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Метою дослідження є вивчення міграційних ризиків і загроз соціально-економічній стійкості та відновлення громад в Україні.

Результати анкетування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

I. МІГРАЦІЙНІ РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ В ГРОМАДАХ (поточний стан)

1. Оцініть, наскільки вагомою проблемою є еміграція (виїзд) населення для Вашої громади (0 – не є проблемою, 10 – максимальна проблема).

2. Оцініть, на скільки приблизно відсотків зросла/зменшилась чисельність населення Вашої громади за період 2022-2024 рр.?

- Зросла на _____ %.
- Зменшилася на _____ %.

3. Які основні фактори, на Вашу думку, зумовлюють еміграцію населення з Вашої громади? (можливі декілька варіантів)

- Безпекові (бойові дії, часті обстріли).
- Економічні (низька заробітна плата, відсутність робочих місць тощо).
- Соціальні (низька якість медичних, освітніх, культурних послуг тощо).
- Інфраструктурні (поганий благоустрій, стан доріг, незадовільне транспортне сполучення, проблеми зі зв'язком).
- Обмежені можливості для розвитку та самореалізації.
- Інший варіант _____.

4. Чи є у Вашій громаді ВПО?

- Так, багато.
- Так, але їх кількість незначна.
- Ні.

5. Чи реалізуються у Вашій громаді програми підтримки/адаптації ВПО?

- Так.
- Ні.
- Плануємо розробити.
- Інший варіант _____.

6. Чи є у Вашій громаді ВПО, які не потребують допомоги, самі почали власний бізнес або мають інші джерела доходів?

- Так.
- Ні.
- Важко сказати.

7. Чи є у Вашій громаді релокований бізнес?

- Так і він успішно працює.
- Так, але він не працює.
- Ні, але плануємо стимулювати релокацію.
- Ні і не плануємо релокацію в нашу громаду.

8. Які, на Вашу думку, основні загрози для стійкості Вашої громади виникають через неконтрольовану еміграцію? (можливі декілька варіантів)

- Зменшення трудового потенціалу громади.
- Відтік молоді та висококваліфікованих фахівців («відтік мізків»).
- Старіння населення, демографічний дисбаланс.

- Зменшення надходжень до місцевого бюджету (податків, інших неподаткових платежів).
- Руйнування сімейних зв'язків (збільшення кількості розлучень, поширення проблеми соціального сирітства).
- Збільшення залежності від грошових переказів з-за кордону.
- Втрата культурної ідентичності серед мігрантів та їхніх дітей.
- Втрата фахівців у критично важливих галузях (медицина, освіта, оборона тощо).
- Поширення нелегальної зайнятості, трудова експлуатація за кордоном.
- Інший варіант _____.

9. Чи міграція з інших регіонів або країн (імміграція), на Вашу думку, є загрозою для Вашої громади?

- Так.
- Ні.
- Важко сказати.

10. Як Ви оцінюєте здатність ОМС у Вашій громаді реагувати на міграційні загрози та виклики?

- ОМС мають великі можливості для мінімізації загроз.
- ОМС володіють обмеженою здатністю реагувати на будь-які міграційні виклики та ризики.
- ОМС ніяким чином не можуть вплинути на загрози та ризики, які виникають у результаті міграції населення.
- Інший варіант _____.

11. Як Ви оцінюєте ресурсний потенціал Вашої громади для ефективного реагування на кризові ситуації, пов'язані з міграцією (наприклад, термінове розміщення великої кількості ВПО, надання медичної допомоги тощо)?

- Відмінно, громада володіє усіма необхідними ресурсами.
- Задовільно, громада частково забезпечена певними ресурсами, утім для якісного та ефективного реагування все ж потребує допомоги волонтерів та інших донорів.
- Громада не володіє необхідними ресурсами, повністю залежить від державної допомоги та громадських організацій.
- Інший варіант _____.

II. МІГРАЦІЙНА БЕЗПЕКА У ГРОМАДАХ

1. Як Ви оцінюєте готовність Вашої громади прийняти іммігрантів (осіб з інших країн)?

- Позитивно в будь-якому разі.
- Позитивно при умові працевлаштування чи навчання.
- Швидше негативно.
- Вкрай негативно.
- Важко відповісти.
- Нам не потрібні іммігранти.

2. Як Ви оцінюєте готовність прийняття ВПО з інших регіонів у Вашій громаді?

- Позитивно в будь-якому разі.
- Позитивно при умові працевлаштування чи навчання.
- Швидше негативно.
- Вкрай негативно.
- Важко відповісти.

3. Як Ви оцінюєте готовність прийняття реемігрантів (біженців з-за кордону), які були мешканцями Вашої громади і планують повернутись?

- Позитивно в будь-якому разі.
- Позитивно при умові працевлаштування чи навчання.
- Швидше негативно.

- Вкрай негативно.
- Важко відповісти.
- Нам не потрібно їх повертати.

4. На Вашу думку, наявність іммігрантів вплине на рівень безробіття у Вашій громаді?

- Так, збільшить рівень безробіття.
- Так, зменшить рівень безробіття.
- Не буде впливу.
- Важко відповісти.

5. Які проблеми, на Вашу думку, можуть створювати іммігранти та ВПО у Вашій громаді?

- Проблеми інтеграції мігрантів у громаду (культурні, мовні, соціальні бар'єри).
- Збільшення тиску на соціальну сферу (охорона здоров'я, освіта, житло).
- Зростання конкуренції за робочі місця.
- Збільшення рівня злочинності.
- Недостатнє фінансування програм підтримки мігрантів.
- Проблеми з громадським порядком та безпекою.
- Інший варіант _____.

6. Які чинники, на Вашу думку, можуть стимулювати імміграцію у Вашу громаду та стримувати еміграцію місцевого населення? (можливі декілька варіантів)

- Високий рівень місцевого економічного розвитку, у т.ч. наявність робочих місць.
- Високий рівень розвитку соціальної інфраструктури (освіта, медицина, культура).
- Доступна нерухомість.
- Розвинута транспортна інфраструктура та близькість до обласного центру.
- Чиста екологія.
- Активне громадське життя мешканців громади.
- Можливості для розвитку молоді, дітей.
- Відносна безпека в час війни (нечасті обстріли, відсутність бойових дій та замінованих територій).
- Інший варіант _____.

7. Які заходи реалізуються у Вашій громаді для зменшення відтоку населення і стимулювання їх повернення, особливо молоді?

- Запроваджено програми підтримки молодіжного підприємництва.
- Створюються нові робочі місця у співпраці з бізнесом/інвесторами.
- Впроваджуються освітні та культурні ініціативи, орієнтовані на молодь.
- Проводиться моніторинг причин міграції, плануються заходи для їх усунення.
- Планується/розробляється програма стимулювання народжуваності в громаді.
- Молодь активно залучається в роботу ОМС.
- Заходи не передбачені / поки не реалізуються.
- Важко відповісти.
- Інший варіант _____.

8. Чи має Ваша громада план дій з регулювання міграції населення?

- Так, затверджено окрему програму/план дій.
- Питання міграції інтегровано у загальну стратегію розвитку громади.
- Проводиться оцінка ризиків і демографічного стану громади у кінці року.
- Розробка плану дій з регулювання міграції запланована, але не завершена.
- Такий план дій відсутній і не планується.
- Важко відповісти.
- Інший варіант _____.

9. Як ОМС Вашої громади взаємодіють із громадськістю, бізнесом та іншими інституціями для спільного вирішення міграційних питань?

- Регулярно проводяться громадські слухання, круглі столи.

- Є дорадчі органи, у які входять представники громади та ВПО.
- Співпрацюємо з місцевим бізнесом щодо працевлаштування та підтримки мігрантів.
- Взаємодія є ситуативною, без постійного формату.
- Взаємодія з громадськістю і бізнесом у цій сфері поки відсутня.
- Важко відповісти.
- Інший варіант _____.

III. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1. Які інфраструктурні проєкти чи заходи Ви вважаєте найбільш доцільними для зменшення еміграції населення з Вашої громади? (можливі декілька варіантів)

- Покращення транспортної інфраструктури.
- Розбудова житлового фонду.
- Створення та облаштування безпечних укриттів.
- Розвиток медичної інфраструктури та підвищення якості і доступності медицини для населення.
- Створення молодіжних центрів/осередків.
- Створення культурних, рекреаційних і відкритих просторів.
- Покращення якості Інтернет- і мобільного зв'язку.
- Створення індустріальних парків, науково-інноваційних кластерів і хабів.
- Екологічна модернізація громади.
- Інший варіант _____.

2. Які заходи ОМС у Вашій громаді впроваджують для зменшення обсягів еміграції у період війни? (можливі декілька варіантів)

- Стимулювання підприємництва.
- Створення нових робочих місць, зокрема в комунальних установах.
- Підвищення якості соціальної інфраструктури (медицина, освіта, житлові програми, розвиток закладів культури та спорту тощо).
- Розвиток транспортної доступності та мобільності.
- Заходи та програми у сфері підвищення якості довкілля.
- Підтримка молоді.
- Стимулювання релокації підприємств з інших регіонів.
- Підтримка ВПО та їх інтеграція у громаду.
- Заходи інтеграції ветеранів, підтримка їх бізнесу.
- Залучення інвесторів та розвиток інвестиційної привабливості території.
- Розвиток сфер креативної економіки.
- Формування іміджу громади як комфортного місця для життя та роботи.
- Інший варіант _____.

3. Які інструменти підтримки молоді Ви використовуєте у Вашій громаді? (можливі декілька варіантів відповідей)

- Діяльність молодіжних рад при ОМС.
- Діяльність молодіжного мера.
- Діяльність молодіжних громадських організацій.
- Діяльність молодіжного центру.
- Наявність можливостей якісного навчання.
- Наявність можливостей відвідування гуртків.
- Наявність спортивних закладів, майданчиків.
- Інший варіант _____.

4. Як Ви оцінюєте згуртованість Вашої громади за 5-ти бальною шкалою? (1 – низький, 5 – високий)?

5. Яка, на Ваш погляд, стратегія має бути визначена пріоритетною для збереження людських ресурсів у Вашій громаді? (можливі декілька варіантів)

- Розвиток підприємництва та створення робочих місць.
- Розвиток інфраструктури та поліпшення якості життя.
- Підтримка сімей та молоді.
- Підвищення якості та доступності освітніх і медичних послуг.
- Забезпечення соціальним житлом.
- Інший варіант _____.

6. Які заходи, на Вашу думку, повинні бути реалізовані для підвищення рівня міграційної безпеки у Вашій громаді? (можливі декілька варіантів)

- Заходи зі зменшення обсягів еміграції населення.
- Заходи зі стимулювання реєміграції населення.
- Заходи з інтеграції ВПО у громаді.
- Заходи зі стимулювання імміграції в громаду на перспективу.
- Організація моніторингу міграції за всіма напрямками.
- Забезпечення рівних умов для місцевих мешканців, ВПО та іммігрантів.
- Підвищення рівня співпраці з державними органами в сфері регулювання міграції.
- Інший варіант _____.

7. Чи здійснюється моніторинг міграційних процесів у Вашій громаді?

- Так, громада здійснює системний моніторинг міграційних процесів.
- Так, але система моніторингу потребує удосконалення.
- Ні, такого моніторингу немає.
- Інший варіант _____.

8. Яким чином ОМС у Вашій громаді взаємодіють із місцевими підприємствами та іншими інституціями для зменшення еміграції населення з громади?

- Спільно з підприємствами розробляються програми для створення нових робочих місць.
- Проводиться моніторинг потреб ринку праці та пропозицій для розвитку.
- Існують партнерства з навчальними закладами для підготовки кваліфікованих кадрів.
- Здійснюється підтримка соціальних підприємств, мікро-, малих і середніх підприємств.
- Взаємодія з бізнесом відсутня або неорганізована.
- Інший варіант _____.

9. Як Ви оцінюєте вплив міських агломерацій на Вашу громаду (міграція населення, бізнесу, збереження кадрів)?

- Негативно, розвиток агломерацій і великих міст зумовлює відтік населення та кадрів із нашої громади у пошуках кращих умов праці та життя.
- Частково негативно – розвиток агломерації може приносити певні вигоди (інвестиції, ринки збуту), але водночас зумовлює відтік людського капіталу.
- Має нейтральний вплив – агломерації не впливають кардинально на соціально-економічні процеси у нашій громаді, міграційні тенденції залишаються стабільними.
- Частково позитивно – наша громада отримує можливості для співпраці, але міграційні виклики залишаються.
- Позитивно – сприяє розвитку нашої громади без критичних міграційних втрат.

Посада в ОМС _____

Термін роботи в ОМС _____

Розмір громади (за кількістю населення):

- Менше 5 тис. осіб.
- 5-10 тис. осіб.
- більше 10 тис. осіб.

Область _____

Додаток Л
Механізми інгібування міграційних втрат у проєкції розвитку великих міст

Механізми	Інструменти реалізації	Зменшувані ризики	Очікувані ефекти для людського капіталу	Індикатори соціально-економічної резильєнтності
Розвиток індустріальних парків, кластерів тощо	Спеціальні режими оподаткування; інфраструктурне забезпечення (підведення мереж та логістичних потужностей); сервіс за принципом one-stop-shop для інвестора **	Вимушена еміграція через дефіцит роботи; тінізація зайнятості	Розширення ринку праці та створення робочих місць у секторах з високою доданою вартістю; формування сталих кар'єрних траєкторій; активізація процесів «циркуляції інтелектуального капіталу	Рівень зайнятості (↑), інвестиції (↑), зростання фіскальної бази місцевих і державного бюджетів (↑), питома вага робочих місць із високою продуктивністю праці (↑)
Активізація житлової політики	Муніципальні фонди орендного житла; пільгова іпотека; кооперативні/орендні моделі; регулювання доступної оренди; виділення землі під соціальне житло	Еміграція через дефіцит/високу вартість житла; житлова невизначеність ВПО/реємігрантів	Просторова закріпленість домогосподарств у міському середовищі; повернення реємігрантів та інтеграція ВПО у місцеві громади	Співвідношення вартості житла до доходу (↓), доступного житлового фонду в орендному сегменті (↑), кількість реємігрантів (↑)
Модернізація транспортно-логістичної інфраструктури, розвиток концепції «міста коротких відстаней»	Комплексні плани сталої міської мобільності; інтеграція передмість у єдиний транспортний простір; розвиток мультимодальних транспортних вузлів; державно-приватне партнерство у модернізації магістральних та прикордонних інфраструктурних об'єктів	Часові та вартісні бар'єри доступу до ринку праці й соціальних послуг; ризик периферизації окремих районів	Підвищення мобільності населення; забезпечення збалансованості «житло—праця»; розширення доступу до ринків праці та соціальних послуг; посилення просторової інтеграції міських агломерацій	середній час поїздки на роботу та/або для отримання певних послуг (↓), частка користувачів громадського транспорту й велосипедної мобільності (↑), обсяги вантажоперевезень залізницею (↑)
Активізація цифрового врядування	Е-Запровадження єдиної міської цифрової платформи для надання е-послуг; автоматизація адміністративних процедур; забезпечення прозорості прийняття рішень; розвиток систем кібербезпеки	Адміністративні бар'єри; корупційні ризики; низький рівень довіри до органів влади	Забезпечення швидкого та зручного доступу до публічних послуг; зниження транзакційних витрат для населення й бізнесу; підвищення рівня довіри та громадянської участі	кількість користувачів е-послуг (↑), рівень довіри та громадянської залученості (↑), час на проходження адміністративних процедур (↓)

Розвиток освітньо-наукової інфраструктури	Партнерство «ЗВО – бізнес – місто»; дуальна освіта; R&D-хаби; освітні ваучери/гранти	Дисбаланс між наявними компетентностями та потребами ринку праці; зростання еміграційних настроїв серед молоді	Формування системи безперервного навчання; підвищення кваліфікаційного рівня населення; забезпечення можливостей кар'єрного зростання	участь у дуальній освіті (↑), частка молоді у STEM та креативних програмах (↑), частка молоді, яка не працює і не навчається (так звана NEET-молодь) (↓)
Зростання якості медичних послуг, психосоціальна підтримка	Муніципальні медичні програми; системи реабілітації	психоемоційне вигорання; посттравматичні стресові розлади; загальне погіршення стану здоров'я населення	Відновлення працездатності та соціального функціонування; підвищення якості життя та здоров'я населення	задоволеність якістю медичних послуг (↑), охоплення населення програмами підтримки (↑)
Інституціоналізація інтеграції ВПО та ветеранів	Центри соціальної адаптації, програми грантової та мікрокредитної підтримки, механізми пріоритетного працевлаштування, заходи зміцнення соціальної згуртованості	Маргіналізація, вторинна міграція	Соціальна інклюзія вразливих груп; зростання економічної самостійності та підприємницької активності ВПО та ветеранів	зайнятість ВПО/ветеранів (↑), кількість бізнесів, створених ВПО/ветеранами (↑), участь у місцевому врядуванні (↑)
Активізація молодіжної політики та громадської участі	Молодіжні ради при органах місцевого самоврядування, муніципальні грантові програми, створення молодіжних просторів, організація стажувальних програм	Відтік молоді; низький рівень громадянської активності	Зміцнення соціального капіталу міських громад; розвиток громадянської ідентичності та активної участі молоді в місцевому врядуванні	рівень участі молоді в муніципальних та громадських програмах (↑), індекс соціальної згуртованості (↑)
Розбудова «зеленої» та безпекової інфраструктури	Природно-орієнтовані рішення; розвиток парків та «зеленої» інфраструктури; впровадження заходів з енергоефективності; облаштування багатофункціональних укриттів	Екологічні/кліматичні та безпекові ризики	Формування комфортного та безпечного міського середовища проживання; зростання рівня екологічної та кліматичної стійкості міських територій	прояви міських теплових островів (↓), енергоефективність будівель (↑), охоплення населення системою якісних захисних укриттів (↑)

Примітка: стрілки «↓/↑» позначають бажану динаміку індикаторів;

* С'єрвіс за принципом єдиного вікна; означає створення єдиної контактної точки, де інвестор може отримати всі необхідні дозволи, консультації, документи та послуги для започаткування чи розвитку бізнесу.

Джерело: авторська розробка.

Електронне наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ vs
МІГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ**

Монографія

Наукова редакція: д.е.н., с.д. Ольга МУЛЬСКА

Підписано до друку 01.06.2025 р. р.
Формат 70x108/16. Гарнітура «Times New Roman» Умов. друк. арк. 30,01

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» 79026,
м. Львів, вул. Козельницька, 4